HAZIRLAYANLAR:
NECMETTİN ALKAN
EYYUB ŞİMŞEK

SAVAŞANLARIN GÖZÜYLE

TÜRK-ALMAN İTTİFAKI

(1914-1918)

Kronik

NECMETTİN ALKAN
EYYUB ŞİMŞEK

TÜRK-ALMAN İTTİFAKI

Savaşanların Gözüyle
TÜRK-ALMAN İTTİFAKI
(1914-1918)

—

Hazırlayanlar
NECMETTİN ALKAN EYYUB ŞİMŞEK

KRONİK KİTAP: 85
Osmanlı Tarihi Dizisi: 27

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

EDİTÖR
Can Uyar

KAPAK TASARIMI
Kutan Ural

MİZANPAJ
Kronik Kitap

1. Baskı, Aralık 2018, İstanbul

ISBN
978-975-2430-85-3

KRONİK KİTAP
Balçık Sk. N°6, Gümüşsuyu
İstanbul - 34327 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 34569

www.kronikkitap.com
kronikkitap

BASKI VE CİLT
Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI
Bu kitabın tüm yayın hakları Kronik Kitap'a aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak alıntılar dışında, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

HAZIRLAYANLAR:
NECMETTİN ALKAN
EYYUB ŞİMŞEK

SAVAŞANLARIN GÖZÜYLE

TÜRK-ALMAN İTTİFAKI

(1914-1918)

Kronik

NECMETTİN ALKAN

Gümüşhane'nin *Altuntaş Köyü*'nde doğdu. 1990'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Tarih doktorasını Almanya'nın *Albert Ludwig Üniversitesi*'nde yaptı. Akademik kariyerine Öğr. Gör. Dr. olarak 2003 yılında *Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*'nde başlayıp, aynı üniversitede 2014'te Prof. Dr. oldu. İlgi alanlarını ise Yakınçağ Osmanlı Tarihi, Osmanlı Modernleşmesi, Osmanlı-Alman Münasebetleri, Balkan Tarihi, Medeniyet Tarihi ve Tarih Felsefesi teşkil ediyor. Yayınlanmış 12 kitabı, 100'den fazla makalesi ve 30'un üzerinde tebliği var. TRT 1'de yayınlanan Filinta dizi filminin tarih danışmanlığını yaptı. Günlük gazete ve dergilerde makaleleri yayınlandı. TV programlarına katılan ve çeşitli şehirlerde konferanslar veren yazarın telif eserleri de vardır.

EYYUB ŞİMŞEK

İskenderun'da doğdu. 2002 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 2005 yılında aynı üniversitede Araştırma Görevlisi olan Şimşek, 2009-2010 yılları arasında Fransa'da INALCO'da (Doğu Dilleri ve Kültürleri Enstitüsü) eğitim görmüş ve Fransız Arşivlerinde çalışmıştır. 2013 yılında doktorasını tamamlayan Şimşek, 2014 yılından beri Aksaray Üniversitesi'nde Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Şimşek 19. Yüzyıl Osmanlı tarihi üzerine çalışmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9
GİRİŞ 11

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK, ALMAN, İNGİLİZ VE FRANSIZLARIN İTTİFÂKA VE SUBAYLARA YAKLAŞIMI

1. ALMANLARA GÖRE MÜTTEFİK TÜRK KOMUTANLARI VE SUBAYLARI / *Necmettin Alkan* 17
Başkomutan Vekili İsmail Enver Paşa 18
Dördüncü Ordu Komutanı Ahmed Cemâl Paşa 31
19. Tümen ve Yedinci Ordu Komutanı Mustafa Kemâl Paşa 34
Diğer Cephelerdeki Komutanlar ve Subaylar 38
Sıhhiyeci Hekim Subaylar 42
Deniz Subayları 42

2. TÜRKLERE GÖRE ALMAN İTTİFÂKI VE MÜTTEFİK ALMAN SUBAYLARI / *Uğur Üçüncü* 47
Osmanlı Subaylarının Almanya ile İttifâka Bakışları 47
Osmanlı Subaylarının Enver Paşa'nın Almanlarla İlişkisine ve Alman Subaylarına Yaklaşımları 52
Enver Paşa'nın Almanlarla İlişkileri 52
Dördüncü Ordu Komutanı Cemâl Paşa'ya Göre Alman Subayları 60
Almanya Karşıtı Türk Subaylarına Göre Alman Subayları 70
Mustafa Kemâl Paşa'nın Görüşleri 70
Kâzım Karabekir Paşa'nın Eleştirileri 78

3. İNGİLİZ SUBAYLARININ ANLATIMIYLA OSMANLI CEPHELERİNDEKİ ALMAN SUBAYLARI / *Mehmet Alaaddin Yalçınkaya* 89
Çanakkale Cephesi'ndeki Alman Subayları 91
Irak Cephesi'ndeki Alman Subayları 98
Suriye-Filistin Cephesi'ndeki Alman Subayları 103
Merkez Karargâhtaki Alman Subayları 109

4. FRANSIZLARA GÖRE TÜRK-ALMAN ASKERÎ YAKINLAŞMASI VE İTTİFAKI / *Özgür Yılmaz-Eyyub Şimşek* 115
Alman Askerî Heyeti ve Fransızların Endişeleri 115
Fransız Basını'nda Alman Misyonu 121
Mission'dan Question'a: Fransızların Alman Subaylarına Bakışı 126
Alman Askerî Heyeti'nin Yetkileri Neler Olacaktı? 132
Türk-Alman İttifâkı ve Türkiye'nin Almanya'nın Yanında Savaşa Girmesi 136

İKİNCİ BÖLÜM
İTTİFÂKIN SAHADAKİ YANSIMALARI

1. ALMAN VE OSMANLI SEFER PLANLARI VE OSMANLI SEFER PLANLAMASI VE HAREKATINDA ALMAN ETKİSİ / *Cemal Candan* 145
Stratejik Seviyenin Siyasi Tarih ile Operatif/Taktik Seviyelerden Farklılığı 146
Alman Siyasi ve Stratejik Seviye Karar Alma Mekanizmaları 147
Osmanlı Siyasi ve Stratejik Seviye Karar Alma Mekanizmaları 150
Alman ve Osmanlı İmparatorluklarının Savaş Öncesi Milli Hedefleri, Siyasi Direktifleri ve Sefer Planları 151
Savaş Öncesi Alman Sefer Planı (Schlieffen Planı) 153
Savaş Öncesi Osmanlı Sefer Planları ve Bu Planlardaki Alman Etkisi 154
Alman ve Osmanlı Sefer Planlarının Harp Prensipleri Açısından Değerlendirilmesi 157
1914 Yılı Askeri Stratejik Seviye Harekât 158
1915 Yılı Askeri Stratejik Seviye Harekât 160
1916 Yılı Askeri Stratejik Seviye Harekât 163
1917 Yılı Askeri Stratejik Seviye Harekât 168
1918 Yılı Askeri Stratejik Seviye Harekât 171

2. TÜRK-ALMAN İTTİFÂKI'NDA İSLÂMCILIK POLİTİKASI VE CİHÂD-I EKBER / *Kadir Kon* 177
Osmanlı-Alman İttifâkı'nın İslâm Stratejisi 178
Panislamist Faaliyetler 180
Birinci Dünya Savaşı'ndan Millî Mücadele'ye Aktarılan İslâm Stratejisi 185

3. ALMAN SUBAYLARININ BAKIŞINA GÖRE ERMENİ TEHCİRİ / *Mustafa Çolak* 191
Osmanlı Genelkurmay Başkanı Fritz Bronsart von Schellendorf 193
Harekât Şube Başkanı Birinci Otto von Feldmann 197
Üçüncü Ordu Kurmay Başkanı Felix Guse 200

4. VON HOFF PAŞA'NIN PARAMİLİTER OSMANLI GENÇ DERNEKLERİ UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİ (1916-1918) / *Mustafa Gencer* 207
Osmanlı Genç Derneklerinin Kuruluş ve Gelişimi 208
Von Hoff Paşa'nın Osmanlı Genç Dernekleri Müfettişliği'ne Adaylığı 212
Von Hoff Paşa'nın Müfettişliği ve Anadolu ve Rumeli Gezileri 214
Von Hoff Paşa'nın Almanya'ya Dönüşü 217

KAYNAKLAR 223
EKLER 235

ÖNSÖZ

Her kitap gibi, elinizdeki bu çalışmanın da bir hikâyesi var. Hikâyenin başlangıcı, 114K309 nolu "*Birinci Dünya Savaşı'nda(1914-1918) Osmanlı Hizmetindeki Alman Subayları ve Savaş Sürecine Etkileri*" başlıklı TÜBİTAK projemize kadar geri gidiyor. Projemiz kapsamında 10 Aralık 1915 tarihinde Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde düzenlediğimiz "*Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman Askerî İlişkileri*" konulu çalıştayda takdim edilen tebliğler, bu eseri teşkil ediyor. Bunlardan bazılarını gözden geçirerek yayınladığımız çalışmayı istifadenize sunuyoruz. Elinizdeki bu eserin ortaya çıkmasındaki desteklerinden dolayı TÜBİTAK'a teşekkür ediyoruz.

Birinci Dünya Savaşı'nı Türkiye için sona erdiren 1918 Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasının 100. yılına tekabül eden çalışma, Türk tarihçiliğine yeni ve önemli bilgiler kazandırma iddiasındadır. Özellikle savaşa iştirak eden Türk, Alman, İngiliz ve Fransız gibi dört farklı tarafın kaynaklarından istifade edilmesi bakımından kendi başına dikkat çekici bir çalışma istifadenize sunuluyor. Bu kitabın bölümlerini teşkil eden ilgili makaleler, Birinci Dünya Savaşı araştırmalarına farklı açılardan yeni bilgiler ve yaklaşımlar sağlayacak özgünlüktedir. Elbette bunu takdir edecek olanlar siz tarih meraklıları ve kıymetli okurlarımızdır.

Bu vesileyle eserimize katkı sağlayan yazarlarımız sayın *Prof. Dr. M. Alaaddin Yalçınkaya, Prof. Dr. Mustafa Çolak, Prof. Dr. Mustafa Gencer, Doç. Dr. Uğur Üçüncü, Doç. Dr. Özgür Yılmaz, Dr. Öğr. Üyesi Kadir Kon* ve *Cemal Candan*'a teşekkür ediyoruz.

Necmettin Alkan / Eyyub Şimşek
Ekim 2018 / Trabzon / Aksaray

GİRİŞ

Bundan takriben 104 yıl öncesinde patlak veren 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı'nın kendisi gibi, bu harbi sona erdiren 1918 Mondors Ateşkes Anlaşması'nın 100. yıldönümü de artık geride kaldı. Cihan Harbi'nin sonunu getiren ve Osmanlı Türkiyesi'nin mağlubiyetinin resmî ilanı olan bu anlaşma vesilesiyle bütün savaş süreci bir kez daha gündemdedir. Bugüne kadar yapılan bilimsel ve diğer faaliyetlerle Birinci Dünya Savaşı çeşitli yönleriyle ve özellikle de Osmanlı Devleti bakımından enine boyuna ele alınmış; konuyla ilgili çok sayıda ilmî toplantı ve yayın yapılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın yıldönümü vesilesiyle yapılan yeni çalışmalar neticesinde bu savaşın Türk tarafı bakımından önemini ortaya koyan yeni bilgiler, yaklaşımlar ve yorumlar gündeme gelmiştir. Eskiden beri dile getirilen Osmanlı Devleti'nin önce Almanya ile ittifâk anlaşması imzalamasının ve ardından Almanya'nın yanında savaşa girilmesinin ağır eleştirisi genel bir kabul olarak tarih kitaplarında yerini almıştır. Nitekim Cihan Harbi denince, 1914-1918 süreci hakkında bir bütün olarak ağır eleştiriler genel bir kanat olarak ilgili yayınlarda dile getirilmektedir. Yine bu gelişmelerde rolü olan dönemin Osmanlı devlet adamları da yanlış karar vermekle ve dolayısıyla yanlış hareket etmekle devletin yıkılmasına neden oldukları iddiasıyla hâinlikle suçlanmaktadırlar.

Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın 100. yıldönümü vesilesiyle yapılan yeni çalışmalarla birlikte bu iddialar karşıtı yeni bilgiler ve yaklaşımlar da dile getirilmeye başlanmıştır. Örneğin 2 Ağustos 1914 tarihinde imzalanan Türk-Alman Askerî İttifâk Anlaşması'nın dönemin şartlarından dolayı zorunlu ve doğru bir karar olduğu artık yüksek sesle

telaffuz edilmektedir. Almanya'nın yanında savaşa girilmesine de orta ve uzun vadeli sonuçları bakımından olumlu olarak değerlendirilebileceği yönünde fikir bildirilmesi sıradışı olmaktan çıkmıştır denilebilir. Özellikle de Rusların ve İngilizlerin Türkiye'nin ittifâk tekliflerini ısrarla reddetmeleri ve daha da önemlisi son Osmanlı topraklarının paylaşılmasında artık belli bir aşamaya geldikleri bir sırada yapılan Almanya tercihi doğru bir karar olarak değerlendirilmektedir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mevcut şartlar dikkalte alındığında bu süreç hakkındaki bizim de görüşümüz bu yöndedir. Daha da önemlisi sonuçları itibarıyla Osmanlı Devleti bu savaşı kaybetse de Millî Mücâdele'nin başarılı bir şekilde yapılmasında ve Cumhuriyet Türkiyesi'nin kurulmasında 1914-1918 sürecinin doğrudan etkili olduğu tezi makul bir görüş olarak taraftar bulmaktadır.

100. yıl dönümü vesilesiyle yapılan ilgili yayınlarda Birinci Dünya Savaşı'nın çeşitli yönleri ve Osmanlı Devleti'nin bu savaştaki durumu farklı yönleriyle enine boyuna ele alınmıştır. Savaşın genel seyri dâhil cepheler hakkında ayrı ayrı yayınlar piyasaya sürülmüştür. Fakat Cihan Harbi'ne müttefik olarak giren ve birçok cephede birlikte savaşan Türk-Alman subaylarının birbirleri ve özellikle de karşı blokta yeralan devletlerden İngilizler ile Fransızların bunlar hakkındaki düşünceleri, tespit edilebildiği kadarıyla, henüz daha gündeme getirilmemiştir. Böylesine çarpaz konuları ihtiva eden çalışmaların olmaması önemli bir eksikliktir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nn taraflarını teşkil eden Osmalı Devleti, Almanya, İngiltere ve Fransa gibi önemli devletlerin ana kaynaklarının Türk-Alman İttifâkı'na bakışlarının tespit edilmesi bir hayli ehemmiyetlidir. Elinizdeki çalışma tam da bu hususları ihtiva eden bir özgünlüğe ve önemi hâizdir.

Birinci Dünya Savaşı'nda görev alan Türk subaylarının Almanlar, Alman subaylarının Türk; düşman devletlerden İngilizlerin ve Fransızların Almanya ittifakı ve Alman subaylar hakkındaki tespitleri ile ilgili iddiaları takip eden sayfalarda ele alınmaktadır. Yazarlardan Necmettin Alkan, "*Almanların Türk subayları*" hakkındaki düşüncelerini anlatmaktadır. Bu makalde Enver Paşa gibi Türk komutanlarının Almanya tercihlerinin dönemin şartlarında zorunlu stratejik bir tercih değerlendirildiği görülecektir. Uğur Üçüncü, "*Türk subaylarının Almanlar*"a olan yaklaşımlarını tespit etmektedir. Burada Türk komutanları

ve subayların cephedaşları Alman komutanları ve subayları hakkındaki düşünceleri ile Türk-Alman İttifâkı'nın cephelerdeki yansıması ile ilgili örnekleri bulacaksınız. Bu anlamda makalede bir hayli özgün bir niteliğe sahiptir. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "İngilizlerin Almanlar *hakkındaki düşüncelerini*" ele almaktadır. İngilizlerin, Osmanlı Ordusu'nda görev yapan Alman subaylar hakkındaki düşüncelerinin tespit edilmesi önemli bir katkıdır. Özgür Yılmaz ve Eyyub Şimşek birlikte kaleme aldıkları makalelerinde ise, "*Fransızların Türk-Alman askerî işbirliği*" konularını istifadenize sunmaktadırlar. Özellikle de Fransızların, Osmanlı-Alman yakınlaşmasından duydukları endişe fazlasıyla dikkatleri çekiyor. Kısacası savaşan ilgili devletlerin birinci el ve ikinci el kaynaklarına müracaat edilerek yapılan makaleler, özgün yeni bilgileri ve yorumları ihtiva etmektedir.

Bunlarla birlikte Birinci Dünya Savaşı'nın uygulaması olarak ikinci bölümü teşkil eden konular da çalışma kapsamında yer almaktadır. Bölümde yer alan makalelerin ortak noktası ise; Türk-Alman İttifâkı'nın sahadaki pratiği olarak zikredilebilir. Bunlardan özellikle de Mustafa Çolak'ın "*1915 Ermeni Tehciri'ne Almanların yaklaşımını*" konu edinen makalesi de oldukça dikkat çekicidir. Özellikle Ermeni Tehciri kararının alınmasıyla ilgili önemli bazı Alman komutanlarının düşüncelerinin Türk tezine ne kadar benzediği, bu makalede görülecektir. Cemal Candan'ın "*tarafların savaş planları ve cepheleri*" çalışması, Türk-Alman taraflarının savaş planlarının yıllara göre savaş boyunca nasıl ortaya çıktığını ve nasıl uygulandığını izah etmektedir. Kadir Kon'un "*Türk-Alman İttifâkı'nda İslâmcı siyaset ve uygulaması*" makalesi yeni yaklaşımlar getirmesi bakımından önemlidir. Mustafa Gencer ise, "*Von Hoff Paşa'nın Paramiliter Osmanlı Genç Dernekleri Umumi Müfettişliği ve İlgili Faaliyetleri*" başlıklı çalışmasıyla bu konuyu Türkiye'de ilk defa gündeme getirmektedir. Bu makale, cephe gerisindeki gençlerin nasıl hazırlandıklarını anlatan yeni bilgileri ihtiva etmektedir.

Bütün bu çalışmaların yayın aşamasında sınırlı bazı değişiklikler yapılmıştır. Kitabın bütününde bir ahenk ve uygum sağlayabilmek için ana ve ara başlıklar kısmen değiştirilmiştir. Ayrıca eserin imla bütünlüğünün olabilmesi için bazı kelimelerin yazılışlarına müdahale edilmiştir. Bunların dışında yazarlarımızın yorumlarına herhangi şekilde dokunulmamıştır.

Çalışma, giriş dışında iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, daha ziyade Türk-Alman Askerî İttifâkı'nı sahada gerçekleştiren Türk ve Alman subaylar hakkındaki değerlendirmeler yer almaktadır. İkinci bölümde ise; özellikle de bu ittifâkın uygulanmasıyla ilgili gelişmeler gündeme getirilmektedir. Bu anlamda birbiriyle örtüşen ve birbirini tamamlayan konular, okuyucunun istifadesine sunulmaktadır.

Akademik bir yayının olmazsa olmazlarından biri de ilgili araştırmada sorular veya sorunlar ortaya koyup bunlara cevaplar aranmasıdır. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında gündeme getirilebilecek sorular/sorunlar şöyle zikredilebilir:

Alman komutanları ve subayları silah arkadaşları olan Türk subayları hakkında neler düşüyorlar? Özellikle de Enver Paşa ve Mustafa Kemâl Paşa'yı nasıl değerlendiriyorlar? Türk komutanlar ve subayları Alman İttifâkı'na nasıl bakıyorlar? Birlikte görev yaptıkları Alman komutanları ve subaylarına yaklaşımları nasıldır? Türkiye ve Almanya'ya karşı savaşan İngiliz ve Fransızlar bu ittifak hakkında ne düşünüyorlar? Osmanlı cephelerinde savaşan Alman subayları için hangi tespitlerde bulunuyorlar? Türk-Alman İttifâkı'nın önemli pratiklerinden biri olan İslâmcılık faaliyetleri bağlamında neler yapılmıştır? Sahada görev yapan Alman komutanları 1915 Ermeni Tehciri konusunda hangi değerlendirmelerde bulunuyorlar? Savaş günlerinde cephe gerisinde gençlere yönelik hangi faaliyetler yapılıyordu?

Bu ve benzeri soruların cevapları, takip eden sayfalarda görülebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK, ALMAN, İNGİLİZ VE FRANSIZLARIN İTTİFÂKA VE SUBAYLARA YAKLAŞIMI

1.

ALMANLARA GÖRE MÜTTEFİK TÜRK KOMUTANLARI VE SUBAYLARI

Necmettin Alkan[*]

"Türk subayları arasında gayretli, hevesli, istekli, çalışkan, çok çabuk kavrayışlı ve enerjik olanlar da vardı. Bunlar, bizim Almanların heveslerini oldukça fazla rahatsız eden ve çalışmalarına engel olan, küçük ayrıntılar ve işler içerisine girmiş, hoşa gitmeyen meraklılardı."
Hans Kannengiesser

1914-1918 Birinci Dünya Savaşı'na Almanya ile müttefik olarak giren ve birçok cephede Türklerle birlikte görev yapan Alman subayların ve komutanların sayısı bir hayli fazladır. Bunlar, Genelkurmay ve Osmanlı Ordusu'nun çeşitli kademelerinde görev yapmışlar; çok sayıda cephede savaşmışlardır. Müttefik Almanya'nın mensubu olarak Türk komutanları ve subaylarıyla doğrudan temasta bulunmuşlar; birlikte vakit geçirmişler ve fikir alış verişinde bulunmuşlardır. Farklı rütbelerden Almanlar, bulundukları bölgelerden Berlin'e gönderdikleri raporlarında ya da Almanya'ya geri döndükten sonra yayımladıkları hatıralarında müttefikleri hakkında bilgiler ve yorumlar dile getirmişlerdir. Raporlarında ve diğer yayınlarında, Osmanlı erkânıyla doğrudan yaptıkları görüşmeler neticesinde elde ettikleri veya başka yollardan aldıkları bilgilere ve yorumlara yer vermişlerdir. Böylece Alman kaynaklarına intikal eden bu tür bilgi, iddia ve yorumlar Türk askerî ve savaş tarihçiliği bakımından önem arz etmektedir. Bunların tespit edilmesi ve üzerinde çalışılması Türk tarihçiliğine katkılar sağlayacaktır.

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Alman kaynaklarından istifade edilerek ilgili Almanların Türk komutanları ve subayları hakkındaki tespitleri ve birlikte görev yaptıkları Türk komutanları ve subayları hakkındaki genel düşüncelerinin nasıl olduğu bu bölümde izah edilmeye çalışılacaktır.

Araştırma kapsamında bütün komutanlar ve subaylar hakkında yazılanları tespit etmek mümkün değildir. Burada daha ziyade belli şahsiyetler üzerinde durulacaktır. Öncelikle Harbiye Nâzırı ve Başkomutan Vekili İsmail Enver Paşa (1881-1922), Bahriye Nâzırı ve Dördüncü Ordu Komutanı Ahmed Cemâl Paşa (1872-1922) ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemâl Atatürk (1881-1938) gibi yakın tarihîmizde etkili olmuş komutanlar hakkındaki düşünceleri tercih edilmiştir. Bu üç kişi hakkında yazılanlar alt başlıklar şeklinde ele alınır iken; diğer Türk komutanları ve subayları hakkındaki bazı bilgiler de ayrı bir başlık altında verilmiştir.

Müracaat edilen Alman kaynaklarını, Alman Askerî Arşivi ve Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden temin edilen vesikalar teşkil etmektedir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nde bulunan diplomat ve asker zevâtın kaleme aldıkları hatırâttan da istifade edilmiştir. Ayrıca bazı günlük gazeteler ve dergiler de kullanılmıştır.

Başkomutan Vekili İsmail Enver Paşa

Alman kaynaklarında hakkında en fazla bilgi, iddia ve yorum yer alan kişi, dönemin Harbiye Nâzırı ve Başkomutan Vekili İsmail Enver Paşa'dan başkası olamazdı. Gerçekte de böyledir. Enver Paşa'nın hayatı, şahsiyeti, fikirleri ve mesleği hakkında yazılanlar bir hayli fazladır. Bu başlık altında paşa hakkındaki ilgili bilgiler, iddialar ve yorumlar tespit edilecektir. Özellikle de Türkiye'de Enver Paşa'nın "Alman hayranı" olduğuna dair genel kanaat dikkate alındığında Almanların onun hakkındaki düşüncelerinin tespit edilmesinin bir hayli önem arz ettiğini belirtmek gerekir.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Ordusu'nun ıslah edilmesi için İstanbul'da yıllarca görev yapan Colmar von der Goltz, Mekteb-i Harbiye'den öğrencisi olan Enver Paşa hakkında genel olarak olumlu bir düşünceye sahipti. Paşa'yı, "*nâdir bulunan şahıslardan biri*" olarak görmesine rağmen, onun "*gençliğinde ordu komutanı ve*

donanma vekili olarak" rol oynamasını bir tercih olarak görmekteydi. Von der Goltz, bir taraftan Enver Paşa'nın "*kendine ve şansına çok fazla*" güvendiğini iddia ederken, diğer taraftan onun Osmanlı Devleti için taşıdığı önemi şu cümlelerle dile getiriyor: "*Enver, asla dar kafalı değildir. Sağlıklı ve bozulmamış bir karar verme yeteneğine ve sağlam bir irâdeye sahiptir. Tıpkı diğer genç devlet adamları Bonapart ve Friedrich misalinde olduğu gibi, onda da askerî tecrübenin, saf askerî basiretin ve kabiliyetin eksik olduğunu karşıtları gibi itiraf etmeliyim. Fakat buna rağmen Enver'in en kritik zamanlarda başta olması Türkiye için büyük bir şanstır.*"[1] Von der Goltz'ün Enver Paşa'nın kişilik olarak olumlu özelliklere sahip olduğunu belirtmesine rağmen, onun askerî tecrübesinin ve askerî basiretinin eksik olduğunu dile getirmesi önemli bir ayrıntıdır. Fakat onu, bütün bu eksikliğine rağmen Türkiye için bir şans olarak görmesi de dikkat çekicidir.

Savaşın son yılında Osmanlı Erkân-ı Harbiye Reisliği yapan ve dolayısıyla da Enver Paşa'yı yakından tanıyan Hans von Seeckt'in Enver Paşa'nın şahsı ve karakteri hakkındaki değerlendirmeleri de tıpkı Colmar von der Goltz gibidir. Enver Paşa'nın "*tabiî olduğu için dışarıda çok sempatik*" ve "*çok az Şarklı*" olduğunu ifade eden von Seeckt, onun "*çok akıllı*" ve insanlara davranışında "*doğuştan mâhir*" olduğunu belirtip, Enver Paşa'yı şu şekilde anlatıyor:

"*Avrupalı, özellikle de Alman tarzında yetiştirilmiş. Bizim düşünce dünyamızı yeterince tecrübe edinmiş. Almanlarla olan çevresi ve yurt dışında ikâmet etmesi, üzerine alınmasa da içinde kök salmış bir Avrupacılık sempatisine neden olmuş; onda Batı'ya bir özlem meydana getirmiştir. Bu duyguyla sert mücadelede onun samimî ve fanatizme kadar varan vatanperver duygusu ortaya çıkmıştır. Bu duygudan halkının geleceği ve büyüklüğüne olan tecrübeye dayanmayan sarsıcı inancı çıkmıştır. Bu iki duygu organik olarak birleştirilemez. Bunların her ikisinin birleştirilmesinin tamamlanmasına dair sürekli olarak yapılan denemeler, anlaşmazlık ve iç çatışmalar ortaya çıkarmıştır.*"[2] Burada Seeckt'in Enver Paşa'nın Avrupalı/Alman tarzı ile Şarklı özelliklerinin birleştirilemeyecek olmasını

1 Bernard von Schiterlöw, *Aus dem Leben des Generalfeldmarschalls Freiherr von der Goltz Pascha: Nach Briefen an senin Freund*, Leipzig 1926, s. 189.

2 BA/MA, N 62/45, 1.

iddia etmesi, Doğu-Batı arasındaki çatışma bağlamında gündeme getirmesi önyargılı bir yaklaşımdır.

Von Seeckt, olumlu tespitlerinin ardından Enver Paşa'da "*Avrupalı temayüller*" ile "*Asyalı rüyalar*" gibi iki tezat özelliğin bulunduğunu iddia ederek; bu iki özelliğin Enver Paşa'nın kişiliğine ve hayat felsefesine etkilerini şöyle izah etmektedir: "*Bu tezat, onun, siyasetten günlük hayatın sorunlara kadar düşüncesini ve davranışını etkilemiştir; faaliyetini aksatmış ve en son olarak da karakterini köreltmiştir. Enver Paşa, Siyasetin ve savaşın komutasındaki sorunların çelişkili cevaplarını, Almanya'nın psikolojik ve maddî kuvvetlerini kendi memleketinin hizmetine sunmakta bulmuştu. Düşünce sağlıklı ve tabii olmasına karşın, bunların gerçekleşmesi Türklerin hemen karşı çıkmasına toslamıştı. Millî gurur ya da daha fazla millî hodperestlik Alman* nüfûzuna ne kadar alan bırakmışsa, ona göre hareket etmiştir."[3] Von Seeckt Paşa'nın, Enver Paşa hakkındaki bu tespitlerinin onun aslında Alman hayranı olmadığına işaret etmesi bakımından önemlidir. Almanlar karşısında "*millî gururu*" ne kadar müsaade etmişse o kadar hareket ettiği ifadesi, Enver Paşa'nın Almanya ile olan ilişkisinin sınırını göstermesi bakımından önemlidir.

Enver Paşa ile ilgili olarak ilginç bir iddia, 1916 yılında Almanya'da Yüksek Ordu İdaresi'nin başına getirilen Ludendorff tarafından bir raporunda öne sürülmüştür. Ludendorff, raporunda Enver Paşa ile Masonluk arasındaki ilişki hakkında ilginç iddiaları gündeme getiriyor. Ludendorff, öncelikle Liman von Sanders'in Mason olduğunu ve İzmir'deki Mason İngiliz konsolosu ile "*olağanüstü irtibatı*" bulunduğunu belirterek; Enver Paşa ve Talat Paşa gibi Jön Türklerin de "*Mason*" olduklarını gündeme getirmektedir. Hatta Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Türkiye'deki "*ihtilâli Masonların yaptıklarını*" iddia ederek; masonik ilişkileri şöyle izah etmiştir: "*Yüksek Ordu İdaresi ile Türkiye'deki Masonlar arasındaki masonik ilişkileri ihtimal dışı görmüyorum. Burada yaptıkları entrikaları daha öncesinde anlayamamıştım.*"[4] İttihatçılar arasında Masonların sayısının fazla olmasına rağmen, Enver Paşa'nın Masonluğu konusu öyle net değildir. Bugüne kadar paşanın Mason olduğuna dair herhangi bir delil ortaya konulmuş değildir. Buna karşın metinde geçen 1908 Jön Türk İhtilâli'nin Masonlar tarafından yapıldığı

3 BA/MA, N 62/45, 2.

4 BA/MA, N 902/7, 4-5.

ifadesi ise, dönemin kaynaklarında bir iddia olarak geçmektedir. Özellikle de Masonların bu ihtilâli gerçekleştiren Jön Türkleri desteklediklerini bilinmektedir. Fakat Alman Yüksek Ordu İdaresi ile Türkiye'deki Masonlar arasındaki "*masonik ilişkiler*" iddiası ise fazlasıyla abartılıdır.

Osmanlı Ordusu'nda birçok cephede savaşa iştirak eden Kress von Kressenstein'a göre ise; Enver Paşa'nın hızlı hayatı, askerlik mesleğinde elzem olan "*pratik tecrübeye*" sahip olmasına ve "*temel eğitimi*" almasına fırsat bırakmamıştır. Bununla birlikte paşanın "büyük yeteneği, hızlı zekâsı, irâde kuvveti ve karar verme gücü, askerî eğitimindeki eksiklikleri"ni belli ölçüde dengelemektedir. Kress von Kressenstein'ın Enver Paşa'yı tarifi ise pek de olumlu değildir: "*Sahip olduğu hevesi, bir problemin zorluklarını fark etmesinin önünde ciddi bir engeldi. Küçük şeylerin kıymetini önemsemiyordu. Hizmet tecrübesinin azlığıyla izah edilebilecek nedenlerden dolayı, daha ziyade teferruatlar ve önemsiz şeylerle ilgilenirdi. Türk Ordusu'nun Başkomutan Vekili, sorumluluk gerektiren görevlerinden dolayı bu tür şeylerin dikkatini dağıtmasına müsaade etmemeliydi. Enver'in, Türkiye'nin kuvvetinin sonuna ulaştığı ânı doğru olarak fark edememesi veya fark etmek istememesi vahim oldu.*"[5] Von Kressenstein'ın da paşanın "*tecrübe azlığı*"nı bir eksiklik olarak gündeme getirmesi önemlidir.

Enver Paşa ile Berlin'deki askerî ateşeliği günlerinde tanıştığını belirten Kress von Kressenstein, o günlerde; "*Enver Paşa'yı o zamanlar akıllı, iyi görünen, mütevazı ve mahcup bir genç subay olarak tanımıştım. Bu sıralarda Berlin toplumunda çok şımartılmıştı.*"[6] ifadeleriyle tasvir etmiştir. Özellikle de paşanın henüz daha Berlin günlerinde Alman çevrelerinin dikkatini çektiği ve şımartıldığı iddiası önemli bir ayrıntıdır.

Von Kressenstein, Enver Paşa'nın diğer şahsî özellikleriyle ve dinî hayatıyla ilgili hassasiyetleri ve bunların halk nezdindeki olumlu yansımaları hakkındaki tespitlerine şöyle devam ediyor: "*Alkolden, oyun ve aşktan aşırı derecede uzak durması, paralı şeylerden şahsî menfaat sağlamaması, görevine sadâkati ve şahsî cesareti ordu içindeki ve halk arasındaki popülaritesini ve itibarını artırmıştır. Maalesef Enver Paşa, bu popülaritesinin önemli bir kısmını savaş sürecinde kaybetmişti. Bunun nedeni;* kısmen talihsiz bir asker olması, fakat her şeyden önce *eşinin şansız nüfûzunun onun halk*

5 Friedrich Freiherr Kreß von Kressenstein, *Mit den Türken zum Suezkanal*, Berlin 1938, s. 20-21.

6 Kressenstein, *Mit den Türken zum Suezkanal*, s. 19.

arasındaki ve ordu içindeki büyük itibarını sağlamasında müteşekkir olduğu ilgili özelliklerini sürekli olarak gölgelemesidir."[7]

Alman Askerî Heyeti'nin bir mensubu olarak İstanbul'a gelen ve Birinci Dünya Savaşı'na iştirak eden Carl Mühlmann, Enver Paşa'yı bir "*Doğulu*" olarak vasıflandırarak; onun tipik özellikleri üzerinde durmuştur. Ona göre; *"Enver Paşa, bir Şarklı olarak kendine hâkim olan, sağlam, sâkin, soğukkanlı, çekingen ve nâzik özelliklere sahipti. Bu özelliklerini bir Şarklı'da alışık olunmayan faaliyet isteği ve çelik iradeyle birleştirmiştir. Fakat bu faaliyet isteği ve çelik irade özellikleri onda sertliğe ve riayetsizliğe dönüşebiliyordu. Yine bu iki özelliğinden alışılmamış bir azim gücü ve sorumluluk duygusu ortaya çıkmıştır.*"[8] Mühlman'ın paşa hakkındaki olumlu şahsî özelliklerini Şarklı olmasıyla izah etmesi önemli bir ayrıntıdır.

Enver Paşa'nın savaş idaresiyle alakalı çok şeyinin olumlu olarak izah edilebileceğini düşünen Mühlmann; paşanın ve diğer Türk yöneticilerinin "*olumlu durumları*" olmasaydı "*üç büyük devlete karşı*" savaşamayacağını ve devamında "*hızlıca artan zorluklara ve askerî mağlubiyetlere rağmen dört savaş yılı sonuna kadar"* dayanılamayacağını düşünmekteydi. Fakat "*bu özgüven, Enver'i ayartarak, gerçek durumun zorluklarını görmemesine; kaygıları ve ikazları dikkate almamasına ve mevcut durumun gerçeklerinden çok daha fazlasına yayılan hedeflerine boyun eğmesine neden olmuştu. Enver'in ölçülü düşünce ve davranışından daha ziyade duyguyla hareket etmesi tehlikeli sonuçlar vermişti.*"[9]

1916-1918 yılları arasında Anadolu'da ve Irak'taki savaşlara katılan General Hans Guhr ise; Enver Paşa'nın "*sınırlandırılamayacak bir ihtirasa*" ve "*ateşli bir vatan sevgisi*"ne sahip olduğunu düşünmekteydi. Guhr, paşa ile yaptığı görüşmede onun "*sonu olmayan planlarını*" öğrendiğini belirterek; Enver Paşa hakkında şu değerlendirmelerde bulunuyor: "*Arzu etmek [Wollen]" ile "yapabilmek [Können]" kelimelerini karıştırıyor ve ara sıra genel itibarıyla yapılamayacak şeyleri taahhüt ediyor. Hiç şüphesiz Enver Paşa, kabiliyetli bir diplomattı. Bunun kanıtı,*

---

7 Kressenstein, *Mit den Türken zum Suezkanal*, s. 19-20.

8 Carl Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündniss im Weltkriege*, Leipzig 1940, s. 252.

9 Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündniss im Weltkriege*, s. 252.

basit bir subaylıktan Jön Türk Hareketi'nin tepesine ve böylece Türk İmparatorluğu'nun diktatörlüğüne hızlı bir şekilde yükselmesiydi. İstanbul'un içinde ve çevresinde tek başına despot olarak kabul edilirken, Anadolu'nun iç bölgelerinde nüfûzu oldukça sınırlı kalmıştı. Teşkilatçı olarak başarılı faaliyetler yapmasına karşın, komutan olarak temel bilgileri ve eğitimi eksikti."[10] Guhr'un Enver Paşa hakkındaki olumlu tespitlere rağmen, onun "arzu etmek" ile "yapabilmek" kelimelerini karıştırdığı tespiti, Türkiye'de genel olarak iddia edile gelen yorumlarla örtüşmektedir.

Alman gazeteci Herbert Eulenberg'in İstanbul'da bizzat ziyaret ettiği Enver Paşa hakkındaki izlenimleri ve şahsî tasvirleri önemlidir. Daha ilk görüşte Enver Paşa'ya "*hayranlık*" duyduğunu belirten Eulenberg onu, "*zâlim*" olarak adlandırdığı Sultan II. Abdülhamid'i [d.1842-ö.1918; h.1876-1909] tahttan indirmeye zorlayan "*genç zâbit*", "*zarif genç adam*" ve "*Sezar gibi cesaretli*" gibi övgülerle anarak şöyle tasvir etmektedir: "*Dış görüntüsünde herhangi bir zorbalık alameti yoktur. Akıllı, kahverengi ve biraz da ürkek gözleri onun en güzel tarafıdır. Başındaki kırmızı Türk fesi hafif yana yatmış. Enver Paşa, Türklerin pek çoğu gibi Almanca'yı oldukça zor ve yavaş konuşuyor. Fakat anlaşılabiliyor. Onun en iyi tarafı olumlu olmasıdır. İkna edilmiş ve ikna eden iyimserliği insanı ona bağlıyor. Başarıya olan kesin inancını anlatırken, şu ifadeleri kullanmıştı: 'Bir şeyden şüphe edilirse, o şey çoktan kaybedilmiştir.'... 'Sâdece iyimserlikle kazanılabilir ve yaşanılabilir.'*"[11]

Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemâl Paşa'yı 2 Kasım 1918 tarihînde Almanya'ya götürmek için yola çıkan Alman gemisinde görevli Amiral Albert Hopman, paşanın aslında iddia edildiği gibi "*hayalci*" olmadığını düşünüyor. Bu fikrini de şöyle izah ediyor: "*Kalbinde taşıdığı yüksekten uçan bütün planlarına ve sarsılmaz bir şekilde inanarak takip ettiği yıldızına rağmen Enver Paşa, bende bir hayalperest izlenimi vermedi.*"[12] Amiral Albert Hopman, Enver Paşa'ya ilişkin şu değerlendirmelerde de bulunuyor: "*Yüksek millî hedefleri için feda ettiği hayatını, namuslu bir*

10 General Hans Guhr, *Als türkischer Divissionskommandeur in Kleinasien un Palästina*, Berlin 1937, s. 27.

11 Herbert Eulenberg, "Ein Besuch bei Enver Pascha", *Hamburger Nachrichten*, 21 Temmuz 1915, s. 336.

12 Admiral Hopman, *Das Kriegstagebuch eines deutschen Seeoffiziers*, Berlin 1925, s. 149.

asker gibi kurşunla kaybetti. Onu tanıyan, onun fevkalâde cesur büyük bir şahsiyet olduğu tespitini inkâr etmez."[13]

Kress von Kressenstein, 1943 yılında kaleme aldığı bir yazısında Enver Paşa'nın siyasî görüşlerine ilişkin önemli iddiaları dile getirmektedir. 1917 sonlarında Türkiye'de "*kan ve ırk problemi*" olarak adlandırdığı "*Turancılık*"ın "*reel-siyasî bir evreye*" girdiğini ifade ederek, bunda Enver Paşa'nın rolünün olduğunu şöyle iddia etmektedir: "Özellikle de Enver *Paşa, Turancılık fikrinin gerçekleştirilmesine taraftar olmuştu. Irk ve kan olarak birbirlerine bağlı Türk halklarını siyasî olarak bir araya getirmek istiyordu. Bugüne kadarki çok milletli Osmanlı Devleti'ne karşı büyük bir Türk millî devleti kurmayı arzuluyordu. Kırım'dan* aşağı Volga'da, Kafkaslar*'da ve Rusya Azerbaycan'ı ile İran Azerbaycan'ında yaşayan Tatarları birleştirmek ve özellikle de Hazar Deniz'i ile Aral Gölü arasında meskûn olan Türk-Tatar halkları içine alan bir Türk İmparatorluğu kurmayı göze almıştı.*" Von Kressenstein'ın Enver Paşa'nın "Turancı" olduğuna yönelik iddiası, paşa hakkındaki genel tespitlerle örtüştüğünü belirtmek gerekir.

Von Kressenstein, ilginç bir şekilde Enver Paşa'nın "*Turancı*" fikirlerinin dayandığı bazı "*real-siyasî ve pratik noktaları*"nın bulunduğuna da inanmaktaydı. Buna göre; uzun süreden beri yapılan savaşlardan dolayı Türkiye'nin toprak kayıpları yaşaması, 1917-1918'lerde Arabistan bölgesinin de elinde kalıp kalmayacağı da belli değildi. Bu arada Türkler, Rusya'nın dağılmasından sonra bu toprak kayıplarını Kafkaslar ile telafi etmek istemişlerdi. Ayrıca Türk haklarının bulunduğu bölgelerden taze askerî kuvvet elde etmek istemesi de burada etkili olmuştur. Bu bağlamda zikrettiği son neden ise, "*Birinci Dünya Savaşı'nda kaybettiği sayısız savaş ve Alman dostluğu nedeniyle sarsılan şahsî konumunu bu şekilde kuvvetlendirdi*"ği iddiasıdır.[14]

1916 yılında İstanbul'da bulunan Dr. Gustav Stressemann, Alman Başbakanlığı'na verdiği raporunda, Enver Paşa ve Türk millîyetçiliğiyle ilgili bilgiler sunduğu. Onun raporunu önemli kılan husus ise; bu bilgilerin bizzat paşa ile olan görüşmesinden aktarılmasıdır. Stresseman'ın raporunda geçen bazı ilginç bilgiler şöyledir: "*Bu millîyetçiliğin bir gün şovenizme dönüşüp,* dönüşmeyeceğini ve bunun zamanla Türkiye*'de*

13 Hopman, *Das Kriegstagebuch eines deutschen Seeoffiziers*, s. 312.

14 Freiher Kress von Kressenstein, "Meine Mission im Kaukasus", s. 8-9; http://www.goethe.de/ins/ge/prj/dig/ge1918/kress/deindex.htm; (06.07.2016).

yabancı düşmanlığına neden olmasından korkup, korkmadığını sordum. Enver, şiddetli bir şekilde bunu reddetti ve şu cevabı verdi: "Şovenizme, Türkler kadar az meyilli olan bir millet yoktur. Bugün halk tarafından İstanbul'da İngilizler ve Fransızlar herhangi bir kötü muameleye maruz kalmadan yaşıyorlar. Alman Genelkurmayı'nın emirleri doğrultusunda bu savaşı yürütüyorum. Bütün bakanlıklarda Alman danışmanlarının olması benim zihniyetimi gösteriyor."[15]

Savaşın sonlarına doğru, 3 Haziran 1918 tarihînde, Almanya'da Kafkasya hakkında görüşlerin paylaşıldığı bir toplantıda Enver Paşa hakkında aynı iddialar yeniden gündeme gelmiştir. Öncesinde Osmanlı Ordusu'nda Balkan Savaşı'na katılan ve Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul'daki Alman Askerî Ateşesi olan von Lossow toplantıda Osmanlı Devleti'nin durumunu değerlendirirken doğrudan "*Enver Paşa'nın bulunduğu yeni Türk emperyalizmi*"nden bahsetmiştir.[16] Von Lossow, muhtemelen burada paşanın Turancı düşüncesini kastediyor. Aynı toplantıya katılan ve 1916-1917 yılları arasında İstanbul'da Alman Büyükelçiliği yapan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Richard von Kühlmann, Kafkasya ve Azerbaycan'ın durumdan bahsederken Enver Paşa'yı, "*millîyetçi, hayalperest, Napolyon rüyaları gören ve eski Kafkas rezillikleriyle acısını telafi etmek isteyen" bir kişi olarak anlatıyor.*[17]

Alman komutanlar arasında Enver Paşa hakkında olumsuz düşünenlerin başında Liman von Sanders geliyor: Ona göre; Alman yüksek makamları paşanın şahsı hakkında, "*tamamen yanlış hükümlere*" sahiptiler ve onun şahsî ve askerî kabiliyetlerini "çok abart"mışlardı. Enver Paşa hakkındaki yanlış kanaatin Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesindeki nedenlerden biri olduğunu iddia ederek, paşanın "*Türkiye'deki mevkisinin ve nüfûzunun kesin olarak büyük*" sanıldığını; fakat gerçekte ise "çoktan" sarsıldığını öne sürüyor. Almanya'nın bu yanlışa bağlı kalarak "*Türk askerî siyaseti yerine Enver Paşa'ya dayanan askerî siyaseti*" yürüttüğünü düşünen Liman von Sanders, paşayı hedef alarak şu değerlendirmeleri yapıyor:

"*Enver Paşa, kendi sınırsız kibriyle ve daha sonrasında şahsî hırsıyla kendi hedeflerini vatanınkinin önüne geçirdi. Enver Paşa'ya şartsız olarak*

15 BA/MA R 43/2458İ, 87-88.

16 BA/ MA R 43/2458İ, 201.

17 BA/R, R 43/2458İ, 204.

bağlı kalınmaması noktasında sıkça ikazlar yapmıştım. Fakat Türkiye'de görevli diğer hizmet makamları farklı bilgiler yazdıkları için benim ikazlarım başarısız kalmıştır. Almanya'da Enver Paşa'nın şahsî muhalifi olarak takdim edildim. Gerçekte ise Türk Ordusu'nun sevk ve yönetimi hakkında alınan ve benim düşünceme göre yanlış olan tedbirlere karşı geliyordum. Enver Paşa, Almanya için çok elverişli birisi idi. Fakat sonrasında Almanya'nın felaketi oldu. Çünkü Enver Paşa, askerî harekât hakkında genel görüşe ve açıklığa sahip değildi. Ayrıca zararlı Alman nüfûzu vasıtasıyla yönlendirilmişti. Kendi vatanının menfaatlerini samimi bir şekilde yerine getiren, daha uysal bir Harbiye Nâzırı, Türkiye ve Almanya için çok daha faydalı olabilirdi ki bu durum Almanya'da asla anlaşılmak istenmedi."[18]

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından uzun bir rapor kaleme alan Hans von Seeckt, savaşın kaybedilmesinin iç nedenleri başlığı altında Enver Paşa'ya ve onun politikalarına yer veriyor. Ona göre; eğer Enver Paşa "özgür kalsaydı, her şeyi yapabilirdi. Fakat eli kolu bağlı idi ve hiçbir şey yapamadı."[19] Hans von Seeckt, diğer bir neden olarak "*büyük Türkçülük fikrini*" zikrederken, Enver Paşa'nın bu siyasette Talat Paşa'dan daha "*ileri*" gittiğini düşünüyor.[20]

Alman Askerî Heyeti'yle İstanbul'a gelen ve daha sonrasında 1914 yılında Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı yapan Friedrich Bronsart von Schellendorf, 15 Aralık 1917 tarihinde kaleme aldığı raporunda Enver Paşa hakkında şu olumlu ifadeleri kullanıyor: "*Enver Paşa'nın memleketin içinde maruz kaldığı ağır siyasî muhalefetlere karşı koyarak Alman Erkân-ı Harbiyesinin ileriye matuf tedbirlerini gerçekleştirmek hususundaki dur bilmeyen faaliyeti ve gayreti sayesindedir ki, Türk ordusunun yıkılmasının şimdiye kadar önü alınmıştır.*" Von Schellendorf devamında şunları söylüyor: "*Enver Paşa'nın gerek Türklerden ve gerekse Almanlardan muhalifi vardı ve bunlar onun yerine "daha yumuşak" birinin getirilmesi için Enver'i düşürmeye çalışıyorlardı. Fakat bahis konusu olan kimselerden hiçbiri hiçbir şekilde onun yerine lâyık değildir. Türkiye'de onun gibi çalışkan, gayretli ve teşkilatçı olan başka bir kimse yoktur; üstelik içten kanaat getirmek suretiyle Alman dostudur.*"[21]

18 BA/MA, N 907/12, 1-2.

19 BA/MA, N 247/50, 3.

20 BA/MA, N 247/50, 6.

21 Akdes Nimet Kurat, *Birinci Dünya Savaşı* Sırasında Türkiye'*de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Ankara 1966, s. 28.

Carl Mühlmann, Enver Paşa ile Osmanlı Devleti'ndeki Alman yetkililer arasındaki ilişkilerin "*olumlu*" bir zeminde yürüdüğünü düşünüyor. Ona göre; "*Alman Yüksek Ordu İdaresi için Enver Paşa, Türk savaş komutasından sorumlu kişi idi ve askeri ortaklığının en sağlam dayanağı o idi. Alman Yüksek Ordu İdaresi, son savaş yılı hariç savaşın idare edilmesiyle ilgili bütün meselelerde Enver nezdinde tam bir anlayış bulmuştu.*"[22] Enver Paşa'nın diktatör olduğu iddialarının gerçeği yansıtmadığını *"onu diktatör olarak görmek yanlıştır"* ifadeleriyle dile getiren Mühlmann başarı, güç ve nüfuz arasındaki ilişkilerin Enver Paşa'daki yansımalarını izah etmeye çalışıyor: "*Onun bağımsızlığının sınırları savaşın seyrine göre değişmiştir. Askerî başarılar, onun hükümetteki ve komitedeki nüfûzunu kuvvetlendirmiş; kendi fikirlerini gerçekleştirmesini kolaylaştırmıştır. Tam tersine ise askerî başarısızlıkların geldiği zamanlar Enver'i zorlamıştır. 1917 yılı sonunda Filistin'de alınan mağlubiyet Enver'in durumunu öyle zayıflatmıştı ki, savaşı idare eden komutan olarak parti tarafından istenen Kafkasya'ya yayılma gayretlerine engel olamamıştı. Engellemek isteseydi dahi bunu yapamazdı.*"[23]

Mühlmann son olarak Enver Paşa'nın Türkiye'deki durumu hakkında şu tespitleri yapıyor: "*Enver Paşa'nın duygusallıktan arınmış objektif bir bakış açısıyla Türkiye'de takdir edilmesi, şimdilik söz konusu olmamıştır. Onun komutanlığı döneminde Türkiye'de açılan yaralar henüz daha iyileşmedi. Enver'in sorumlu tutulduğu gerçekten de şikâyet edilen bazı şeyler, önceki devlet adamlarının hatası değil, aksine eskiden var olan durumların ve iktidarların sonucuydu. Heyecanlar bir gün yatıştığında yeni Türkiye'de Enver'in gururlu bir şekilde sizinkilerden biri olarak adlandırılacağı bir gün gelecektir. Gerek Türk ve gerekse Alman tarihînde büyük bir komutan olarak değil, yüksek idealizmin adamı olarak yaşayacaktır.*"[24]

Alman Büyükelçi von Wangenheim, Enver Paşa'nın Almanya ile olan münâsebetleri hususunda henüz daha Türkiye Birinci Dünya Savaşı'na girmeden önce, 28 Ağustos 1914 tarihînde, Berlin'e gönderdiği raporunda olumlu değerlendirmelerde bulunuyor. İstanbul'daki genel havanın Almanya'nın "*lehine*" olduğunu dile getirerek, Enver Paşa'nın bundaki tavrı konusunda şunları söylüyor: "*Daha öncesinde iftira atılan*

22 Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündniss im Weltkriege*, s. 250.

23 Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündniss im Weltkriege*, s. 252.

24 Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündniss im Weltkriege*, s. 254.

ve takdir edilmeyen Enver Paşa, bizimle birlikte hareket etmenin temel direğidir. Alman dostları olarak Talat Paşa ve Halil Paşa ondan sonra geliyorlar." Rusların ve İngilizlerin Boğazlardan geçmesi durumunda hükümetin devrileceğini iddia eden von Wangenheim, bunun karşısında Enver Paşa'nın tavrını, "*Böyle bir durumda sâdece Enver Paşa kararlı bir şekilde düşman gemileriyle çarpışır.*" şeklinde izah ediyor. Alman Büyükelçi ayrıca Alman nüfuzunun İttihatçılar üzerindeki etkisine dair ilginç şu tespitte bulunuyor: "*Enver Paşa'nın ve askerî partinin, Alman zaferi vasıtasıyla İstanbul'da üstünlüğü ele almak için kendilerinden geçtiklerinin belirtileri az da olsa görülüyor.*"[25] Berlin'e gönderdiği başka bir belgede de von Wangenheim, *"Alman nüfûzunun güvenilir dayanağı olarak kendini ispat eden Enver Paşa'nın hissesine yüksek bir mükâfat*" düştüğünü söyleyerek; bunun için bir atın hediye edilmesini talep etmiştir. Enver Paşa'nın böyle bir ata ihtiyaç duyduğu ve yüksek komutan olarak savaş meydanında bu ata binmeyi amaçladığını da raporunda belirtiyor.[26]

Türkiye'nin savaşa girmesinin ardından 19 Kasım'da von Wangenheim, Berlin'e gönderdiği raporunda İstanbul'daki genel ahvâli anlatırken Enver Paşa hakkındaki olumlu tespitleri daha da belirginleştiriyor: "*Sonbaharda Tarabya'da hava nasıl güneşli ise, Türklerin hâlet-i rûhiyesi de o kadar iyi. Almanların zaferinden kat'i bir şekilde eminler. Hatta bu zaferi gerçekte olabileceğinden daha radikal olarak tahayyül ediyorlar. Bizim meselelerimize duyulan büyük ilginin rûhu hâlen Enver Paşa'dır. Bizim üstünlüğü elimizde tutacağımız fikrine sahip ve de inanıyor.*"[27]

Hans von Seeckt, Enver Paşa'nın müttefik Almanlarla ve Avusturyalılarla münasebeti hakkında olumlu görüşler beyan ediyor. Özellikle de Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu hâlde 1916 yılında birkaç Osmanlı askerî birliğinin müttefiklerin saflarında savaşması için göndermesi bilgisinden hareketle Enver Paşa'nın "*en vefâlı davranan*" kişi olduğunu şöyle açıklıyor: "*Paşa, ittifâka öylesine sâdık kaldı ki, kendisi hakkında, vatanını Almanya'ya teslim ediyor, ithâmı dahi ortaya çıkmıştı.*"[28] Von Seeckt, Enver Paşa'nın Almaya'ya bakışını şu ifadelerle anlatıyor: "*Enver Paşa,*

25 PA/AA, R 22402, 28 Ağustos 1914.

26 PA/AA, R 22403, 26 Ekim 1914.

27 PA/AA, R 33403, 19 Kasım 1914.

28 Seeckt. *Aus Seinem Leben 1918-1936*, Friedrich von Rabenau (Yay.), Leipzig 1940, s. 28.

Alman yardımını en şiddetli bir şekilde istemişti ve bu yardımın etkilerini birinci derece savunmuştur. Almanların askerî ve teknik alanlarındaki üstünlüğünden iknâ olmuştu. Kendi memleketi için bunların faydalı olacağını görmüştü. Fakat Enver Paşa'da kaynağını Türk millî şuurundan alan bir direnç bulunuyordu. Diğerlerinde bu daha kötü idi. Büyük Alman dostluğu ithamları Enver Paşa'yı sürekli olarak rahatsız etmişti."[29]

Eric Ludendorff, bir raporunda Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti hakkında bilgiler verirken, Türkiye'nin Almanya için bu harpte "*yan savaş alanı*" olduğunu ve "*düşman kuvvetlerini meşgul etme*" görevini yerine getirdiği iddiasında bulunuyor. Enver Paşa hakkında, "*Yüksek Ordu İdaresi için Ever Paşa, Türkiye'nin Almanya tarafında kalmasının garantisi*" olduğunu ve paşanın "*korunmak zorunda*" olduğunu iddia ediyor.[30] Hatırâtında da aynı şekilde paşanın, "*Almanya'nın sâdık bir dostu*" olduğunu dile getiriyor.[31]

Von Kressenstein da Enver Paşa'nın Almanya için önemli olduğunu ve ona teşekkür borçlu olduklarını düşünenlerdendir. Paşanın müttefikleriyle olan ittifâkına "*sarsılmaz sadakatinden*" ve ittifâkı "*büyük bir enerjiyle bütün muhaliflere karşı gerçekleştirmesinden dolayı*" ona büyük bir şükran borçlu olduklarını şu cümlelerle dile getiriyor: "*Enver İttifâk Devletleri için ortak bir yüksek savaş idaresinin gerekliliğini diğerlerine göre erken ve tam bir açıklıkla fark etmişti ve gönüllü olarak Alman idaresine tabi oldu. Dünya Savaşı'nın nihaî sonucunun Türk savaş alanlarında değil de, Fransa'daki savaş meydanlarında belli olacağını anlaması, onun Alman Yüksek Askeri İdaresi'nin isteklerine belli oranda boyun eğmesine neden olmuştu. Bu yüzden Türk Savaş İdaresi'nin ihtiyaçlarına ve menfaatlerine yeterli derecede bazen riayet etmeyebiliyordu. Dolayısıyla da bu durum, Türk siyasî ve askerî çevrelerinde kuvvetli eleştirilere ve canlı muhalefete neden oluyordu.*"[32] Von Kressenstein'ın paşa hakkındaki bu tespitleri önemlidir. Özellikle de onun Almanlarla yakın ilişkilere girmesinin nedeni yukarıdaki yorumla örtüşmektedir. Enver Paşa'nın Almanya'ya olan sadakatinin nedenini onun savaşın kaderinin Fransa'da

29 BA/MA, N 247/50, 7.

30 BA/MA, N902/7, 1.

31 Erich Ludendorff, *Birinci Dünya Savaşı'nda Gördüklerim ve Yaşadıklarım*, Asiye Yıldırım (Ter.), İstanbul 2014, s. 267.

32 Von Kressenstein, *Mit den Türken zum Suezkanal*, s. 21.

belli olacağı düşüncesinden kaynaklandığını; dolayısıyla da Almanya'yı sonuna kadar desteklediğini dile getiriyor.

Mühlmann da benzer şekilde Enver Paşa'nın üstlendiği askerî görevleri yerine getirmesinin, Almanlara beslediği "*sevgiden*" veya "*fazlasıyla Almanya'nın ücretlisi*" olmasından değil de "*Almanya'nın tarafında birlikte savaşmak suretiyle vatanına en iyi şekilde hizmet edebileceğine olan inancından*" kaynaklandığını özellikle de vurguluyor. Mühlmann Enver Paşa'nın "*nihaî Alman zaferine*" kesin olarak inandığını belirterek şunları yazıyor: "*Eğer bu inancı gerçekleşseydi ki, bugün Almanya'nın birçok kez galibiyetin eşiğinden döndüğünü biliyoruz, bu adam hakkındaki hakaretler ve yanlış hükümler yığını boşa çıkardı. Başarılar ve başarısızlıklar hükmün kat'i ölçüsü olmamalıdır. Bir şahıs bir durumda büyük devlet adamı ve komutan; bir başka durumda ise, maceracı ve şüpheli şahıs olarak açıklanmaz. Enver'in trajik kaderi, Almanya'nın kuvvetini abartmasıydı. Bizler 1918 yılına kadar Almanya'nın zaferine koyu bir şekilde inananlar olarak, bundan dolayı onu kınamak hakkına sahip miyiz? Bu efsane, Enver'i etkilemişti. 20 yılda küçük başlangıçlardan parlak yüksekliğe ve buradan da beklenmedik düşüşe neden olan bir hayat tasviri yapabilmek için, gerçek ve hayal birbirine karışıyor. Dünya Savaşı sırasında Türk Ordusu'nu kumanda eden adamın gerçeğe yakın bir tasvirini yapabilecek bir zaman meselesidir. Alman savaş belgeleri ve Alman subaylarının şahitlikleri yardımıyla ancak Enver'in fikirleri ve faaliyetleri ortaya çıkarabilir.*"[33]

Bu tespitlerinin ardından Mühlmann, Enver Paşa'nın Almanya için ehemmiyeti üzerinde durmakta ve Enver Paşa gibi bir kişinin "*Türk Ordusu'nun tepesinde bulunduğunun bilinmesinin Alman savaş komutası için fevkalâde kıymetli*" olduğunu öne sürerek bu iddiasını şöyle izah ediyor: "*Almanlar, ittifâka sâdık Enver'e güvenebildikleri gibi, kendileri tarafından istenilen anlamda yapılan askerî hareketlerin Türk komutasına da güvenebilirlerdi. 1918'deki gerilim dahi Alman Yüksek Ordu İdaresi'nin Türkiye'nin askerî komutanı Enver'e olan temel yaklaşımını değiştirmemişti. Gerek General von Falkenhayn ve gerekse Mareşal Hindenburg, Enver Paşa'nın Türk savaş komutasının başı olarak yerinde kalmasını zarurî görüyorlardı. General von Falkenhein Aralık 1915'te Alman Başbakanı karşısında, Enver Paşa'yı 'askerî paha biçilmez' olarak görüyordu. Benzer şekilde Mareşal Hindenburg, 18 Kasım 1916'ta*

33 Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündniss im Weltkriege*, s. 249.

Başbakan'a şunları yazıyordu: 'Enver Paşa'nın şahsında ortaya çıkan hükümetin devam etmesine kesin olarak değer vermek zorundayım.'"[34] Mühlmann bu iddiaları, Almanların Enver Paşa'ya olan güvenlerinin savaşın sonuna kadar sürdürdüğünü göstermesi açısından önemlidir.

General Ludendorff da yıllar sonra 1937'de yayımladığı hatırâtında benzer bir iddiayı gündeme getiriyor ve Enver Paşa'nın "*ordu başkomutanı olmasını Türkiye'nin Almanya'nın tarafında kalmasının garantisi*" olarak görüyor.[35]

Dördüncü Ordu Komutanı Ahmed Cemâl Paşa

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Bahriye Nâzırı ve Dördüncü Ordu Komutanı Ahmed Cemâl Paşa, Alman subayları ve diplomatları arasında fazlaca alaka gören Türk komutanlardan ikincisidir. Gerek Cemâl Paşa'nın şahsı ve gerekse fikirleri hakkında önemli bilgiler, iddialar ve yorumlar dile getirenlerden birisi Hans von Seeckt'tir. Hans von Seeckt, Cemâl Paşa hakkında olumsuz bir kanaate sahip olup, onun yaptığına inandığı askerî yanlışları gündeme getiriyor. Von Seeckt'e göre Cemâl Paşa'nın yanlışları şunlardır: "*Cemâl Paşa'nın Suriye ve Filistin'deki Satraplığı*[36] *neticesinde buradaki yönetim öylesine bir boyut aldı ki, Arapların Türklere olan bağlılıklarının geri kalan kısmı da yok oldu. Yine Cemâl Paşa'ya bağlı olan vâlilerin kendilerinin ve dostlarının menfaatlerini düşünmeleri neticesinde bölge ve ordu aç kalmıştı.*"[37] Von Seeckt, bu iddiasını, İttihat ve Terakki Fırkası'ndan çıkan "*büyük Türkçülük fikirleri*"ni temsil eden Cemâl Paşa'nın "*güneyde Araplara karşı takip ettiği siyaset*" neticesinde, bunların oturdukları bölgelerin "*kesin olarak ayrılmasına*" neden olduğu tespitiyle somutlaştırıyor.[38]

İstanbul'daki Alman Deniz Ateşesi Binbaşı Hans Humann, 28 Ekim-34 Aralık 1916 tarihleri arasında Suriye'de bulunduğu sıradaki izlenimlerini anlattığı raporunda Cemâl Paşa'nın şahsiyeti hakkında teferruatlı bilgiler zikrediyor. Human, uzun süren bu seyahati zarfında Cemâl Paşa'yı "*iyi*" tanıdığını belirterek, onun çok "*enerjik*" olduğunu

34 Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündniss im Weltkriege*, s. 153.

35 Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündniss im Weltkriege* s. 153.

36 Satraplık, Umûmî Vâlilik anlamına geliyor.

37 BA/MA, N 247/50, 3-4.

38 BA/MA, N 247/50, 6.

ve belli şartlar altında iyi bir amaç için vasıta tercihinde "çok fazla şüpheci" olmadığını belirtiyor. Paşanın "*belli bir halka özel eğilimi veya herhangi bir meyli olmaksızın millîyetçi*", "*dinî ön yargılardan bağımsız*" ve "*bütün modern görüşlere açık*"; insanlarla münasebetlerinde ise "*çok nâzik, fakat kaprisli, şüpheci ve kendi değerlerine kat'i bağlı*" olduğunu iddia ediyor. Diğer taraftan Cemâl Paşa'nın, "*kendisi tarafından yönetilen Suriye halkı için en iyi adam*" olduğunu da belirtmekten geri kalmıyor. Görüşmeler sırasında paşanın kendisine atfedilen Fransa'ya olan "*sempatisi*"nin nedenini Fransız eğitimi almasıyla izah ettiğini; fakat kendi çocuklarını Almanya'da eğitmek istediğini ve "*birayı* çok sevdiğini" söylediğini de anlatıyor. Cemâl Paşa'nın, farklı mezhepler karşısında ne kadar "*tarafsız davrandığı*"nın bölgedeki gayrimüslimler tarafından sıkça dile getirildiğini de ekliyor. Herhangi bir arzusunu kendisine arz etmek isteyenlerin paşaya "*istedikleri zaman rahatlıkla*" ulaşabildiklerini ve onunla çalışan Almanların Cemâl Paşa'nın "*büyük becerisini ve çalışkanlığı*"nı dile getirdiklerini de raporunda belirtiyor.[39]

Humann'ın Berlin'e yazdığı bir rapora göre; Cemâl Paşa, Alman Büyükelçisi'nden silah talebinde bulunmuş ve en kısa sürede Berlin'i ziyaret etme talebini elçiye iletmişti. Almanya Büyükelçisi bu ziyareti "*uygun*" bulduğunu belirterek şu yorumu yapıyor: "*Cemâl, Almanya'ya henüz içten bir alaka göstermemektedir. Eğer bu alakaya sahip olursa, bizim siyasetimiz için çok hayırlı olur.*" Bundan dolayı paşanın savaş gemileri için isteği siparişin "âcilen" yerine getirilmesini tavsiye ettiğini iddia eden Humann, Amiral Hopman'ın Cemâl Paşa hakkındaki fikrini de raporuna yazıyor: "*Amiral Hopman, Cemâl Paşa'nın "siyasî faktör olarak kendine has bir özelliğe ve anlama sahip olduğunu, bunu bizlerin ihmâl etmememiz gerektiğini vurgulamıştı. Enver Paşa'nın da Cemâl Paşa ile ortak menfaatlere sahip olduğunu da söylemiştir.*" Humann, raporunda Amiral Souchon'un Cemâl Paşa hakkındaki görüşlerine de yer veriyor. Souchon'un kanaatine göre; *"Paşa, dürüst olarak ilerlemek istiyor ve bunu da yapabilecektir. Sâdece bizimle birlikte çalışmaya karar vermiş.*"[40]

Türkiye'deki gelişmeler ve bazı askerî ve siyasî erkân hakkındaki 24 Temmuz 1917 tarihli bir raporda Cemâl Paşa hakkında da bazı iddialar gündeme getiriliyor. İstanbul'dan adı zikredilmeyen bir Türk'e

39 BM/MA, RM 40/627, 124-125.

40 BA/MA, RM 5 2316, 55.

dayanılarak hazırlanan bu raporda Cemâl Paşa'nın "*gizlice*" İngilizleri desteklediği ve rolünü "çok akıllıca" oynadığı iddia ediliyor.[41] Raporda geçen bazı iddiaları değerlendiren Humann ise; Cemâl Paşa hakkındaki bu tür iddialara şüpheyle yaklaşıyor. Humann, Enver Paşa ile Cemâl Paşa arasında olduğu iddia edilen "*görüş farklılığı*"nın "*siyasî*" bir nedeni olmadığını, aksine "*gerçek bir askerî karaktere*" sahip olduğunu düşünüyor. Cemâl Paşa'nın, "*muhtemel bir çatışma durumunda ordudan ayrılacağını ve savaş sırasında hükümetle siyasî bir mücadeleye girmeyeceğini*" belirttiğini iddia ediyor.[42]

İstanbul'daki siyasî durum hakkında yazdığı raporda Ernst Jäck, Cemâl Paşa ile ilgili görüşlerine de yer veriyor. Jäck'e göre; İttihat ve Terakkî Hükûmeti'ni iktidardan düşürebilecek olanlar yine komite içinden çıkacaktır. Bunlardan ilki Câvid Bey ikincisi ise Cemâl Paşa olabilir. Câvid Bey'le ilgili bazı iddiaları yazdıktan sonra paşa hakkında şunları söylüyor: "*Cemâl Paşa hırslı ve şiddete yaktın bir insan olarak bazı şiddet faaliyetlerine meyillidir. Fakat bir iç savaş neden çıkarmak istesin. Kendisi farklı bir Türk'tür. Suriye'nin bütününde Türkiye'nin birliği için örnek bir çalışma yapıyor. Enver Paşa ile de samimi bir arkadaşlığa sahiptir. Almanlar için ise güvenilir bir kişidir.*" Devamında ise Alman Askerî Ateşesi Lossow'un Cemâl Paşa hakkında Berlin'e yazdığı raporunda, onun hakkında Almanlar için "*güvenilir*" olmadığı iddiasını "*aptal bir dedikodu*" olarak zikrediyor. Hatta bu dedikodular o kadar ileri gitmişti ki Cemâl Paşa'nın Alman eğitimi alması için Berlin'e gönderdiği çocuklarının "*esir*" olarak görüldüğünü de belirtiyor. Cemâl Paşa'nın Suriye'deki çalışmalarına dikkat çeken Ernst Jäck, bunlara şahit olan bir Alman'ın şu sözlerini raporuna ekliyor: "*Suriye şimdi Türkiye'ye ait olmuştu.*"[43]

Von Kressenstein, Cemâl Paşa'nın Dünya Savaşı'ndaki Türk komutanları arasında Enver Paşa'nın ardından "*en önemli sembol*" isimlerden biri olduğunu söylüyor. Cemâl Paşa'nın, zor şartlardan doğan ve parlayan "*vatansever ve pantürkçü*" biri olduğunu belirtip, paşayı şöyle anlatıyor: "*Mükemmel bir zekâya sahip. Doğuştan diplomat, cömert ve uzak görüşlüdür. Alışılmamış derecede bir enerjiye, hareket gücüne ve teşkilat yeteneğine sahiptir. Kuvveti, ordu kumandanlığından daha ziyade*

41 BA/MA, RM 40/627, 57.

42 BA/MA, RM 40/627, 64-65

43 Stuttgarter Staatshauptarchiv, Q 1/18 BÜ 148, 7-8.

yönetim ve siyasî alana dayanıyor. Komutanlıkla ilgili temel eğitimi eksiktir. Pek çok Türk gibi Fransız kültürüne ve Fransızca lisanına sempati duyuyor. Siyasetçi olarak ise Türk-Alman İttifâkı'na inanmış, mutlak sâdık ve güvenilir bir taraftardır. Karşıt iddiaların tamamı yanlıştır. Cemâl Paşa biz Almanlara karşı her zaman lütufkâr ve âdil bir âmirdir. Alman subaylarını ve askeri birliklerini tamamıyla takdir ettiği gibi onların zayıf yönlerini de bilirdi."[44]

Filistin Cephesi'nde sıhhiye olarak görev yapan Dr. Streuber ise, Cemâl Paşa hakkında hiç de olumlu şeyler yazmıyor. Özellikle de General von Falkenhayn ile paşa arasındaki anlaşmazlığı anlatırken kullandığı ifadeler oldukça olumsuzdur. Ona göre "*Suriye Satrapı*" Cemâl Paşa, von Falkenhayn'a karşı mücadelesini "*Türk entrikasının ve düzenbazlıklarının bütün imkânları*"yla yürütmeye çalışmıştır.[45]

19. Tümen ve Yedinci Ordu Komutanı Mustafa Kemâl Paşa

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi'nde ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'na bağlı Yedinci Ordu'da Almanlarla birlikte görev yapan Mustafa Kemâl Paşa hakkında Alman kaynaklarındaki bilgiler sınırlıdır. Örneğin Çanakkale Cephesi'nde bulunan Alman komutanlardan ancak bazıları savaşın ardından kaleme aldıkları hatıralarında kendisinden bahsediyorlar.

Çanakkale'de Osmanlı Beşinci Ordusu'na bağlı 19. Tümen Komutanı olarak görev yapan Mustafa Kemâl Bey hakkında doğrudan bilgi veren kişi; komutanı Liman von Sanders'tir. Von Sanders, Mustafa Kemâl'i "*sorumluluk almasını seven görevine bağlı bir komutan*" olarak vasıflandırarak, onu Anafartalar mıntıkasında toplanan Osmanlı askerî birliklerinden 19. Tümen Komutanlığı'na getirdiğini söylemektedir. "*Kararlılığına ve çalışkanlığına tamamen*" güvenebileceğini söylediği Mustafa Kemâl Bey'in askerî performansını şöyle anlatıyor: "*Mustafa Kemâl, 25 Nisan sabahı "kendi kararıyla" savaşa müdahale ederek, düşmanı "sahile sürmüş" ve "üç ay durmaksızın kırılmaz bir dirençle şiddetli*

44 Kress von Kressenstein, "Überblick Über die Ereignisse an der Sinaifront von Kriegsbeginn bis zur Besetzung Jerusalems durch die Engländer Ende 1917", *Asienkämfer*, Cilt 1, Berlin 1921, s. 40.

45 Dr. Steuber, "Yildirim", Deutsche Streiter auf heiligem Boden, 2. Baskı, Berlin 1925, 32.

taarruzlara başarıyla karşı koymuştu." Ayrıca 10 Ağustos'ta Mustafa Kemâl Bey'in bizzat kumanda ettiği hücum neticesinde, İngilizlerin Conkbayırı yakınındaki tepelerin kuzey yamaçları üzerinden "*epeyce bir mesafe geriye*" püskürtüldüklerini de ifade ediyor.[46]

Hans Kannengiesser, 25 Nisan'da İngilizlerin çıkarmasına karşı, Arıburnu Cephesi'nde 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemâl Bey ve 27. Piyade Alayı Komutanı Yarbay Mehmed Şefik Bey maiyetindeki askerî birlikler hakkında şu bilgileri veriyor: Mustafa Kemâl Bey, normalde kıyıyı koruma amacıyla görevlendirilmemişti. Kendisi, Kabaktepe'ye karşı veya ihtiyaç hâlinde Anadolu'da kullanılmak üzere "*faal*" ve "*sağlam*" olarak Eceabat'ta bekliyordu. Fakat buna rağmen "*doğru zamanda, doğru bir karar vermiş*" ve tümenini düşmana karşı harekete geçirerek müdahale etmiştir. Bunları anlattıktan sonra, Mustafa Kemâl'in bu başarısının "*yetkili tüm eleştirmenler tarafından da*" kabul edildiği tespitini de yapıyor.[47]

Hans Kannengiesser'ın bu askerî hareketi dışında Mustafa Kemâl Bey hakkındaki şahsî değerlendirmeleri yine oldukça olumludur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve Mustafa Kemâl Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra 1927 yılında yayımladığı kitabında, onun hakkında yaptığı şahsî değerlendirmeleri şöyledir: "*Yarbay Mustafa Kemâl Bey, şimdi Türkiye'nin Cumhurbaşkanı olarak tüm dünyada tanınmaktadır. Ben, o gün zaten ondan çok etkilenmiştim. Açık fikirli, güçlü ve ne istediğini bilen sakin bir adamdı. O, dışarıdan herhangi bir koruma olmaksızın veya görüşleri için tasvip, izin ve icazet aramaksızın, bulunduğu yeri uyandırıyor ve diriltiyordu. Dolayısıyla az konuşur ve sevimsiz olmadan geriye çekilerek kendisini muhafaza eder ve beklerdi. Vücut yapısı bana çok mukavim görünmüyordu; fakat hırçındı. Sırım gibi sert ve yedi canlı enerjiyle kuvvetlendirilmiş vücudu, birliklerinde apaçık görülmekteydi.*"[48] Kanningisser Kemâl Paşa hakkındaki tespitleri oldukça olumlu görünüyor.

---

46 Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, Muzaffer Albayrak (Ter.), 2. Baskı, İstanbul 2006, s. 112-113.

47 Hans Kannengiesser, Çanakkale*'de Türklerle Beraber. Bir Alman Albayın Gözünden Çanakkale*, çev. Mehmet Serez, İstanbul 2009, s. 105.

48 Kannengiesser, Çanakkale*'de Türklerle Beraber. Bir Alman Albayın Gözünden Çanakkale,* s. 124.

Carl Mühlmann da Mustafa Kemâl Bey'in askerî başarısı hakkında benzer şekilde olumlu bir görüşe sahiptir. Anlattığına göre, İngilizlerin şaşırtma çıkarması hakkında gecikmeli gelen haberlerin belirsizliğine rağmen 19. Tümen Komutanı Miralay Mustafa Kemâl Bey, "*tehlikeyi hissedip, ordu komutanın görüşlerinin de kendisiyle aynı olacağını düşünerek, bir alayı ve bir bataryayı Sarı Bayır doğrultusuna harekete*" geçirmiştir. Türklerin geniş bir cephede ileri atılarak ilerleyen Avusturalyalıları geri püskürttüklerini ifade eden Mühlmann, Mustafa Kemâl Bey'in bütün tümeni buraya getirdiğini belirtiyor. Fakat Avusturalyalıların da takviye almalarıyla, çok çetin bir mücadelenin başladığını söylüyor. Bu mücadelede Türklerin ve Avusturalyalıların birbirlerine süngülerle saldırdıklarını ve bu çarpışmaların yoğunluğundan dolayı, "*yabani otların kaplandığı toprak zeminin birçok yerde kırmızıya boyandı*"ğını da özellikle vurguluyor.[49]

Mühlmann, Mustafa Kemâl Bey'in 10 Ağustos 1915 tarihîndeki askerî harekâtı hakkında da önemli bilgileri veriyor: "*Mustafa Kemâl, "sabahın alacakaranlığında" yeni bir saldırı başlattı. Maiyetindeki askerler "ölüme meydan okuyan bir cesaretle" saldırdılar ve geri çekilen düşmanı takip ettiler. Böylece, "hesapta olmayan faktörler" ve "Türklerin ölümü hiçe sayan kahramanlığı" sayesinde İngilizler mağlup olmuşlardı.*" Yine onun ifadesiyle, "İngilizler toprağı kanla yoğrulmuş olan bu tepede bir daha görünmediler."[50]

Bütün bu olumlu tespitlere karşın Alman Binbaşı Willmer'in, yıllar sonra 1927'de von Sanders'e gönderdiği bir mektubunda Türkiye'de bizzat Mustafa Kemâl'in Çanakkale Savaşı'nda kendi başarıları hakkındaki bazı iddialarını eleştiriyor. Bir dergide, Mustafa Kemâl Bey'in Çanakkale Savaşı hatıralarını okuyan Willmer, burada geçen Mustafa Kemâl'in bazı iddialarından rahatsız olarak, von Sanders'i bunlardan haberdar etmek ister. Willmer, Mustafa Kemâl'in "*Alman dostu olmadığı*"nı ve "*kendisini çok beğendiğini*" henüz daha Gelibolu'da iken bildiklerini iddia ediyor: "*Mustafa Kemâl'in, sadece siz ekselanslarının emirlerini yerine getirmesine rağmen, zaferle neticelenen Anafartalar Savaşı'nın sevabını kendisine mâl etmesine, kendisini aşırı derecede büyük görmesinden dolayı şaşırmamak gerek.*"[51]

49 Carl Mühlmann, Çanakkale *Savaşı*, Sedat Umran (Ter.), İstanbul 1998, s. 84-88.

50 Mühlmann, Çanakkale *Savaşı*, s. 127.

51 Klaus Wolf, *Gelibolu 1915. Birinci Dünya Harbi'nde Alman-Türk Askerî İttifâkı*, Eşref Bengi Özbilen (Ter.), İstanbul 2014, s. 350.

Bu mektubu alan Liman von Sanders, bunu Çanakkale'deki heyetinde bulunan Binbaşı Mühlmann'a göndererek saklamasını ister ve şunları yazar: "*Türklerin, bundan 12 yıl öncesinde hiç de olmayan inanılmaz kendini beğenmişliğine karşı, belki bir gün oradaki o zamanki emir komuta durumuna açıklık getirecektir.*"[52] Von Sanders'in mektubunda kullandığı, "12 yıl öncesinde hiç de olmayan kendini beğenmişlik" ifadesinden, Türklerin savaş günlerinde bu zaferden dolayı kendileriyle övünmedikleri veya bu zaferi kendilerine mâl etmedikleri sonucu da çıkarılabilir.

Avusturya Askerî Ateşesi Josef Pomiankowski ise, 9 Ağustos 1915'te Saros Körfezi'nden yürüyüşe geçen İngilizlerin durdurulmasında Mustafa Kemâl Bey'in rolüne temas ediyor. İngilizlere karşı harekete geçen Mustafa Kemâl'in maiyetindeki askerî kuvvetler bunları kıyıdan "*geriye*" püskürtmüştü. Bu kez 21, 22 ve 27 Ağustos tarihlerinde harekete geçen İngilizler, yine Mustafa Kemâl Bey tarafından "*feci kayıplar*" verilerek geri sürülmüş ve bu sırada "*birçok İngiliz birliği imha edilmişti.*"[53] Burada Pomiankowski, her ne kadar Mustafa Kemâl Bey'i methetse de "*feci kayıplar*" ifadesiyle, asker kaybının fazla olmasından onu sorumlu tutuyor.

Mustafa Kemâl Paşa'nın Filistin Cephesi'ndeki faaliyetleri hakkında, Alman askerî belgelerinde az da olsa bazı bilgiler göze çarpıyor. Bunlardan Tümgeneral von Dommes yıllar sonra Alman Genelkurmayı için kaleme aldığı 7 Mart 1938 tarihli raporunda, Mustafa Kemâl ile cephede sık olarak görüştüğünü ve görüşmeler sırasında, kendisinin aslında Bağdat'ın "*geri alınması fikri*"ne ilgi duyduğunu, oraya yapılacak bir askerî hareketi "çok ümit verici" bulduğunu ve Bağdat'a zaferle girileceğine olan inancını paşadan sık olarak duyduğunu iddia ediyor. Fakat durumun değişmesiyle birlikte paşanın "*hevesini*" kaybettiğini de ekliyor. Mustafa Kemâl Paşa'nın Sina Cephesi'ni terk etmesiyle ilgili olarak ise, Türk kaynaklarında geçmeyen bir iddiayı gündeme getiriyor. Paşanın, "şöhret elde edebilmek için, Sina Cephesi'ndeki askerî durumun pek uygun" olmadığını, "ümitsiz bir savaşa girme hevesi"nin kalmadığını ve "*eve döneceğini*" söylediğini iddia ediyor. Bunun üzerine von Dommes, Mustafa Kemâl'i bu kararından vazgeçirmek için uğraştığını ve "*vatanî*

52 Wolf, *Gelibolu 1915. Birinci Dünya Harbi'nde Alman-Türk Askerî İttifâkı*, s. 351.

53 Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü*, Kemâl Turan (Ter.), 2. Baskı, İstanbul 2014, s. 126.

görev duygusu ve silah yoldaşlığı" noktasında ikazlarda bulunmasına rağmen bunun pek faydasının olmadığını yazıyor. Bütün bunları anlatmasının nedenini ise, "*tarih hakikatin*" belgelerde geçmesi şeklinde izah ediyor.[54] Von Dommes'in bahsettiği cephe Filistin olsa gerek.

Diğer Cephelerdeki Komutanlar ve Subaylar

Bu başlık altında Alman kaynaklarında haklarında değerlendirmeler yapılan bazı Türk komutanlardan ve subaylardan bahsediliyor. Çanakkale Cephesi'nde görev yapan Türk komutanlar ve subaylar hakkında Beşinci Ordu Komutanı Liman von Sanders, kendi komutası altında bulunan Türk subaylarından önemli görevlerde bulunanların isimlerini ve görevlerini kitabının ilgili bölümlerinde zikrediyor. Bu subayların isimleri ve görevleri şöyledir: Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım Bey, Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Albay Cevad Bey, 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa, 9. Tümen Komutanı Albay Halil Sami Bey, İkinci Ordu Komutanı Vehip Paşa, 4. Tümen Komutanı Cemil Bey, 12. Tümen Komutanı Albay Selahaddin Adil Bey, Gelibolu Jandarma Taburu Yüzbaşı Kadri Bey ve Topçu Yarbay Asım Bey.[55]

Hans Kannengiesser de Gelibolu'daki Türk subaylarının isimleri ve görevleri hakkında bilgiler veriyor. Arıburnu Cephesi'nde görev yapan 27. Alay Komutanı Yarbay Mehmet Şefik Bey'in İngilizler karşısında gösterdiği başarıyı önemseyen Hans Kannengiesser, Yarbay Mehmet Şefik Bey komutası altındaki askerî birliklerle birlikte İngilizlerin Arıburnu'ndaki ilerleyişine karşı durmasını şöyle anlatıyor: *"Takdire şayan, fevkalade memnuniyet vericiydi. Zira başarı kazanılmış ve Kabaktepe tekrar ele geçirilmişti."* [56] Hatırâtının ilerleyen sayfalarında Türk subayları hakkında hem olumlu hem de olumsuz ifadeleri ihtiva eden değerlendirmelerde bulunuyor: "*Türk subayları arasında gayretli, hevesli, istekli, çalışkan, çok çabuk kavrayışlı ve enerjik olanlar da vardı. Bunlar, bizim Almanların heveslerini oldukça fazla rahatsız eden ve çalışmalarına engel olan, küçük ayrıntılar ve işler içerisine girmiş, hoşa gitmeyen*

54 BA/MA, N 512/44.

55 Sanders, *Türkiye'de Beş Sene,* s. 69-134.

56 Kannengiesser, *Çanakkale'de Türklerle Beraber. Bir Alman Albayın Gözünden Çanakkale,* s. 105.

meraklılardı."[57] Kannengiesser'nın bu tespitinde dikkat çeken nokta; Türk subayları arasında olumlu tasvir ettiklerinin sayısının diğerlerine göre daha az olması iddiasıdır. Ona göre Türk subaylarının "çoğu", cephedeki Almanları rahatsız edecek kadar küçük işlerle uğraşan şahıslardı.

İstanbul'daki Alman Askerî Ataşesi Lossow, 3 Ocak 1917 tarihli raporunda genel olarak Türk generallerin yetersizliğine işaret edip, örnek olarak da Üçüncü Ordu Komutanı Vehip Paşa'yı gösteriyor. İddiasına göre paşa; "*Büyük bir şovenist ve zorluk çıkarandır. Hiçbir askerî yeteneğe sahip değildir. Son zamanlarda Almanlarla çok fazla çatışması vardır.*"[58] Mühlmann da Vehip Paşa hakkında olumsuz ifadeler kullanıyor. Ona göre paşa "*az Alman dostu*" ve "İstanbul'dan gelen emirler karşısında itaatsiz"dir.[59] Kressenstein'ın Vehip Paşa hakkındaki düşünceleri de aynı şekilde fazlasıyla olumsuzdur. İfadesine göre Vehip Paşa 42 yaşlarında "şişman", "*akıllı*" ve "*davranış olarak Asyalı*"dır. Dış görünüş olarak "*korkunç*" görüntüye sahip olan paşa, "*ileri derecede* antisempatik"tir. Fakat bunlara rağmen "*kuvvetli bir şahsiyet*"e de sahiptir.[60]

Bağdat'ın düşmesinin nedenleri hakkında hazırladığı raporunda Albay von Mertz, bu nedenlerden biri olarak bölgedeki komutanlardan Üsteğmen Nuri Bey'in "*yeteneksiz*"liğini öne çıkartarak, onun "*hiçbir şeye faydası olamayan eğitimsiz*" ve "*Alman düşmanı*" biri olduğunu da iddia ediyor.[61] Von Kress, 2 Aralık 1917 tarihînde von Mertz'e gönderdiği mektubunda Filistin Cephesi'ndeki durumdan bahsederken genel olarak Türk komutanları hakkında olumsuz bir tavır takınıyor. Von Kress, Enver Paşa'nın dışındaki "*Bütün Türk subaylarının kendi ordusunu tanımadığını*" iddia ediyor. Fakat devamında Türk komutanlarının ve askerlerinin birçok yerde "*insanı hayrette bırakacak şekilde kahramanca*" savaştıklarını da itiraf etmekten kendini alamıyor. Buna kanıt olarak da özellikle de subaylar arasındaki zayiatın "*büyük*" olmasını gösteriyor.[62]

---

57 Kannengiesser, Çanakkale*'de Türklerle Beraber. Bir Alman Albayın Gözünden Çanakkale,* s. 155.

58 BA/MA, RM/5 4050-167.

59 Mühlmann, Das deutsche-türkische Waffenbündnis im Weltkriege, s. 204.

60 Kress von Kressenstein, meine Mission in Kafkasien, s. 19.

61 BA/MA, N 242/8, 11.

62 BA/MA, N 242/8, 91-92.

Osmanlı Donanma Komutanı Amiral Guido von Usedom, Çanakkale'deki komutanlardan Albay Cevad Bey hakkında "*akıllı*" ve "çalışkan" bir adam olduğu tespitini yapıyor.[63] Von Usedom bir raporunda Boğaz Komutanı Albay Şevki Paşa hakkında değerlendirmeler yaparken, olumsuz bazı iddialarda bulunuyor: "*Şevki Paşa, Osmanlı Ordusu'ndaki Alman komutanlara "sürekli olarak zorluklar" çıkarıyor ve genel olarak ise "samimiyetsiz" bir kişi olarak biliniyor.*" Ayrıca Şevki Paşa'nın bazı Alman subayları hakkında "*sarhoşluk*" ve "*kötü ahlâkî davranışlar*" iddialarıyla şikâyette bulunduğunu da zikrediyor.[64]

Erns Jäck, iâşe ve levâzım işlerine bakan İsmail Hakkı Paşa için çok olumlu ifadeler kullanıyor ve şunları yazıyor: "*İsmail Hakkı Paşa "akıllı, zeki, becerikli, sâkin, çalışkan" idi. Orduyu iaşe açısından "ilk defa" hazır hâle getirmişti.*[65]

Kanal Harekâtı hakkındaki 14 Nisan 1915 tarihli bir raporda Dördüncü Ordu'da görev yapan bazı Türk subayları hakkında şu değerlendirmeler yer alıyor: "*İsmail Hakkı Bey "çalışkan ve akıllı" bir adamdı. İsmail Hakkı Bey, birliklerini elinde tutmayı ve bunlara hâkim olmayı başarmıştı. Albay Mirza ise; bu anlamda kötü bir örnekti. Maiyetindeki askerleri kontrol edemediği gibi, üstelik sürekli olarak "muhalefet" etmekteydi.*" Raporda ayrıca; Süvari Yüzbaşısı Abdi Rauf Bey, Teğmen Kâzım Bey, Üsteğmen Murad Bey, Onbaşı Raşid, Çavuş Ali ve Onbaşı Said Yusuf'un bu sefer sırasında başarılı bir şekilde mayın taşıdıkları ve bunun neticesinde ödüllendirildiklerinden ve Üsteğmen Şükrü Bey de aynı şekilde gönüllü olarak görevini başarılı bir şekilde yerine getirdiğinden de bahsediliyor.[66]

Eski Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'nın oğlu ve Sultan Vahdeddin'in Yaveri Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey hakkında, "*tam bir Alman gibi yetiştirilmiş ve kardeşi Binbaşı Ali Nuri ile sâdece Almanca*" konuştuğu iddia ediliyor.[67]

Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı'nda görev yapan Gerold von Gleich, hatıratında Türk subaylarının tamamı hakkında kat'i bir hükme

63 BA/MA, RM 40/1-12.

64 BA/MA, RM 5 2356, 402.

65 Hauptsaatsarchiv Stuttgart, M 666/115-89, 9

66 BA/M 660/24-39, 3-15

67 BA/RM 5,2374, 358.

varmak istemediğini belirterek, bunlar arasında gerçekten "*yetişmiş*" ve "*yetenekli*" olanları tanığını belirtiyor. Alt hizmetlerde bulunanların eğitimsiz askerlerden oluştuğunu, yetişmiş gençlerin ise "*bilgili*" olmakla birlikte daha ziyade "*ilgisiz*" olduklarını ve yüksek derecedeki subay kadrolarına "*hayret edilecek*" derecede gençlerin geldiğini ifade ediyor. 1908 Jön Türk İhtilali'nin sonucunda subayların "*yetenekten ziyade siyasî görüşe*" göre yükseldiklerini belirten Gerold von Gleich, son olarak kolorduların önemli bir kısmının albaylar ve tümenlerin ekseriyetinin ise yarbaylar tarafından komuta edildiği yönünde bir bilgiyi de raporunda zikrediyor.[68]

Von Gleich, Irak Cephesi'nde Kutü'l-Amâre Savaşı'na katılmış olması hasebiyle cephe komutanı Halil Paşa'yı tanıma fırsatı elde etmiştir. Halil Paşa tarafından tümgeneral olarak Altıncı Ordu'nun kurmaybaşkanlığına tayin edildiğinde, Kut'un İngilizlerden teslim alınması esnasında "*Alman subayının yardımının devre dışı bırakılmak istendiğini*" düşündüğünü iddia ediyor. Buna rağmen Von Gleich'ın Halil Paşa hakkındaki şahsî değerlendirmeleri ise fazlasıyla olumludur: "*34 yaşında olup, askerî tecrübesi Dünya Savaşı'nın öncesine kadar gidiyor. 1912 yılında Bulgarlar'a karşı gönüllü birlikleri kumanda etmişti. Selman-ı Pak başarılarından itibaren tavsiyeleri az dinlemeye başladığı bana söylenmişti. Fakat bunu kendi tecrübelerimle bütünüyle tasdik edemedim. Kendisi her tavsiyeyi müteşekkir olarak büyük saygıyla kabul ediyor. Hatta sık olarak bunları yerine getirdiği de görülüyor.*"[69]

Irak Cephesi'nde görev yapan ve Kutü'l-Amâre zaferine şahit olan Swen Hedin de Halil Paşa hakkında olumlu değerlendirmelerde bulunuyor. Colmar von der Goltz'ün ölümünden sonra komutanlığı üstlenen paşa, "*zekâsıyla*" Kutü'l-Amâre'ye karşı hareketi komuta etmiş ve von der Goltz'ün halefi olarak Altıncı Ordu'nun komutanlığını üstlenmiştir. Devamında Swen Hedin şunları yazıyor: "*Bağdad'da güzel bir caddede bulunan basit bir tuğla evde oturuyor. Küçük bir avlusu var. Genç bir yaşta, 33 yaşında bu yüksek şerefe nâil oldu ve adını bütün dünyaya duyuran bir şöhrete ulaştı. Halil Paşa büyük ve ince bir vücut yapısına sâhip bir adamdır. Güzel ve sempatik bir yüz hattı var. Açık bir bakışa sahip. Halil Paşa'yı tebrik ettiğimde, kendisi ve askerlerinin savaşarak elde*

68 Gerold von Gleich, Vom Balkan nach Bagdad, Berlin 1921, s. 95.

69 Von Gleich, Vom Balkan nach Bagdad, s. 112-114.

ettikleri başarıyı çok büyütmemişti. Türklerden takriben beş kat daha fazla olan İngilizlerin teslim olmasına tekrar tekrar şaşırıyor.

Sıhhiyeci Hekim Subaylar

Osmanlı Ordusu'ndaki sıhhiye subayları hakkında fazla bilgiye rastlanmıyor. Sâdece Filistin Cephesi'nde görev yapan Dr. Steuber hatırâtında bir şeyler anlatıyor. Hatırâtında, bölgede birlikte çalıştığı görevli sıhhiye şefi Süleyman Numan Paşa'nın "*akıllı bir Jön Türk*" olduğunu belirterek, "*akıcı*" şekilde Almanca konuştuğunu ve "*Avrupaî hayat tarzı*"na sahip olduğunu yazıyor. Kendisine karşı "*nâzik*" ve "*sevecen*" davranmasına rağmen "*kurnazlığı*" ve "*entrika*"yı sevdiğini de ekliyor. Bunların dışında orduda görevli sıhhiyeci Binbaşı Refik Bey'in "*kolay anlaşılabilir*" Almanca konuştuğunu ve sıhhiyeci Yüzbaşı Murad Nâmi Bey'in ise "*akıllı*" ve "*vefalı*" olduğunu; iyi hizmet gördüğünü belirtiyor.[70]

Deniz Subayları

Osmanlı denizci subaylarının genel durumları hakkındaki bilgiler, 8 Mart 1918 tarihli oldukça uzun bir raporda geçiyor. Bu raporda; listelenmiş olarak sırasıyla subayların rütbeleri, isimleri, yaşları, yetenekleri ve şahsî özellikleri hakkında verilmiyor. Şahsî özelliklerde, Almanca bilgilerinin yeterli olup olmadığı başta olmak üzere meslekî bilgilerinden ve tecrübelerinden bahsediliyor. Osmanlı denizcilerinin Almancaları hakkında kullanılan standart ifadeler, "*Almancası çok iyi*", "*anlıyor, fakat az konuşuyor*", "*Almancası'nı geliştirmeye gayret ediyor*" gibidir. Ali Rıza Bey diye bir subaydan bahsederken "*gelecekteki meslekî durumu için gayret ettiği*" ifadesi geçiyor. Mesela İrfan Bey hakkında "çok çalışkan" olduğu yazıyor. Bazı subaylar hakkında bilgiler verilirken Almanca bilmedikleri için şahısları hakkında fazla bilgi sahibi olunamadığı da raporda belirtiliyor.[71]

Von Helenthin'in 21 Ocak 1915 tarihînde yazdığı raporunda "*Berk-i Satvet*" savaş gemisi Önyüzbaşısı Mehmed Rıfat İbrahim Bey hakkında bilgiler veriyor. Rıfat İbrahim Bey'in teknik ve diğer alanlarda "*kaabiyetli*" bir subay olduğunu belirten von Helenthin, onun

70 Dr. Steuber, "Yildirim". Deutsche Streiter auf heiligem Boden, s. 37.

71 BA/RM 40-258, 12-15.

memleketi ve özellikle de donanma için olabilecek muhtemel zararları zamanında fark ettiğini ve bunlara engel olmak için "*ciddî*" bir şekilde gayret ettiğini de belirterek şunları söylüyor: "*Sağlam karakteri, onun Almanya'da eğitim almasının uygun olduğunu gösteriyor. İngilizcesi iyi.*"[72]

Amiral Souchon, 23 Ocak 1915'te "*gizli*" damgasıyla yazdığı raporunda deniz subayları hakkında bazı bilgilerde ve yorumlarda bulunuyor. Buna göre, Türk deniz subayları genel olarak savaş gemisi hizmetleri için nisbeten iyi eğitilmişlerdir. Özellikle de deniz mühendislerine denizaltılarda hizmet edebilmeleri için planlı ve temel pratik bilgileri ihtiva eden genel bir eğitimin verilmesi gerekir. Türk subaylarının "*büyük bir dil yeteneği*'nin bulunduğunu ve "*kısa bir süre*" zarfında Almanca'yla anlaşılabilecek bir seviyeye gelebileceklerini; eğer imkân olursa Almanca'yı akıcı olarak konuşabilecekleri ve yazabileceklerini de iddia ediyor.[73]

Bir başka raporda Turgut Reis Gemisi Kaptanı Rıza Bey hakkında çok olumlu ifadeler geçiyor. Raporda geçtiğine göre Rıza Bey, sıkça tezahür eden zor şartlar altında gemisini "*büyük itinayla ve büyük bir maharetle*" idare etmiştir. Ayrıca "*meslekî bilgisiyle*" ve "*dostça davranışlarıyla*" sefer hazırlıklarını ve başarılı top atışlarını kolaylaştırmıştır. Turgut Reis'te geçirdiği zamanın "*Türk-Alman yoldaşlığı*"nı sağlamlaştırdığı anlamına geldiğinden raporda Rıza Bey'e teşekkür ediliyor.[74]

17 Temmuz 1918 tarihli bir belgede ise, Osmanlı Donanması'nda Bahriye Teğmeni İsmail Hakkı Bey hakkında şu ifadeler yer alıyor: "*Akıllı, hizmet ve kişilik olarak Osmanlı-Alman ortak faaliyetleri için çok güvenilir bir kişidir. Genel olarak sâdık ve Alman dostu olarak görülebilir.*[75]

Türk subaylarının eğitim için gönderilmesi gündeme geldiğinde Türk subayların kişiliklerinin nasıl olduğuna dair bir rapor Berlin'e gönderilmiştir. Bu raporda genel hatlarıyla Osmanlı bahriye subayları hakkında değerlendirmelerde bulunuluyor. Girişte Osmanlı'daki eski rejim döneminde donanmanın faal olmamasından dolayı bahriyeli subayların olumsuz etkilendikleri; talepler az olduğu için bunların faaliyetlerinin de çok yetersiz olduğu iddia ediliyor. Savaş botlarıyla ve gemileriyle seyahat etmek Türk subaylarına bazı istisnalar dışında

72 BA/MA, RM 5-2310, 356.

73 BA/MA, RM 5-2310, 353-354.

74 BA/MA, RM 40/440, 26.

75 BA/RM 5/2374-378.

yasaktır. Bunların denizci bakışı ve yeteneğinin dışında tatbikat ve tecrübeleri de eksiktir. Barış zamanlarında yapılması gereken top atışı tatbikatı da yoktur. Mürettebat için yapılması gereken yardımlara uyulmamıştır. Her türlü yönetim meseleleri ve küçük hizmetler için sahip olmaları gereken itinadan ve tecrübeden mahrum oldukları, Türk subaylarının beden olarak az becerikli ve direnç yeteneklerinin de az olduğu iddia edilen raporda şu değerlendirmelerde bulunuluyor:

"*En ufak bir şikâyet durumunda hasta olduğunu iddia ederek istirahata ihtiyacı olduğunu iddia ediyor. Türk subayı gençliğinde aldığı eğitim Alman çocuklarının eğitimine göre bambaşka değerlere dayanır. En başta sessiz ve mütevazi olması öğretilir. Samimiyeti mükemmeldir. Almanlarda çok katı bir doğruluk sevgisi talep edilirken, Türklerde ise yalancılık özgür dilenebilir. Saygıdan dolayı ve birine hoş görünmek için yalana göz yumulabiliyor. Türk itiraz etmekten ya da bir ricayı reddetmekten kaçınır. Türk subayları sofrada davranışı bizim anlayışımıza göre çok mükemmeldir. Çok yemez ve içmez. Fakat tütün içmek onun için her şeydir. Herhangi bir şeye sahip olma anlamı Türklerde eksiktir. Yardıma hazırdır ve misafirperverdir.*"

Raporda denizcilerin "*Alman anlamında genel bir eğitim*"inin olmadığı iddia edilerek şunlar dile getiriliyor: "*Herkes kendi yeteneğine göre ve iyi bağlantılarına göre yüksek makamlara gelebiliyor. Burada özellikle de şahsî ilişkiler bize göre büyük bir rol oynuyor. Buna karşın gerçek yetki ise daha az geçerlidir.*" Subaylardaki dinî hayat ve düşünce koşunda da bazı iddialar şöyle gündeme getiriliyor: "*Katı dinî kurallara rağmen dinî ilişkilerde Türklerin düşünceleri her zaman sert değildir. Günlük ibadetlerinin düzenli olarak yerine getiren Türk subay nadir görülür. Bütün subayların görüşüne göre, eğer görev herhangi bir şekilde ön planda olursa, ibadet olmayabiliyor. Evlilik dışı cinsel ilişki yasak olmasına rağmen, sık olarak vuku' buluyor. Kat'i bir şekilde uyulan dinî yasak domuz etinin yenilmemesidir. Domuz eti ve bundan yapılan sucuklar Türklerde iğrençtir.*"

Raporda son olarak, Almanya'ya gelecek olan Türk subayları arasında casusluk yapabileceklerin olabileceği hususunda şu ikaz da yer alıyor: Savaştan önce İngiltere'de eğitim alan Türk subaylarının gizli şeyleri elde etmeyi ve üst makamlarına ulaştırmayı öğrendiklerinin artık bilindiği, bundan dolayı "*Almanya'ya gelenlere dikkat edilmesi*" gerektiğinin altı çiziliyor.[76]

76 BA/MA, RM 5- 2366, 227-233.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu'nda görev yapan ve çeşitli vesilelerle Osmanlı topraklarında bulunan Almanlar, gerek raporlarında ve gerekse hatıralarında Türk komutanları ve subayları hakkında bilgilere ve yorumlara yer veriyorlar. Özellikle de Enver Paşa ve Cemâl Paşa gibi önemli komutanlar hakkında yazılanlar ve yapılan yorumlar bir hayli fazladır. Her iki paşa hakkındaki genel kanaat ise, bir hayli olumludur. Bunların, Almanya ile ittifâkı sonuna kadar destekledikleri ortak bir fikir olarak zikrediliyor. Almanya tercihlerini ise Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mevcut durumdan dolayı alınan zorunlu kararla izah ediliyor. Hem Enver Paşa'nın hem de Cemâl Paşa'nın millîyetçi ve vatanperver oldukları, kendi memleketlerinin menfaatlerini ön planda tuttukları ortak görüş şeklinde dile getiriliyor. Her iki paşa arasında siyasî bir anlaşmazlık olmadığı ve paşaların iyi anlaştıkları da belirtiliyor.

Değerlendirmelerde Enver Paşa'ya ayrı bir pencere açmak gerekiyor. Paşaya getirilen ortak eleştiri, onun meslekî tecrübesinin yetersizliğidir. Kariyerindeki hızlı yükselmeden dolayı gerekli saha tecrübesine sahip olmamasından dolayı hatalar yaptığı da iddia ediliyor. Paşanın, Türk tarafında Almanya ile ittifâka en fazla istekli olanların başında geldiği ve savaş sırasında bu ittifâkın sonuna kadar yürütülmesinde ise tek kişi olduğu da sık olarak belirtiliyor. Bu tespitlere rağmen onun Alman hayranı olmadığı ve o günki şartlar gereği Almanya ile ittifâk yaptığı ifade ediliyor. Asıl olarak kendi devletinin ve milletinin menfaatlerini düşünürek Almanya ile böylesine bir ilişkiye girdiği de net olarak gündeme getiriliyor.

Mustafa Kemâl Paşa ile ilgili bilgiler, daha ziyade savaş sonrasında yazılan bazı hatıralarda geçiyor. Alman Arşivine bakıldığında ise Çanakkale Savaşı ile ilgili askerî belgelerde bilgi bulmak mümkündür. Daha ziyade bu savaşta görev yapan bazı Alman subayları, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından kaleme aldıkları hatıralarında Mustafa Kemâl Paşa hakkında değerlendirmelerde bulunuyorlar. Paşa hakkındaki görüşler ise bir hayli olumludur. Özellikle de Çanakkale Savaşı'nda başarısı yeterince takdir ediliyor. Bu bağlamda kendisine getirilen tek eleştiri ise, savaş sonrasında paşanın bu zaferi kendisine mâl ettiği iddiasıdır. Mustafa Kemâl'in Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'nda

görevi sırasında Almanya'ya gönderilen birkaç belgede hakkında bazı bilgiler ve iddialar zikrediliyor.

Bunların dışındaki komutanlar ve subaylar hakkındaki bilgiler ve yorumlar ise yeri ve zamanı geldiğini çok kısa olarak zikrediliyor. Genel hatlarıyla Türk subayları olumsuz değerlendirilmekle birlikte, hakkında olumlu tespitler yapılanlar bir hayli azdır. Subaylardan çok azının Almanlara sempatiyle baktıkları, geri kalanlarının ise Alman karşıtı oldukları iddiası telaffuz ediliyor.

2.

TÜRKLERE GÖRE ALMAN İTTİFAKI VE MÜTTEFİK ALMAN SUBAYLARI

*Uğur Üçüncü**

"Eğer o zaman fikrimi sorsalardı ben de artık Almanlarla ittifâk yapılmasına taraftar olduğum cevabını verirdim."
Mustafa Kemâl Paşa

Birinci Dünya Savaşı'nın birçok cephesinde Almanlarla birlikte savaşan Türk komutanların ve subayların, Almanlar hakkındaki düşüncelerinin tespit edilmesi önemlidir. Özellikle de bu subayların Türk-Alman Askerî İttifâkı'na bakışlarının tespit edilmesi ayrı bir ehemmiyet arz etmektedir.

Bu bağlamda cevabı aranan belli başlı sorular şunlardır: Birinci Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı-Almanya İttifâkı'na, savaşa girilmesine Türk subaylarının bakışı nasıldı? Osmanlı Devleti'nin zaferlerinde ve yenilgilerinde Alman subaylarının rolü ne idi? Türk askerleriyle ilişkileri nasıl olmuştu? Osmanlı topraklarındaki mücadelelerini içselleştirebilmişler miydi? Bütün bu soruların yanıtlarının tespiti oldukça önemlidir. Bu noktada onlarla birlikte görev yapan başta Harbiye Nâzırı ve Başkomutanvekili Enver Paşa olmak üzere, Cemâl Paşa, Mustafa Kemâl Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa gibi Türk subaylarının düşünceleri değerlidir.

Osmanlı Subaylarının Almanya ile İttifâka Bakışları

Genel olarak Türk Subayları, Birinci Dünya Savaşı'na girmenin kaçınılmaz olduğuna inanmışlardır. Bununla beraber hangi blokta savaşa girmek istedikleri meselesi önemlidir. İttihat ve Terakki Hükümeti savaş öncesinde harbe kimin yanında girileceği konusunda fikir birliği

* Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

içerisinde değildi. Enver Paşa ve Talat Bey Almanya'nın yanında savaşa girilmesi konusunda kararlıyken kabinenin diğer üyeleri ve İttihat ve Terakki Fırkası'nın Merkez Teşkilatı üyelerinin bir kısmı aynı fikirde değillerdi.[1] Bu nedenle ilk temaslar Fransa, İngiltere ve Rusya ile yapılmıştı.[2] Önerileri reddedilince Osmanlı Hükümeti Almanya'ya yaklaşmıştı.

Osmanlı subaylarından Enver Paşa önemli bir askeri ve siyasî figürdür. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Harbiye Nâzırı ve Genelkurmay Başkanı, hatta saraya damat, Padişaha özel yaver olmuş, fiilen Türk Ordusu'nun tek hâkimi durumuna gelmişti.[3] O, Almanya'nın savaşı kazanacağı düşüncesine inanmış olduğundan Osmanlı-Almanya İttifâkının mimarlarından ve en büyük destekçilerinden olmuştur. Enver Paşa'ya göre Almanlar yapacağı yıldırım harekâtıyla Fransa'yı kısa sürede saf dışı bırakacak, kararsız devletler Almanya lehine savaşa gireceklerdi. Bu da Alman zaferini beraberinde getirecekti.[4] Enver Paşa az fedakârlıkla çok şey elde edilebileceği inancında olup, bu düşüncesinin temelini ise Alman zaferine dayandırmaktaydı.[5]

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Almanlara ve Alman subaylarının Osmanlı Devleti ve Ordusu için gerekliliğine inanan en etkin Türk subaylarından biri de Cemâl Paşa'dır. Bahriye Nâzırlığı'na getirilen Cemâl Paşa, Birinci Dünya Savaşı öncesinde imzalanan Alman-Türk İttifâkı'na taraftar olmuştur. Fakat ittifâk müzakerelerinin Enver Paşa, Talat ve Halil Beyler tarafından kendinden saklandığını iddia etmiştir. Bununla beraber ittifâk müzakerelerinin yapıldığına dair emarelerin farkında olduğunu söylemiştir.[6] Talat Paşa'nın,

1 Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, İstanbul 2013, s. 39.

2 Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, Cilt 3, İstanbul 2003, s. 27

3 *BOA*, BEO. 4224/318291; 4255/319088; İ.DUİT. 8/92; İ.HB. 149/1332; 168/1333; İ.MBH. 17/1333. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt 1, İstanbul 1999, s. 183, 188-189; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, s. 54.

4 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 34.

5 Falih Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul (Tarihsiz), s. 93-94.

6 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, Alpay Kabacalı (Haz.), İstanbul 2015, s. 131; Talat Paşa, hatıralarında Sadrazam Sait Halim Paşa'nın bir gün kendisini, Enver Paşa'yı ve Halil Bey'i çağırarak Almanların İttifâk teklifini haber verdiğini belirtmiştir.

Almanya'nın bazı şartlar dâhilinde Osmanlı Devleti'ne ittifâk teklif etmesi halinde kendisine ne düşündüğü sorulduğunda: "*Türkiye'yi tek başına kalmaktan kurtaracak olan böyle bir* İttifâkı hemen kabul ederim" cevabını verdiğini ifade etmiştir.[7] Çünkü Cemâl Paşa'ya göre, Rusya tam anlamıyla Türk düşmanıdır. İngiltere ve Fransa ise; Mısır, Filistin, Suriye gibi Osmanlı Devleti'nin topraklarını işgal etme arzusu içerisindedirler.

Buna karşın İttifâk Devletlerinin Türkiye'nin aleyhinde emelleri kalmamıştır. Cemâl Paşa, hatta Almanya'nın Türkiye ile çıkar birliği içerisinde olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne karşı iyi niyet taşıyanların eşit şartlara dayanan tekliflerinin reddedilemeyeceği görüşünü savunmuştur.[8] Cemâl Paşa, Türk-Alman İttifâkı müzakerelerine dair şüphesini Sadrazam Sait Halim Paşa'ya söyleyince ondan Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne ittifâk teklif ettiğini öğrenmişti. Teklifi inceleyen Cemâl Paşa, iki bağımsız devlet arasında eşit haklara dayandırılmış güzel bir ittifâk sözleşmesi olduğuna kanaat getirmişti.[9] Hatıralarında kendisinin de arkadaşları gibi düşünüp teklif edilen İttifâk antlaşmasını destekleyip onaylayacağını belirtmiştir.[10]

Mustafa Kemâl'in Osmanlı Hükümeti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girme kararına ve Almanlarla ittifâk kurmasına nasıl baktığı tartışmalıdır. Hatırı sayılır derecede kaynak Mustafa Kemâl Paşa'nın, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesine ve Almanlarla İttifâk kurmasına karşı olduğu iddiasında bulunmuştur.[11] Fakat bu kaynaklardaki söylemlerin tamamı Birinci Dünya Savaşı sürecinden yıllar sonra

---

Bkz. Talat Paşa, *Hatıralarım ve Müdafaam*, İstanbul 2006, s. 32; Onun da ifadelerinden anlaşılacağı üzere Cemâl Paşa'ya başlangıçta İttifâk müzakerelerinden haberdar edilmemiştir. Bu da onun Almanlarla İttifâkı onaylamayacağı beklentisinden olsa gerek.

7 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 130.

8 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 137.

9 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 132-133.

10 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 139.

11 *Millîyet*, 23 Kasım 1979, s. 5; Salih Bozok-Cemil S.Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, İstanbul 1985, s. 174; Aydemir, *Tek Adam*, s. 200-201; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 3, İstanbul 2011, s. 57-58; Mustafa Kemâl Atatürk, *Nutuk*, Ankara 1997, s. 1.

1927'den itibaren ileri sürülmüştür. 1927'den önce Mustafa Kemâl Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin aavaşa sokulması veya Almanlarla 2 Ağustos 1914 tarihli ittifâkın yapılmasına dair kesin bir eleştirisini ortaya koyan veriye rast gelinmemiştir.

Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasının ardından İttihat ve Terakki Hükümeti'nin lider kadrosu bir Alman denizaltısıyla yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştı. Ardından Türkiye'nin pek çok noktası İtilâf Devletleri tarafından işgal edilmişti. İtilâf Devletleri, ilerleyen günlerde İstanbul Hükümeti nezdinde İttihat ve Terakki yöneticilerinin, Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na soktukları gerekçesiyle harp mesulleri olarak yargılanmaları için baskı kurmuşlardı.[12] Damat Ferit Hükümeti sonrasındaki Ali Rıza Paşa Hükümeti zamanında da İttihatçıların harp mesulleri olarak yargılanıp cezalandırılmalarına yönelik baskı devam etmişti.[13] Harbiye Nâzırı Mehmet Cemâl(Mersinli) Paşa, 9 Ekim 1919'da Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemâl Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasının doğru olmadığı ve sorumlularının aleyhinde isimlerinin belirtilerek bazı neşriyatın yayımlanması ve haklarında kanuni ceza ve takibat uygulanmasını istemişti.[14]

Mustafa Kemâl Paşa, 10 Ekim 1919'da Temsil Heyeti adına, Cemâl Paşa'ya verdiği cevapta o süreçte Osmanlı Devleti'nin stratejik konumu nedeniyle savaş dışı kalabilmesinin imkânsız olduğundan, savaşa girmeyi suç olarak kabul etmek ve şu veya bunun aleyhinde suçlamalara kalkışmanın vatanın çıkarları açısından doğru olmayacağını belirtmişti.[15] Mustafa Kemâl Paşa düşüncelerini Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na sokmak ve Almanlarla ittifâk kurmakla suçlanan eski İttihat ve Terakki Hükümeti mensuplarından Talat Paşa ile paylaşmıştı.[16] 20 Şubat 1920'de Talat Paşa'ya yazdığı mektubunda, Birinci

12 Uğur Üçüncü, *Millî Mücadele* Yıllarında Trabzon'da İttihatçı *Bir Sima Kâhya Yahya*, Trabzon 2015, s. 93.

13 Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, İstanbul 2008, s. 86.

14 Atatürk, *Nutuk*, s. 150; Mustafa Kemâl Atatürk, *Nutuk, Vesikalar*, Cilt 3, İstanbul 1969, s. 1078-1079.

15 Atatürk, *Nutuk, Vesikalar*, s. 1080-1081.

16 İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Kurtuluş Savaşında Talat Paşa İle Mustafa Kemâl'in Mektuplaşmaları", *Belleten*, XLIV/174, 1980, s. 318.

Dünya Savaşı'na girmenin hatta Almanlarla birlikte hareket etmenin zorunlu olduğu görüşünü ifade etmişti.[17]

Mustafa Kemâl Paşa, düşüncelerini ilerleyen yıllarda da savunmuştu. 22 Nisan 1921'de TBMM'nin açılışının yıl dönümü nedeniyle bir gazeteciye verdiği demeçte Birinci Dünya Savaşı'na girilmesi ve Almanlarla ittifâk kurulmasına dair düşüncelerini aktarmıştı: Mustafa Kemâl Paşa, verdiği demeçte şunları söylemiştir:

"Meselâ: Harb-i Umûmî küre-i arz üzerinde infilâk ettiği zaman vaziyet-i coğrafiye, vekayi-i tarihîye ve muvazenet-i siyasîyenin icbarları karşısında muhafaza-i bîtaraflye adem-i imkân yüzünden Almanların bulunduğu zümreye dahil olduk; Almanlarla dost olduk. Almanlar memleketimize, ordumuza ve hükûmetimize kadar girdiler: Bunların hepsini hoş gördük; Fakat Almanlardan bâzıları haysiyet ve isiklâlimizi muhil vaz u tavur almaya başladıkları dakikadan en evvel ve hemen, hiçbir kayıt ve şarta bakmaksızın ruhan ve hattâ fiilen isyan ettim. Bu isyanım yüzünden idi ki Harb-i Umûmînin cereyanı içinde bir seneye yakın bir zaman bu hareketimin mürevvici olmayanlarla muhalif ve muhasım vaziyette kaldım..."[18]

Görüleceği üzere ilk zamanlarda Mustafa Kemâl Paşa Osmanlı Hükümeti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişinin ve Almanlarla ittifâk yapılmasının zaruretine inanmıştı. Bununla beraber ilerleyen yıllarda 1927'den itibaren Mustafa Kemâl Paşa, rakibi olarak görmeye başladığı İttihatçıları itibarsızlaştırma adına İttihat Terakki Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ni Almanlarla birlikte Birinci Dünya Savaşı'na soktukları ve savaş sonrasında vatanı bırakıp kaçtıkları yönünde politik söylemde bulunmuştu. Onun bu söylemi, Falih Rıfkı, Salih Bozok, Şevket Süreyya gibi çağdaşı veya sonraki dönem yazarlarının kaynaklarında yinelenerek zikredilmişti.

Kâzım Karabekir Paşa da Mustafa Kemâl Paşa gibi Birinci Dünya Savaşı sürecinde Alman subaylarını eleştirmekle beraber Almanlarla İttifâk yapılmasını desteklemişti. Hatta bu ittifâkın zamanını da uygun bulmuştur: "*Eğer o zaman fikrimi sorsalardı ben de artık Almanlarla ittifâk yapılmasına taraftar olduğum cevabını verirdim. Bunun zamanını*

17 Tekeli- İlkin, "Kurtuluş Savaşında Talat Paşa İle Mustafa Kemâl'in Mektuplaşmaları", s. 327-328.

18 *Hâkimiyet-i Millîye*, 24 Nisan 1337/24 Nisan 1921, No: 167, s. 1, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt 3, Ankara 1997, s. 31.

da en geç, kendilerinin karar verdiği 20 Temmuz 1914 olarak tayin ederdim."[19] Bunun da sebebini özellikle Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde yıllardır sürdürdüğü yıkıcı faaliyetler karşısındaki savunması olarak göstermiştir. Rus tehlikesinden kurtulmak isteyen Osmanlı Devleti'nin ittifâk arayışına girdiğini, İngiliz ve Fransızlardan umduğu teminatı alamayınca Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında mecburen girmek zorunda kaldığı görüşünü savunmuştur.[20]

Osmanlı Subaylarının Enver Paşa'nın Almanlarla İlişkisine ve Alman Subaylarına Yaklaşımları

Burada öncelikle Türk Subaylarının, Enver Paşa'nın Alman komutanlar ve subaylarıyla olan ilişkilerini nasıl değerlendirdikleri üzerinde duruluyor.

Enver Paşa'nın Almanlarla İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı sırasında aynı zamanda Başkumandan Vekili olan Enver Paşa'nın Almanlara ve ordudaki Alman subaylarına bakışı oldukça olumlu idi. Onun Birinci Dünya Savaşı sürecinde Almanya'ya ve Alman subaylarına olumlu bakışını ortaya koyan birçok kaynak mevcuttur. Mustafa Kemâl Paşa, daha Bulgaristan'da Ateşemiliter olarak görev yapmaktayken Elçi Fethi Bey'e Enver Paşa'yı eleştirirken onun Alman hayranı olduğunu ifade etmişti.[21]

Kâzım Karabekir, Enver Paşa'yı Alman subaylarına alet olmakla suçlamıştı. Hatta İstihbarat Şubesi Müdürü olarak Enver Paşa'ya ilettiği en gizli bilgileri paşanın Almanlarla paylaştığını ve konu hakkında onlarla tartıştığını belirtmişti.[22] Enver Paşa'nın savaş öncesinde Osmanlı Ordusu'nu adeta Alman subaylarına teslim ettiğini, Almanların seferberlik planlarına kadar en gizli bilgilere Türk subaylarından daha fazla ulaştıklarını iddia etmiştir. Almanların Osmanlı Ordusu'ndaki etkinliklerini kolaylaştıran ortamı onlara çok güvenen Enver Paşa'nın sağladığına inanmıştır. Genel Seferberlik'le beraber Enver Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı'nı,

19 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 53.

20 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 86, 127.

21 Aydemir, *Tek Adam*, s. 185.

22 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 40.

Başkumandan Vekilliği'ni üzerine aldığını, Erkân-ı Harbiye Reisliği'ni ise Alman Bronsart Paşa'ya verdiğini, bu suretle de Almanların Enver Paşa kanalıyla bütün Osmanlı Hükümeti'ne hâkim olma yolunu bulduklarını savunmuştur.[23] Karabekir, Enver Paşa'nın savaş zamanında da Türk subaylarından sakladığı meseleleri Alman subaylarıyla halletmeye devam ettiğini, bu durumun sadece kendini değil birçok Türk subayını rahatsız ettiğini belirtmiştir.[24] Enver Paşa'nın Alman subaylarını Türk subaylarına tercih ettiğini, Genelkurmay Başkan Yardımcısı Hafız Hakkı'nın, Harekât Şube Müdürü Ali İhsan ve İstihbarat Şubesi Müdürü olarak kendisinin Genel Karargâh'tan uzaklaştırıldıklarını belirtmiştir.[25]

Şevket Süreyya, Enver Paşa için Alman hayranlığını içinde yaşattığını,[26] etrafında Alman ve Türk generalleri ile birlikte ileriye dönük planlar kurduğunu söylemiştir.[27] Almanya-Osmanlı İttifâkı'yla birlikte Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki siyasî ve askeri görevlileri sayesinde hem Osmanlı Hükümeti'nin hem de Enver Paşa'nın kararlarını etkilediklerini belirtmiştir.[28] Enver Paşa'nın yakın idare heyetinde önemli Alman subaylarının olduğuna dikkat çekmiştir. Kurmay Başkanının Bronsart von Schellendorf Paşa, Genelkurmay Birinci Şube Müdürü'nün ise Yarbay von Feldmann olduğunu belirtmiştir. Bu iki kumandanın Enver Paşa'nın gölgesi durumunda olduğunu, onu yönlendirdiği görüşünü savunmuştur. Özellikle başarısız Sarıkamış Harekâtı'nda bunun görülebileceğini ifade etmiştir. Ona göre, bu harekâtı birlikte yönetmelerinin yanı sıra, taarruz fikri Feldmann'dan çıkmış, Bronsart Paşa ise başta Enver Paşa olmak üzere diğer Türk subaylarını harekât için teşvik etmiştir.[29]

Birinci Dünya Savaşı'nın başında Enver Paşa'nın yardımcılığını üstlenen aynı zamanda sınıf arkadaşı olan Hafız Hakkı dahi onun Almanlara fazla değer verdiği görüşündeydi. 19 Kasım 1914'te günlüğüne şu notu kaydetmişti: *"Ah! Nâzır, sen bu Almanlara fazla yüz veriyorsun. Bu vatan için canı yanan, kalbi sızlayan Türkler'e Almanlar kadar olsun*

23 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 40, 47, 136.
24 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 296.
25 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 305.
26 Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, s. 28.
27 Aydemir, *Tek Adam*, s. 183, 188-189.
28 Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, s. 61.
29 Aydemir, *Tek Adam*, s. 204-205.

ehemmiyet vermiyorsun ve neticede işte meselâ Hasan İzzet Paşa'ya şimdi erzak az gidiyor, hem vasıta-i nakliye."[30]

Hafız Hakkı, Doğu Cephesi'ne silah ve erzağın az gitmesinin asıl sebebini Donanmadaki Almanlara bağlamıştır. 22 Kasım 1914'te defterine yazdığı şu kayıtta Enver Paşa'nın bu duruma kayıtsız kaldığını iddia etmiştir: "*Almanların canla başla çalışmadığından, donanmanın gevşekliğinden şikayet ettim. Enver şimdi şikâyette haksız olduğumuzu söyledi.*"[31]

Sarıkamış Seferi'nde 9. Kolordu Kurmay Başkanı olan Yarbay Şerif (İlden) Bey ise daha sonra kaleme aldığı, önyargılarının fazlasıyla zuhur ettiği hatıralarında Enver Paşa için hakarete varan ifadelerde bulunmuştur. Enver Paşa'ya Alman İmparatoru'nun *"ücretli yamağı"* suçlamasında bulunmuş, bunun karşılığında İmparatorun ve Almanya'nın İstanbul temsilcisinin siyasal desteğini alarak şımardığını belirtmiştir. Hâlbuki bir süre Almanya'yı İmparatoruyla, Hindenburg'uyla, Ludendorf'uyla birlikte kendi görüş ve emellerine hizmet ettirmeye çalıştığını, fakat sonuçta onların görüş ve emellerine hizmet ederek kendisini ve bütün milleti uçuruma sevkettiğini savunmuştu.[32]

Enver Paşa'nın, Kafkas Harekâtı'nı Bronsart, Feldmann gibi Alman subaylarla birlikte yaptığı doğrudur. Bununla beraber Enver Paşa, Kafkas Cephesi'ndeki askeri harekâtı uygun bulmayan bir Alman kumandanı olan Liman von Sanders ile anlaşmazlığa düşmüştü. Enver Paşa, Liman Paşa'ya rağmen diğer Alman kumandanlarıyla birlikte bu harekâtı gerçekleştirmişti. Enver Paşa ile Liman von Sanders Paşa arasındaki anlaşmazlık devrin tarafsız devletler konsolosları tarafından dahi istihbarat bilgisi olarak önemsenmişti.[33] Enver Paşa, Sarıkamış yenilgisinin sorumluluğundan kaçmış, İstanbul'a döndükten sonra mağlubiyete dair haberlerin basında yayımlanmasını yasaklamıştır. Bu yenilginin sorumluluğu Alman subaylar arasında da tartışılmış, Liman von Sanders Paşa, bütün sorumluluğu General Bronsart von Schellendorf'a yüklemişti. Hatta

30 *Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış* Günlüğü, s. 22.

31 *Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış* Günlüğü, s. 22, 76-77.

32 Köprülülü Şerif İlden, *Sarıkamış*, Sami Önal (Haz.), İstanbul 2014, s. 130, 182, 232, 237.

33 *BOA*, DH.ŞFR. 461/84, Lef 1; Enver Paşa'nın Sanders Paşa'ya sempati duymamasına dair birçok veri bulunmaktadır. Bkz. Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, s. 380-381.

onun görevinden alınması için Berlin nezdinde girişimde bulunmuşsa da Enver Paşa'nın karşı çıkmasıyla Bronsart Paşa görevinde kalmıştı.[34]

Rauf Bey ise, Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı sürecinde Türk çıkarları için Almanlarla beraber hareket ettiğini, onlardan para, silah ve mühimmat gibi yardımlar alabilmek amacıyla Alman subaylarını önemli noktalara getirdiği görüşünde olduğunu belirtmiştir. Buna karşın Türk subaylarını onlardan üstün tuttuğu görüşünü savunmuştur. Rauf Bey, Amiral Souchon ile maiyetini Bahriye Nezareti'ndeki işlerine karıştırmayınca hemen aleyhine döndüklerini belirtmiştir. Souchon'un Enver Paşa'ya giderek şu ihbarda bulunduğunu iddia etmiştir: *"Rauf Bey İngiliz taraftarlarındandır ve bazı kendi gibi denizcilerden kurulmuş gizli bir cemiyetin reisidir. Bu cemiyet münferit sulh teşebbüsünde bulunacaktır"*[35] Enver Paşa'nın ise şu yanıtı verdiğini belirtmiştir: *"Biz evvelâ ve her şeyden önce Türküz. Sonra Türklere ve Türk vatanına dost olanın dostuyuz."*[36]

Almanlar, Osmanlı Devleti'nin askeri ve siyasî idaresinde en etkin kişilerden olan Enver Paşa'yı kendi yanlarında tutmak için bütün vasıtaları kullanmışlardı. Onun Osmanlı Ordusu ve yönetimindeki gücünü yükseltmeye çalışmışlardı. Alman İmparatoru II. Wilhelm ve Alman kumandanları Enver Paşa'ya ziyadesiyle değer vererek onu kendilerine yakınlaştırmışlardı. II. Wilhelm, Türkiye'den gelen ziyaretçilere Osmanlı Devleti'nin çok değerli, sadık ve vefakâr bir Alman müttefiki olduğundan bahsederken özellikle Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bu dostluğun kıymetini anlayarak çalıştığından Alman Başkumandanlık ve Erkân-ı Harbiyesi'nin Enver Paşa'ya fevkalade güvendiğini söylemeyi ihmal etmemişti.[37] Almanlar Enver Paşa'yı etkilemek için onun kaşındaki beyazlığı dahi kullanmışlardı. Zira bunu cihangirlik alameti olarak Enver Paşa'ya göstermişlerdi.[38] Yine Berlin istasyonundan kalkan Balkanzug trenlerinin üstüne Türkiye yerine "Enverland" dahi yazmışlardı.[39]

---

34 Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğun Çöküşü, 1914-1918 I. Dünya Savaşı*, İstanbul 2014, s. 97.

35 Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, Cilt 1, İstanbul 1993, s. 29

36 Orbay, *Cehennem Değirmeni*, s. 29.

37 Atay, Çankaya, s. 123; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 3, s. 38.

38 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 274.

39 Atay, Çankaya, s. 144; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, s. 66.

Birinci Dünya Savaşı sürecinde Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın telgrafları, tebliğleri, raporları vb. gibi yazışmaları da Alman subaylarına olumlu bakışını göstermesi açısından önemlidir. Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın cephede görevi başında vefat eden Goltz Paşa hakkında, orduya yayımladığı tebliğdeki yaklaşımı değerli bir örnektir. Goltz Paşa'nın son nefesini yurdunun başında ve Osmanlı silahlarının zaferlerinin ortasında teslim etmesinin kendisi ve Türkler için bir teselli olduğunu, Osmanlı Devleti ve ordusunun onu hiçbir zaman unutmayacağını ve ona şükran duyacağını ifade etmiştir.[40]

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Hükümeti, 30 Ekim 1916'da önemli bir karar almıştı. Savaş sahalarında yapılan askeri harekâtın iyi yönetilmesi için genel karargâhlar arasında görüşmeler yapılması ve savaşın sevk ve idaresinin birleştirilmesi ve bu idarenin başına Almanya İmparatoru'nun getirilmesini içeren müttefiklerin de onayladığı 9 maddeyi kabul etmişti. Buna göre, Almanya, Avusturya ve Macaristan, Türkiye birleşik harekâtının genel sevk ve idaresini Alman İmparatoru üstlenecekti. Bu durum Müttefik Devletler hükümdarlarının savaş kuvvetleri üzerindeki hâkimiyet haklarını hiçbir şekilde zayıflatmayacaktı. Almanya İmparatoru hususî sevk ve idarenin yürütülmesinde Müttefik Devletlerin Başkumandan Vekilleri ve bunların erkân-ı harbiye reisleriyle, Osmanlı Ordusu'nda ise sadece Başkumandan Vekili'yle görüşebilecekti. Genel çıkarlar mevzubahis olunduğunda onların fikirleri alınacak aralarında görüş birliğine varılacaktı. Başkumandan Vekillerinin fikirleri alındıktan sonra Almanya İmparatoru'nun onayıyla kabul edilecek kararlar bütün Müttefik Devletler için bağlayıcı olacaktı. Müttefik Devletler Başkumandan Vekilleri Almanya İmparatoru'na, emir komutası altında bulunan savaş kuvvetlerinin durumları, harp harekâtına dair beyanat ve fikirleri, ellerinde bulunan savaş vasıtaları, bunların dağıtımını ve sevkleri hakkında bilgi vereceklerdir. Genel sevk ve idareye bağlı olarak Almanya İmparatorunun bütün kararlarını ve Müttefik Devletler Başkumandan Vekillerine gönderilecek tebliğleri Alman Ordusu Erkân-ı Harbiye Reisi hazırlayacaktı. Müttefik genel karargâhları arasındaki iletişimin idaresi Alman genel karargâhında olacaktı. Müttefik genel karargâhları istediği maddeleri teklif edebilecekti. Müttefik Başkumandan Vekillerinin gerek kendi Başkumandanlık makamlarıyla

40 *ATASE,* BDH, K: 2090/11, D: 1/44; BDH, K: 198/278, D: 834/2, f.3.

gerek hükümetleriyle ve merkez dairelerle olan ilişkileri hiçbir değişikliğe uğramadan devam edecekti.[41]

Bu tarihten sonra Osmanlı Ordusu'nun Genel Karargâhı Alman genel karargâhına bağlanmıştı. Artık Başkumandan Vekili Enver Paşa, Alman Başkumandanlığı'yla yazışmalarda bulunacaktı. Örneğin Enver Paşa, 18 Temmuz 1917 tarihinde Alman Başkumandanlığı'nda Feldmarschal von Hindenburg'a bir telgraf çekmişti. Telgrafında Yıldırım Orduları Grubu'ndan 20. Tümen'in çıkarılmasına, karşı çıkmıştı. 6. Kolordu ile Rumeli Müfrezesi'nin gönderilmesi hakkındaki kararın uygulanmasını ise istemiştir. Suriye'deki Arap İsyanı'nın gittikçe şiddetlendiğini, bu nedenle 4. Ordu'ya gerekli ihtiyat kuvvetlerinin hazırlanması mecburiyetinin bulunduğunu belirtmiştir.[42] Enver Paşa, eğer 6. Kolordu'yu tekrar geri alamazsa 4. Ordu'ya Yıldırım Grubu'ndan kuvvet sevketmeye mecbur olacağını bildirmişti. Bu durumu ise kesinlikle istemediğini, Avrupa'da savaşan birliklerden kuvvet istemeye mecbur olduğundan üzüntü duyduğunu belirterek talebini yinelemişti.[43] Telgrafta görüleceği üzere Enver Paşa, Alman Genel Karargâhı'nın her kararını onaylamamakta aksine itirazda bulunduğu gibi Osmanlı Ordusu'na Alman takviye birliği istemektedir.

Enver Paşa, Cemâl Paşa-Mustafa Kemâl Paşa ve Falkenhayn Paşa arasında Sina Cephesi'ne taarruz yapılması meselesinde ise tercihini Alman subaydan yana belirlemişti. Çünkü Enver Paşa, Almanlardan maddi yardım alabilmek için bir Alman generalinin Filistin Cephesi kumandanlığında bulunması gerektiğine inanmıştır.[44] Enver Paşa'nın Falkenhayn lehine tavır alması Cemâl Paşa ve Mustafa Kemâl Paşa'nın küstürülmesini beraberinde getirmişti. Enver Paşa'nın bu tutumunu ortaya koyan bir yazışma 23 Ağustos 1917 tarihlidir. Alman Genel Karargâhı'nda Mareşal Hindenburg'a gönderdiği tezkerede Sina Cephesi'ndeki vaziyeti ortaya koymuştu. Ona göre Alman Karargâhı'nın da bildiği üzere İtilâf Devletleri Sina Cephesi'ne kuvvetli birlikler yığmış, General Allenby'i İngiliz birliklerinin kumandanlığına getirmiştir. Bu gelişmeler İngilizlerin Kasım ayının ortalarından önce taarruza geçme

41 *ATASE,* BDH, K: 79/101, D: 399/1, f.2; BDH, K: 79/101, D: 399/1, f.3.

42 *ATASE,* BDH, K: 177/54, D: 764/9.

43 *ATASE,* BDH, K: 177/54, D: 764/9a.

44 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 228.

niyetinde olabileceklerini göstermektedir. Sina Cephesinin Osmanlı ordusunun elinde bulundurulması Yıldırım Orduları Grubu'ndan beklenilen amacın gerçekleşmesi için şarttır. Enver Paşa, Dördüncü Ordu Kumandanı Cemâl Paşa ile yaptığı istişare neticesinde Yıldırım Orduları Grubu'na tahsis edilmiş olan bir tümenin Dördüncü Ordu'ya verilmesini ve bu tümenin hemen Halep'ten sevkini lüzumlu gördüğünü belirtmişti. Ona göre, bu takviye birliğiyle Dördüncü Ordu savunma itibariyle kuvvetlendirilecekti. General Falkenhayn ise savunma birliklerini yeterli görmemektedir. Bu nedenle Yıldırım Ordusu kuvvetlerinin güneye sevkinin her alanda tehlikeli olduğunu belirtmekte, İngilizlerin takviyesinden önce onlara baskın taarruzu yapılması düşüncesindedir. Falkenhayn, baskın taarruzunu dört tümen ve Asya koluyla yapmak istemektedir. Tümenlerin ikisinin cepheye naklini talep etmektedir. Ona göre bir Tümenin getirilmesi ve Rabak'a kadar nakl edilmesi için 20 gün gerekmektedir. Bu süre içinde düşmana dair alınacak bilgilerle taarruz fikri daha iyi değerlendirilebilecekti.[45]

Enver Paşa, Yıldırım Ordularının takviyesi ve Suriye'de yapılacak taarruz nedeniyle oluşabilecek kaybı gidermek için çok sayıda ihtiyat birliğini karşılamak için 6. Kolordu'nun da geriye iadesi ricasında bulunacağını belirtmişti. İtilâf Devletlerinin Mısır'a nakli nedeniyle Bulgarların yükünün hafiflediğini ifade etmişti. Enver Paşa şimdilik fikrinin şu olduğunu belirtmişti: "*Suriye'de müdafaada kalmak ve bu cepheyi bir fırka ile takviye etmek ve Yıldırım kıtaatının sevkiyatına devam etmektir. Bu suretle İngilizleri tamamıyla takviye edilmeden onları katiyen mağlup etmek için iyi bir vakit hasıl olur ve tezliyattan sonra tafsilatı bilahare meydana çıkacak olan vaziyet-i iaşe müsaade ederse Falkenhayn'in teklifini kabul edeceğim.*"[46]

Alman Genel Karargâhı'ndan Hindenburg'un gönderdiği cevapta Enver Paşa'nın görüşleri kabul edilmişti. Hindenburg özellikle kuvvetlerin durumu müsait olur olmaz ve fazlaca birliğin Filistin'de toplanır toplanmaz taarruza geçilmesi fikrini selamladığını ifade etmişti. Falkenhayn'ın ve Enver Paşa'nın Alman kuvvetleriyle Türkiye'ye yardım yapılması isteklerine ise 20 Aralık 1917 tarihli emirde bildirilen kuvvetlerin gönderileceğini belirtmişti.[47]

45 *ATASE*, BDH, K: 177/54, D: 764/10, f.1.
46 *ATASE*, BDH, K: 177/54, D: 764/10, f.1a.
47 *ATASE*, BDH, K: 177/54, D: 764/10, f.2.

Enver Paşa'yı Almanlarla karşı karşıya getirecek gelişme ise Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Kafkasya'da yaşanmıştır. Brest Litowsk Antlaşmasından sonra Enver Paşa'nın emriyle Osmanlı Ordusu Kafkasya'da hızla ilerlemiş, Bakü'nün önlerine kadar gelmişti. Bu durum Almanya tarafından Kafkasya politikasına aykırı bulunmuştu. Zira Almanlar kendi kontrolünde kurduracakları Gürcistan yoluyla Bakü petrollerini ele geçirmeyi amaçlamıştı. Osmanlı Ordusu'nun ilerlemesini durdurma adına Tiflis-Poti demiryolu hattının güvenliğini korumak amacıyla iki Alman taburu Osmanlı Devleti'ne bildirilmeden Poti'ye gönderilmişti. 10 Haziran'da Enver Paşa, Alman Orduları Yüksek İdaresine gönderdiği telgrafta, Karakilise'de Osmanlı Birlikleri ile Ermeni kuvvetleri arasında çıkan çatışmada Alman askerlerin Ermeniler tarafında yer aldığına dair duyumlar aldığını, buna önce inanmak istemediğini, fakat ele geçirilen esirler arasında Alman askerlerinin de bulunduğunu ve bunları silahsızlandırarak geri gönderdiğini yazmaktaydı. Almanlar ise bu durumu kabul etmemişlerse de artık Kafkasya konusunda Almanya-Osmanlı Devleti birbirlerine güvenlerini yitirmişlerdi.

Hal böyle iken Enver Paşa Karakilise'deki çatışmayı Alman-Osmanlı İttifâkı'nın sürdürülmesi adına gerilim aracı yapmamıştı. Almanlar ise diğer taraftan Enver Paşa'ya, Osmanlı Ordusu'nun Brest Litowsk Antlaşması'na aykırı olarak Kafkasya'da ilerlemesini acilen durdurmasını, özellikle Bakü'ye herhangi bir harekâttan kaçınmasını tehditvari olarak bildirmişlerdi. Hatta 27 Ağustos'ta Osmanlı Devleti'nden habersiz bir şekilde Rusya ile gizli bir anlaşma yapmış, Bakü üzerinde Osmanlı Devleti'ni yok saymıştı. Enver Paşa ise Osmanlı Ordusu'nun Bakü'yü almayacaklarının taahhüdünü vermişti. Bununla beraber kardeşi Nuri Paşa'ya gizlice Bakü'deki Türklerin Ermeni zulmünden kurtarılması emrini vermişti. Emir neticesinde 15 Eylül 1918'de Nuri Paşa komutasındaki Türk Ordusu Bakü'ye girmişti. Bu gelişme Almanya tarafından sert bir şekilde protesto edilmişti. Fakat ilerleyen günlerdeki gelişmeler Almanya'nın ve Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'dan çekilmelerini beraberinde getirmişti.[48]

48 Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, s. 263-280.

Dördüncü Ordu Komutanı Cemâl Paşa'ya Göre Alman Subayları

Cemâl Paşa, Türk-Alman İttifâk Antlaşmasını istemişti.[49] Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin hemen savaşa girmemesinde ısrarcı olmuştu. Çünkü Osmanlı Devletinin seferberliğini tamamlamadan savaşa girmesi halinde hem Almanya için bir fayda sağlayamayacağını hem de intihar etmiş sayılacağını ifade etmiştir.[50] Cemâl Paşa, bu düşüncesinden dolayı Alman subaylarının kendisine karşı kin ve düşmanlık beslediklerini iddia etmiştir.[51] Amiral Souchon'un Karadeniz'de yapacağı bir girişimle Osmanlı Devleti'nin savaşa sürükleneceğinden endişe duymuştu. Ona göre, Rus donanması Goeben ve Breslau'a saldırmasa bile Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini çok arzulayan Amiral Souchon Rus donanmasına ve Rus limanlarına saldırmak isteyebilirdi.[52] Cemâl Paşa, bu çekincesini Enver Paşa'ya bildirdiğinde Enver Paşa'dan iki geminin Karadeniz'e çıkmalarını engellemeye devam edemeyeceğini, Amiral'in birçok haklı askeri sebepler ileri sürdüğünü ifade etmişti.[53]

Cemâl Paşa, Goben ve Breslau gemilerinin Osmanlı karasularına girmesinin hemen sonrasında halkın hükümete ve Almanlara bakışının olumlu olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, herkes Hükümetin savaş hazırlığından emindi. Almanya ve ve Avusturya'nın zaferini arzulamayan hiçbir Müslüman'a tesadüf edilmiyordu. Halkın dostça ilgisi ise Almanları gerçekten sevindiriyor, İngiliz, Fransız ve Rusları sinirlendiriyordu.[54] Gemilerin Karadeniz sahillerini bombalamasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin fiilen savaşa girmesinin de halk tarafından sevinçle karşılandığını iddia etmiştir.[55]

---

49 Almanlar da aynı kanaatteydiler. Birinci Dünya Savaşında Osmanlı ordusuyla birlikte savaşan Albay Hans Kannengiesser'e göre Cemâl Paşa, başlangıçta İtilâf Devletlerine yakınken zamanla Almanya'ya yaklaşmıştı. Almanya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan İttifâkı gerçekten inanarak istemişti. Bkz. Hans Kannengiesser, Çanakkale'*de Türklerle Beraber*, Mehmet Serez (Ter.), İstanbul 2009, s. 42.

50 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 141.

51 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 143.

52 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 159.

53 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 158.

54 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 148.

55 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 163.

Savaş başladığında Cemâl Paşa Bahriye Nâzırı idi. Enver Paşa'nın bir gün kendisini çağırdığını ve Süveyş Kanalı üzerinde bir taarruz yapılacağını, böylece İngilizleri Mısır'da oyalayarak Batı Cephesi'ne sevk etmekte oldukları birçok Hint tümenini Mısır'da tutmayı, Çanakkale'ye bir çıkarma kuvveti göndermelerini engellemeyi amaçladığını belirtmişti. Almanların bu harekâta çok önem verdiklerinden Kurmay Albay von Baron Kress von Kressenstein'i Kanal Seferi hazırlıkları için başında Mersinli Cemâl Bey'in bulunduğu 8. Kolordu Erkân-ı Harbiye Riyasetine tayin ettiğini belirtmişti. Cemâl Paşa'dan bu harekâtı yürütmesi için Dördüncü Ordu Kumandanlığı'nı üstlenmesini istemişti. Cemâl Paşa görevi kabul etmişti.[56]

Cemâl Paşa, Dördüncü Ordu Kumandanı görevinde iken Alman subaylarından özellikle Albay Kress'i ön plana çıkarmıştır. Ona göre Kress bizzat keşifler yapıyor ve elde ettiği bulgularla planlar ve menzil hatları hazırlıyordu.[57] Almanların gönderdikleri yardımların askeri açıdan katkı sağladığını belirtmekle beraber İkinci Kanal Seferi'ne Alman Genel Karargâhı'nın yeterince önem vermediği düşüncesini savunmuştur.[58]

İkinci Kanal Seferi'nin hemen öncesinde Cemâl Paşa'ya Türk Alman Cemiyeti'nden bir telgraf çekilmişti. Telgrafta, Enver, Talat ve kendisinin cemiyetin yönetim kurulunun fahri üyeliğine seçildiği belirtilmiş, Enver ve Talat Paşaların üyeliği kabul ettikleri hatırlatıldıktan sonra, kendisinden de aynı cevabı bekledikleri ifade edilmişti. Bu telgraf karşısında kararsız kalan Cemâl Paşa Şam'daki karargâhından 10 Nisan 1916'da Dâhiliye Nâzırı Talat'a bir telgraf çekmişti. Telgrafında durumu anlattıktan sonra Enver, Talat ve kendisinden birinin cemiyet dışında kalmasının ileride şartların değişmesi halinde dış politikada istenildiği zaman Almanlara muhalefet etme imkânı sağlayabileceğini belirtmiştir. Bundan dolayı red cevabını mı vereceğini yoksa kabul mü edeceğini sormuştur. Cemâl Paşa bir çekincesini de ifade etmiştir. Red cevabını vermesi halinde Almanlara harb ilanı açmış olacağını, böyle bir durumda Alman entrikalarının etrafını kuşatacağını, Talat'a dahi

56 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 165.

57 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 176; Şevket Süreyya'ya göre Osmanlı Ordusunda Paşa rütbesi alacak olan Albay Baron Kress von Kressenstein Kanal Seferinde Cemâl Paşa'nın baş tahrikçisi olmuştu. Bkz. Aydemir, *Tek Adam*, s. 212.

58 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 191.

söylemekten çekinmedikleri gibi kendisini Fransız ve İngiliz casusu olarak göstermeye çalışacaklarını belirtmiştir.[59] Talat Paşa ise, aynı gün verdiği yanıtta çekincesinin doğru olmadığını, İstanbul'da herkesin Cemâl Paşa'yı en ateşli Alman dostu tanıdıklarını, bundan dolayı teklifi kabul etmesini uygun bulduğunu belirtmiştir.[60]

Öte yandan Cemâl Paşa, İkinci Kanal Seferi'nde de Kress'i ön plana çıkarmış, onun önemli başarılar elde ettiğini söylemiştir. Kress'in 23 Nisan 1916'da, iki tabur piyade, bir cebel bataryası, bir gönüllü hecinsuvar alayı ile Katıba yönünde yaptığı baskın hareketinin başarıya ulaştığını, bir İngiliz süvari alayını, bütün kumandanları ve subaylarıyla esir ettiğini, bu zaferin birliklerin manevi kudretini artırdığını ifade etmişti. Bununla beraber 1916 senesi Temmuzu'nun sonunda başlayan İkinci Kanal harekâtı Katıba ve Romani önünde başarısızlıkla sonuçlanmıştı.[61] Şubat ortalarında Filistin Cephesi'ni teftişe gelen Enver Paşa ile yapılan görüşmelerde Gazze-Telüşşeria-Birüssebi hattında savunma cephesi oluşturulmasına karar verilmişti. Cemâl ve Enver Paşalar mevcut birliklerle bu hattın savunulması görevini de von Kress'e vermişlerdi.[62]

Cemâl Paşa, Gazze savunmasında Almanların büyük gayretler sergilediklerini, hayatlarını feda etmekten kaçınmadıklarını belirtmiştir. Mantartepe'nin İngilizlerin elinden alınması için yapılan saldıralarda Alman makineli tüfek bölüğü kumandanlarından Teğmen Cordier'in son derece kahramanlık göstererek can verdiğini, Avusturya bataryaları kumandanı olan Yüzbaşı von Truschkowski'nin seçkin kahramanlara layık bir biçimde top başında vefat ettiğini örnek vermiştir.[63] Cemâl Paşa, Gazze savunmasında da von Kress'in önemli katkılar sağladığını ifade etmiştir. Bununla beraber Kress'in ısrarlı taarruz teklifini uygun bulmayarak dizginlemiştir.[64]

---

59 *BOA,* DH.ŞFR. 62/294, Lef 1. Tarafsız devletlerin Suriye Konsoloslukları da Mısır seferini yapmasına rağmen Cemâl Paşa'nın Fransız ve İngiliz yanlısı olduğuna inanmaktaydılar. Bkz. *BOA*, DH.ŞFR. 461/84, Lef 1.

60 *BOA,* DH.ŞFR. 62/294, Lef 1.

61 Cemâl Paşa, *Hatıralar* s. 200.

62 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 201.

63 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 205.

64 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 206-207.

Cemâl Paşa'nın Filistin ve Suriye Cephelerinde adından fazlasıyla bahsettiği diğer Alman kumandan General Falkenhayn idi. Fakat Kress'in aksine onu şiddetle eleştirmiş, hatta Suriye ve Filistin cephelerindeki başarısızlıkların başlıca sorumluluğunu ona yüklemiştir.[65] Falkanhayn'ın Osmanlı Devleti'ne büyük zararlar verdiğini örnekleriyle ortaya koymuştur. Daha Haziran 1917'de Enver Paşa, Filistin Cephesi'ni ziyaret ettiğinde[66] Halep'te bir toplantı yapılmıştı. Enver Paşa, toplantıda İkinci Ordu Kumandanı Mustafa Kemâl Paşa'nın kumandasında teşkil edilecek Yedinci Ordu ile Halil Paşa kumandasındaki Altıncı Ordu'dan "Yıldırım Grubu" adıyla yeni bir ordu oluşturmak ve bu orduyla Bağdat üzerine bir taarruz hareketi yaparak burayı geri almayı kararlaştırdığını ifade etmişti. Yıldırım Grubu Kumandanlığı için ise Almanya'nın kendilerine General Falkenhayn'ı verdiğini, onun bu görevi başarabileceğine inandığını belirtmişti. Cemâl Paşa ise bu fikre karşı çıkmış, Bağdat Seferi'ni yapmaktansa Halep'te önemli bir kuvvet toplattırılarak bu kuvvetin ihtiyaç duyulduğu zaman istenilen tarafa sevkedilmesini teklif etmişti.[67]

Enver Paşa ise Genel Karargâhın Bağdat harekâtına karar verdiğini, Almanya'dan çok güçlü bir general tedarik edildiğini, ayrıca hafif teçhizatlı ve seçkin 6 Alman taburundan ve çok miktarda makineli tüfek, vesair birliklerinden bir Alman tümeni ile bazı Alman topçu bataryalarının yardımının da sağlandığını, dolayısıyla bu harekâttan vazgeçilemeyeceğini söylemişti. Bununla beraber Halep'le Cerablus arasında yığınak yapıldıktan sonra birliklerin topluca sevkedilmeleri fikrini kabul etmişti.[68] Cemâl Paşa, Kutü'l-Amare'deki İngiliz Ordusu'nun esir düşmesinden sonra, Irak Ordusu'nun bir kısmının alınarak İran'da fetihlere gönderilmesinin Bağdat'ın elden çıkmasına neden olduğu bilinirken; şimdi ise Kudüs ve Filistin tehlikede iken son kuvvetlerin Bağdat'ı geri almaya tahsis etmenin Kudüs'ün, Filistin'in ve belki de Suriye'nin düşmesine yol açacağını ifade etmişti.[69] Cemâl Paşa bu

65 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 210.

66 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 212.

67 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 213; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, s. 295-296

68 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 214.

69 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 215.

çekincesini Sadrazam Talat Paşa'ya da bildirmişti. Talat Paşa, kararın Meclis-i Vükela tarafından alındığını, Almanya seyehatinde General Felkanhayn'ın bu iş için kendisi tarafından istendiğini belirterek Cemâl Paşa'ya red cevabı vermişti.[70]

Yıldırım Orduları Grubu'nun teşkiline Alman Genel Karargâhı büyük önem vermişti. Öyle ki 24 Haziran 1917'de Alman Genel Karargâhından gizli işaretiyle Ludendrof'tan General Bronsart Paşa'ya bir telgraf çekilmiştir. Ludendrof, telgrafında Yıldırım Orduları Grubu'na verdiği önemi hatırlatmıştı.[71] Yıldırım Grubu'nun harekât planı için General Falkenhayn, Cemâl Paşa, Erkân-ı Harbiye reisleriyle Enver Paşa liderliğinde İstanbul'da bir harp toplantısı düzenlenmişti. Cemâl Paşa'ya göre, Falkenhayn'ın İngilizler Filistin Cephesi'nde bulundukları sürece Bağdat Seferi'nin yapılmasının mümkün olmayacağı gerçeğini kabul etmişti. Yıldırım Ordusu'na, önce İngilizler aleyhine şiddetli bir darbe indirerek onları Kanal'a kadar püskürtmek görevinin verilmesinin ardından bu ordunun Bağdat üzerine gönderilmesinin gerektiği görüşünü savunmuştu. Enver Paşa ona itiraz etmiş, Filistin'deki hazır kuvvetlerin savunma için yeterli olduğu düşüncesinden oraya başka kuvvetler gönderilmesine gerek olmadığını, dolayısıyla Bağdat seferinden vazgeçilemeyeceğini savunmuştu. Cemâl Paşa ise her ikisinin de görüşüne katılmayarak Bağdat Seferi'ne tamamen itiraz etmişti. Ona göre; İngilizler 1917 sonbaharında veya kışında Filistin Cephesi'nde bir taarruza kalkışacaktı. Osmanlı Kuvvetleri bu taarruzu karşılamak için hazırlanmalıdır. İngilizlerin taarruzu kırıldıktan sonra taze kuvvetlerle kısa mesafeli karşı taarruzla yenilmiş İngiliz kuvvetlerinin üzerine gidilmesini önermişti.[72] Fakat Enver Paşa, ne Filistin cephesine kuvvet sevketmeyi ne de Bağdat seferinden vazgeçmeyi kabul etmiş, kararında ısrar ederek Harp Meclisini kapatmıştı.[73] Enver Paşa, 23 Ağustos 1917'de Alman Genel Karargâhında Mareşal Hindenburg'a gönderdiği tezkerede Cemâl ve Falkenhayn'ın düşüncelerini hatırlatmış, kuvvetlerin durumu hazır olur olmaz Falkenhayn'ın teklifini kabul edeceğini

70 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 216; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, s. 297-298.

71 *ATASE*, BDH, K: 177/54, D: 764/6, f.1.

72 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 217-219.

73 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 221.

belirtmişti.[74] Alman Genel Karargâhından Hindenburg, gönderdiği cevapta Enver Paşa'nın görüşlerini kabul etmiş, özellikle Filistin Cephesi'nde taarruza geçilmesi fikrini selamlamıştı.[75]

Cemâl Paşa, tam da o günlerde Bahriye Nâzırı sıfatıyla Almanya İmparatoru tarafından Batı Cephesi'ni ziyaret etmek için sebebini bilmediği bir davet aldığını ifade etmiştir.[76] Cemâl Paşa, maiyetiyle Berlin'e gitmiş, temaslarda bulunmuştu.[77] Bu sırada Enver Paşa'dan bir telgraf almıştı. Telgrafta Falkenhyn'ın Filistin Cephesi'nde İngilizler aleyhine Yıldırım Grubunu oluşturan kuvvetlerle bir taarruz hareketi yapılmasını kabul ettiği haberini vermişti. Bunun için Falkenhayn'ı Filistin'e gönderdiğini, bu durumda Filistin Cephesi'nin dahi Falkenhayn'ın kumandasına verilmesinin zorunlu olduğunu belirtmiştir. Falkenhayn'ın vereceği emirlerin yerine getirilmesi gerektiğini von Kress Paşa'ya tebliğ etmesini istemiştir.[78] Böylece Suriye-Filistin Cephesi'nde Yıldırım Orduları Kumandanlığına Falkenhayn getirilmiş, Cemâl Paşa'nın durumu ise garip bir hal almış, kumanda yetkisi fiilen düşmüştü.[79] Cemâl Paşa, telgrafın kendisi için üzücü bir darbe olduğunu, Alman generalinin ise *"kendi amacına ulaşmış ve benim vatanımın sonsuz zarar göreceği uğursuz planı kabul ettirmiş"* olduğunu düşünmüştü.[80] Cemâl Paşa'ya göre Falkenhayn'ın amacı çok farklı idi: *"Her ne suretle olursa olsun bir kere Filistin'e girdikten sonra, bin türlü vasıtaya müracaat ederek beni çekilmeye mecbur etmek ve Suriye'de benim makamıma geçmek!"*[81] Enver Paşa'ya çektiği telgrafta şunları söylemişti: *"Almanların başına bir Verdun felaketi getirmiş olan General Felkanhayn bizim başımıza da bir Filistin taarruzu belası getirecektir."*[82]

---

74 *ATASE,* BDH, K: 177/54, D: 764/10, f.1; BDH, K: 177/54, D: 764/10, f.1a.

75 *ATASE*, BDH, K: 177/54, D: 764/10, f.2.

76 Cemâl Paşa, *Hatıralar* s. 221.

77 *BOA,* MV. 258/10; İ.DUİT. 9/11.

78 Cemâl Paşa, *Hatıralar* s. 222.

79 Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa,* s. 301-302.

80 Cemâl Paşa, *Hatıralar* s. 222; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, s. 302.

81 Cemâl Paşa, *Hatıralar* s. 225.

82 Cemâl Paşa, *Hatıralar,* s. 222; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, s. 302.

Falkenhayn'ın yapmak istediği taarruzun yanlış olduğunu Mareşal von Hindenburg'a ve Ludendorff'a anlatmaya çalıştığını; fakat onlardan destek bulamadığını ifade etmiştir. Cemâl Paşa, İstanbul'a döner dönmez Enver Paşa ile yeniden görüşmüş, onu kararından vazgeçiremeyince istifa etmeyi düşündüğünü söylemiştir. Enver Paşa ise Arap İsyanı'nı ileri sürerek Suriye'den ayrılması halinde vatanın büyük bir felakete sürükleneceğini belirterek Cemâl Paşa'yı istifa fikrinden vazgeçirmişti.[83] Gerçekte hiçbir kumanda yetkisi olmayan bir formül bulunmuş, Cemâl Paşa'ya *"Suriye ve Garbi Arabistan Orduları Umum Kumandanı"* ünvanı verilmişti.[84]

Cemâl Paşa, kendisi gibi Falkenhayn'ı şiddetle eleştiren Yedinci Ordu Kumandanı Mustafa Kemâl Paşa ile yakın temas kurmuştur. Ona göre, Mustafa Kemâl Paşa, Ordu Kumandanlığı'na ait yetkilerin tamamıyla korunmasını isterken, Falkenhayn, Yedinci Ordu işlerine müdahale etmeye çalışmaktaydı. Cemâl Paşa, 1917 Ekim ayının ortalarında Halep'e geldiğinde Mustafa Kemâl Paşa ile uzun görüşmelerde bulunmuştu. General Falkenhayn'ın *"memleketin başına Allah tarafından en son bir bela olmak üzere yaratıldığına"* kanaat getirmişlerdi.[85] Cemâl Paşa, Mustafa Kemâl Paşa ile birlikte Falkenhayn'ın emrinde çalışmaktansa istifa etme kararı aldıklarını belirtmiştir. İlk olarak Mustafa Kemâl Paşa'nın istifa ederek İstanbul'a gittiğini, kendisinin ise Enver Paşa'nın ve bölge valilerinin ısrarları neticesinde bir süre daha görevine devam ettiğini belirtmişti. Bu nedenle de Mustafa Kemâl Paşa'nın kendisine küstüğünü, fakat gönlünü almayı başardığını ifade etmişti.[86]

Cemâl Paşa, Falkenhayn'ın yanlış karar ve uygulamalarının cephenin seyrini değiştirdiğine inanmıştır. Ona göre Ekim 1917'nin sonlarına doğru düşman Gazze Cephesi'ni sürekli olarak bombardıman etmeye başlamıştı. Bu sırada güya düşmandan erken davranıp çöl içerisinden dolaşarak İngilizlerin gerilerine bir saldırı yapacak olan Falkenhayn 150-200 subaydan oluşan gösterişli karargâhı ile Halep'te bulunmaktaydı. Daha önce Filistin Cephesi'ne sevkedilmiş olsalardı, o ana kadar yerlerine rahatlıkla ulaşabilecek olan kuvvetler Halep'ten itibaren Yafa'ya ve

83 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 223-224.

84 Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, s. 300.

85 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 225.

86 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 226.

oradan Nasıra üzerinden Gazze'ye doğru karadan yürüyüşle meşguller-di. Çok az kısmı şimdendiferle henüz yerlerine varmışlardı. Nihayet Falkenhayn, cepheye gitmeye karar vermişti. Von Kress'in ısrarlı itirazlarına rağmen, cephedeki ihtiyat birliklerinin yerlerini değiştirmiş, savunma düzenini bozarak Gazze Cephesi'ni yarmış olan İngilizlerin gerilerine taarruz edeceğim diyerek, askerin manevi kuvvetini tamamen bozmuştu. Bununla beraber iki üç seneden beri o cephede bulunarak tecrübe kazanmış olan kumandanların soğukkanlığı ve Cemâl Paşa'nın daha önceden çekilme hatları üzerinde hazırlattığı savunma mevziileri sayesinde orada düşmanı durdurabilmişlerdi. Cemâl Paşa, Osmanlı Ordusu için ölüm kalım derecesinde önem taşıyan Gazze-Birüssebi Cephesi'nin bu şekilde kaybedilmesinin tek sorumlusunun Falkenhayn olduğunu belirtmişti.[87] Ona göre Falkenhayn, cephede uğranılan yenilgiyi hiç üzerine almadığı gibi kendi işlerine karışmaya devam etmişti. Kendisinin kurduğu Alman menzil noktaları kumandanları, von Falkenhayn'dan yüz bularak Osmanlı mülkiye memurlarına ve hatta subaylarına kötü muamelede bulunmaya yeltenmişlerdi.[88]

Cemâl Paşa, o sırada cepheyi ziyaret eden Enver Paşa'ya, Falkenhayn'ın affedilemeyecek taktiksel hatalarını bildirmiş, onun orduyu felakete sürüklediğini iddia etmiş, Falkenhayn'ın çekilmesini ve yerine Yıldırım Grubu Kumandanı olarak Mustafa Kemâl Paşa'nın tayin edilmesini rica etmişti. Enver Paşa ise bunun kabulüne imkân olmadığını çünkü Almanlardan maddi yardım alabilmek için bir Alman generalinin Filistin cephesi kumandanlığında bulunması gerektiğini söylemişti. Cemâl Paşa, Enver Paşa'ya özetle: *"Eğer Suriye'de iyi bir yönetim isterseniz ya ben, ya Falkenhayn!"* seçeneğini sunmuştu. Maan Cephesi'nin Falkenhayn'a verilmesi halinde kendisinin Suriye'deki görevinin bir menzil müfettişliği derecesine ineceğini, üç senelik hizmetten sonra bu hareketi kendisine layık göremeyeceğini belirtmişti. Şayet Falkenhayn'ı cepheden çekmesi halinde Filistin Cephesi Kumandanlığı'nı Mustafa Kemâl Paşa'ya, Arap Cephesi Kumandanlığı'nı ise Mersinli Cemâl Paşaya bırakacağını ifade etmişti. Aksi takdirde profesyonelce görevinden ayrılacağını söylemişti. Enver Paşa ise Falkenhayn'ın kumandadan alınmasının Alman Genel Karargâhı ile uzun uzadıya yazışmalar

87 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 226-227.

88 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 228.

gerektirdiğini, Mustafa Kemâl Paşa'nın ise İstanbul'a gelişinde hastalandığını, bir süre için dinlenmeye ihtiyacı olduğunu ve son zamanlarda Veliahdın yanında Avrupa'ya gönderildiğini söylemiş, Cemâl Paşa'nın Suriye'de kalmasını rica etmişti.[89]

Cemâl Paşa, Kudüs'ün düşmesini de Falkenhayn'a bağlamıştı. Kudüs'ü savunmakla görevli kolordunun kumandanı General Ali Fuat Paşa'dan aldığı hususî malumata göre General Falkenhayn Kudüs'ün savunulmasına taraftar değildi. Falkenhayn, kutsal Kudüs'ün savunulmasının, mübarek makamların top mermileriyle tahribatıyla sonuçlanacağından, buna kesinlikle razı olamayacağını Ali Fuat Paşa'ya söylemişti. Cemâl Paşa, Kudüs'ün stratejik açıdan taşıdığı büyük önemi, düşman eline geçmemesi için azami derecede gayret sarfedilmesini, takviye olarak bir süvari alayını yardım için yola çıkardığını Falkenhayn'a yazmıştı.[90] Falkenhayn ise, mevcut kuvvetlerin Kudüs'ün muhafazasına yeterli olacağını belirtmişti. Cemâl Paşa hiç olmazsa Kudüs'e bir veya iki piyade alayının ve bir iki batarya ağır topçunun gönderilmesini Falkenhayn'dan rica etmişse de ricasına cevap dahi verilmemişti. Neticede İngilizler 9 Aralık 1917'de çok yorgun olan Türk Ordusu'na yaptıkları baskınla Kudüs'ü ele geçirmişlerdi.[91] Cemâl Paşa'ya göre Falkenhayn, takviye için elinde yeterli kuvvet varken Kudüs'ü öksüz bir çocuk gibi kaderine terk etmişti. Kudüs'te az sayıda Türk birliği direnirken Falkenhayn, orduya Tulukerem'le dağlar arasında karşı taarruzlar yaptırmış ve Türk askerini boş yere öldürmüştü.[92]

Cemâl Paşa, Kudüs'ün elden çıkmasından sonra kendisinde dayanacak güç kalmadığından istifa etmişti. Filistin ve Suriye'yi bırakmaktan doğan üzüntünün etkisiyle trende iki saatten fazla ağlayarak 12 Aralık 1917'de Şam'dan İstanbul'a dönmüştü. Kudüs'ün düşüş tarzı, taktik usulünün yanlışlığı Osmanlı ve Alman Genel Karargahları tarafından da takdir edilmişti. Bu durum Falkenhayn'ın Yıldırım Grubu Kumandanlığı'ndan alınması sonucunu beraberinde getirmişti. Osmanlı Başkumandanlık Vekaleti'nin 25 Nisan 1918 tarihinde ordu birliklerine gayet mahrem kaydıyla bildirdiğine göre "*Müşir Fon*

89 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 228-229.

90 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 230.

91 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 231.

92 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 232.

Falkenhayn Paşa Hazretleri başka vazifede istihdam olunmak üzere haşmetlü Alman İmparatoru tarafından celb edilmiştir."[93] Cemâl Paşa'ya göre kendisinin İstanbul'a varmasından on gün sonra *"bu uğursuz adam"* İstanbul'a gelmişse de bu tedbir için çok geç kalınmıştı.[94]

Falkenhayn'dan boşalan Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığı'na ise Müşir Liman von Sanders Paşa tayin edilmişti.[95] Cemâl Paşa, Falkenhayn'ın yerine Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığına getirilen Liman von Sanders için ise şunları ifade etmiştir: *"Gerçi iyi niyet sahibi bir zat idiyse de, Suriye gibi gayet karışık siyasî meselelere sahne olan bir harekât sahasında başkumandanlık yapabilecek mahalli tecrübeye sahip olmadığından özellikle iaşe meselelerinde hiç başarılı olamıyordu."*[96]

Öte yandan İngilizler, 18 Eylül 1918'de büyük bir süvari kuvvetiyle taarruza geçmişlerdi. Türk ordusu ise Akkâ-Der'a hattına kadar çekilmek zorunda kalmıştı. Cemâl Paşa'ya göre bu başarısızlıkta Liman von Sanders Paşa'nın rolü vardı. Liman Paşa ova cephesini çok zayıf bir tümene havale etmek ve bunun gerisinde hiçbir ihtiyat bırakmamak ve bütün kuvvetleri dağlık kısımlara çekmek gibi büyük bir taktik hatası yaptığından, İngilizler süvari manevrasına karar vermişlerdi. Grup Kumandanlığı Genel Karargâhını sabaha karşı konaklarında gecelik entarileriyle basmışlardı. 18 Eylül 1918'de Nablus önünde alınan bu yenilgi sonunda bütün Suriye Arapları isyan etmiş ve Mustafa Kemâl Paşa'nın son çaba ve çalışmalarıyla çekilmeye çalışan Türk ordusu 27 Ekim 1918'de Halep'i dahi boşaltmaya mecbur kalmıştı. 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti İtilâf devletleriyle Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı.

Cemâl Paşa, Suriye ve Filistin Cephesi'yle ilgili şu iddialarda bulunmuştu: *Bağdat'ın geri alınması fikri doğmayıp, bütün kuvvetler Filistin Cephesine tahsis olunsaydı, Falkenhayn Filistin ordusunun başına geçirilmeseydi, Falkenhayn taktik hatalar yapmasaydı, Gazze-Birüssebi cephesi senelerce elde kalır, Mütareke sırasında Suriye ve Filistin Osmanlı İmparatorluğu'nun işgali altında bulunurdu. Aksi fikirde olanlarla bilimsel tartışmaya ise her zaman hazır olduğunu* ifade etmiştir.[97]

93 *ATASE*, K:134, D: 237, f.5.
94 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 232-233.
95 *ATASE*, K:134, D: 237, f.5.
96 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 233.
97 Cemâl Paşa, *Hatıralar*, s. 233-234.

Almanya Karşıtı Türk Subaylarına Göre Alman Subayları

Mustafa Kemâl Paşa'nın Görüşleri

Mustafa Kemâl, savaş sürecinde Alman subaylarıyla sorunlar yaşayan Türk subaylarındandır. Birinci Dünya Savaşında ilk olarak 19. Tümen Kumandanlığı vazifesine atanmıştı.[98] Görevine başlamadan hemen önce, Beşinci Ordu Kumandanı Liman von Sanders Paşa ile bir görüşme yapmıştı. Görüşmede Mustafa Kemâl Bulgarların Alman Ordusu'nun başarılı olacağına kanaat getirecek deliller görmedikçe veya harp kendi topraklarına temas etmedikçe savaşa girmeyeceklerini belirtmişti. Kendisinin de aynı kanaatte olduğunu söyleme cesareti gösterince Sanders Paşa ile aralarında kısa bir gerginlik oluşmuştu.[99] Sanders Paşa ile yaşadığı bu ilk anlaşmazlığa ilerleyen günlerde yenileri eklenmişti. Sanders Paşa, İtilâf Devletlerinin Çanakkale'yi denizden geçemeyince karadan Bolayır civarından saldıracağı kanaatiyle büyük kuvvetleri orada toplatmıştı. Mustafa Kemâl ise düşmanın ya Kabatepe ya da Seddülbahir'den karaya çıkacağını düşünmüştü. Gerçekten de düşman 25 Nisan 1915'te Seddülbahir ile Arıburnu'ndan saldırıya geçmişti. Arıburnu civarında onları ilk karşılayan ve durduran Mustafa Kemâl kuvvetleri olmuştu.[100]

Mustafa Kemâl, Çanakkale Cephesi'nde düşmanın karaya çıktığı yeri tespit edemeyen Liman von Sanders'i eleştirmişti. 3 Mayıs 1915'te Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya gönderdiği mektupta, Sanders Paşa'nın *"bizi, bizim orduları, bizim memleketimizi tanımadığı ve layıkıyla araştırmada bulunacak kadar bir zamana sahip olmadığını"* savunmuş, Alman subaylar hakkında şu uyarıda bulunmuştu: *"Vatanımızın müdafaasında kalp ve vicdanları bizim kadar çırpınmayacağına şüphe olmayan başta von Sanders olmak üzere bütün Almanların fikirlerinin üstünlüğüne itimat etmemenizi kati surette temin ederim. Bizzat buraya teşrif eder, umumi vaziyetimizin icaplarına göre bizzat sevk ve idare etmeniz münasip olur kardeşim."*[101]

---

98 *BOA, İ.HB. 163/1333; 165/1333; BEO. 4323/324225; 4324/324280; 4333/324934.*

99 Aydemir, *Tek Adam*, Cilt 1, s. 211; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 3, s. 60-61.

100 Atay, Çankaya, s. 101.

101 İsmet Görgülü, "Atatürk'ün 'Arıburnu Muharebeleri Raporu' ve 'Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe' Adlı Eserlerinde Yer Almayan Emir ve Raporlarından Bir Demet, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19, 1990, s.96-97;

Mustafa Kemâl, mahiyetindeki Alman subaylarını[102] da eleştirmişti. Bunlardan biri Kurmay Binbaşı Reimond'dur. Reimond, Beşinci Ordu Kumandanı Sanders tarafından 19. Tümen Kurmay Başkanı olarak gönderilmişse de Mustafa Kemâl tarafından kabul edilmemişti. Mustafa Kemâl, Kurmay Başkanı olarak İzzettin Bey'le çalışmaya devam etmişti.[103]

Mustafa Kemâl, Çanakkale Cephesi'ndeki başarılarının mükâfatı olarak yarbaylıktan albaylığa terfi etmişti.[104] Liman von Sanders, cepheyi bölerek kuzey kısmı Anafartalar Grubu olarak adlandırmış, kumandanlığına Mustafa Kemâl'i getirmişti.[105] Mustafa Kemâl, bu görevi, Sanders Paşa'nın isteksiz ve alaycı bir şekilde kendisine verdiğini iddia etmişti.[106]

Öte yandan Mustafa Kemâl'in Kurmay Başkanı İzzettin(Çalışlar) Bey'in günlüklerinden anlaşıldığına göre Çanakkale Cephesi'nde Mustafa Kemâl ile Liman von Sanders Paşa arasında başka ciddi anlaşmazlıklar da yaşanmıştı. Bunlardan biri 11. Tümen'de Topçu Binbaşısı Hamdi Bey ile Grup Topçu Komutanı von Berg arasında yaşanan bir münazaa üzerinedir. Hamdi, von Berg'in emirlerini reddetmesi üzerine Divan-ı Harbe verilmişti. Mustafa Kemâl, buna izin vermemiş ve Hamdi'yi himaye etmişti. Öyle ki 4 Kasım 1915'te Liman von Sanders Paşa Hamdi'yi talep etmesine rağmen Mustafa Kemâl, onu göndermemişti. Bir diğer anlaşmazlık Mustafa Kemâl'in 11. Tümen ve 16. Kolordu karargâhlarında bulunan Alman subaylarının fazla olduğunu gerekçe göstererek Holman'ı 11. Tümen'den uzaklaştırmasıdır. Liman von Sanders Paşa, bundan gücenerek bir

---

Mektubun orijinali ve çevirisi için bkz. Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, s. 238-241.

102 Öyle ki Mustafa Kemâl'in, bir süre sonra kumandanlığına getirileceği Anafartalar Grubunda 51 Alman subay Türklerle silah arkadaşlığı yapmıştı. Bu Gruptaki Almanların toplam sayısı yaklaşık 700'ü bulmuştu. Bkz. Carl Mühlman, Çanakkale *Savaşı, Bir Alman Subayının Notları*, Sedat Umran (Ter.), İstanbul 1998, s. 140.

103 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 1, İstanbul 2011, s. 232.

104 Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, s. 242.

105 Mühlman, Çanakkale *Savaşı*, s. 137.

106 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 3, s. 61-62; Atay, Çankaya, s. 104; Aydemir, *Tek Adam*, s. 227.

daha Anafartalar Grubu'na Alman subay göndermeyeceğini resmen bildirmişti. [107]

Mustafa Kemâl ile Liman von Sanders ve üst komutanlar arasındaki bir anlaşmazlık da Çanakkale Savaşı'nın son zamanlarında yaşanmıştı. Çanakkale Cephesi'nde savaşlar taarruzlardan siperlere dönmüştü. Mustafa Kemâl, düşmanın çekileceğinden şüphe etmemekteydi. Bu nedenle genel bir saldırı ile düşmanı denize dökmeyi teklif etmişse de talebi kabul görmemişti.[108] Kurmay Başkanı İzzettin Bey'in günlüklerine göre Mustafa Kemâl, İngiliz kuvvetlerini tespit etmek üzere keşif taarruzları yapılmasını emrettiği ve grupça icrasına teşebbüs edildiği halde Liman von Sanders Paşa birinci emre muhalif olmuştu. İkinci emre de karşı çıkarak grubun hareketini tenkit etmişti. Mustafa Kemâl buna karşılık Mareşal Liman von Sanders'in davranışını kabul etmemişti. İzzettin Bey bu gelişme üzerine Liman von Sanders Paşa'nın Mustafa Kemâl'in karargâhına gelerek onu dolaylı yönden eleştirdiği bilgisini not etmiştir.[109] İzzettin Bey, bu gelişmelerin iki komutan arasında büyük bir yanlış anlama ve soğukluk doğurduğunu ve Mustafa Kemâl'in raporlu olarak İstanbul'a gitmesine sebebiyet verdiğini ifade etmişti.[110]

Mustafa Kemâl, Çanakkale Cephesi'nden sonra Doğu Cephesi'nde görevlendirilmişti. Doğu Cephesi'nde, önce 15. Kolordu, ardından 16. Kolordu ve nihayet İkinci Ordu Kumandanlığı vazifelerini deruhte etmişti.[111] Doğu Cephesi'nde Mustafa Kemâl'in Alman subaylarına bakışını ortaya koyan bir gelişme Mart 1916'da Diyarbakır'da yaşanmıştı. Mustafa Kemâl'in komutasında bulunan 16. Kolordu Karargâhı'nda görevli Topçu Kaymakamı von Berg Bey, Başkumandanlık'tan birkaç Alman zabiti ve bir Alman doktor istemişti. Başkumandan Vekili adına Erkân-ı Harbiye Reisi General Friedrich Bronsart von Schellendrorf, İkinci Ordu Kumandanlığı'na 26 Mart 1916'da gönderdiği bir yazıda,

---

107 Ahmet Esenkaya, "Binbaşı İzzettin Bey'in Günlüğü ve Mustafa Kemâl Bey", Çanakkale *Muharebelerinin İdaresi, Komutanlar ve Stratejiler*, Lokman Erdemir-Kürşat Solak (Ed.), Çanakkale 2015, s. 152.

108 Aydemir, *Tek Adam*, Cilt 1, s. 248.

109 Esenkaya, "Binbaşı İzzettin Bey'in Günlüğü ve Mustafa Kemâl Bey", s. 152

110 Esenkaya, "Binbaşı İzzettin Bey'in Günlüğü ve Mustafa Kemâl Bey", s. 152.

111 *BOA, İ.HB. 171/1333; 173/1333; BEO. 4366/327424; 4370/327705; İ.DUİT. 154/40.*

talep edilen Alman zabitlerinin ve doktorun gerekli olup olmadıklarını ve ne amaçla istenildiklerinin kendilerince bilinmediğini ifade ederek durum hakkında uygun araştırmanın yapılmasını istemişti.[112] Bunun üzerine 27 Mart 1916'da *"gayet mahremdir"* kaydıyla İkinci Ordu Kumandanlığı'ndan Şevket imzasıyla Diyarbakır'da 16. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemâl Bey'e bir telgraf çekilmiş ve durum sorulmuştu.[113] 16. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemâl, Diyarbakır'dan 27 Mart 1916'da verdiği yanıtta Kaymakam von Berg'in Kolordudaki ihtiyaçları tespit edebilecek konuma sahip bulunmadığını ifade etmişti. Kolordusunda Alman subaylara ihtiyaç olmadığını, hatta von Berg ve Welsch'in kendileri için yük olduğunu belirtmiş, von Berg'in Alman subayları talebindeki amacının o muhitte kendi ortaklarını çoğaltmak olduğunu yazmıştı.[114]

Mustafa Kemâl devamında, gelecekteki askeri harekâtta Alman subaylarının rolünün ve sayısının artırılarak ordunun yönetimine daha fazla karışmak istediklerini belirtmiş, doktoru da sadece kendi şahısları için talep etmiş oldukları görüşünü savunmuştu.[115] İkinci Ordu Kumandanlığı, Mustafa Kemâl'in düşüncelerini 16 Mart 1916'da Başkumandanlık Makamı'na iletmişti. Ayrıca Alman zabitine gerek olup olmadığının mahallinde yapılacak incelemelere göre bildirileceği ifade edilmişti.[116]

Öte yandan Mustafa Kemâl, Doğu Cephesi'nde önemli askeri başarılar elde etmişti. Bitlis ve Muş'u Ruslardan kurtarma başarısını gösterdiğinden üçüncü rütbeden Osmanlı nişanıyla ödüllendirilmişti.[117] 1 Nisan 1916'da bir sene kıdem zammıyla rütbesi albaylıktan Tuğgeneralliğe yükseltilmişti.[118]

Mustafa Kemâl Paşa, Doğu Cephesi'nden sonra 3 Temmuz 1917'de Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mareşal Eric von Falkenhayn'ın emrinde Suriye Cephesi'nde Yedinci Ordu Kumandanlığı'na tayin edilmişti. Mustafa Kemâl Paşa Yedinci Ordu Kumandanı görevindeyken,

112 *ATASE,* 2663/123, f. 6.
113 *ATASE,* 2663/123, f. 123-6a.
114 *ATASE,* 2663/123, f. 7.
115 *ATASE,* 2663/123, f. 7.
116 *ATASE,* 2663/123, f. 8.
117 *BOA, İ.TAL. 508/1334.*
118 *BOA,* BEO. 4406/330440.

sadece Falkenhayn'la değil, Menzil Müfettişi General Friedrich Kress von Kressenstein ile de uyum içerisinde çalışamamıştı. 24 Ağustos 1917'de Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı'na gönderdiği yazıda, Kress'in Gazze'nin Fetan Aşireti şeyhi Hacim ile bir sözleşme yapmasını eleştirmişti. Sözleşmeyi iç siyaset ve gelecek açısından zararlı bulduğunu, birçok aşiretten yalnız bir tanesiyle anlaşılmasının diğerlerinin şiddetli tepkilerine neden olabileceği uyarısında bulunmuştu. Mustafa Kemâl Paşa'ya göre çeşitli makamların şeyhlerle ayrı ayrı ilişki kurmaları yanlıştı. Yerel güç odaklarıyla Osmanlı Devleti'nin hangi makamının irtibat kurulması uygun görülüyorsa süratle bildirilmesini istemişti.[119]

Mustafa Kemâl Paşa'nın Alman subaylarına yaptığı eleştirileri her geçen gün artmıştı. 20 Eylül 1917'de Enver Paşa'ya gönderdiği ülkenin genel durumuna dair izlenimlerini ortaya koyan raporunda Falkenhayn ve diğer Alman subaylarını sert bir şekilde eleştirmişti. Raporunda müttefiklerin askeri güç yoluyla İtilâf Devletlerini barışa zorlamalarının artık söz konusu olmadığını, Almanların özellikle stratejik idareyi *"geliniz bizi mağlup ediniz"* esasına dayandırdığını iddia etmişti. Mustafa Kemâl Paşa, Suriye ve Filistin Cephesi'nde Alman subaylarının Osmanlı kumandanlarının emrine verilmesinin vatanın çıkarları için gerekli olduğunu savunmuştu. General Kress'in kendisinin, Falkenhayn'ın ise Cemâl Paşa'nın emrine verilmesini istemişti. Böylece devlet nazarında bütün dâhili ve siyasî kuvvetleri kontrol edecek en yüksek sorumlu *"memleketin bir öz evladı"* olacak, Falkenhayn ise bir askeri kumandan vaziyetinde kalacaktı. Mustafa Kemâl Paşa, Suriye'nin tamamının Falkenhayn'ın emrine verilmemesi fikrini savunmakla Almanları kırmak ve onların Osmanlı Devleti'ne askeri malzeme yardımlarına engel olmak anlayışında bulunmadığını belirtmişti. Bununla beraber şunları da ifade etmişti: *"İçinde bulunduğumuz bataklıktan Almanlarla beraber kurtulmak zaruri ise de, Almanların bu zaruretten ve harbin uzamasından istifade ederek bizi sömürge şekline sokmak ve memleketimizin bütün kaynaklarını kendi ellerine almak siyasetinin karşısındayım."*[120]

Mustafa Kemâl, Almanların askeri yardımının kesilmemesi adına onlara sürekli fedakârlıkta bulunmanın olumsuz sonuçlar doğurduğunu

119 *Millîyet*, 27 Kasım 1979, s. 5; Sadi Borak, Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları, İstanbul 1980, s. 115.

120 *Yeni Gün*, 15 Teşrin-i Evvel 1335/15 Ekim 1919, No: 208, s. 2.

belirtmişti. Fedakârlık yapıldıkça Almanların bunu suiistimal ederek Osmanlı Devleti'nden yeni isteklerde bulunacakları uyarısında bulunmuştu.[121]

Mustafa Kemâl Paşa, Falkenhayn'ın çevresine, her vesilede Alman olduğunu ve öncelikle Alman çıkarını düşüneceğini söyleme cesaretinde bulunduğunu belirtmişti. Bu sözleri sarf eden kişinin Suriye'de yüzbinlerce Türk askerinin hayatı için karar verme mevkiinde bulunan bir kumandanın olduğu düşünülürse durumun Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına aykırılığını anlamanın çok kolay olduğunu ifade etmişti.[122] Mustafa Kemâl Paşa, dört gün sonra 20 Eylül tarihli raporuna ek göndermişti. Ek raporunda Sina Cephesine yapılacak harekâtın nasıl olması gerektiğini ve Falkenhayn ile arasındaki görüş farklılığını not etmişti. Rapora göre, Mustafa Kemâl Paşa, savunma için Sina Cephesi'ne bir grup ve iki ordu karargâhının sığmayacağını, Falkenhayn'a iletmesine karşın Falkenhayn'ın kendisine sevk ve idare şeklinin taarruz olacağını ifade etmişti. Mustafa Kemâl Paşa, mevcut ve takviye kuvvetlerinin sadece bir kumandaya tabî olmasını zaruri bulmuştu. Cephenin kumandasını kendisinin yapabileceğini bu tecrübeyi Arıburnu ve Anafartalar'daki zaferleriyle elde ettiğini belirtmişti.[123]

Mustafa Kemâl, raporunun dördüncü bölümünde kesin kanaatini ifade etmişti. Ona göre, Sina Cephesi için gerekli olan ihtiyaçlar gizlenmekte, Osmanlı Devleti aldatılmaktadır. General Falkenhayn'ın, bir Osmanlı kumandanının emrine verilmeyeceği anlaşılmıştı. Kress Paşa, Sina Harekâtı için geri hizmetlerin bir Alman kurmayına teslim edilmesini, Rayak'tan güneye kadar bütün demiryolu işinin doğrudan Almanların idaresine bırakılmasını zorunlu göstermektedir. General Falkenhayn'ın Mayıs'tan beri Suriye Cephesi'nde görev yapması vatan savunmasına ciddi zararlar vermişti. Arabistan savunması için beş yaz ayı heba edilmişti. Falkenhayn'ın neden olduğu siyasî zararların engellemesi imkânı bulunamamıştı. Falkenhayn, Osmanlı Genel Kurmayı'nın emirlerini ve kendisinin uyarılarını önemsememişti. Mustafa Kemâl Paşa, raporunda Falkenhayn'a ne askeri ne de siyasî açılardan güvenebileceğini belirtmişti.[124]

121 *Yeni Gün*, 15 Teşrin-i Evvel 1335/15 Ekim 1919, No: 208, s. 2.

122 *Yeni Gün*, 15 Teşrin-i Evvel 1335/15 Ekim 1919, No: 208, s. 2.

123 Uluğ İğdemir, "Birinci Dünya Savaşında Atatürk'le Mareşal Falkenhayn Arasında Çıkan Anlaşmazlığa Dair Yeni Belgeler", *Belleten*, XXXIII/132, 1969, s. 507-508.

124 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 2, Kaynak Yay, İstanbul 2011, s. 128.

Vatanın çıkarlarıyla birlikte kendi şeref ve yeteneğinin de aşağılanacağından dolayı vatana hizmet edemeyecek hale geldiğini, ya Falkenhayn'ın Sina Cephesi'nden alınıp, Sina'nın savunmasının yalnız Yedinci Ordu Kumandanlığı'na verilmesini ya da kendisinin istifa edeceğini bildirmişti. Mustafa Kemâl Paşa, talebine acilen cevap verilmesini aksi takdirde kendisinin Falkenhayn'a görevini sürdüremeyeceğini bildireceğini ifade etmişti.[125] Mustafa Kemâl Paşa'nın 20 Eylül ve ek raporlardaki teklifler ise Enver Paşa tarafından kabul edilmemişti.[126] Mustafa Kemâl Paşa bu gelişme üzerine 7 Ekim 1917'de Falkenhayn'a ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya çektiği telgraflarla Yedinci Ordu Kumandanlığı görevinden istifa ettiğini bildirmiş,[127] kendi deyimiyle asi bir kumandan olarak İstanbul'a dönmüştü.[128]

Mustafa Kemâl Paşa, İstanbul'a döndükten sonra Veliaht Vahdettin'in mahiyetinde Almanya'ya gitmekle görevlendirilmişti. Alman Genel Karargâhı'nı ve cephelerini ziyaret etmek amacıyla düzenlenen seyahat 15 Aralık 1917-4 Ocak 1918 tarihleri arasını kapsamıştı.[129] Mustafa Kemâl, seyahat sürecinde Veliaht Vahdettin'i, Almanlara dayanarak kesin bir zafere ulaşılacağı fikrinin mantıksız olduğu yönünde ikna etmeye çalışmıştı.[130] 1 Ocak 1918'de Veliaht Vahdettin ve mahiyetindeki heyet İstanbul'a hareket etmiş, 4 Ocak'ta İstanbul'a varmıştı.[131] Mustafa Kemâl Paşa, sol böbreğinde oluşan rahatsızlığın tedavisi için önce Viyana'ya ardından doktorların tavsiyesiyle Karlsbad'a gitmişti. Mustafa Kemâl, yurt dışında tedavisini sürdürürken Veliaht Vahdettin Padişah olmuştu. İstanbul'dan gelen çağrı üzerine Mustafa Kemâl Paşa vatana dönmüş ve Padişah Vahdettin'le görüşmüştü.[132]

Padişah Vahdettin, daha sonra yanında iki Alman generali olduğu halde Mustafa Kemâl Paşa'yı bir kez daha huzuruna davet etmişti.

---

125 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, s. 128-129.

126 Aydemir, *Tek Adam*, Cilt 1, s. 275.

127 Borak, Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları, s. 100-102.

128 Aydemir, *Tek Adam*, s. 275.

129 Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara 1999, s. 103.

130 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 3, s. 37.

131 Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*,, s. 104.

132 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 3, s. 45-46.

Padişah, Alman generallerine Mustafa Kemâl Paşa'yı çok takdir ettiği bir kumandan olarak tanıtmıştı. Mustafa Kemâl Paşa'yı Suriye Kumandanlığı'na tayin ettiğini haber vermiş, o bölgeleri düşman eline geçirmemesini kendisinden istemişti. Ardından Alman generallere dönerek, Mustafa Kemâl Paşa'nın dediklerini yapabileceğini ifade etmişti.[133] Mustafa Kemâl böylece daha önce Falkenhayn'ın komutasında istifa ettiği Yedinci Ordu Kumandanlığı'nı yeniden kabul etmişti.

Mustafa Kemâl Paşa, Falkenhayn'ın yerine tayin edilen[134] Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Liman von Sanders Paşa için *"çok hürmet ettiğim bu kişi"* tabirini kullanmakla[135] beraber Çanakkale'de olduğu gibi bu cephede de onunla fikir ayrılıklarına düşmüştü.[136] Bu sırada Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na devam edemeyeceğini kabul etmiş ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütareke'sini imzalayarak savaştan çekilmişti. Mütareke gereği Osmanlı Ordusu'nda hizmet eden diğer Alman kumandanları gibi Liman von Sanders'in Türkiye hizmeti bitmişti. Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı'na Mustafa Kemâl tayin edilmişti.[137]

Mustafa Kemâl Paşa, kısa sürecek Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı görevinde Almanlarla yeni problemler yaşamıştı. Mütareke gereği Alman ve diğer müttefik subayları ve erleri bir ay içerisinde vatanlarına döneceklerdi. Mustafa Kemâl, 1 Kasım 1918'de Adana'dan İkinci Ordu Kumandanlığı'na verdiği emirde ülkelerine dönmekte olan, dört seneden beri birlikte savaşılan Alman ve Avusturya subayları ve erlerine her türlü yardım ve kolaylığın sağlanmasını, Türk misafirperverliğinin her vesile ile gösterilmesini, eşya ve malzeme devir teslimlerinde yanlış anlamalara meydan verilmemesini istemişti.[138]

Hal böyle iken Alman subaylar eşya ve malzeme teslimlerinde sorun çıkarmışlardı. Bu durum, Mustafa Kemâl Paşa'nın bazı tedbirler almasını beraberinde getirmişti. Mustafa Kemâl Paşa, 5 Kasım 1918'de

133 Atay, Çankaya, s. 126-127; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 3, s. 48-49; Aydemir, *Tek Adam*, Cilt 1, s. 284.

134 *ATASE*, 134/237, f. 5.

135 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 3, s. 50.

136 Atay, Çanakkale, s. 128-130; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 3, s. 50-53.

137 Aydemir, *Tek Adam*, Cilt 1, s. 288; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 3, s. 57; Atay, Çankaya, s. 132-133.

138 Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, Ankara 1995, s. 4.

bağlı birlik merkezlerine gönderdiği emirde Almanların binek ve yük otomobillerini benzin dökerek yaktıklarının, bıraktıkları malzemeyi tahrip ettiklerinin, haberleşme hatlarını bozduklarının anlaşıldığını bildirmişti. Bunları engellemek için her kumandan, her menzil memuru sorumluluk alanında bulunan Alman malzemelerine el koyacaklar, hiçbir şeyin tahrip edilmesine izin vermeyecekler, özellikle otomobilleri bulundukları yerlerde teslim alacaklar, malzemeleri tahrip edenleri tutuklayacaklardı. Öte yandan Adana Hat Kumandanı ve Müfettişi demiryolu hattı üzerindeki bütün sanayi imalat yerlerini ve tünelleri koruyacaktı. En son hareket edecek Alman Demiryolu Bölüğü Kumandanı'na, eğer en küçük bir tahribe meydan verilirse yollarda bulunan bütün Alman trenlerinin durdurularak içindekilerin savaş esiri sayılacakları tebliğ edilecekti.[139]

Kâzım Karabekir Paşa'nın Eleştirileri

Alman subaylarını eleştiren Türk kumandanlarından birisi de Kâzım Karabekir idi. Savaşın hemen öncesinde kısa süreliğine askeri amaçla Almanya gitmişti. Harbin ilk yıllarında Osmanlı Genelkurmay Karargâhı'nda Erkân-ı Harbiye Binbaşısı olarak istihbarat şubesi müdürü görevini yürütmüş, 7 Aralık 1914'te yarbaylığa terfi etmişti.[140] Savaş içerisinde ayrıca Alman generallerinden Goltz Paşa'nın Erkân-ı Harbiye Reisliği'ne tayin edilmişti. Bütün bu tecrübeler onun Almanlar hakkındaki düşüncelerini önemli kılmıştı.

Kâzım Karabekir, savaş öncesinde harbin çıkacağı ve Osmanlı Devleti'nin de Almanya'nın yanında yer alacağı kanaatindeydi.[141] Osmanlı Ordusu'nda, görev yapan Alman subaylarıyla Türk subayları arasında kültürel farklılıktan kaynaklanan ciddi sorunlar yaşandığı fikrini savunmuştur.[142] Karargâhta Almanların Enver Paşa'ya karşı çok nazik davrandıkları halde Türk subaylarına karşı sert tavırlar sergilediklerini, bunun da genel anlamda Türkler arasında Alman subaylarının sevilmemesine yol açtığını ifade etmiştir.[143] O da Mustafa Kemâl Paşa gibi

139 *Harp Tarihî Vesikaları Dergisi*, S.28, Vesika: 738, Haziran 1959.

140 *BOA*, BEO. 4325/324331.

141 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 36.

142 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 39.

143 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 296.

Osmanlı Ordusu'nda görev yapan Alman subaylarına güvenmemekteydi. Ona göre, daha Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Genelkurmayı ıslahat gerekçesiyle Alman subaylarına terk edilmişti. Osmanlı Devleti'nin seferberlik planlarını Almanlar yapmış, en gizli bilgilere ulaşmışlar, istihbarat müdürlüklerine kadar Osmanlı Genelkurmay Karargâhı'nı ele geçirmişler, Osmanlı Genel Kurmay Erkân-ı Harbiye reisliğine Alman Bronsart Paşa getirilerek Almanlar Enver Paşa kanalıyla Osmanlı Hükümeti'ne hâkim olma yolunu bulmuşlardı.[144]

Karabekir, Alman subaylar aleyhindeki bütün ikazlarına rağmen Enver Paşa'nın Osmanlı Genel Karargâhı'na yeni Alman subaylar tayin ettiğini savunmuştur.[145] Bu anlamda askeri olarak yetenekli ve disiplinli biri olduğunu kabul ettiği Liman von Sanders'in Birinci Ordu Kumandanlığı'na getirilmesinden rahatsızlık duymuştu.[146] Yine Donanma Kumandanlığı'na Amiral Souchon'un getirilmesini eleştirmiştir. Souchon'un, mürettebatı Alman olan gemilerle Karadeniz'de Osmanlıyı savaşa sürükleyeceği endişesine kapılmıştı.[147]

Kazım Karabekir, Alman subaylarının Osmanlı Devleti'ni adım adım savaşa götürdüğünü savunmuştur. Ona göre; Birinci Ordu Kumandanı Liman Paşa ile diğer Alman subaylarının umutlarını yitirmek üzereyken Goben ve Breslau gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmesiyle kendilerinde Türkleri savaşa sokabilecekleri ümidi uyanmıştı. Bu andan itibaren özellikle Liman Paşa, Alman sefiri ile anlaşarak Osmanlı Devleti'ne savaş kararı verdirmeye çalışmışlardı. Harbin uzun sürmeyeceği, Türklerin savaşa girmemeleri halinde kazanımlardan mahrum kalacağı yönünde propagandalar yapmışlardı.[148] Türkiye'de bütün Alman sivil ve subaylar bu propagandalara katılmışlardı.[149] Karabekir, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin ise Enver Paşa ile Alman Erkân-ı Harbiye Reisi Bronsart'la 20 Ekim 1914 tarihînde Türk subaylarından gizlenerek yapılan görüşmede kararlaştırıldığı bilgisini vermiştir.[150]

144 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 40, 47, 136.
145 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 281.
146 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 295; 355.
147 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 298.
148 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 308-309.
149 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 355.
150 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 347.

Karabekir'e göre savaşa girilmesinden hemen önce ilan edilen Cihad-ı Ekber de Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi kararı verilmeden hemen önce Bronsart tarafından teklif edilmişti.[151]

Amiral Souchon komutasındaki Osmanlı donanmasının Karadeniz'de Rus limanlarını bombalamasıyla, Osmanlı Devleti Almanların yanında fiilen savaşa girmişti. Karabekir, Liman Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi haberinden memnuniyetini ortaya koymuştu. 30 Ekim 1914 Cuma aynı zamanda Kurban Bayramı idi. Karabekir, erkenden daireye gitmiş, 29 Ekim'de Türk ve Rus donanmaları arasında savaş başladığı haberini öğrenmişti. Liman Paşa ise daha erkenden gelmiş ve Karabekir'i çağırmıştı. Karabekir'i odanın ortasında karşılamış ve iki elini birbirine vurarak *"Gott zay danke! Kâzım Bey Got zay danke!"* (Allah'a şükür) diye bağırmaya başlamıştı. Ardından Karabekir'in elini pek samimi bir şekilde sıkarak nihayet savaşa girildiğini, Rus donanmasının Boğazların yakınına kadar gelerek Osmanlı donanmasına taarruz ettiğini ifade etmişti. Buna karşın Osmanlı donanmasının Rusların bir torpil gemisini batırdığını, diğerini ise çekilmeye mecbur ettiğini söylemişti. Ardından donanmanın Rus sahillerini bombardıman ettiğini bildirmişti. Karabekir, henüz tafsilatı kendisinin dahi almadığını Sanders'e bu bilgileri nereden temin ettiğini sormuştu. Amiral Souchon'un büyük elçiliğe telsizle malumat verdiğini belirtmişti. Karabekir'e: *"Her gün bana sen havadis getiriyordun, bak bugün de ben kıymetli bir havadis getirmiş oluyorum. Nasıl memnun oldun mu?"* demişti.[152]

Karabekir'e göre, Birinci Dünya Savaşı'nda Türk genel karargâhında Alman subaylarının etkin durumda olması Osmanlı Ordusu'nun sonunu getirecekti. Bu nedenle ilk yapılması gereken karargâhtan Almanların uzaklaştırılmasıydı. Ancak bu şekilde Enver Paşa savaşın idaresini *"bir Türk kafasıyla ve Türkçe düşünerek"* yapabilirdi.[153] Savaşla beraber Almanlar, Osmanlı Genel Kurmayını ele geçirmişlerdi. Örneğin, kendisinin o ana kadar bağımsız olarak istihbarat şubesini idare ederken, istihbarat eski müdürü Thauveney yeniden Tekirdağ'dan getirilerek birinci ve ikinci şubeler genel müdürü yapılmıştı. Karabekir, bu suretle basına vereceği resmi tebliğlerin ve Enver Paşa'ya sunacağı

151 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 351.

152 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 357.

153 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 382.

toplantı raporlarının Alman sansürü altına girdiğini belirtmiştir.[154] Bu nedenle Karabekir Paşa, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden sonra da Enver Paşa'ya Alman Erkân-ı Harbiye Reisi yerine bir Türk subayını tayin etmesi ısrarına devam etmiştir. Türk Genelkurmayı'ndaki şube müdürlerinin de Türklerden seçilmesi gerektiğini ısrarla belirtmiştir.[155]

Enver Paşa'nın savaş sürecinde de başta Bronsart olmak üzere Alman subaylarının etkisinde kaldığını belirtmiştir. Hatta Birinci Dünya Savaşı'nda izlenen yolun da 7 Ekim 1914'te Erkân-ı Harbiye Reisi Bronsart Paşa'nın Enver Paşa'ya sunduğu layiha temelinde belirlendiğini iddia etmişti.[156] Oysa ki Karabekir Paşa'ya göre, Bronsart bir Alman'dı, hükümetinden aldığı direktife göre hareket etmesi doğaldı. Enver Paşa ise bu teklifi alınca yapması gereken ilk işin Türk erkân-ı harblerini toplayarak meseleyi bir karara bağlamak olmalıydı.[157]

Karabekir, Birinci Dünya Savaşı sürecinde değişik cephelerde farklı görevler üstlenmişti. Bu vazifelerde Alman subaylarıyla önemli sorunlar yaşamıştır. Henüz daha karargâhta görevli iken Alman subaylarla bazı konularda anlaşmazlıklara düşmüştü. Örneğin, İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmesi ihtimalini göz önüne alarak başkentin Eskişehir veya Ankara'ya, Genel Karargâh'ın ise Alemdağı ormanına naklini uygun bularak hazırlıklara başlanılmasını teklif etmişti. Almanlar, bu gibi teşebbüslerin halkın maneviyatını kıracağını ileri sürerek teklifi engellemeyi çalışmışlardı. Bununla beraber Karabekir, Enver Paşa'yı ikna etmeyi başardığını, Dâhiliye Vekili'nin hazırlıklara başladığını belirtmiştir.[158]

Doğu'da Ruslara karşı Başkumandan Vekili Enver Paşa komutasında yapılan ve Osmanlı ordusu için büyük bir yıkımla sonuçlanan Sarıkamış Harekâtı'nın Alman teşvikiyle gerçekleştirildiği düşüncesindeydi. Enver Paşa, Hafız Hakkı ve bölge valilerinin Almanların propagandalarıyla harekâtın yapılması noktasında kandırıldıkları düşüncesini savunmuştur.[159] Enver Paşa'nın, Sarıkamış'a gitmesinden bir süre

154 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 383.
155 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 278-279.
156 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 364.
157 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 366-367.
158 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 384.
159 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 390.

sonra Kâzım Karabekir de İstihbarat Şubesi'nden alınıp, Tahran'a yapılacak harekâtta görevlendirilmişti. Karabekir, bunu Almanların etkisiyle Genel Kurmay'dan Türk erkân-ı harblerin tasfiyesinin bir parçası olarak değerlendirmişti.[160]

Karabekir, yeni görevinde Goltz Paşa'nın Erkân-ı Harbiye Reisi olmuştu. Goltz Paşa'dan İran'da çalışan Osmanlı-Alman askerî ve mülkî memurları arasındaki anlaşmazlıkları gidermeleri ve Hindistan'a bir sefer yapmaları beklenmişti.[161] Karabekir'e göre ise Enver Paşa, Karabekir'e tayininin asıl sebebinin Saros Körfezi'nde Birinci Ordu kumandanı iken Çanakkale'yi savunan Beşinci Ordu Kumandanı Liman von Sanders Paşa ile geçinememesi olarak göstermişti.[162] Enver Paşa Karabekir'i Goltz'ü kontrol etmesi amacıyla Erkân-ı Harbiye Reisliğine getirmişti.[163] Karabekir, Goltz Paşa'yı iyi idare edeceğini, devletin çıkarlarını koruyacağını beyan etmişti. Goltz'un başına bir sürü Alman'ın toplanarak Irak ve İran'ı Alman sömürgesi haline koymaya ve bu suretle Anadolu'yu güneyden ve doğudan çevirmeye çalışacağını tahmin etmişti. Almanların planını bozabileceği inancıyla Enver Paşa'nın kendisini bu göreve tercih ettiğini savunmuştur.[164]

Karabekir, İran ve Irak işlerinin Goltz Paşa gibi bir Alman mareşaline verilmesini de eleştirmiştir. Ona göre Goltz, yıllarca Osmanlı Devleti'nin ordusunun eksiklikleri için çalışmakla beraber sadece askeri işlere değil siyasî faaliyetlere de bulaşmıştır. Bir sene önce Bağdat'ta bulunduğu 11 günlük deneyiminden örnek vermiştir. Bağdat'ta Alman heyetinin amaçlarını ve onlarla Rauf Bey, Irak Kumandanı Süleyman Askeri Bey, Bağdat Valisi ve ordu subayları arasındaki görüş ayrılıklarına şahit olduğunu belirtmiştir. Alman heyetinin başındakinin en yüksek rütbelisi binbaşı iken dahi Türkiye'nin aleyhine birçok faaliyette bulunabildiklerini ifade etmiştir. Şimdi ise en büyük kumandanın

160 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 402-403.

161 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 459.

162 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 448; Karabekir Paşa'nın iddialarını Alman subayları da desteklemektedir. Klaus Wolf, Alman subayları arasındaki rekabeti güzelce ortaya koymuştur. Bkz. Wolf, Wolf, *Gelibolu 1915. Birinci Dünya Harbi'nde Alman-Türk Askerî İttifâkı*, s. 211.

163 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 444-445.

164 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 445-446.

Goltz ve etrafında da birçok üst rütbeli Alman subayının bulunduğunu belirtmiştir.[165]

Karabekir, bütün şüphelerine rağmen Goltz Paşa'nın askeri bilgi ve deneyimleriyle Osmanlı Devleti'ne büyük katkılar sağladığına inanmış, hakkında övücü ifadeler kullanmıştır. Ona göre, Goltz Paşa, 1 Aralık 1914'te İstanbul'a gelerek Enver Paşa'nın müşâviri olmuş, Nisan ortalarında aynı zamanda Birinci Ordu Kumandanlığı'na getirilmişti. 72 yaşındaki Goltz, bir genç süvari zabiti gibi ve hatta çoğundan daha iyi ata binebilmekteydi. Kuvvetlerinin Çanakkale'ye naklinden sonra sessiz bir şekilde Boğazlar civarında oturamamış, savaş alanlarında görev istemişti. Bunun üzerine Çanakkale'nin Saros mıntıkası, komutası altında bulunan Birinci Ordu kuvvetlerine verilmişti. Goltz Paşa bu görevi de az görmüş ve daha geniş sorumluluk alanları istemişti. Onun en büyük arzusu ise Hindistan'ın tehdit edilerek İngiltere'nin barışa zorlanmasıydı. Karabekir, şahsı adına en büyük kazancının yıllardır Osmanlı ordusunu yenileyen, öğretmenlerine hocalık eden birinin erkân-ı harbiye reisi olarak tayin edilmesi olduğunu Goltz'a söylemiştir. Goltz Paşa ise Karabekir'in tayininden memnun olduğunu, enerjik karekterinden fazlasıyla yararlanacağını belirtmiştir. Altıncı Ordu Kumandanlığı'na tayin edilen Goltz Paşa, Karabekir'e Ordu Menzil Müfettişi Binbaşı Kummerow Beyi tanıştırmıştı. Karabekir Paşa, beraber çalışacağı Kummerow hakkında nezaketli fakat Irak'taki durumlardan, habersiz olduğunu, yine menzil müfettişinin bir Alman olmasını da onaylamamıştır.[166]

Başkumandan Enver Paşa'nın emriyle Irak ve Musul askeri kuvvetlerinden oluşan Altıncı Ordu Kumandanlığı'na tayin edilmekle beraber Mareşal Goltz Paşa, halefi gelinceye kadar Birinci Ordu'ya vekâlet edecekti.[167] Goltz Paşa, 13 Kasım 1915'de Irak Kumandanlığı'na, 12. Kolordu Kumandanlığı'na, Musul ve Bağdat vilayetlerine çektiği telgrafta 15 Kasım'da İstanbul'dan yola çıkacağını 8 Aralık 1915'de Bağdat'ta olacağını belirtmişti. Bu müddet zarfında önemli gelişmelerin doğrudan Osmanlı Genel Kurmayı'na bildirilmesini emretmişti.[168] Nihayet

165 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 448.

166 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 454- 456.

167 *ATASE,* BDH, K: 14-1, D: 72/1.

168 *ATASE,* BDH, K: 14-1, D: 72/1, f.1.

Birinci Ordu Kumandanlığı'na atama yapılmış, devir teslimden sonra Goltz Paşa mahiyetiyle yola çıkmıştı.[169]

Goltz Paşa, Bağdat'a varır varmaz Altıncı Ordu'nun ihtiyaçlarını tespit etmiş, eksiklikleri Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirmiştir.[170] Bu eksiklikler Başkumandanlık tarafından giderilmeye çalışılmıştı.[171] Bu süreçte Karabekir'in de iddia ettiği gibi Türk subaylarının Alman subaylarına olumsuz bakışı sürmüştü. Öyle ki 17 Şubat 1915 Suriye Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta belirtildiğine göre tarafsız devletlerin konsoloslarının dahi Türk subaylarının Alman subaylardan hoşnut olmadıklarını düşünmektedirler. Hatta bir subay tarafından Goltz Paşa'ya silahla bir suikast girişiminde dahi bulunulduğu iddiası bu devletler tarafından istihbarat olarak kabul edilmişti.[172]

Karabekir Paşa, görev sürecinde ise başta Goltz Paşa olmak üzere Almanların İran politikasını şiddetle eleştirmişti. Goltz Paşa'nın Tahran Alman Ateşesi Kont Kanitz'e verdiği talimatta Bürücird'te bulunan Alman subaylarının mevkilerini korumakla yetinmelerini taarruz hareketlerinden kaçınmalarını eleştirmişti. Karabekir, Almanların en büyük amaçlarının İran coğrafyasında olabildiğince Rus ve İngiliz kuvvetlerini tutarak Avrupa cephelerindeki Alman ordularına yardım etmenin yanı sıra taraftar ve nüfuz kazanarak savaş sonunda İran'da bazı siyasal çıkarlar temin etmek olduğunu savunmuştu. Ona göre Almanların tavrı Irak için de geçerli olacak ve Irak'ın kurtarılması çok sayıda Türk'ün kanına mal olacaktı.[173]

Karabekir, Goltz'ün askeri performansını ise övmüştür. Özellikle Kutü'l- Amare'de 29 Kasım tarihîndeki keşiflerde bulunmasını ön plana çıkarmıştı. Onun anlattığına göre Dicle nehri boyunca Goltz ile birlikte atlarla Türk topçu mevziine gitmişlerdi. Daha ileri piyade mevzilerine gitmek istemişlerdi. Topçu Kumandanı, bunun tehlikeli olduğunu, İngilizlerin top ateşi menzilinde bulunduklarını söylemesine rağmen Goltz Paşa atla ilerlemek istemişti. Fakat Karabekir de topçu

169 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 471.

170 *ATASE*, BDH, K: 14-1, D: 72/21.

171 *ATASE,* BDH, K: 14-1, D: 72/27,f.5*;* BDH, K: 14-1, D: 72/27,f.3; BDH, K: 14-1, D: 72/27,f.4; BDH, K: 14-1, D: 72/27,f.7.

172 *BOA,* DH.ŞFR. 461/84, Lef 1.

173 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 480, 508.

kumandanıyla aynı düşüncede olunca Goltz geri adım atmış, ısrarından vazgeçmişti. Goltz ile Karabekir nehre yakın bir şekilde yaya yürümeye başlamışlardı. Birkaç yüz metre ilerledikten sonra Goltz durmuş ve yorulduğunu söylemişti.[174] Bunun üzerine durmuşlar ve dürbünleriyle düşman hatlarını izleyip mütaalarda bulunmuşlardı. Karabekir Paşa, yetmişini aşmış olan Goltz'ün görevi uğruna ölümü göze almasından etkilenmişti. Yaşlı Alman Kumandan, bir süre sonra hastalanmıştı. Kâzım Karabekir, 12 Nisan 1916'da Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya gizli kaydıyla bir telgrafla gelişmeyi haber vermişti.[175]

Karabekir, Birinci Dünya Savaşı sonunda Güney Kafkasya'da Almanların Bakü ve çevresindeki çıkarları uğruna Osmanlı kuvvetleriyle karşı karşıya gelmelerini de ortaya koymuştur. Kumanda ettiği birliklerin sorumluluk alanında da Alman askerleriyle gerilim yaşamıştı.[176] Karabekir bu gerilimi ortaya koyarak, öteden beri Alman subaylarının siyaseten Türkiye'de bulunduklarını, öncelikle kendi çıkarlarını düşünerek hareket ettikleri düşüncelerinin doğruya çıktığını göstermişti.

Osmanlı subaylarının Alman subaylarına bakışlarına dair önemli sonuçlara varılmıştır. Bunlardan bir tanesi Birinci Dünya Savaşı sürecinde Alman subayların lehinde veya aleyhinde olan Türk subayların Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını ön planda tuttuklarıdır. Enver ve Cemâl Paşaların başını çektikleri Almanların Osmanlı Ordusu'nda yer almasını destekleyenler, Birinci Dünya Savaşı'na Almanlarla girmeyi bir fırsat telakki etmişlerdi. Almanların savaşı kazanacaklarını, onlarla birlikte hareket edecek olan Osmanlı Devleti'nin de hızla eski günlerindeki gücüne kavuşacağına inanmışlardı. Bu nedenle Alman subaylarına

174 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 517-518; Golç Paşa, aynı zamanda disiplinli, başarısızlıklara tahammülü olmayan bir kişilikti. 29 Ekim 1915'te Başkumandanlık Vekaletine bildirdiğine göre bir gün önce İngilizlerin taarruzu karşısında süvari livasının düzensiz bir şekilde geri çekildiğini ve kayıplar vediğini bildirmişti. Goltz Paşa, Nurettin Paşa'ya yazdığı telgrafta Süvari Liva Kumandanının derhal görevden alınarak Divan-ı Harbe gönderilmesini, görevden alınan kumandanın yerine kıdeme bakmadan livayı yeniden düzene sokacak bir kumandanın atanmasını emrettiğini bildirmiştir. Bkz. *ATASE,* BDH, K: 14-1, D: 72/32.

175 *ATASE*, BDH, K: 198/278, D: 834/2.

176 Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları* s. 858-862.

Osmanlı Ordusu'nda imtiyazlar verilmesini doğal karşılamışlardı. Bu sayede Almanlardan Osmanlı Devleti'ne silah, mühimmat ve para geleceği fikrindeydiler. Onlar, Almanya'dan gelen para, silah, mühimmat ve askerlerin Osmanlı savaş gücünü artırdığına inanmışlardır. Bunun devamı için özellikle Enver Paşa, savaşın başından sonuna kadar Mustafa Kemâl Paşa gibi önemli Türk subaylarını küstürme pahasına Almanlarla İttifâkı bozmamaya çalışmıştır.

Bununla beraber Enver Paşa'nın kayıtsız şartsız Alman subaylarına bağlandığı, onların tamamen etkisinde bulunduğunu söylemek doğru değildir. Osmanlı çıkarları adına Almanya'dan olabildiğince faydalanmaya çalıştığı, bunu yaparken de Almanlar adına bazen fazla fedakârlıklarda bulunduğu görülmüştür. Bununla beraber Alman subaylarla ilişkileri sorunsuz olmamıştır. Enver Paşa ile Liman von Sanders, Goltz Paşalar; Cemâl Paşa ile Falkenhayn arasındaki fikir ayrılıkları bazen ciddi problemlere neden olmuştu. Savaşın sonlarına yaklaşıldığında ise onların da Alman subaylarına güvenlerinin azaldığı rahatlıkla görülmektedir. Enver Paşa, Almanlarla Kafkasya Cephesinde karşı karşıya gelmiş, Osmanlı çıkarlarına uygun gördüğü hamleleri yapmaktan geri durmamıştı. Bununla beraber, Osmanlı Ordusu içindeki Almanlarla uyumlu bir şekilde yürümeye gayret göstermişti. Cemâl Paşa da Almanların savaşı kaybedebileceği endişesiyle geleceğe dair tedbirler almayı düşünmüştü. Dâhiliye Nâzırı Talat'a 19 Nisan 1916 tarihînde çektiği telgrafında, Türk Alman Cemiyetine Enver, Talat ve kendisinden birinin girmemesinin, ileride Almanlara karşı İtilâf Devletlerinin lehinde dış politikada faydalı olacağı düşüncesini paylaşmıştır. Öte yandan Almanların kendisinden şüphe duyduğu inancına sahipti. Cemiyet azalığı teklifini kabul etmemesinin adeta Almanlara savaş ilanı olarak okunacağı kanaatindedir. Böyle bir durumda Almanların entrikalarına maruz kalacağını, her zaman yaptıkları gibi kendisini Fransız ve İngiliz casusu gibi göstereceklerini iddia etmişti. Fakat o sırada Talat Paşa, aynı düşüncede olmadığını Cemâl Paşa'ya bildirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı Ordusu'ndaki Alman subaylara karşı çıkan Türk subaylarının eleştirilerini önyargılarla yapmadıkları görülmüştür. Önemli bir kısmının aslında Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Almanlarla girmesine itirazları yoktur. Onlar arasında Birinci Dünya Savaşı sürecinde Almanlar ve Alman subayları

aleyhinde en net tavır takınan Türk subaylarının başında Mustafa Kemâl Paşa gelmiştir. Daha savaşın başında Almanlar cephelerde üstünken Alman ordularının ve onlarla işbirliğine girenlerin mağlup olacakları yönündeki fikirlerini beyan etmekten çekinmemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda ise Alman subaylarıyla hiç anlaşamamıştır. Onların Osmanlı Devleti'nden ziyade Alman çıkarlarına hizmet ettiklerini, Türk ordusu üzerinde tahakküm kurmaya çalıştıklarına inanmıştır. Bu inancını Osmanlı ordusunun en tepesindeki Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya iletmişti. Hatta daha Çanakkale Savaşlarında Enver Paşa'ya çektiği telgrafta, Almanlara güvenilemeyeceğini belirtmiş, Enver Paşa'yı onlara gereğinden fazla önem verdiği gerekçesiyle eleştirmiş, Beşinci Ordu Kumandanı Liman von Sanders'in yerine ordunun başına davet etmişti.

O, özellikle Yedinci Ordu Kumandanı iken bağlı bulunduğu Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Falkenhayn ile hiç geçinememiştir. Falkenhayn'ın başına buyruk faaliyetlerle Osmanlı Devleti'ni ve ordusunu uçuruma sürüklediğini, kendisinin sorumluluk alanlarına müdahale ettiği yönündeki çekincelerini Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği raporda ifade etmiştir. Onun biran önce görevden alınarak cephede komutanın kendisi ve Cemâl Paşa gibi Türklere verilmesinde ısrarcı olmuştur. İstekleri kabul edilmeyince istifa etmiş ve İstanbul'a dönmüştür. Mustafa Kemâl Paşa, Almanlara karşı eleştirel tutumunu savaşın sonuna kadar sürdürmüştür.

Kâzım Karabekir gibi Türk subayları ise en mantıklı hareketin Osmanlı Devleti'nin Almanya ile İttifâk kurması olduğuna inanmışlardı. Alman subaylarının genel anlamda askeri bilgi ve tecrübe bakımından çok kaliteli olduklarını da kabul etmişlerdi. Mustafa Kemâl ve Kâzım Karabekir Paşaların ortak bir şekilde karşı çıktıkları uygulama ise Alman subaylarının Osmanlı ordusunda kilit mevkilerine getirilmeleriydi. Onlara göre, Almanya'nın siyasî çıkarları doğrultusunda Alman subayları Osmanlı Ordusu'na hâkim olmuşlardı. Bunun en önemli sorumlusu Başkumandan Vekili Enver Paşa idi. Onlar bu duruma seyirci kalmamışlar, Birinci Dünya Savaşı boyunca bir taraftan İtilâf Devletleriyle savaşırlarken diğer taraftan Enver Paşa'nın önünü açtığı Alman subayların keyfi faaliyetlerini engellemeye çalışmışlardır. Alman subaylarıyla girdikleri mücadeleyi ise Enver Paşa'nın Almanları tercih etmeleri nedeniyle kaybettiklerine inanmışlardır.

Alman subaylarının Almanya'nın çıkarları doğrultusunda Osmanlı Ordusu'nu maceraya sevkettiklerini, birçok Mehmetçiğin kanına girdikleri görüşünü savunmuşlardı. Özellikle Sarıkamış, Irak, Suriye ve Filistin Cephelerindeki mağlubiyetlerin sorumluluğunu Alman subaylara bağlamışlardır. Sadece onlar değil Almanlarla işbirliği içinde hareket etmeyi savunan Cemâl Paşa dahi Suriye Cephesi'ndeki yenilgi için aynı kanaatte olmuştu. Gerek Mustafa Kemâl gerekse Cemâl Paşalar Suriye ve Filistin cephelerindeki yenilginin sorumluluklarını Falkenhayn'a yüklemişler, onun emrine girmemek için Enver Paşa'ya ya kendileri ya da Falkenhayn seçeneğini sunmuşlardı. Enver Paşa ise tercihini Alman subaydan yana yapınca ikisi de istifa etmişti. Karabekir Paşa ise özellikle Irak ve İran'ın kaybedilmesinin en önemli sorumlularının Almanlar olduklarını savunmuştur. Böylece, Enver Paşa haricindeki Türk subayları, mağlubiyetlerde sorumluluğu Almanlara yüklerlerken, Çanakkale gibi zaferlerde ise Almanların katkılarını görmezlikten gelmişlerdir. Enver Paşa ise Sarıkamış yenilgisinde sorumluluğunu üstlenmemiş, Çanakkale zaferinde ise Mustafa Kemâl Paşa'nın katkısından ziyade Beşinci Ordu Kumandanı Liman von Sanders'i ön plana çıkarmıştı.

Çalışmadan çıkarılacak önemli sonuçlardan biri de Türk subayların Alman subaylara karşı eleştirilerini büyük oranda doğrudan kendilerine karşı yapmamalarıydı. Tenkitlerini ve isteklerini Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya bildirmişlerdi. Bunun da en önemli sebebinin Alman subaylarıyla yaşanacak açık problemlerin Almanya-Osmanlı ilişkilerini zedelemesi ve savaş sırasında en fazla ihtiyaç duyulan Alman yardımlarının kesilmesi korkusu olduğu söylenebilir.

3.

İNGİLİZ SUBAYLARININ ANLATIMIYLA OSMANLI CEPHELERİNDEKİ ALMAN SUBAYLARI

Mehmet Alaaddin Yalçınkaya[*]

"Ama yanılmıştım, zira Türklerin yanındaki çok sayıda Alman subayı hesaba katmamıştım. O sıralarda Selmanıpâk muharebesini ve sonrasındaki harekâtları Alman karargâh subaylarının yönettiğini bilmiyordum."

Charles V. F Towshend

Bu bölümde, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz subaylarına göre, Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya'nın Osmanlı topraklarındaki askeri faaliyetlerinin yanında Almanların ticari, sosyo-kültürel, iaşe, lojistik ve sağlık alanındaki faaliyetleri de ele alınacaktır. Böylece dönemin canlı müşahitlerinin gözlemlerine göre Osmanlı cephelerindeki Alman askeri ve sivil personellerinin rolleri ele alınarak, Almanların savaşta izledikleri askeri strateji, savaş taktikleri, psikolojik harp faaliyetlerinin yanı sıra geri hizmette bulunan lojistik, ikmal, ulaşım ve sağlık alanındaki faaliyetleri hakkında gözlemlere yansıyan unsurlara değinilecektir. Ayrıca temel olarak İngiliz subaylarının hatıratlarına göre Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti'nde istihdam edilen Alman askeri unsurları ve onların Osmanlı cephelerindeki faaliyetleri üzerinde durulup, nerelerde ve nasıl istihdam edildikleri, Almanların savaşın seyrindeki her türlü lojistik, teknik ve teçhizat bakımdan katkıları da ele alınacaktır. Bu şekilde Osmanlı cephelerinde görev alan Almanların daha çok hangi alanlarda ve faaliyetlerde ön plana çıktığı ortaya konulacaktır.

İngiliz subay ve savaş sırasındaki askeri personelin kaleme aldıkları günlük, hatırat ve seyahatname türündeki eserler genelde Osmanlı

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

topraklarında 4 bölge/cephe üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlar sırasıyla Çanakkale (Gelibolu) Cephesi, Irak Cephesi, Mısır-Filistin (Kanal) Cephesi ve Merkez İstanbul karargâh olarak sıralanmaktadır. Bunun dışında Doğu Cephesi hakkında kısa bilgiler mevcuttur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı topraklarında görev yapan Alman askeri ve sivil personelleri, savaş cepheleri, uzmanlık alanları, istihdam sahaları ve tedarik kanalları şöyledir:

Savaştıkları cepheler: Çanakkale, Irak, Suriye ve Filistin. Uzmanlık alanları: subaylar, askerler, mühedisler, tabipler, cerrahlar, teknisyenler, işçiler. İstihdam sahaları: Merkez karargâh, donanma hava alanları, kışlalar, kaleler, tersaneler, limanlar ve hastahaneler. Tedarik kanalları: Osmanlı Devlet erkânının teşebbüsleriyle tedarik edilenler, Alman Devlet erkânının teşebbüsleriyle tedarik edilenler ve ortak askerî işbirliği neticesinde görev alanlar.

Ayrıca İngiliz askeri personellerinin hatıratlarında Osmanlı cephelerindeki Almanların askeri unsurları olarak piyade, süvari, denizci, havacı, topçu, muhabere, sağlıkçı, istihbaratçı ve lojistikçi sınıfları belirtilmektedir. Yine bu eserlerde Almanların savaş mekanizması olarak göze çarpan en önemli silahlar ve araçlar da top, tüfek, süngü, uçak, torpido, zırhlı gemiler, ambulans ve mekanize tugay araçları olarak sıralanabilir. Bu hatıratlardan yola çıkarak cephedeki savaşların kaderini belirleyen en önemli unsurların piyade askerleri ile top ve tüfek olduğu görülmektedir. Bundan dolayı bu savaş büyük ölçüde göğüs göğüse icra edilen bir çatışmaydı. Denizlerde, boğazlarda ve Kanal cephelerinde ise en önemli unsur donanma idi. Özellikle de güçlü İtilâf devletlerinin donanmasına karşı Almanların Türklere sağlamış olduğu askeri cephane ve mühimmat önemli bir yere sahiptir. İngiliz askeri hatıratlarında İngilizleri cephelerde en çok zarara uğratan silahların başında ise Almanların Türklere verdikleri makineli tüfekler gelmekteydi. Cephelerde nadir de olsa Almanların uçak saldırıları ve bombardımanlarına karşı İngilizlerin askeri olarak ciddi zayiatlar verdiklerini kaydetmektedirler. Öte yandan İngilizlerin günlüklerinde donanmanın en önemli görevleri arasında asker ve mühimmat naklinin dışında, özellikle de büyük zırhlı savaş gemilerinin Çanakkale ile Doğu Akdeniz'de Kanal, Filistin ve Suriye'de etkin rol aldıkları belirtilmektedir. Hatıratlarda İngilizlerin Almanları deniz tarafından top ateşine tuttuklarını buna mukabil de

Almanların da İngilizlerin denizlerdeki donanmalarına karşı özellikle karadan top atışı ve havadan uçaklarla bombardıman yaptıklarına dair bilgilerde mevcuttur.

Osmanlı cephelerinde görev alan Almanların daha çok hangi alanlarda ve faaliyetlerde ön plana çıktığı hususunda hatıratlardan elde edilen bilgilere göre; bu uzmanlar içinde generalden en alta kadar subay ve ast subayların dışında sıhhiye, istihbarat, ikmal ve lojistik alanlarındaki destek birimlerinin de önemli rol aldıkları görülmektedir. Alman askeri ve destek personellerinin dışında İngilizlerin hatıratlarında, savaş sırasında Alman diplomat, tüccar, din adamı ve gazeteci gibi bazı şahıslar ve onların faaliyetleri hakkında da bilgiler verilmektedir. Ancak bu çalışmada bazı zorluklarda da karşılaşıldı. Yabancı kişi, yer, kurum, terim ve deyim isimleri Batı dillerinde farklı yazıldığı gibi, Türkçede de farklı yazılmakta ve okunmaktadır. Bu bakımdan bazı şahıs, yer, kurum veya terim isimleri eserlerde farklı kişilermiş gibi görülmektedir. Bu hataya düşmemek için gerekli gayret gösterildi. Ayrıca İngiliz subaylarının notlarına göre Alman askeri uzmanların bir kısmı için geniş bilgi bulunurken, bir kısmının sadece adına tesadüf edildi, ne zaman ve nerelerde görev aldığı hakkında açıklayıcı bilgilere de ulaşılamadı. Tespit edilen Alman askeri unsurlar Osmanlı cephelerindeki faaliyetleri açısından ele alınarak incelenmiştir.

Çanakkale Cephesi'ndeki Alman Subayları

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte müttefik devletlere karşı harekete geçen itilâf devletlerinin savaştıkları en dar; fakat en şiddetli savaşların sürdüğü cephe, şüphesiz Çanakkale'dir. İngiliz askeri personellerin de diğer Osmanlı cephelerine göre en fazla Çanakkale savaşları üzerinde yazdıkları hatırat, günlük veya seyahatname tarzındaki eserlere rastlanmaktadır. Hem içerik hem de günbegün dar bir alanda hadiselere değinmesi bunların önemini artırarak; Alman askeri faaliyetleri hakkındaki en detaylı notlar içerisinde birinci sırayı teşkil etmektedir. Şubat 1915 ile Ocak 1916 tarihleri arasında meydana gelen Çanakkale cephesi hakkındaki askeri notların çoğunluğu donanmaya bağlı İngiliz askeri unsurlar tarafından kaleme alınan eserlerdir. Bu eserlerden yola çıkarak Çanakkale cephesinde istihdam edilen

Almanlar önem ve kronolojik sırayla ele alınarak bunların yaptıkları faaliyetler değerlendirilecektir.

Çanakkale savaşlarının yapıldığı en önemli mekân ise; Gelibolu Yarımadası idi. Burada meydana gelen savaş, anbean İngiliz subayları tarafından tutulan hatırat veya günlük gibi eserlerde en teferruatlı bilgilere kadar yer almaktadır. Bunların verdikleri bilgiler arasında savaşta istihdam edilmiş olan Alman askerleri veya onların faaliyetleri hakkında bilgiler mevcuttur. Almanların Çanakkale'deki faaliyetleri hakkında bilgi veren İngiliz subaylarından birisi General Sir Ian Hamilton'dur. Hamilton'un 1 Mayıs 1915 tarihli notları arasında Gelibolu'daki siperler arasında Türklerle savaşan Fransız, İngiliz ve Hint Piyade tugayının çetin mücadelesi ele alınmaktadır. Bu çatışma sırasında sürünerek ilerleyen Türk askerlerine, Alman Generali Von Zowenstern'ın güçlü bir gayretle düşmanın denize kadar sürülmesi hakkındaki nutkunu da vermektedir: *"Düşmana süngülerle saldırın ve tamamen onları yok edin! "Bir adım geri atmayacağız, şayet onu yaparsak dinimiz, ülkemiz ve vatanımız mahvolacaktır! "Askerler! Dünya size bakıyor! Bu vatanın kurtuluşu için tek umut savaşı canınız pahasına dahi olsa başarılı bir şekilde veya şereflice tamamlamaktır!"*[1]

Hamilton'un 7 Mayıs 1915 tarihli notunda ise; İngiliz topçularının çok güzel bir şekilde,yerleşmiş olan Alman makineli tüfek bataryalarını vurmayı başaramadığını, onların ateşlerinin ise yokuştan geçtiği için vurmalarının imkânsız olduğunu belirtmektedir.[2] Ertesi günü akşamına doğru İngilizlerin 87. Tugayı düşmanı hendeklerin batısından tehdit etmek için gayret etmekteyken, öncü ve gönüllülerden oluşan birliklerde Alman makineli tüfeklerinin hâkim olduğu mevzilerden yer kapmaya çalıştıklarını kaydetmektedir.[3] Üç gün sonunda İngilizlerin 600 yard ve Fransızların da 400 yard gibi mesafede Türk mevziilerinde ilerlemelerini ve yer kapmalarını, Türklere komuta eden Alman kumandanların bu durum karşısında ani manevralar yaptıklarını da not etmektedir. Hamilton, Mayıs'ın 9'unu 10'una bağlayan geceden gün doğuşuna kadar Türklerin kendilerini her yerde geri püskürtmeye

1 Sir Ian Hamilton, *Sir Ian Hamilton's Despatches from the Dardanelles, etc,* London 1915, s. 36-37.

2 Hamilton, *Sir Ian Hamilton's Despatches,* s. 46.

3 Hamilton, *Sir Ian Hamilton's Despatches,* s. 48.

gayret ettiklerini de rapor etmektedir. Fransızların üzerine yoğun bir saldırı olduğunu, ağır ateşli toplar tarafından desteklenen bu çatışmada, Simonin Tugayı'nın önünde göğüs göğüsse şiddetli çarpışmaların zirveye çıktığını, saldırıların püskürtüldüğünü ve böylece kendilerinin Gelibolu Yarımadası'nda tutunma noktaları elde ettiğini belirtmektedir.[4]

John Masefield, Çanakkale Savaşları sırasında özelikle de Gelibolu'daki mücadele hakkında bilgi vermektedir. Masefield'in eserinde Almanların cephedeki rolleri hakkında azda olsa bazı bilgiler mevcuttur. Bunlardan ilki 18 Mart 1915 ve sonrasındaki birkaç gün içerisinde Çanakkale Boğazı'ndan geçmek isteyen İngiliz ve Fransızların donanmalarının Türkler tarafından bozguna uğratılması üzerine İngiliz General Sir Ian Hamilton komutasında bulunan ordunun karadan planları hakkındadır. Burada Almanların, İngiliz askerlerinin bunu başaramayacaklarını övünerek belirttiğini, hatta başlangıçta kendi askerlerinin bir kısmının da aynı fikirde olduğunu not etmektedir.[5]

Yine 18 Mart bozgununu izleyen günlerde Masefield, Gelibolu'da İngilizlerin bir çıkmaz ve bunalım içine düştüğünü, askerler arasında tartışmalar ve itirazlar yükseldiğini belirtip, bunun sorumlusunun Alman propagandasının hileleri veya faktörleriyle birlikte General Hamilton'a yüklendiğini özellikle de belirtmektedir.[6] Masefield Türk ordusunun Gelibolu'da özellikle de Bolayır mevkiinde mühimmat, erzak ve takviye güçler bakımından çok güçlü pozisyonda olduğunu belirtip, bunda Alman subaylarının izledikleri hünerli savunma taktiklerinin de büyük rolü olduğunu not etmektedir. Almanların düşman güçlerinin ulaşamayacağı diğer tabyalardan çok farklı savunma tabyaları oluşturduğunu ve İngiliz askerlerinin bunlar karşısında çaresizce mücadele vermek zorunda kaldığını kaydetmektedir. Ayrıca Türk ve Almanların İngilizlere karşı bölgeyi tanıma, erzak, mühimmat tedariki ve asker sayısı gibi her bakımdan üstün olduklarını bildiklerini ve bu avantajı iyi değerlendirdiklerini kaydetmektedir.[7] Yine Türk askerlerinin İngilizler karşısında son kurşununa kadar savaşı sürdüreceğini ve

4 Hamilton, *Sir Ian Hamilton's Despatches,* s. 52-53.

5 John Masefield, *Gallipoli*, Toronto 1916, s. 17-18.

6 Masefield, *Gallipoli*, s. 20.

7 Masefield, *Gallipoli*, s. 24-25.

ondan sonra teslim olabileceği yönündeki bir efsanenin Alman ajanları tarafından yaygın bir biçimde dışarıda dolaşmasının sağlandığını belirtmektedir.[8]

Masefield cephedeki Türk ve Alman askeri arasındaki ilişkilerden kısmen bahsetmektedir. O, Türk askerlerinin Alman subaylarını ve onların disiplinli metotlarını sevmediklerini kaydetmektedir. Bunun sebebinin ise, savaşta esir alınmış olan Türk askerlerinin Almanlarla ağız dalaşı yaptıklarında, İngilizlerin iyi Almanların kötü olduğunu belirtiklerini ve bunun bir Levant taktiği olabileceğini de not etmektedir.[9] 1 Mayıs 1915 tarihli günün hadiselerini anlatan Masefield'de aynen Hamilton gibi, Gelibolu'daki siperler arasında yatan Türklerin, siperlerde savaşan Fransız ve İngiliz kuvvetleriyle çetin mücadelesi sırasında Alman Generali von Zowenstern'ın Türklere hitaben düşmanı yok edin, zira kurtuluşunuz savaşı kazanmak veya bu uğurda ölmektir şeklinde beyan ettiği talimatı kaydetmektedir. Öte yandan bu savaşın başlarından itibaren çok sayıda Alman subayının da cephede bulunduğunu ve geceleri yaptıkları ataklarda İngiliz askerlerinin kafalarını karıştırmak üzere İngilizce emirler verdiklerini belirtmektedir.[10]

Çanakkale savaşlarının cephedeki bir numaralı generali olan İngiliz Sir Ian Hamilton'un günlüğü de bazen Almanlar ve Almanların savaştaki fonksiyonları hakkında bilgiler vermektedir. Hamilton'un 9 Nisan 1915 tarihli günlüğünde von der Goltz'ün 11 Şubat 1915 tarihinde Çanakkale'yi ziyaret ettiğini rapor etmekte ve bu tarihten önce bu cephede çok az şeyin yapıldığını belirtmektedir. Hamilton'un notlarında kısa sürede Gelibolu Yarımadası'nın savunmasının Almanlar sayesinde hazır hale getirilip, kendilerinin yenilgisinde en önemli rolü aldığını belirtmektedir. Masefield, Çatalca, Edirne ve diğer yerlerden büyük topların getirildiğini, yolların yapıldığını, hareket eden ağır silahların tedarik edildiğini, askeri birliklerin ve makineli tüfeklerin yarımadaya yığıldığını belirtmektedir. Ayrıca çok sayıda siperlerin açıldığını, çıkarma yapılacak yerlerin mayınlanıp kazıldığını belirttikten sonra bütün bu işlerde Von der Goltz'un altında çalışan çok zeki Alman subaylarının da aynen Türkler gibi her alanda

8 Masefield, *Gallipoli*, s. 64.

9 Masefield, *Gallipoli*, s. 65.

10 Masefield, *Gallipoli*, s. 68-69.

çalıştığını, böylece yarımadanın zapt edilemez hâle getirildiğini not etmektedir.[11]

Diğer yandan Hamilton 2 Mayıs 1915 tarihli notunda Türklerin Almanya'nın süvari hizmetini yaptığını belirtmektedir.[12] Öte yandan Hamilton'un 2 Haziran 1915 tarihli notunda Gelibolu'da çeyrek milyon adamın kendilerine karşı çok güzel organize olmuş şekilde hareket ettiğini belirtmektedir. Bunların çok iyi eğitimli olmamasına rağmen Almanlar tarafından iyi bir şekilde mühimmatlarının sağlandığı ve siperlerin yapılmasında büyük destekleri olduğunu belirtirken, Türklerin daima müthiş olduğunu da kaydetmektedir. Hamilton, ateşli silahlar için kullanılan mühimmatın Gelibolu'ya nerelerden sağlandığı hakkında bilgiler vermektedir. Düşmanın sınırsız derecede küçük silah mühimmatı ile el yapımı el bombalarına sahip olduğunu, buna rağmen mühimmatı idareli kullandıklarını not etmektedir. Ancak 27 Mayıs tarihli raporunda ise bunların Romanya üzerinden sandıklarla tedarik edildiğini belirtmektedir. Öte yandan Hamilton kendisine rapor edildiğine göre, Krupp'dan gelen iki yüzün üzerindeki mühendis tarafından İstanbul'da top mühimmat imalatının yapıldığını ileri sürmektedir. Diğer yandan Hamilton bu sıralarda düşman denizaltılarının aleyhlerine yer değiştirmemesi üzerine kendi savaş gemilerinin geçici bir süre geri çekildiğini de kaydetmektedir.[13]

İngiliz Ordusu'nda görev yapan İskoç kökenli rahip William Ewing'in günlük tuttuğu hatıratları da Çanakkale ve Irak cepheleri hakkında bilgiler vermektedir. Ancak verilen bazı bilgiler aynı dönemin eserlerinin tekrarı niteliğinde olduğu görülmektedir. 1 Mayıs 1915 tarihli Türk birliklerinin düşmana karşı yaptığı mücadele ve bu mücadelenin azmettiricisi olan von Zowenstern'ın Türk askerlerine yaptığı adı geçen nutku tekrardan vermektedir.[14] Ewing, 2-5 Mayıs tarihleri arasında çok şiddetli çatışmaların olduğunu ve her iki tarafın da çok kayıplar verdiğini, bu yüzden kısa bir ara verildiğini, bunu fırsat bilen Türklerin Alman üstatlarının verdiği talimatlar doğrultusunda Acı Baba civarında

11 Sir Ian Hamilton, *Gallipoli Diary*, Cilt 1, London 1920, s. 92.

12 Hamilton, *Gallipoli Diary*, s. 191.

13 Hamilton, *Gallipoli Diary*, s. 264.

14 William Ewing, *From Gallipoli to Bagdad*, London, New York, Toronto 1917, s. 41.

çok iyi savunma pozisyonu alarak büyük bir güç elde ettiklerini de belirtmektedir. Bunun ise aylarca siperler ve hendekler arasında sürecek bir savaşa mal olduğunu özellikle kaydetmektedir.[15]

Ewing 18 ve 19 Mayıs gecesi Türklerle Anzaklar arasında yapılan çatışmalarda her iki tarafın çok büyük kayıplar verdiğini, Türklerin kaybının 7.000 üzerinde olup bunun en az 3.000 tanesinin kendilerine yakın siperlerde öldüğünü belirtirken, kendi kayıplarının ise 100 ölü ve 500 yaralı olduğunu not etmektedir. Kendilerine saldıran güçlerin General Liman von Sanders komutasında 30.000 kişi olduğunu belirtip, bu arada birçok söylenti arasında ise Von Sanders'in yaralanıp İstanbul'a döndüğünü de not etmektedir.[16] Ewing buradaki muharebe sırasında Almanlar tarafından savaş sahnesinde çok hile ve tezgâhlar yapıldığını belirtip, bazen Almanların hile yoluyla Merkez karargâhtan geldiklerini belirtir. Buna ek olarak İngilizlerin cephelerine sızmayı başardıklarını, hatta bir hadise de ise bir Binbaşı ile konuşarak Albayla görüşeceklerini söylediğini ancak bunun bir ajan olduğu anlaşılınca bu kişinin öldürüldüğünü de kaydetmektedir.[17] Gelibolu'daki çatışmaların son demlerinde yani artık çekilmeye başladıklarında da 9 Ocak 1916 tarihîndeki notları arasında Acı Baba'nın gerisi ile Asya kıyılarından bataryalar ile ağır bombardımana tutulduklarını, aynı zamanda ise havadan Alman savaş uçakları tarafından bombalandıklarını ve çok zarar gördüklerini yazmaktadır.[18]

Çanakkale Savaşları ve özellikle de Gelibolu'daki çatışmalar hakkında bilgi veren en önemli kaynaklardan birisi de İngiliz ordusu içerisinde savaş muhabiri olan gazeteci Ellis Ashmead-Bartlett'tir. Onun savaş sırasında gözlemlerini tuttuğu günlük savaşın seyri hakkında İngiliz kamuoyunu aydınlatması bakımından önemli olduğu kadar bizim tarihimiz açısından da önemlidir. Onun günlük olarak tutuğu bu eserden özellikle de Çanakkale cephesinde Alman subayları veya Almanların savaştaki rolleri hakkında verdiği bilgiler üzerinde durulacaktır. Ashmead-Bartlett'in 14 Nisan 1915 tarihli notlarında Ege adalarında İngiliz ve Avustralya kuvvetlerinin yaklaşık ne kadar olduğunu tahmin

15 Ewing, *From Gallipoli to Bagdad*, s. 43.

16 Ewing, *From Gallipoli to Bagdad*, s. 46.

17 Ewing, *From Gallipoli to Bagdad*, s. 47.

18 Ewing, *From Gallipoli to Bagdad*, s. 181-182.

etmeye çalıştığını belirtirken, savaş esnasında bu adalarda bulunan çok sayıdaki Rum ve Levanten casus topladıklarını ve bunlardan bilgiler elde ettiklerini not etmektedir. Bu bilgileri ise Atina'daki Alman ajanlarına taşıdıklarını ve tahminen 70.000 adamın topladığının herkesçe bilinen bir şey olduğunu kaydetmektedir.[19]

Diğer yandan Ashmead-Bartlett Almanların bu cepheye çok önem verdiklerini bu bakımdan her anlamda işbirliği yaptıklarını tespit etmiştir. Ona göre Almanların Türk ordusunun kontrolünde kaldığı sürece müttefiklerini ve başkentlerini korumak için her yolu deneyeceklerini belirtmektedir. Diğer yandan İstanbul'un güvenliğinin Almanlar için bir ölüm kalım meselesi olduğunu da kaydetmektedir.[20] Ashmead-Bartlett'in 14 Mayıs 1915 tarihli yazısında ise bir süreden beri Alman denizaltılarının doğu Akdeniz yolunda olduğuna dair söylentilerin dolaştığını belirtmektedir. Buna göre denizaltılarının birinin Cebelitarık Boğazı'nı geçerken, diğerinin Malta açıklarında ve sonuncusunun da Dora Kanalı'nda görüldüğü haberlerinin alındığını, ancak hepsinin aynı denizaltı olabileceğini de belirtmektedir. Bu söylentilerin cephedeki İngiliz askeri üzerinde derin etki bırakıp belki de siperlerde Türklerle savaşırken ansızın arkadan Almanların denizden kendilerine saldıracağı endişesi taşıdıklarını kaydetmektedir.[21]

Ashmead-Bartlett 22 Haziran 1915 tarihînde bir Alman denizaltısının Tiger'ı torpillediğini ve batırdığını not etmektedir. Bizzat kendisi de Agamemnon zırhlısında bulunduğu sırada meydana gelen bu hadisenin mürettebatta korku ve şaşkınlık yarattığını, ağaç parçalarının ve silahların gemi battıktan sonra sakince suda yüzdüğünü not etmektedir.[22] Ashmead-Bartlett'in 1 Kasım 1915 tarihli Lord Charles Beresford'a yazdığı mektupta Çanakkale Cephesi'nde General Hamilton'un izlemiş olduğu yanlış politikaları eleştirip bu cephede kendi görüşlerini belirten yazı yazmıştı. Bu yazıda Almanların Sırbistan'a saldırmasının amacının Alman ordusunun İstanbul'a ulaşmasını sağlamak olmadığını, yalnızca Türk ordusuyla bir haberleşme hattı açmak olduğunu

19 Ellis Ashmead-Bartlett, *Sansürsüz Çanakkale*, Arzu Tüfekçi (Ter.), İstanbul 1915, s. 53.

20 Ashmead-Bartlett, *Sansürsüz Çanakkale*, s. 58.

21 Ashmead-Bartlett, *Sansürsüz Çanakkale*, s. 140.

22 Ashmead-Bartlett, *Sansürsüz Çanakkale*, s. 182.

belirtmektedir. Yine Türk hükümetinin silahları için mühimmat tedarik edemezlerse mücadeleye süresiz olarak devam edemeyeceklerinin belli olduğunu kaydetmektedir. Şayet Türklerin bu tedariki elde etmeleri halinde Gelibolu'daki durumlarının vahim olacağını bu sebeple bir ordunun yola çıkarak bu mühimmatın gelmesinin önüne geçilmesini de rapor etmekteydi.[23]

Ayrıca İngiltere'nin Sırbistan, Makedonya ve Bulgaristan'ın Varna hattının da önceden işgal edilmesinin gerekliliğini de vurgulamaktadır. Bu bakımdan Almanya ve Avusturya'nın Balkanlarda daha avantajlı olduğunu belirterek mektubuna son vermektedir.[24] Ashmead-Bartlett'in 25 Nisan 1915 tarihli tutuğu raporda ise Türkler ve Almanların Fransa'da alışık olduğumuz gibi makineli tüfekleri büyük maharetle kullandıklarını ve saldırılarının genellikle kritik anlarda bu görünmez silahlarla durdurulduğunu kaydetmektedir. Türklerin ağır silahları kullanmakta son derece yetenekli olduklarını silah ve mühimmat sıkıntısı yüzünden genelde tutumlu bir şekilde ateş açtıklarını, ancak düşmanın kumsallara, siperlere ve kıyıya yaklaşan düşman gemilerine özgür biçimde ateş açtıklarını belirtmektedir.[25]

Irak Cephesi'ndeki Alman Subayları

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte Müttefik devletlere karşı harekete geçen İtilâf devletlerinin savaştıkları geniş bir sahayı kapsayan ve savaşışın başından sonuna kadar en uzun süreli savaşlardan birisi de Irak Cephesi'ndeki savaşlardır. İngiliz askeri personellerinin Çanakkale kadar olmasa bile Irak Cephesi'nde yürütülen savaşlar üzerinde yazdıkları hatırat, günlük veya seyahatname tarzındaki eserlerine rastlanmaktadır. Bu eserlerin bir kısmı içerik bakımından zenginken bir kısmı da belli alanda hadiselere değinerek Almanların bu bölgedeki askeri faaliyetleri hakkındaki bilgiler vermektedir. Irak Cephesi İngilizlerin petrol sahalarını ele geçirmek amacıyla, 15 Ekim 1914'te Bahreyn'i ve 23 Kasım 1914'te Basra'yı işgali üzerine açıldı. Yerli askerlerle karışık Osmanlı kuvvetleri işgale karşı koyamadılar.

23 Ashmead-Bartlett, *Sansürsüz Çanakkale*, s. 339.

24 Ashmead-Bartlett, *Sansürsüz Çanakkale*, s. 339-340.

25 Ashmead-Bartlett, *Sansürsüz Çanakkale*, s. 361.

Bunun üzerine 20 Aralık 1914 tarihinde, Basra'yı geri almak amacıyla Irak cephe komutanlığına atanan, Yüzbaşı Süleyman Askerî Bey aşiretlerden ve gönüllülerden yararlanarak topladığı kuvvetle, 12 Nisan 1915 tarihînde taarruz ederek Şuaybiye Muharebesi ve Bercisiye'deki çatışmalardan sonra başarılı olamadı. Bunun üzerine İngiliz hükümeti Irak Cephesine Nisan 1915'te Tümgeneral Charles V. F. Townshend'i atadı. Townshend hemen Karaçi'den gemi ile Basra'ya gelerek göreve başlamıştır. İngilizlerin Nisan 1915 ile 30 Ekim 1918 Mondros mütarekesine kadar ki süreç arasında meydana gelen Irak Cephesi hakkındaki askeri notların çoğunluğu kara birliklerine bağlı İngiliz askeri unsurlar tarafından kaleme alınan eserlerdir. Bu eserlerden yola çıkarak Irak Cephesi'nde istihdam edilen Almanlar önem ve kronolojik sırayla ele alınarak bunların yaptıkları faaliyetler değerlendirilecektir.

Irak Savaşlarının yapıldığı en önemli mekân Mezopotamya yani Dicle havzasının Basra'dan Musul'a kadar olan alandı. Burada meydana gelen savaş anbean İngiliz subayları tarafından tutulan hatırat veya günlük gibi eserlerde en teferruatlı bilgilere kadar yer almaktadır. Bunların verdikleri bilgiler arasında savaşta istihdam edilmiş olan Alman askerleri veya onların faaliyetleri hakkında bilgiler mevcuttur. Almanların Irak cephesindeki faaliyetleri hakkında bilgi veren İngiliz subaylarından birisi de General Charles V. F. Townshend'tir. Townshend'in Mezopotamya Seferi adlı eserindeki özellikle de Irak cephesindeki Kurna, Kutü'l- Amare ve Selmanıpâk Muharebelerinde Almanların faaliyetleri ve rolleri üzerindeki bilgiler önemlidir.[26] Townshend'in verdiği bilgilerden anlaşılacağı üzere 1915-1916 kışı arasında Osmanlıların Irak Cephesi'ndeki en önemli askeri şahsiyeti olarak Mareşal von der Goltz'ü zikretmektedir. Townshend 1915 yılı sonlarında Selmanıpâk muharebesinde yenilince Kut istikametine çekilme kararı aldığını ve Kut'u elinde tutmak için savunma yapmaya başladığını belirtirken, Goltz'ün kalabalık bir Alman subay heyetiyle gelerek Altıncı Ordu'nun komutasını devralmış olduğunu not etmekteydi. Townshend, Goltz'ün elinde taarruza geçebilecek İngilizleri Irak'tan sürecek yeterli miktarda asker miktarının olmadığını özellikle beyan etmekteydi.[27]

26 Charles V.F. Townshend, *Mezopotamya Seferim: Kurna, Kûtülamare ve Selmanıpâk Muharebeleri*, Gürol Koca (Ter.), İstanbul 2012.

27 Townshend, *Mezopotamya Seferim*, s. 371.

Öte yandan Townshend, Goltz'ün büyük bir askerî strateji uzmanı olduğunu belirtmektedir. Kut'ta savunmada bulunduğu sırada Goltz'ün Kut'un Kuzey istikametinden dolanarak kendisine katılan yardımcı güçlerle İngilizleri savaş alanına çekmek gibi bir düşünceye sahip olduğunu belirtmektedir. Diğer yandan Townshend'in düşüncesine göre Türklerin Kut'u baskın yaparak almaya çalışabileceklerini, ancak Goltz'ün Kut'un güçlü müstahkem mevzi olduğunu düşüneceğini ve mevziinin modern siperlerinin görünmez oluşundan dolayı zayıf göründüğünü bilerek müstahkem bir mevzie taarruz etmeyeceğini tahmin ettiğini de kaydetmektedir.[28] Townshend, Goltz'ün Irak cephesinde Türklerle iyi bir işbirliği içinde olduğunu belirterek kendi eksikliğini de şöyle itiraf etmektedir: *"Ama yanılmıştım, zira Türklerin yanındaki çok sayıda Alman subayı hesaba katmamıştım. O sıralarda Selmanıpâk muharebesini ve sonrasındaki harekâtları Alman karargâh subaylarının yönettiğini bilmiyordum. Hatta Mareşal von der Goltz, Selmanıpâk muharebesinden sonraki bütün harekâtları Alman karargâh heyetiyle birlikte Bağdat'ın dışında Türklerin Altıncı Ordusu'nun başında yönetmişti."*[29]

Townshend'in Goltz hakkında verdiği bilgilerin büyük bir kısmı Irak'ı çevreleyen diğer savaş bölgelerinden gelen duyumlara dayanmaktaydı. 19 Aralık 1915 tarihli Basra'da bulunan İngiliz komutanından gelen bir mesajda Goltz'ün 40.000 askerle İran'ı istila etmek için Bağdat'tan yola çıkmaya hazırlandığını bildirmekteydi. Ancak Townshend'e göre Goltz'ün İran'ı işgal etmeyi düşünmüş olması mümkün gibiydi. Zira Townshend, Goltz'ün İngilizleri Iraktan çıkarmak ve bu esnada Afganistan ve Hindistan taraflarında siyasî karışıklıklar çıkarmak için Puşt-i Kuh'tan Ahvaz ve petrol sahalarına doğru stratejik harekete girişebileceğini tasavvur etmekte olduğunu belirtmekteydi.[30]

Townshend, Türklerin Kut'a karşı kararlı bir şekilde taarruza geçmeleri ile Goltz'ün Kut'a gelişinin aynı zamana denk geldiğini ve

28 Townshend, *Mezopotamya Seferim*, s. 375. Townshend Goltz karşısında hep dikkatli ve tetiktedir. Zira sürekli ansızın Kut'a Goltz önderliğinde bir saldırı olabileceği endişesi onu çok rahatsız etmektedir. Bunu eserinin farklı yerlerinde sürekli tekrar etmektedir, bkz. s. 377 ve 385.

29 Townshend, *Mezopotamya Seferim*, s. 392-393.

30 Townshend, *Mezopotamya Seferim*, s. 409-410.

özellikle de 24 Aralık günü öğleden sonra tabyanın şiddetli bir bombardımana maruz kaldığını ve duvarlarında büyük gedikler açıldığını da kaydetmektedir.[31] Öte yandan Noel günü yani 25 Aralık 1915'te Goltz'ün Bağdat'a döndüğü de rapor edilmekteydi.[32] Townshend, Ocak 1916 ile esir düştüğü 29 Nisan 1916 tarihleri arasında Kut ve Irak'taki Alman askeri hareketliliği ve özellikle de Goltz'ün yaptığı askeri teftişler hakkında kısa bazı bilgiler vermektedir. Bunlardan birisinin de 16 Ocak 1916'da Goltz'ün Alman erkânı ve Türk subaylarıyla birlikte Kut hatlarını teftiş ettiğini belirtmektedir.[33] Yine 13-15 Şubat tarihleri arasında Alman tek kanatlı uçağının Kut üzerinden şehri bombaladığı özellikle de İngiliz karargâhına saldırdığı haberleri de verilmektedir.[34] Yine 1 Mart 1916'da üç Alman tek kanatlısının Kut üzerinden uçarak Kut'u bombaladıklarını ve çok büyük zayiata uğradıklarını hatta Almanların esas hedeflerinin hastane olduğunu da Townshend rapor etmektedir.[35]

Townshend 16-18 Nisan 1916'da Beyt-i İsa ve Çahala tepeleri civarında yapılan muharebelerde karşılıklı olarak çok kayıplar verildiğini belirtirken, cephe komutanı Goringe'den aldığı bilgiden Türklerin ölü sayısının 4.000 olduğunu tahmin ederken, Türklere Alman subaylar komuta ettiğinden dolayı ölenler arasında Alman subayların da olduğunu kaydetmektedir. Bu savaş esnasında fırtınalı havadan dolayı Alman tek kanatlısının saldırı yapamadığını ancak havanın düzeldiği durumlarda saldırıya geçtiğini de not etmektedir.[36] Gerçekten de bu son saldırılar karşısında 29 Nisan 1916'da General Townshend ve emrindeki ordu Kut'ta Halil Paşa komutasındaki Türk ordusuna teslim olarak Bağdat ve Halep üzerinden İstanbul'a gönderildi.[37] Townshend 12 Mayıs 1916'da Bağdat'tan İstanbul'a götürülmek üzere yola çıktığını 16 Mayıs tarihinde Dicle'nin sağ yakasındaki Kalatüş-Şirkat'a

31 Townshend, *Mezopotamya Seferim*, s. 412.

32 Townshend, *Mezopotamya Seferim*, s. 415.

33 Townshend, *Mezopotamya Seferim*, s. 437.

34 Townshend, *Mezopotamya Seferim*, s. 493-494.

35 Townshend, *Mezopotamya Seferim*, s. 508.

36 Townshend, *Mezopotamya Seferim*, s. 587-588.

37 Kut'un ve kendisinin teslim olması hakkındaki detaylı bilgi için bkz. s. 590-603.

vardıklarını ve bu eski kale şehrinde bulunan tarihi eserlerin Alman arkeologlar tarafından kazı yapılarak çıkartıldıklarını ve bu eserlerin çok olduğunu belirtmektedir. Ertesi gün ise Cezire tutukevine ulaştıkları gün, akşam 5 sularında Enver Paşa ile birlikte Alman ve Avusturyalı kurmaylardan oluşan bir askeri heyetin Dicle üzerinde sallarla Bağdat'a doğru gittiklerini de not etmektedir.[38]

Townshend 23 Mayıs'ta Resul-Ayn'a ulaştığında burasını Alman intikamcıları ile nakliye birliklerinden oluşan daimi müfrezeyi barındıran bir köy olarak tarif etmekteydi. Buradaki Alman askerlerinin genç ve mükemmel bir fiziğe sahip olduklarını, üzerlerinde yepyeni haki üniformalar ile başlarında da mermi biçiminde tuhaf miğferleri olduğunu tasvir etmekteydi. Townshend'in verdiği bilgilere göre Bağdat ile Resul-Ayn arasındaki güzergâhta çok sayıda Alman subayıyla karşılaştıklarını belirterek, Almanların Osmanlı Devleti'ni Alman İmparatorluğu'nun bir mülkü haline getirmek ve Irak'ta bir Doğu imparatorluğu kurmak niyetinde olduklarına iyice kanaat getirdiğini not etmektedir. Almanların subaylarını bütün Türk tugay ve taburlarına yerleştirdiklerini ve bunun Türk subayları tarafından derin bir endişe ile takip edildiğini de not etmektedir.[39] Townshend, Resul-Ayn'dan 26 Mayıs'ta ayrılarak aynı akşam Halep'e trenle gelmiştir. 29 Mayıs'ta Halep'ten ayrılarak İslâhiye ve Tarsus üzerinden Pozantı, Konya, Afyonkarahisar güzergâhını takip ederek 3 Haziran 1916'da İstanbul'a ulaşmıştır. Özellikle Halep ile Pozantı arasında gittiği tren ve kamyon yolculuğu sırasında kullanılan trenlerin Alman malı olduğunu lokomotifi, makinisti, kömürü ve muhafızının da Alman olduğunu belirtmektedir. Kamyonların ise Alman ve Belçika malı olduğunu ancak şoförlerinin genelde Alman olduğunu da not etmektedir.[40]

Irak Cephesi'ndeki Almanlar ve Alman subayları hakkında kısa bilgi veren bir şahıs da İngiliz Binbaşısı Charles H. Barber'dır. Barber

38 Townshend, *Mezopotamya Seferim*, s. 607-608.

39 Townshend, *Mezopotamya Seferim*, s. 610. Hatta Townshend'in buradaki notları arasında Altın Türk lirasının imalatının bile Almanların yaptığını ve Türk subaylarının Enver Paşa için Almanların elinde oyuncak olduğu hakkındaki görüşlerine de nakletmektedir.

40 Townshend, *Mezopotamya Seferim*, s. 612-614.

Kut'ta esir düşüp önce Bağdat'a gönderilmiş sonra da Eylül 1916'da esir değişimiyle İngilizlere verilmiştir. Tuttuğu hatıratında esirliği sırasında karşılaştığı Alman subayları hakkında birkaç satır görülmektedir. 9 Mayıs 1916 tarihinde Kut'tan Bağdat'a gitmek üzere Khalifa adlı vapuru bekledikleri esnada genç bir Alman denizcisi ile tanışmıştır. Barber bu Alman denizcinin Goeben'e mensup olduğunu ve sivil hayattayken sıradan bir memur olarak Hamburg'da elektrikçi olarak çalıştığını belirtmektedir.[41] Geminin güvertesinde gezinen takriben bir düzine kadar da Alman subayının bulunduğunu belirtmektedir. Barber aynı zamanda Alman subaylarına kendilerine iyi bir yer göstermelerini istediklerinde bu isteklerinin yerine getirildiğini de belirtip, bazen resmi şekilde Almanca olarak da konuştuklarını not ederken Türklerin Almanlara göre daha samimi davrandıklarını da kaydetmektedir. Barber güvertede bir Alman iş adamıyla da karşılaştıklarını bu kişinin birkaç yıldan beri Bağdat'ta iş yaptığını belirtmektedir.[42]

Barber, Bağdat'ta kayda değer sayıda Almanın bulunduğunu, belki yaklaşık yüz civarında subay ve yarım tabur istihkâmcı ile yarım düzine kadın hemşirenin bunlara ilaveten de birkaç Avusturyalının bulunduğunu not etmektedir. Barber bunların çoğunluğu ile Türk subaylarının Gelibolu seferindeki rozeti taktıklarını, sadece bir kaçının demir haç taktıklarını belirtmektedir. Alman subaylarının genelde kendi aralarında ilişkide olduklarını nadiren Türklerle Almanların sohbet ettiklerini de not etmektedir.[43]

Suriye-Filistin Cephesi'ndeki Alman Subayları

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte müttefik devletlere karşı harekete geçen İtilâf devletlerinin savaştıkları geniş bir sahayı kapsayan ve savaşın başından sonuna kadar en uzun süreli savaşlardan birisi de Suriye-Filistin Cephesi'ndeki savaşlardır. İngiliz askeri personellerinin Çanakkale kadar olmasa bile Suriye-Filistin Cephesi'nde yürütülen savaşlar üzerinde yazdıkları hatırat, günlük veya

41 Charles H. Barber, *Besieged in Kut and After*, London 1918, s. 258.

42 Barber, *Besieged in Kut*, s. 261-262.

43 Barber, *Besieged in Kut*, s. 322-323.

seyahatname tarzındaki eserlere rastlanmaktadır. Bu eserlerin bir kısmı içerik bakımından zenginken bir kısmı da belli alandaki hadiselere değinerek Almanların bu bölgedeki askeri faaliyetleri hakkındaki bilgiler vermektedir. Bu cephedeki ilk faaliyetler Cemâl Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusunun, İngiliz idaresinde olan Mısır'ı ele geçirmek, aynı zamanda İngilizleri burada oyalamak amacıyla 28 Ocak 1915'te Süveyş Kanalı'na saldırmasıyla başlamış, ancak buna karşın Osmanlı ordusu hezimete uğramıştır. İlerleyen zaman içerisinde yine 27 Temmuz 1916'da Albay von Kress kumandasında Dördüncü Ordu'nun giriştiği İkinci Kanal Seferi de yenilgiyle sona erdi. Bu cephedeki başarısızlıkların akabinde İngilizlerin yardım ve desteğiyle Hicaz ve Yemen bölgelerinde Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalar başlamış ve sonra da Osmanlılardan ayrılmışlardır. Osmanlı ordularının kanal harekâtında son zamanlarda İngilizlere karşı üstün gelmeleri üzerine İngiliz hükümeti bu cepheye 17 Haziran 1917 de General Edmund Allenby'i Mısır Sefer Gücü Komutanı olarak atamıştır. Sonraki yaz aylarından itibaren ise İngilizlerin karşı saldırıya geçmeleriyle Suriye-Filistin Cephesi başlamış oldu. İngilizlerin 1916 yılından başlayarak 30 Ekim 1918 Mondros mütarekesine kadarki süreç arasındaki Suriye-Filistin Cephesi hakkındaki askeri notların çoğunluğu kara birliklerine bağlı İngiliz askeri unsurlar tarafından kaleme alınan eserlerdir. Bu eserlerden yola çıkarak Suriye-Filistin Cephesi'nde istihdam edilen Almanlar önem ve kronolojik sırayla ele alınarak bunların yaptıkları faaliyetler değerlendirilecektir.

Suriye-Filistin Savaşlarının yapıldığı en önemli mekân Sina, Ürdün, Filistin, Lübnan ve Suriye havzasını kapsayan Süveyş Kanalı'ndan Halep'in kuzeyine kadar uzanan geniş bir sahayı kapsayan bölgeydi. Burada meydana gelen savaşlar hakkında anbean İngiliz subayları tarafından tutulan hatırat veya günlük gibi eserlerde en teferruatlı bilgiler bulunmaktadır. Bunların verdikleri bilgiler arasında savaşta istihdam edilmiş olan Alman askerleri veya onların faaliyetleri hakkında bilgiler mevcuttur. Almanların Suriye-Filistin cephesindeki faaliyetleri hakkında bilgi veren İngiliz subaylarından birisi de Yüzbaşı O. Teichman'dır. Teichman Mısır, Filistin ve Suriye cephesinde gönüllü süvari birliğinde sıhhiye subayı olarak görev yaparken bir de günlük tutmuştur. Bu

günlükte cephede gördüklerini ve önemli hadiseleri kronoloji olarak kaleme alırken buradaki Almanların faaliyetleri ve rolleri üzerindeki bilgiler önemlidir.[44]

Teichman'ın 4 Ağustos 1916 tarihli hatıratına düştüğü notlar arasında Sina'da gerçekleşen Romani Muharebesi dolayısıyla verdiği bilgiler arasında Alman subayları ve Alman silahları hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Burada 1916 yılının Temmuz ve Ağustos'unda Süveyş Kanalı'na ulaşmaya çalışan düşman güçlerinin kompozisyonunu vermektedir. Buradaki Türk ordusunun aslında Ekim ayında 40.000 kadar olacak bir askeri güçle Kanal'a saldırmayı planlamalarına karşın Alman General Kress von Kressenstein'ın görüşlerinin öne çıkmasıyla saldırının Haziran ayında yapıldığını kaydetmektedir. Teichman burada Türk tarafında bulunan askerlerin hangi sınıfa mensup oldukları ve askeri teçhizatları hakkında bilgiler vermektedir. O buradaki ordunun saldırı öncesinde şu şekilde teşkilatlandığını belirtmektedir:[45]

1. Grubun Hod El Rabah'da Rifaat Bey ve Graf Zu Rentzau komutasında

2. Grubun Bir El Mamluk'da Yüzbaşı von Istonk komutasında.

3. Grubun Abu Thila'da Kaiamel Bey komutasında

4. Grubun Hod El Masia'da Albay von Shonsky ve Yüzbaşı Bolmann Bey komutasındadır.

Teichman bu muharebede 500 civarında esir alındığını, bunlar arasında çok sayıda Alman subayının da bulunduğunu belirtmektedir.[46] Yine bu esirlerin aynı yerde hapishanelerde fakat farklı binalarda tutulduklarını, Almanların gri arazi üniforması giydiklerini ve bunların çoğunun makineli tüfekçi olduğunu da not etmektedir.[47] Yine 8 Kasım 1917 tarihli Teichman'ın notları arasında bu cephedeki savaşlarda Türk askerlerinin piyade ve süvari unsurlardan, Alman subay ve askerleri ise genelde topçu, tüfekçi, makineli tüfekçi ve sıhhiye gibi teknik ekiplerden oluştuğunu not etmektedir.[48] Teichman 30

44 Oskar Teichman, *The Diary of a Yeomanry M.O.: Egypt, Gallipoli, Palestine and Italy*, London 1921.

45 Teichman, *The Diary of a Yeomanry,* s. 67-68.

46 Teichman, *The Diary of a Yeomanry,* s.71.

47 Teichman, *The Diary of a Yeomanry,* s.106.

48 Teichman, *The Diary of a Yeomanry,* s.184-185.

Nisan - 4 Mayıs 1918 tarihleri arasında Amman ile Batı Şeria civarlarında yapılan muharebelerde 330 esirden 33'nün Alman olduğunu bildirmektedir.[49]

Bu cephe hakkında en detaylı bilgi veren kişilerden birisi de İngiliz savaş muhabiri olan W. T. Massey'in "*General Allenby'nin Nihai Zaferi*" adlı eseridir. *Massey Londra* Gazetesi'nin resmi görevlisi olarak İngiliz Ordusu Mısır Seferi Kuvvetleri komutanı olan General Allenby'nin Suriye-Filistin cephesindeki faaliyetleri hakkındaki gözlemlerini aktarmaktadır. Massey'in tuttuğu hatırat eseri Eylül 1917'den başlasa da esas itibariyle 1918 yılındaki hadiseler üzerinde yoğunlaşıp, Ekim 1918 tarihlerinde sonlanmaktadır.[50] Massey bu cephede Türk askerleri ile Alman subayları arasında bir huzursuzluk olduğunu, bazen bunun çatışma derecesine kadar çıktığını belirtip bu konuda Alman General von Falkenhayn'ın Haziran 1917 tarihinde bütün Alman personeline hitaben bir emir yayınlamış olduğunu kaydetmektedir. Bu emirde Alman subaylarının Türk meslektaşlarına karşı iyi davranmalarını ve herhangi bir sorun yaratmadan meseleleri çözmelerini belirterek, kendilerinin bu Kutsal görevlerini en iyi şekilde tamamlamalarını belirtmekteydi.[51]

Diğer yandan Sekizinci Ordu Komutanı Fevzi Paşa, von Falkenhayn'a Hicaz demir yolu civarındaki Alman birliklerini buradan çekmelerini ya da Türk üniformaları giymelerinin iyi olacağını çünkü İngilizlerin işgalci Almanları bu yerlerden atmak amacıyla mahalli halk üzerindeki propagandalarının önüne geçmek istediğini de belirtmişti.[52] Öte yandan ellerine geçen bir Türk ordusu belgesinden Türklerin bu cephedeki birliklerinin yani Sekizinci Ordu, Yedinci Ordu, Ürdün Grubu, Filistin Menzili ve Dördüncü Ordu'nun 100.438 asker ve 39.434 hayvan ile 70,6 ton yiyecek ve 118,6 ton erzaka sahip olduğu tabloda detaylı bir biçimde verilmektedir. Burada Sekizinci Ordu'daki Türklerin 39.783 asker ve 17.817 hayvana sahip olduğunu, ayrıca Almanların Sekizinci Ordu'ya 28.672 adam ve 10.890 hayvanla da

49 Teichman, *The Diary of a Yeomanry,* s. 244.

50 William Thomas Massey, *Allenby's Final Triumph*, London 1920.

51 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 28.

52 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 29

takviye yaptıklarını belirtirken bu rakamların abartılı olduğunu da not etmektedir.[53]

Massey hatıratında savaşın seyri hakkında sürekli bilgiler verirken bazen de Almanlar hakkında bilgiler vermektedir. Bunlardan birisinde İngilizlerin Amman'a saldırıları sırasında Howeij civarında 703. Piyadeye ait biri subay olmak üzere 50 Almanın esir alındığını yazmaktadır.[54] Yine Massey 14 Temmuz 1918 tarihli notunda Ebu Tellul'da Almanların komutasında olan cephede 285 Alman esiri aldıklarını bunun 9'unun subay ve 67'sinin de Türk olduğunu belirtmektedir.[55] Massey bu cephede Alman subayları ile Türk subayları arasında bir çekişme olduğunu ve birbirlerine karşı güven duymadıklarını belirtmektedir. Bunun neticesi olarak da İngilizlerin başarılarının arttığını ve düşmanlarının da birbirlerine düşmesi üzerine az zayiat verdiklerini ve düşmanlarının ise her anlamda asker bakımından çok kayıplar vermeye başladığını sürekli vurgulamaktadır.[56] Massey savaşın sadece karada yürütülmediğini havadan da karşılıklı savaş uçaklarının bombardıman yaptıklarını ancak Almanların da havada yenilgiye uğratıldığını belirtmektedir. Almanların çok sayıda uçak ve pilot kaybettiğini belirtmektedir.[57]

Yine burada 19-20 Eylül 1918 tarihinde Filistin'deki çatışmalarda İngilizlerin 13. Süvari Tugayı'nın Nazareth'de bulunan karargâhından Ordu komutanı olan Liman von Sanders'in gece karanlıkta kaçtığını ve ona bağlı bazı personelin gece pijamalarıyla esir alındığını da not etmektedir.[58] Yine Aynı tarihte Mesudiye tren istasyonunda tren vagonlarından oluşturulan bir hastanede ise 2 Alman hemşirenin esir alındığını belirtmektedir.[59] 23 Eylül 1918'de İngilizler Hayfa'yı işgal edip çok sayıda silah ve mühimmat ele geçirdiklerinde ise 3 Alman subayı

53 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 29

54 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 46

55 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 75.

56 Massey Türk ve Alman subayları arasındaki rekabeti hatıratında farklı ortamlarda yer yer vermektedir ancak en son bu hadisede düşmanlarının artık birbirlerine düştüklerini gözle görülür bir şekilde not etmektedir. Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 76.

57 Massey İngilizlerin havadaki zaferi adlı kısımda başarılarını detaylı bir şekilde belirtmektedir. Bkz., s. 139-146.

58 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 151-152.

59 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 172.

ve 35 Türk subayının yanı sıra diğer rütbelerde 1.314 Alman ve Türk askeri ele geçirildiği de belirtmektedir.[60] Massey 24 Eylül'de Samakh'ın ele geçirilmesinde ise 150 Alman ve 239 Türk askeri personelinin esir alındığını belirtirken çok sayıda Türk askerinin de ölü olarak bulunduğunu belirtmektedir.[61]

Massey İngiliz ordusunun Şam'a saldırısı, kuşatması ve Şam'ın tamamen işgali sırasında çok sayıda Türk ve Alman askeri personelinin esir alındığını belirtmektedir. Ancak bu bilgiler dağınık biçimde ve yaklaşık rakamlarla ifade edilmektedir. Alınan esirlerin özellikle Alman olduğunu da genelde rakam olarak ifade etmektedir. Massey'in 27 Eylül ve 1 Ekim tarihli yazdığı notlar arasında Şam'ı işgal sırasında sokak çatışmalarında 300 Alman'ın esir alındığını not etmektedir. Öte yandan Filistin-Suriye ordu komutanı olan Liman von Sanders'in Şam'dan Halep'e gitmeden 4 gün önce yani Şam'ın işgali öncesi halkın arasında görüldüğünü de yazmaktadır.[62]

Öte yandan Massey ayrıca Liman von Sanders'in Şam'dan ayrılarak Halep'e gidişini batan gemiden ayrılan kişi olarak tarif etmektedir. Şam halkının da Almanları sevmediğini zira Almanların Türk ve Araplara karşı sert ve haşin tutumunun bunda rol oynadığını da not etmektedir. Sayıları giderek azaldığından dolayı da Almalarda bir korku oluştuğunu bu yüzden Şam sokaklarında alenen gezemediklerini belirtmektedir. Neticede Şam halkının eline düşmekten endişe eden Almanların İngilizlere sığındığını özellikle de not etmektedir.[63] Massey Şam'a gerçekleştirilen saldırının başlangıcından 22 Ekim 1918 tarihine kadar geçen süreçteki yaklaşık bir ay zarfında İngilizlere bağlı farklı ordu birliklerince ele geçirilen esir Alman subayı sayısını 164, Türk subayını 2.511 ve diğer rütbedeki Alman askeri personelini 1.969, Türkleri ise 54.020 kişi olarak kaydetmektedir.[64]

Almanların sadece subay veya askerleri değil aynı zamanda Alman destek birliğinin Rayak'da bulunduğunu zira Şam veya diğer önemli askeri merkezler düşerse Rayak'ın her anlamda bir askeri üs olarak

60 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 194.
61 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 197-200.
62 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 243-246.
63 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 255-256.
64 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 269.

kullanılmaya müsait olduğunu Massey not etmektedir. Rayak'ta Almanların teknik destek ihtiyaçları için çok sayıda depo, mağaza, zırhlı ve motorlu araçların tamirhanesi ile çeşitli hizmetler veren atölyelerin bulunduğunu kaydetmektedir. Massey burada ayrıca savaş uçakları için küçük bir havaalanı olduğunu da belirtmektedir.[65] Massey İngilizlerin Rayak'ı ele geçirmeden önce Almanların Rayak'da bulunan bütün askeri malzemeleri tahrip ettiklerini belirtmektedir. Hatta Şam üzerinden Halep'e geçen General Liman von Sanders'in de burada birkaç saat dinlendikten sonra yoluna devam ettiğini de rapor etmektedir.[66]

Massey 19 Eylül 1918 ile Halep'in işgali olan 26 Ekim 1918 tarihleri arasında İngiliz kuvvetlerinin özellikle de 5. ve 14. Süvari tugayları ile Arap yardımcı güçlerinin ortaklaşa yaptıkları saldırılarda bu cephenin bu kısmında Türk ve Almanlardan çok sayıda esir ve mühimmat aldıklarını belirtmektedir. Bu süre zarfında İngilizlerin 52 top, 6 Alman subayı, 273 diğer rütbedeki Alman askeri personel, 371 Türk subayı, 11.191 diğer rütbedeki Türk askeri personeli ve 151 Bedeviyi esir olarak aldığını not etmektedir.[67] Diğer taraftan Massey İngiliz Çöl Süvari birlikleri ile diğer askeri unsurların Ekim ayı içerisinde esir alınan 1.622 subaydan 4 tanesinin Alman subayı ve diğer rütbede ele geçirilen askeri personelden de 28.014 tanesinden de 273'nün Alman olduğunu belirtmektedir.[68] Görüldüğü üzere Osmanlı-Alman İttifâkının bu cephede feci şekilde kayıplar verdiği ve bu cephenin savaşın kaderinin dönüm noktasını belirleyen en önemli cephelerden olduğu görülmektedir.

Merkez Karargâhtaki Alman Subayları

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte müttefik devletlere karşı savaşın merkez üssü olan karargâh İstanbul'daydı. Burada herhangi bir çatışma olmamasına rağmen İngiliz askeri personeli İstanbul merkezli karargâh hakkında da bilgiler vermekteydiler. İngiliz askeri personelleri savaş alanı olan Osmanlı Cepheleri üzerine yoğun ilgi göstermelerine karşın İstanbul'daki merkez karargâhta ve İstanbul'daki Alman subayları, askerleri ve diğer unsurları hakkında da

65 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 287.

66 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 290-291.

67 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 313.

68 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 315.

bilgiler vermektedir. İngilizlerin İstanbul Merkez karargâhtaki Almanlar hakkında en detaylı bilgi veren subayı Irak cephesinde esir alınarak 3 Haziran 1916'da İstanbul'a getirilip 31 Ekim 1918'de İstanbul'dan ayrılan General Townshend'tir.[69] Townshend'in kaleme aldığı eser hem içerik hem de gün be gün dar bir alandaki hadiselere değinmesi açısından İstanbul'daki Alman askeri faaliyetleri hakkındaki en detaylı notlar içerisinde birinci sırayı teşkil etmektedir. Bu eserden yola çıkılarak Merkez karargâhta istihdam edilen Almanlar önem ve kronolojik sırayla ele alınıp bunların yaptıkları faaliyetler değerlendirilecekti.

Townshend hatıratında 1916 yılında İstanbul ve Pera'nın Almanlarla dolup taştığını ve otellerin Alman subayları ve işadamlarıyla dolu olduğunu not etmektedir. Alman iş adamlarının ticaretten tutun da tiyatro ve sinema gibi kurumları da işlettiklerini, çoğunun bırakın kendi ailelerini hatta kayınvalidelerine kadar bütün akrabalarını getirdiklerini, bunların Büyükada ve Heybeliada'da villalarda kaldıklarını da kaydetmektedir. Diğer yandan Townshend İstanbul'daki Alman subaylarının durumu ve yaşayışları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Genç Alman subaylarının caddeleri Alman otomobilleriyle doldurduğunu ve bunlarla gezindiklerini, çoğunun geçici subay, yani sivillerden derlenen bir askeri güruh olduğunu tasvir etmektedir. Bunların muhtemelen çoğunun ilk defa otomobile burada yeni bindiklerini düşündüğünü de belirtmektedir. İstanbul'da sadece kara ordusundan değil aynı zamanda Alman deniz subay ve erlerinin de bulunduğunu kaydetmektedir.[70]

Alman deniz subaylarının Türk savaş gemilerinin komutasını da devraldıklarını ve böylece Türk donanmasının tamamen Almanların eline geçtiğini özellikle belirtmektedir. Townshend, Goeben'in bin kişilik Alman subayı ve deniz erlerinden oluştuğunu ve Breslau'nun ise üç yüz kişilik mürettebatı olduğunu yazmaktadır. Bu gemilerin Türklere verildiği açıkça ilan edilmesine ve Türk bayrağı taşımalarına karşın henüz Türklere teslim edilmediğini de belirtmektedir.[71] Townshend 1916 yazında tutuğu notlarında Türk ve Alman subayları arasındaki

69 Townshend İstanbul'a geldiğini 3 Hazarin 1916 ve ayrıldığı tarihî de 31 Ekim 1918 olarak hatıratında belirtmektedir. Townshend, *Mezopotamya Seferim,* s. 614 ve 651.

70 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 617.

71 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 618.

ilişkilerden özellikle detaylı bir şekilde bahsetmektedir. Ona göre Türk subaylarının Almanlardan asla kurtulamayacağı fikrine sahip olduklarını, Almanların İstanbul ve civarında 14.000 ve Anadolu'da da 14.000 kişilik kuvveti olduğunu aşırı mübalağalı bir şekilde vermektedir. Alman subaylarının küstah tavırları Türk subaylarının nefret kaynağı olmuşken, genellikle centilmen olan Avusturyalılara sempati duyduklarını da yazmaktadır.[72]

Townshend'in Haziran 1917 tarihli düştüğü notları arasında ise İstanbul'un daha da Almanlaştığını ve Alman subaylarının bütün Türk alaylarında, Harbiye Nezareti'nde ve tamamen Almanların tesiri altındaki Enver Paşa'nın etrafında toplandığını rapor etmektedir. Türklerin Almanlara olan borcunun dört yüz milyon pounda ulaşıp bu borcun Türkler tarafından kapatılmasının da imkânsız olduğunu kaydetmektedir.[73] Diğer yandan Townshend 22 Temmuz 1917 tarihli notlarında General Falkeyhayn'ın İstanbul'a geldiğini ve Bağdat'ı geri almak için görevlendirildiğini ve Anadolu'daki Alman-Türk kuvvetlerine komuta edeceği haberini aldığını da not etmektedir. Aynı raporunda 21 Temmuz gecesinde iki İngiliz uçağının İstanbul'a gelerek Goeben'i vurmaya çalıştıklarını ancak onun yerine bir Türk destroyerini tahrip ettiklerini ve Haliç'te demirli olan içinde çok sayıda Alman kurmay subayını barındıran General adlı Alman yolcu gemisini vurmalarına ramak kaldığını da kaydetmektedir.[74]

Öte yandan Townshend Eylül 1918'de Suriye ve Filistin cephelerinde General Allenby'nin Türkler ve Almanları yenilgiye uğratmasının İstanbul'da Türkler ve askeri erkân üzerinde ne gibi tesir yaptığı hakkında bilgiler vermektedir. Townshend'in 28 Temmuz 1918 tarihli notlarında Türklerin giderek Almanlar aleyhinde açıkça konuşmaya başladıklarını ve hatta Enver Paşa'nın bile Almanlar hakkında fikrini değiştirdiğini belirtirken, Türklerin büyük bir çoğunluğunun İtilâf devletlerinden yana düşünmeye başladıklarını ancak İstanbul'daki bir Alman garnizonunda bir tümen kadar olan piyadelerden çekindiğini de belirtmektedir. Townshend bu tümenin gerektiğinde şehri kontrol altına almak için küçük kollar halinde Boğazın her iki yakasındaki

72 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 618.

73 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 622.

74 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 623.

semtlere gruplar halinde yerleştirilmiş karma müfrezlerden oluştuğunu not etmektedir. Diğer yandan da az sayıdaki savaş gemilerinin hepsi tamamen Almanların elinde olup İstanbul'daki Alman garnizonunun şehri kontrol altında tuttuğunu özellikle de vurgulamaktadır.[75]

Diğer yandan sadece İstanbul'da değil Çanakkale Boğazı'nda da çok sayıda Alman subayının bulunduğunu Townshend zikretmektedir.[76] Osmanlıların 1918 Eylül'ünde Suriye ve Filistin cephesinde aldıkları yenilgilerin Anadolu'da asker kaçağı sayısının artmasına neden olduğunu ve bazı yerlerde eşkıyalık hareketleri neticesinde özellikle de Alman subaylarına karşı saldırılar olduğunu belirtmektedir. Townshend'in notları arasında Eylül ayında Bandırma kasabasında bir grup eşkıyalık harekine giren kaçak askerlerin bazı Alman subaylarının elbiselerini çıkartıp çıplak şekilde dövdüklerini de kaydetmektedir.[77] Mondros mütarekesi sırasında yeni kurulmuş olan Osmanlı hükümeti ile arasının iyi olduğunu ve onlarla fikir alışverişinde bulunduğunu belirten Townshend, antlaşmanın neticelenmesi sonrasında İstanbul'da bulunan 20.000 Alman askerinin bir anlaşmayla teslim olacağını veya İstanbul'u terk edeceklerini tahmin ettiğini belirttikten sonra Alman subayları hakkındaki bilgilere son vermektedir.[78]

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz subaylarına göre Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya'nın Osmanlı topraklarındaki askeri faaliyetlerinin yanı sıra Osmanlı topraklarında ticari, sosyo-kültürel, iaşe, lojistik ve sağlık alanındaki faaliyetleri de önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada dönemin İngiliz canlı müşahitlerinin gözlemlerine göre Osmanlı cephelerindeki Alman askeri ve sivil personellerinin rolleri ele alınıp Almanların savaşta izledikleri askeri strateji, savaş taktikleri ve psikolojik harp faaliyetleri de irdelenmiştir. Öte yandan Osmanlı cephelerinde lojistik, ikmal, ulaşım ve sağlık alanında faaliyette

75 Townshend eserinde bazı olayları ve konuları benzer biçimde farklı tarihlerde tekrarlamaktır. Bunlardan birisi de yine İstanbul'da Almanların her İstanbul'da şehri askeri kıtlarla ayıracak şekilde bulunduğu ve gemilerinin de şehri top menzilleri içerinde bulunduğu noktalarda yerleştiğini belirtmektedir. Townshend, *Mezopotamya Seferim*, s. 629-630 ve 635.

76 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 639.

77 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 634.

78 Massey, *Allenby's Final Triumph*, s. 640.

bulunan Alman subaylarının rolleri de İngilizlerce gözlemlenmiş ve onların cephelerdeki rolleri incelenmiştir.

İngiliz subay ve savaş sırasındaki askeri personelin kaleme aldıkları günlük, hatırat ve seyahatname türündeki eserler genelde Osmanlı topraklarında 4 bölge/cephe üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunları sırasıyla Çanakkale (Gelibolu) Cephesi, Irak Cephesi, Mısır-Filistin (Kanal) Cephesi ve Merkez İstanbul karargâh olarak sıralanabilir. Bunun dışında Doğu Cephesi hakkında kısa bilgiler mevcuttur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı topraklarında görev yapan Alman askeri ve sivil personellerinin savaş cepheleri, uzmanlık alanları, istihdam sahaları ve tedarik kanalları bakımından rolleri de incelenmiştir. Osmanlı cephelerinde görev yapan Alman askeri personellerini subaylar, askerler, mühendisler, tabip ve cerrahlar ile teknisyen ve işçiler olarak görmekteyiz. Bunlar arasında general, albay, yarbay, binbaşı ve diğer alt rütbedeki askeri personellerin de rütbeleri zikredilmektedir. Bu askeri elemanlar Merkez karargâh, donanma, hava alanları, kışlalar, kaleler, tersane ve limanlar ile hastanelerde görev yapmaktaydılar. Osmanlı hizmetinde bulunan Alman subayların tedarikleri ise Osmanlı ve Alman Devlet erkânlarının teşebbüsleri ile ortak askerî işbirliği neticesinde görevlendirilen kişilerden oluşmaktaydı. Ayrıca İngiliz askeri personellerinin hatıratlarından Osmanlı cephelerindeki Almanların askeri unsurları piyade, süvari, denizci, havacı, topçu, muhabere, sağlıkçı, istihbaratçı ve lojistikçi sınıfları olarak belirtilmektedir. İngilizlerin yazdıkları eserlerden yola çıkarak cephedeki savaşların kaderini belirleyen en önemli unsurlar piyade askerleri ile top ve tüfek olarak gösterilebilir. Denizlerde, boğazlarda ve kanal cephelerinde ise en önemli unsurun donanma olduğu görülmekteydi. İngilizlere karşı Almanların Türklere sağlamış olduğu subay, askeri alandaki teknik personeller ile cephane ve mühimmatın önemli bir yere sahip olduğunu İngiliz kaynakları özellikle belirtmektedir. Hatıratlarda Osmanlı hizmetindeki Alman askeri personelinin özellikle kara ve hava gücü olarak çok etkin rol aldıkları belirtilmektedir.

İngiliz askeri personellerinin rapor ve hatıratlarına göre Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti'nde istihdam edilen Alman askeri unsurlarının Çanakkale, Irak ve Suriye-Filistin Cepheleri ile Merkez İstanbul karargâhtaki faaliyetleri hakkında bilgiler mevcuttur. Almanların nerelerde ve nasıl istihdam edildikleri ve ayrıca Almanların

savaşın seyrindeki her türlü lojistik, teknik ve teçhizat bakımdan katkıları hakkında bilgiler verilerek savaşın seyrindeki ektileri ortaya konulmuştur. Hatıratlardan elde edilen bilgilere göre bu uzmanlar içinde generalden en alt rütbeye kadar subay ve ast subayların dışında sıhhiye, istihbarat, ikmal ve lojistik alanlarındaki destek birimlerinin de önemli rol aldıkları görülmektedir. Alman askeri ve destek personellerinin dışında İngilizlerin hatıratlarında savaş sırasında Alman diplomat, tüccar, din adamı ve gazeteci gibi bazı şahıslar ve onların faaliyetleri hakkında da bilgiler mevcuttur. İngilizlerin verdikleri bilgilerden, Osmanlı hizmetinde olan Alman subay ve askeri personelinin sayısını tespit etmek zordur. Bazen bu rakam 50.000 civarına kadar çıkmaktadır. İngiliz rapor ve hatıratlarında Osmanlı cephesinde görev alan çok sayıda askeri personel zikredilir ancak bunlar sadece cephe komutanları veya küçük askeri birliklerin komutanı niteliğinde olan subaylardır. Bunlar önem sırasıyla General Liman von Sanders, General von Zowenstern, General von Falkenhayn, Mareşal Von der Goltz, General Kress von Kressenstein, Graf zu Rentzau, Yüzbaşı von Istonk, Albay von Shonsky ve Yüzbaşı Bolmann Bey adlı kişilerdir. Bunun dışında savaş sırasında ölen veya esir alınan askeri personelin yaklaşık sayıları zikredilmektedir. Genellikle ölen veya esir düşen Almanların sayıları ise rütbeli veya rütbesiz askeri personel olarak ayrı ayrı verilmektedir.

4.

FRANSIZLARA GÖRE TÜRK-ALMAN ASKERÎ YAKINLAŞMASI VE İTTİFÂKI

Özgür Yılmaz - Eyyub Şimşek***

"Türkiye'de eskiden tramvay biletlerinde Türkçe ve Fransızca ibareler yer alırken; artık Almanca kullanılmaktadır. Türkiye Almanlaşmaktadır. Almanlar okullar vasıtasıyla da kültürlerini Türkiye'de yaymaya çalışmaktadırlar."
La Croix

Üzerinden yüz yıldan fazla bir zaman geçen Birinci Dünya Savaşı hakkında halen daha tarihçilerin ortaya koyacağı ve aydınlatacağı pek çok konunun olduğu bir gerçektir. Yüzüncü yıldönümü vesilesi ile özellikle Türkiye'de savaşa ilişkin pek çok ilmî faaliyet düzenlendi ve savaş Osmanlı Devleti açısından pek çok yönden ele alınmaya çalışıldı. Bu bağlamda Osmanlı-Alman İttifakı da önemli bir gelişme olarak gündeme gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Almanya ile aynı safta savaşa girmesi ve bu doğrultuda çok sayıda Alman askeri uzmanın Osmanlı Ordusu'nda istihdam edilmesi de önemli gelişme olarak dikkatleri çekmiştir.

Bu başlık altında Fransız kaynaklarında, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş esnasında Türk-Alman askerî ilişkilerinin gelişmesinin ve Osmanlı Devleti'nde Almanya'nın yanında savaşa girişinin nasıl görüldüğü ele alınacaktır.

Alman Askerî Heyeti ve Fransızların Endişeleri

Osmanlı Devleti'nin en eski müttefiki olarak Fransa'nın bu ülkeye göndermiş olduğu askeri ve diplomatik heyet sahibi uzmanlar, görevleri gereği

* Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Aksaray Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Fransız Genelkurmayı'na, Savaş Bakanlığı'na ve Dışişleri Bakanlığı'na Osmanlı Devleti ile ilgili olarak değişik raporlar göndermişlerdir. Osmanlı ülkesindeki Alman nüfuzunun tam olarak başlangıç dönemi olarak kabul edilen von der Goltz'ün İstanbul'a gelişinden itibaren de Fransız gözlemciler eskiden hâkim oldukları bu alanda Alman askeri heyetleri, yöntemleri, istihdam edilmeleri ve bu Alman askeri uzmanların Osmanlı askeri ve sivil idareciler ile olan ilişkileri hakkında raporlar hazırlamışlardır.[1] Burada Almanların faaliyetlerinin takip edilmesi süreci özellikle Alman-Fransız rekabetinden ayrı düşünülmemelidir. Bu raporları yazanlar, genel olarak kıta Avrupası'ndaki Fransız-Alman rekabetinin etkisinde kalmışlardır.[2]

Bu resmi raporların yanı sıra Fransız askeri uzmanların Osmanlı ülkesindeki Alman etkisine dair hatırat şeklinde eserler veya makaleler yayınladıkları da görülmektedir. Bunlar içinde Albay Lamouche[3], Binbaşı Maurice Larcher[4], General Sarrou[5], Kaptan Seignnobosc[6] gibi askeri uzmanları örnek vermek mümkündür. Hem bu kaynaklar hem de arşiv belgeleri üzerinden Osmanlı dönemindeki ve Cumhuriyet Türkiyesi'ndeki Alman etkisine dair bilgiler elde etmek mümkün olduğu gibi Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransızlarla-Osmanlıların karşılaşmaları hakkında da bilgiler bulmak mümkündür.

Konu açısından bakıldığında, Osmanlı Devleti'ndeki Alman etkisinden bahseden kaynakların bu etki alanının oluşması sürecini özellikle 1870'teki Alman-Fransız Savaşı'na atıfta bulunarak açıklama eğiliminde

1 Fransız askeri uzmanların Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar uzanan bir zaman dilimini kapsayan bu önemli raporları büyük oranda Fransa Savunma Bakanlığı Arşivi'nde (*Service historique de la Défense, SHD*) yer almaktadır.

2 Laubna Lamrhari, "L'obsession allemande dans la production du savoir militaire français sur l'armée ottomane et turque (1883-1933)", *Turcs et Français. Une histoire culturelle*, 1860-1960, ed. Güneş Işıksel et Emmanuel Szurek, PUR, Paris 2014, s. 151-162.

3 Léon Lamouche, *Histoire de la Turquie depuis les origines jusqu'à nos jours*, Payot, Paris 1934.

4 M. Larcher, *La guerre turque dans la guerre mondiale*, Etienne Chiron, Berger-Levrault, Paris 1925.

5 Auguste Sarrou, *La Jeune Turquie et la Révolution*, Paris, Chez Berger-Levrault Editeurs, 1912.

6 Henri Seignobosc, *Turcs et Turquie. La vieille Turquie, l'armée ottomane, la Turquie et la guerre*, Paris 1920.

oldukları görülmektedir. Öyle ki 1870 yılındaki ağır Fransız yenilgisi Fransız Ordusu'nun itibarı için de darbe olmuştu. Daha öncesinde pek çok Fransız askeri uzman Osmanlılar tarafından gelen talepler doğrultusunda Osmanlı ülkesinde değişik görevlerde bulunmuş ve bu alanda önemli katkılar yapmışlardı. Ancak 1870'teki savaş öncesinde Fransa, Osmanlı Devleti'ndeki askeri heyetlerini geri çekmek zorunda kalmıştı. Bu ortamda Osmanlılar, Almanların Fransızları mağlup etmiş olmasının da etkisiyle ordunun modernizasyonu için tercihlerini Almanlardan yana kullandılar. Yukarıda da değinildiği gibi, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda Osmanlı tarafının mağlubiyeti; Fransa-Almanya Savaşı'nda da Almanya'nın üstün çıkması Osmanlıların karşısına en iyi model olarak "*Alman askeri sistemi*"ni çıkartmaktaydı.[7]

Osmanlı Ordusu'na dair Fransız uzmanların raporları hakkında araştırmalar yapan Lamrhari 1883-1933 yılları arasında toplam 50 resmi raporun Türkiye'deki Alman etkisi hakkında hazırlandığını, 23 raporun ise bu konu hakkında kısmi bilgiler verdiğini; bunların dışında Türkiye'nin genel durumu ile ilgili senelik raporların da Almanların Türkiye'deki etkinlikleri hakkında bilgiler verdiğini tespit etmiştir.[8] Elbette 1883-1914 yılları arasında hazırlanan raporlar daha çok askeri bir karakter taşırken; Alman askerî heyetlerinin Türkiye'den ayrılmasından ve yeni Türk devletinin kurulmasından sonra bu etki yerini ekonomik ve siyasî alana bırakmıştır.[9] Alman askeri uzmanların Osmanlı Ordusu ve ülkesinde gittikçe artan etkileri, aynı zamanda Fransa'nın uzun senelerden beri sahip olduğu etki alanına karşı bir tehdit unsuru olarak görülüyordu.[10] Ancak Dupont gibi bazı Fransız uzmanlar, Osmanlı ülkesindeki Alman

7 Odile Moreau, "Les ressources scientifiques de l'Occident au service de la modernisation de l'armée ottomane (fin XIXe -début XXe siècle)", *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée* [En ligne], 101-102 juillet 2003, mis en ligne le 12 mai 2009, consulté le 6 décembre 2015. URL: http://remmm.revues.org/42

8 Bu konuda örnek bir çalışma için bkz. Salih Tunç, "Fransız Askerî Ataşesi Yarbay Maucorps'un Gözüyle Alman Askeri Heyeti ve General Liman von Sanders in İstanbul'daki Faaliyetleri", *Cedrus*, VI (2018), s. 613-628.

9 Lamrhari, "L'obsession allemande dans la production du savoir militaire français sur l'armée ottomane et turque (1883-1933)", s. 152.

10 Bu konuda bkz. Odile Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu-Askeri Yeni Düzenin İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

askerî heyetin daha evvel burada bulunan Fransız heyetinden daha geri bularak; Alman etkisinin sadece "*askeri alanda*" olduğunu belirtmekteydi. Bu bakış açısı Jön Türk İhtilali'ne de yansıyacaktır. Bu dönemde Jön Türk hareketi üzerindeki "*siyasî, askeri ve ekonomik etkinin*" Almanlar; "*hürriyet ve cumhuriyet fikirlerinin*" ise Fransızlar tarafından oluşturulduğu ifade edilmektedir. Bu çerçevede "*zorba, anarşik ve otoriter olan Abdülhamid rejimi*" Almanlara atfedilirken; ordu içindeki bazı askeri elitlerin Fransa'nın etkisinde kaldıkları belirtilmektedir. Bu çerçevede Fransız askerî uzmanlar Delon ve Sarrou gerilemeyi Almanlara, ilerlemeyi de Fransızlara atfetmektedir. Bu uzmanların diğer bir önemli tespiti ise; Türk subaylarının Alman subaylara karşı besledikleri kötü duygulardır.[11]

Alman subaylara dair bir diğer ilginç değerlendirmeyi yapanlardan biri de Yarbay Sarrou'dur. Balkan Savaşları'na kadar Fransızların Makedonya'daki jandarma teşkilatının yeniden organize edilmesinde[12] görev almış olan ve savaştan sonra İstanbul'da askeri ateşe olarak görev yapan Sarrou eserinde[13] Sultan II. Abdülhamid ve Jön Türk dönemlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nu Alman yanlısı olarak görmektedir. Ancak Sarrou'ya göre; Fransız Devrimi'nin ilkeleri ile hareket eden Jön Türklerin Alman gelenekleri ile nasıl bir bağ kurdukları konusunda bir çelişki vardı. Jön Türk İhtilâli'ne karşı olan Fransız sempatisi ise Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın yeni rejim hakkındaki propagandasını ortadan kaldırmıştı.[14]

---

11 Lamrhari, "L'obsession allemande dans la production du savoir militaire français sur l'armée ottomane et turque (1883-1933)", s. 155.

12 Sarrou'nun Osmanlı jandarma teşkilatındaki faaliyetleri için bk. *Le Capitaine Sarrou, un Officier Français au service de l'Empire Ottoman. Dix ans de séjour en Turquie ou la réorganisation de la gendarmerie Ottomane*, The Isis Pres, İstanbul 2002.

13 Auguste Sarrou, *La Jeune Turquie et la Révolution*, Paris, Chez Berger-Levrault Editeurs, 1912.

14 Lamrhari, "L'obsession allemande dans la production du savoir militaire français sur l'armée ottomane et turque (1883-1933)", s. 155; Sarrou hakkında bk. Alexandre Toumarkine, "L'officier Sarrou : un homme qui en savait trop ? La connaissance du pays comme une ressource professionnelle dans la carrière d'un officier français dans l'Empire ottoman et la République turque (1904-1932)", *Enjeux internationaux*, vol. 15 (*Les horizons de la politique extérieure française : Stratégie diplomatique et militaire dans les régions périphériques et les espaces seconds (XVIe-XXe siècles)*, Peter Lang, Berlin, 2011, s. 183-197.

Almanların, Osmanlı üzerindeki etkisinin her geçen gün arttığını gören Fransız uzmanlar için elbette Balkan Savaşı sonrası İstanbul'a gelen yeni Alman askeri heyeti kuşku ile karşılanan bir durumdu. Özellikle Liman von Sanders'in gelişi üzerinde gerek Fransız basınının gerekse de Fransız uzmanların daha fazla yorum yaptığı görülmektedir. Sanders'in İstanbul'a gönderilmesi Fransa, İngiltere ve Rusya'da ciddi soru işaretlerinin oluşmasına yol açmıştı. Fransız kamuoyu Liman von Sanders'in hangi amaçla İstanbul'a gönderildiğini merak ediyor, Osmanlı ve Alman gazetelerinde yer alan haberlere yer veriyorlardı. Le Figaro gazetesinde çıkan bir habere göre Sanders'in "*Osmanlı Ordusu'nun genel müfettişi değil, sadece askeri okulların denetçisi ve Harbiye Nezareti Danışmanı*" olacağı ifade ediliyordu.[15]

Savaşın başlamasına çok yakın bir zamanda, Mart 1914'te Fransız Yarbayı Maucorps, Sanders'in heyetinin işten çok, gürültü çıkardığını; özellikle de Alman askerî Heyeti içindeki sorunlar, Türk subaylar aralarındaki rekabet, istifalar ve intiharlar üzerinde durmaktaydı. Hatta Sanders'in kızının Türk askerler tarafından saldırıya uğraması gibi sıra dışı olaylardan da bahsetmekteydi. Yine Maucorps'un 1914 yılına ilişkin değerlendirmelerine göre; Almanların Osmanlı ülkesindeki etkinliği zirve yapmış durumdaydı. Bundan dolayı Fransız askeri uzmanlar, bu dönemde Alman askeri yetkililerin Alman imparatorunun teşvikiyle kendi ülkelerini bırakarak, Osmanlı Ordusu'na entegre olmalarına ve aynı şekilde büyük savaşın arifesinde ordunun "*Almanlaştırılmasına*" hayret etmekteydiler.[16]

Birinci Dünya Savaşı süresince Osmanlı ülkesinde Fransız ateşe bulunmadığı için bu süreçte ordudaki gelişmeleri Fransızların askerî raporlarından izlemek mümkün olmamaktadır. Ancak Fransız askerî uzmanlar savaştan sonra, Osmanlıların neden Almanlarla ittifâk yaptıklarına dair değerlendirmeler yapmaya devam etmişlerdir. Bu değerlendirmelerde yine üzerinde en çok durulan konular "*Almanya'nın*

15 *Le Figaro*, 14 Ocak 1914; Mustafa Kırışman, "I. Dünya Savaşı Öncesinde Fransız Basınında Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler", *Birinci Dünya Savaşı'nın Hukuki Ve Tarihî Yönleri Uluslararası Sempozyumu (Alman-Fransız Penceresi)* 6-9 Aralık 2017 /İstanbul. (Basılmamış Sempozyum Tebliği).

16 Lamrhari, "L'obsession allemande dans la production du savoir militaire français sur l'armée ottomane et turque (1883-1933)", s. 157.

Fransa'nın önüne geçmesi, Osmanlı ülkesindeki etkinliği ve bu etkinliğin Osmanlı-Alman ittifâkına etkisinin ne olduğu" idi. 1928'de askerî ateşe olarak Türkiye'de bulunan Sarrou'ya göre her ne kadar Osmanlılar savaşa Almanya'nın yanında girseler de Osmanlı ülkesinde 1914 öncesinde Fransa'nın daha sağlam bir konumu vardı. Bu durumda Sanders'in sınırlı yaptığı bir ortamda Fransız uzmanlara göre; Osmanlıların savaşa Almanya'nın tarafında girmesi "*alternatif bir ittifâkın yokluğu*"ndan kaynaklanmıştı. Bu bakımdan Sarrou, Osmanlı-Alman ittifâkının doğmasını Fransızların Osmanlıların taleplerini karşılıksız bırakmalarına bağlayarak bunun da müttefiklerin bir yanlışı olarak nitelemektedir.[17]

Bu konuda Kaptan Seignobosc'un da uzun uzadıya Fransa'nın politikalarını eleştirel bir şekilde incelediği ve Osmanlıların, Almanların yanında savaşa girişlerinin nedenlerini irdelediği görülmektedir. Seignobosc, bu sonucu "*Fransızların öngörüsüzlüğü*" olarak ifade ederek ulus olarak Fransızların, Osmanlı Ordusu'nun gücünü göz ardı etmelerini ve Türkiye'nin kendilerine bağlanacağı şeklinde bir düşünceye sahip olmalarını tenkit etmektedir. Bu süreçte Osmanlı Ordusu'nun hangi safta yer alacağı konusunda bir kararsızlık yaşadığı ve bundan dolayı Jön Türklerin tereddüt etmeden Almanya'nın safında yer aldıklarını belirten Seignobosc "*istihbarat eksikliğinden dolayı*" Fransız kamuoyunun ve parlamentosunun bu yakınlaşmayı öngöremediğini ifade eder. Yüzeysel değerlendirmeler yapan bazı gözlemcilerin Osmanlı Ordusu'nun önemini kavrayamadığını ve bunu da Fransız kamuoyuna yansıttığını; diğer bir ifade ile Osmanlıların Almanya ile müttefik olmaları durumunda Almanların üzerinde ağır bir yük olacağı şeklinde bir intibanın doğduğunu belirtir. Ancak Seignobosc, Osmanlı askelerinin bazı cephelerde mağlup olmasına rağmen Fransız-İngiliz ittifâkına uzun süre direndiklerini hatırlatmaktadır.[18]

Seignobosc gibi Osmanlı-Alman İttifakı'na dair daha geç değerlendirmeler yapan askerî uzmanların yazdıkları, savaş öncesinde Fransız tarafının Osmanlı-Alman yakınlaşmasının sonuçlarını tam

17 Lamrhari, "L'obsession allemande dans la production du savoir militaire français sur l'armée ottomane et turque (1883-1933)", s. 158.

18 Seignobosc, *Turcs et Turquie. La vieille Turquie, l'armée ottomane, la Turquie et la guerre*, s. 104.

olarak kestiremediğini göstermektedir. Bu bağlamda Alman Askerî Heyeti'nin İstanbul'daki ilk dönemlerine dair belirsizliğin Fransız basınına yansıması da bunu destekler mahiyettedir. Öyle ki Fransız basını Alman, Rus ve Osmanlı basınından derlediği haberler ile bu yakınlaşmanın niteliğini çözmeye çalışmaktaydı. Bu çalışma yukarıda ifade edildiği gibi, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı-Alman yakınlaşması ve Türkiye'deki Alman askerî heyetleri hakkında Fransız basınında çıkan haberlere odaklanacaktır. Zira yabancı basın Osmanlı ülkesindeki gelişmelerin izlenebileceği farklı bir kaynak olarak önemli bilgiler vermektedir ve yeni yeni çalışmalara konu olmaktadır.[19] Bu bağlamda *Le Figaro, Le Temps, L'Homme* libre journal quotidien du matin, *L'Aurore, La Presse, Le Rappel, Le Petit Parisien* ve *La Croix* gibi gazeteler ya İstanbul'daki muhabirleri aracılığıyla ya da Berlin, St. Petersburg, Viyana veya Londra gibi merkezlerden gelen haberlerle Fransız ve Batı kamuoyunu konu ile ilgili gelişmelerden haberdar etmişlerdir.

Fransız Basını'nda Alman Misyonu

Osmanlı ülkesindeki Alman nüfuzunun genişlemesi savaş öncesinde de Fransız basının takip ettiği konulardandı. Bu bağlamda Alman Askerî Heyeti'nin İstanbul'a gelişinden evvelki müzakereleri takip eden *Le Temps* Gazetesi'nde Louis-Poul Alaux imzasıyla çıkan habere göre; Osmanlı-Alman ilişkilerinde gelinen nokta II. Wilhelm'in seyahati ile 20-25 senelik bir hazırlık evresinin ve bu dönemde görülen iktisadi yayılmanın bir sonucuydu.[20] Alman Mareşal Liman von Sanders'in Aralık 1913'te İstanbul'a gelişi ile birlikte karşı blokta yer alan Fransız basınında Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiyi anlamlandırma adına birçok makale ve haber yayımlanmıştı. Bu haberlerin yanı sıra, Alman ve Rus basınında da yayınlanan bu gelişmeler ile alakalı haberlerin de Fransız basınında haber konusu yapıldıkları görülmektedir. Genel olarak bakıldığında, Alman Askerî Heyeti'nin Osmanlı

19 Örnek bir çalışma için bkz. Fatma Uygur, "Fransız Matbuatında Midhat Paşa Algısı Üzerine Bir Araştırma", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (2017), s. 647-667.

20 *Le Temps*, 23 Eylül 1913.

Devleti'nde görev alması Fransız kamuoyunu oldukça tedirgin etmişti. Fransız kamuoyunda bu heyetin etkileri 1870'de Sedan'da III. Napolyon'un Prusya'ya karşı aldığı mağlubiyet ve II. İmparatorluğun sona erişi ile doğrudan ilişkili olarak değerlendirilmekteydi.[21]

Osmanlı-Alman İttifakı'nın kökenleri hakkında *Le Temps* Gazetesi'nde çıkan yazılardan biri oldukça önemlidir. Alman ve Rus gazetelerinden alıntıların da yapıldığı haberde; Almanya'da çıkan *Gazette de Cologne*'a göre müttefik basını Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki heyetini çok abarttığını, buna karşın *Hamburger Nachrichten* Gazetesi'nin Birinci Ordu'yu komuta edecek bir general, aynı birliğin genelkurmayını idare edecek komutanlar ve buna bağlı olarak tümen ve tugayların, değişik orduları denetleyecek müfettişlerin, askeri okulların ve bunun gibi görevlerin Alman Askerî Heyeti'ne verildiğini yazmaktaydı. Gazete Alman Askerî Heyeti'nden en çok müteessir olanın ise doğal olarak Rusya olduğunu ifade etmektedir. Bunu da *Rus Novoie Vremia* adlı gazeteden iktibasla anlatan habere göre, Türkiye'de ordunun en hâkim kurum olduğunu, 1907-1908 ihtilallerini yaptığı ve Mahmut Şevket Paşa ve Nâzım Paşa'nın idareyi yürüttüğünü ve Cemâl Paşa ile iktidarda olmayı devam ettirdiğini yazmaktadır.[22]

Gerçekten de Alman Askerî Heyeti'nin Türk Ordusu'nda önemli bir pozisyonda yer alacak olması, Rusları ciddi anlamda rahatsız etmekteydi. Rusların bu rahatsızlığı Fransız kamuoyunda da dile getirilmeye başlanmıştı. *Le Figaro* Gazetesi'nde çıkan bir habere göre; Ruslar, Türk Ordu komutanlıklarının başında Askerî Heyet'te bulunan Alman askerlerin olmasına müsaade etmeyecekti.[23] *Le Temps* Gazetesi'ne göre; Berlin'de bulunan Rus elçisi Kokovtzof, İstanbul'da bulunan Alman Askerî Heyeti hakkında Alman otoritelerini protesto etmiş; hatta imparator II. Wilhelm'e bu konuda sitem etmiştir. Haberde Rusların özellikle Erzurum'daki ordunun başına bir Alman komutan tayin edilmesinden duyacakları rahatsızlık dile getirilmekteydi.[24]

---

21 Bu savaş için bkz. Geoffrey Wawro, *The Franco-Prussian War, The German Conquest of France in 1870-1871*, Cambridge University Press, New York 2003.

22 *Le Temps*, 8 Aralık 1913.

23 *Le Figaro*, 30 Kasım 1913.

24 *Le Temps*, 25 Kasım 1913

Le Petit Parisien Gazetesi'ne göre; Rusya'nın, İstanbul'daki Alman Askerî Heyet'in karşılığı olarak Osmanlı Devleti'nin doğu sınırındaki bazı yerleri işgal etmesine yönelik söylentiler vardı.[25] *Le Temps* Gazetesi'nin St. Petersburg'ta çıkan *Novoie Vrémia* adlı gazeteye dayandırdığı haber Rusların endişelerini daha açık bir şekilde ortaya koymaktaydı. Haberde İstanbul'da ordunun ülkenin geleceğine şekil verdiği, geniş yetkiler ile gelecek Alman askeri yetkililer ile zamanla ülkeye Almanların hâkim olacağından ve padişahın yerini de bir Alman generalin alacağından endişe ediliyordu. Haberde İngiliz diplomasisi de eleştirilerek 93 Harbi'nde Rusların İstanbul'u işgaline engel olan İngilizler, Brandenburg kapılarını koruyan Alman askerlerin İstanbul'da olmalarına seyirci kalmakla suçlanıyordu.[26] Fransız basını takip eden günlerde de Rus tarafının Alman Askerî Heyeti konusundaki hassasiyetini dile getirmeye devam etmiştir.

Le Temps Gazetesi 1904'te Fransa'nın Fas'ta askeri eğitim verme konusundaki teklifine Almanların nasıl müdahil olduklarını hatırlatmaktadır. Bu bağlamda Almanya, Müslüman devletlerin siyasî ve ekonomik özgürlüklerini ellerinden alana kadar hâkimiyet kurmaktadır. Yine Fas konusundaki değerlendirmeleri sürdüren yazıda, Osmanlı-Alman ittifâkı hakkında Alman Askerî Heyeti'nin devam etmesi halinde Türkiye'nin "*eski Türkiye olmayacağı*" belirtilerek Rus diplomasisinin dostane bir şekilde bu konuyu çözmeye çalıştığı, Türkiye'de Alman Askerî Heyetin eğitim amaçlı olmasının sorun olmadığı; ancak Almanya'nın da imza attığı anlaşmaların söz konusu olduğu bu durumda Türkiye'nin birliğine saygı duyması gerektiği ifade edilmekteydi.[27]

Aslında Birinci Dünya Savaşı'na öncesinde Türk-Alman ilişkilerinde yakınlaşma yönünde atılan ilk adımlardan biri Maliye Nazırı Cavid Bey'in Berlin'e giderek, Alman yetkililerle Alman Bankası ve Bağdat Demiryolu konusunda müzakereler yapması idi. Bu müzakerelerde Osmanlı jandarmasının organizasyonunun da gündeme geldiğini yazan Le *Petit Parisien* Gazetesi, Cavid Bey'in Türkiye'ye çağrılan Alman heyetinin bir siyasî mesele olarak görülmemesi gerektiğini ve Osmanlı Devleti'nin büyük güçler arasında siyasî ve ekonomik bir husumet çıkartmak

25 *Le Petit Parisien*, 19 Aralık 1913.

26 *Le Temps*, 2 Aralık 1913.

27 *Le Temps*, 8 Aralık 1913.

niyetinde olmadığını ifade ettiğini belirtmektedir.[28] Buna karşın *Le Figaro* Gazetesi, Alman Askerî Heyeti'nin Osmanlı Ordusu'nu yeniden organize etmek için geniş yetkiler ile donatıldığı haberini Fransız okurlar ile paylaşıyordu.[29]

Yabancı askerî uzmanların Osmanlı Ordusu'ndaki etkinliği yeni bir şey değildi. İngiliz subayları donanmada, Fransız ve İtalyan subaylar da jandarma organizasyonunda görev almışlardı. Ancak Osmanlı kara ordusunun gücü ve etkinliği hesaba katıldığında Almanların tesirinin daha fazla olacağı aşikârdı. Hele hele Sanders'in liderliğindeki Alman Askerî Heyeti'nin İstanbul'a gelmesi Almanları, diğer Avrupalı güçler karşısında daha etkin bir konuma getirmişti.[30] Bundan dolayı Alman Askerî Heyeti'nin İstanbul'a geldiği Aralık 1913'te Fransız basınında pek çok haber yapılmıştır. Heyetin İstanbul'a gelişi ve karşılanışı Fransız basını tarafından ilgiyle karşılanmıştı. Elbette burada en çok merak edilen sorular "*Bu heyetin tam olarak ne yapacağı*" ve "*orduda ne kadar etkili bir pozisyonda olacağı*"ydı. Bu bağlamda heyetin Avrupa kamuoyunda yarattığı endişe, Ruslar tarafından da paylaşılmakta olup; bu durumun sıkça Fransız basınında işlenmesi de, Fransa'nın da bu konuda ne kadar endişeli olduğunu ortaya koymaktaydı. Sanders ve beraberindeki heyetin 14 Aralık'ta İstanbul'a gelişi, Fransız basınında tüm ayrıntıları ile haber olmuştu. Buna göre; Türk askerî üniformalarını giyen Liman von Sanders ve beraberindeki dokuz general, saat on sularında Sirkeci Garı'na ulaşmış ve Harbiye Nâzırı İzzet Paşa'nın başkanlığındaki Türk heyeti tarafından karşılanmıştı. Bu askeri törende Türk ve Alman millî marşları çalınmıştı. Heyet Pera'daki otele yerleştikten sonra Sanders, sadrazam ile bir buçuk saatlik bir görüşme de yapmıştı.[31]

Fransız basını, askerî heyetin İstanbul'daki faaliyetlerini de takip ediyordu. İstanbul'daki Alman Elçiliği tarafından heyetin onuruna bir gala düzenlenmiş ve Sanders Harbiye Nezareti'ni ziyaret etmişti. Ziyaret sonrası Sanders, yetkisinin sınırlarını tekrar belirleyip, bir yanlış

28 *Le Petit Parisien*, 25 Aralık 1913.

29 *Le Figaro*, 2 Kasım 1913.

30 Tunç, "Fransız Askerî Ataşesi Yarbay Maucorps un Gözüyle Alman Askeri Heyeti ve General Liman von Sanders in İstanbul'daki Faaliyetleri", s. 616.

31 *Le Temps*, 16 Aralık 1913; *Le Figaro*, 15 Aralık 1913.

anlaşılmaya yer vermeme adına, buradaki görevinin Osmanlı Ordusu'nu yeniden organize etmek olduğunu ve görevinin Osmanlı Ordusu'nun yeniden organize olana kadar devam edeceğini ifade etmişti.[32] İstanbul'da bu gelişmeler olurken; Alman basını ise, heyetin İstanbul'da olmasını çok farklı şekilde yorumlamaktaydı. *Le Petit Parisien* Gazetesi, Alman Lokal Anzeiger'e atıfla verdiği haberde Türkiye'deki Alman heyetinin varlığını "*müttefiklerin yenilgisi*" veya "*müttefik diplomasisinin başarısızlığı*" olarak görmekteydi.[33] İstanbul'daki gelişmeleri değişik kaynaklardan takip etmeye çalışan Fransız basınının en önemli amacı; Sanders'in heyetinin ne olacağı veya ne tür yetkiler ile donatılacağıydı. Haberlerden Sanders'in zamanla yetkilerini daha da genişleteceğinden endişe edildiği anlaşılmaktadır.[34]

Bu endişe nedeniyle müttefiklerin İstanbul'daki elçileri, 14 Aralık'ta Bâbıâlî'ye başvurarak; sadrazamın Alman Askerî Heyeti hakkında cevaplaması talebiyle bazı sorular yöneltmişlerdi. Burada İngiltere, Rusya ve Fransa'nın temsilcileri Boğazların güvenliğini ileri sürerek Almanya'nın, müttefiklerin çıkarlarına dokunan bir teşebbüste bulunmasından bahsederek Osmanlı Devleti'nin uymak zorunda olduğu antlaşmaları hatırlatmışlardı. Gazete, müttefiklerin "*Doğu politikasının*" çok parlak olmadığını da ilave ederek bu gelişmelerden en çok Rusya'nın rahatsızlık duyacağı gerçeğini bir kez daha dile getirmiştir.[35] Aynı gazete dört gün sonraki sayısında Sadrazam Said Halim Paşa'nın müttefiklerin sorularına verdiği cevapları haberleştirmiştir. Buna göre Said Halim Paşa "*Almanların sadece askeri eğitim ile ilgileneceklerini*" belirtmiş ve çelişkili açıklamalar yapmıştı. Zira habere göre; sadrazam, Sanders'in Birinci Ordu'nun başına geçeceğini bilmesine rağmen farklı bir açıklama yapmaktaydı. Aynı haber Almanların böyle bir ortamda İstanbul'a gelip yerleşmelerinin Londra'daki elçiler konferansında da görüldüğü gibi "*müttefikler arasındaki farklı seslerin*" olmasına bağlayarak birlikte hareket edilememesini eleştirmekteydi.[36] Ancak daha sonraki haberlere göre; müttefiklerin birkaç

32 *Le Figaro*, 25 Aralık 1913 *Le Temps* 26 Aralık 1913.

33 *Le Petit Parisien*, 27 Aralık 1913.

34 *Le Temps*, 13 Aralık 1913.

35 *Le Temps*, 15 Aralık 1913.

36 *Le Temps*, 17 Aralık 1913.

nokta üzerinde Alman Askerî Heyeti'nin İstanbul'daki varlığını kabul edebilecekleri yönünde bir konsensüs oluştuğu anlaşılmaktadır: "*1. İstanbul'daki Alman Askerî Heyetine verilen yetkiler ile kabul edilemez bir durum ortaya çıkmaktadır. 2. Bu ayrıcalıklar müttefiklere verilen aynı şekilde ayrıcalıklar ile dengelenebilir. 3. Sanders'in heyeti, onun yerini aldığı Goltz'ün heyeti gibi olabilir.*"[37]

Le Temps Gazetesi Osmanlılar tarafından yapılan açıklamalara yer vermeye devam ederek 19 Aralık'taki sayısında İttihat ve Terakki Partisi'nin Alman askeri heyetine dair deklerasyonunu konu edinmiştir. Doktor Nazım ve Mithat Şükrü, Le Temps muhabiri ile yaptıkları mülakatta neden Almanlar ile bu askeri işbirliğinin yapıldığını izah etmişlerdi. Doktor Nazım ve Mithat Şükrü, Rusya'nın endişeleri konusunda ise; Alman heyetinin iç ve dış herhangi bir politik amacının olmadığını, Boğazların savunulması ile ilgilenmeyeceklerini ve bu görevin Türk komutanlarda olacağını, ayrıca İstanbul'daki askeri mahkemelerin de Birinci Ordu'nun denetiminde olmayacağını belirtmişlerdi. Mithat Şükrü Bey, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini hedef alan böyle bir durumda Alman subayların kontrolünde olan Türk subaylarının buna karşı çıkacağını da belirtmiştir.[38] Burada örnek olarak alınan haberlerden de anlaşıldığı gibi, Alman askeri heyetinin İstanbul'daki varlığı Batı kamuoyu için tedirgin edici bir karakter taşımaya başlamış ve bu tedirginlik basına da sirayet etmişti.

Mission'dan Question'a: Fransızların Alman Subaylarına Bakışı

Fransız basını Liman von Sanders önderliğinde Osmanlı Ordusu'na katılan Alman subaylar için evvela "*mission*"[39] yani, "görev" kavramını kullanırken; bu subaylar için kısa bir süre sonra "*question*"[40] yani, "mesele" kavramını tercih etmiştir. Ayrıca yukarıda da ifade edildiği gibi, Liman von Sanders'in İstanbul'a gelişi önceleri Ruslar açısından ele alınmış ve daha ziyade Rusya'nın bir sorunuymuş

37 *Le Temps*, 22 Aralık 1913

38 *Le Temps*, 19 Aralık 1913.

39 *L'Aurore*, 5 Aralık 1913; *La Presse*, 15 Aralık 1913; *Le Rappel*, 16 Aralık 1913.

40 *L'Homme libre journal quotidien du matin*, 18 Aralık 1913.

gibi aktarılmıştır.[41] Fakat Almanya'nın bu askerî heyetinin Osmanlı Devleti ile bir ittifâka doğru gidişin mihenk taşı olduğunun anlaşılması fazla uzun sürmemiştir. Albert Milhaud'un Le Rappel'de yazdığı makalesinde de ifade ettiği gibi, bu konu artık Rus-Alman meselesi olmanın ötesinde Avrupa'nın bir sorunu olmuştu.[42] Yine de bir süre boyunca Alman-Rus ve Osmanlı gerginliği Rus gazetelerinden alınan haberler ile Fransız basınında sıkça yer almaktaydı. Bu haberlerde Rus kamuoyunun, Almanların İstanbul'da olmalarını kabul etmeyeceğinden ve Rus diplomasisinin Türkiye'de uğramış olduğu başarısızlıktan bahsedilmektedir. Rusya'da Alman heyetinin Türkiye'de olması, Boğazlar'da ve Trakya'da Alman hâkimiyetinin tesis edilmesi olarak görülmekte ve bu durumun İngiltere ve Rusya'nın zararına olduğu ifade edilmekteydi. Bundan dolayı *Le Temps* Gazetesi İngiltere ve Fransa'nın Bâbıâlî üzerinde bir baskı yaratmaya çalıştığını belirtmektedir.[43] Fransızlara göre; Rusların bu konudaki şaşkınlığı ve kızgınlığı ise Boğazlar sorununun, Ermeni reformu meselesinin,[44] bazı Türk birliklerine Rusların komuta etmesinin söz konusu olduğu bir dönemde Almanya'nın bir anda İstanbul'da belirmiş olmasından kaynaklanmaktaydı.[45]

Aslında sadece Rusların değil, Fransızların da Alman subayları meselesine tepki vermesinde son dönemde yaşanan olayların etkisi bulunmaktaydı. Anadolu'daki demiryolları üzerine olan Türkiye ile İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya arasındaki müzakereler Londra, Berlin, Paris ve İstanbul'da devam etmekteydi. Ayrıca Doğu Anadolu'nun ıslahına ilişkin projeler de gündemdeydi. Fransızlara göre; Osmanlı Devleti, Liman Paşa'yı İstanbul'a getirterek bu iki konudaki baskılara diplomatik bir manevra ile cevap vermişti. Osmanlı Devleti'nin Avrupalı güçlerin

41 *Le Petit Parisien*, 18 Aralık 1913; *Le Temps*, 25 Kasım 1913; 5 Aralık 1913; *L'Humanité* 6 Ocak 1914; *Le Rappel*, 5 Ocak 1914; *La Presse*, 2 Ocak 1914.

42 *Le Rappel*, 16 Aralık 1913.

43 *Le Temps*, 6 Kasım 1913; *Le Petit Parisien*, 27 Aralık 1913.

44 Bahsi geçen reforma ilişkin olarak 8 Şubat 1914 tarihinde Osmanlı Devleti Avrupalı büyük devletlerin zorlamasıyla hazırlanan Islahat Planı'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917)*, Ankara 2012, s. 12.

45 *Le Temps*, 1 Aralık 1913; 3 Aralık 1913.

kendi iç meselelerine dair müdahalelerine izin vermemeye çalışması Fransızlar için barışın daha karmaşık hale getirilmesinden başka bir şey değildi. *Le Temps* Gazetesi'nin konuya bakışı şöyleydi: [46]

"*Bâbıâlî, Türkiye'nin bütünlüğünü ilgilendiren bu meseleye dair gerekli ehemmiyeti vermemekteydi. Zaten bu durum, Osmanlı Devleti'nin büyük güçlerin taleplerine cevap vermemesinden belliydi. Osmanlılar, Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesinin ki bu madde büyük güçlerin kontrolünde bölgede yapılacak reformdan bahsetmektedir, ilkelerine aykırı olarak bölgede kendi egemenlik haklarını iddia etmektedir. Aynı şekilde, Trakya ve Makedonya'da yapılmakta geç kalınan reform bu bölgelerin kaybına neden olmuştur. Babıali'nin hâkimiyetine saygı duyulması gerekir; ama bu hâkimiyet Asya ve Avrupa'daki barışı karmaşık bir hale getirme hakkına sahip değildir.*"

İlerleyen dönemde özellikle Alman Askerî Heyeti'nin ne olduğu ve nasıl bir sonuç doğuracağı tartışmaları olayın daha geniş bir bağlamda ele alınmasına sebep olmuştur. Yani Osmanlı-Alman ittifâkı artık sadece Rusya'nın değil, hem Fransa hem de düvel-i muazzama için de bir sorun olarak algılanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla 1914 yılından itibaren bu konu Fransız basınını oldukça meşgul etmiştir. Her şeyden önce, Alman heyeti, ittifâk devletlerinin diplomatik başarısızlığı olarak ele alınmıştır. Fransızlara göre; Almanlar, Türkiye ile ilgili meseleleri başarı ile örtbas etmişlerdi.[47] Fransız basını "*Osmanlı Devleti'nin adeta Almanlara peşkeş çekildiğini ve bu hatanın sorumluluğunda Fransa'nın da büyük payının olduğunu ve bunun temel nedeninin uzun zamandan beri Doğu politikasındaki hatalar olduğunu*"[48] ileri sürerek; Fransız hükümetlerini eleştirmekteydiler. Bu konuda *L'homme libre journal quotidien du matin* Gazetesi'nin eleştirisi şu şekildeydi:

"*Eğer Alman subaylar son dönemde İstanbul'da askeri üstünlüğü ele geçirmişse, bunun Jön Türklerin bir hatası olmadığını düşünüyoruz. Fransa tam bu zamanda Almanlar ile bu konuda bir işbirliği içerisine girmek istedi. Osmanlı ordusunun teknik ve idari yapılanmasında görev almak istiyorlardı. Konu Fransız Harbiye Nezaretinde ele alınmış, hatta çoğunluk bu işbirliğine yanaşmışsa da General Castelnau bütün gücüyle şiddetli bir muhalefetle diğer üyeleri etkileyerek bunu engelledi.*"[49]

46 *Le Temps*, 2 Aralık 1913.

47 *Le Petit Parisien*, 27 Aralık 1913.

48 Paul Richard'ın buna ilişkin bir yazısı için bkz. *L'Aurore* 15 Aralık 1913.

49 *L'Homme libre journal quotidien du matin*, 11 Aralık 1914.

Osmanlı Hükûmeti, Almanların Osmanlı Ordusu'nu idare edeceklerini bildirdikleri dönemde Fransa'dan borç almaktaydı. Fransız basını bu duruma ateş püskürmekteydi. Basının bu kızgınlığı muhafazakâr *La Croix* Gazetesi'nde "*Fransız Büyükelçisi Bompart o kadar pasif kaldı ki Türkler hâlâ bir Fransız bankasından borç alabilmekteler. Böylece Fransa Türkiye'yi tehdit edebileceği finans kozundan mahrum kaldı. Raymond Poincaré*[50] *bu politikanın temel sorumlusudur ve eğer Rusya'nın politikalarını saymazsak, onun politikaları kadar tutarsız, kararsız ve kötüsünü bulmak mümkün değildir*" sözleriyle dile getirilmişti.[51] La Croix, bu askerî heyetle beraber Türkiye'nin artık Almanya'nın eline geçtiğini, bundan sonra Osmanlı Ordusu'nun Almanların hizmetine gireceğini ve bir kriz esnasında Almanların çıkarları için çalışacağını dile getirerek, geleneksel Fransız Şark siyasetine aykırı bir şekilde Rusya ile olan ittifâkın böyle bir sonucu doğurduğuna ve Rusların aslında, müttefikten ziyade Fransa için bir rakip olduğuna dair eleştiriler yapmaktaydı.[52]

Le Temps Gazetesi Alman Askerî Heyeti'nin İstanbul'a gelip yerleşmesine rağmen Rusya'nın halen daha bu konuda bir çözüm ortaya koyamadığını, bundan dolayı da müttefiklerinin bir şey yapmalarının zor olduğunu yazmaktadır. Rusya'nın bu meseleden başlıca etkilenecek ülke olduğu belirtilen yazıda İstanbul ve Boğazların Rusya için önemli olduğu, Rusya'nın Boğazlar'dan geçişlere bazen olumlu bazen de

50 Fransa Başbakanı (21 Ocak 1912 – 21 Ocak 1913) ve Cumhurbaşkanı (18 Şubat 1913 – 18 Şubat 1920).

51 *La Croix*, 16 Aralık 1913.

52 *La Croix*, 20 Aralık 1913. Napolyon Bonapart'ın 1812 yılında Rusya'ya kaybettikten sonra Fransa İmparatorluğu büyük bir düşüşe geçmiş ve Kutsal ittifâk 1814'te Fransa'yı işgal etmişti. Rus Çar'ı Aleksandr'ın 31 Mart 1814'te sonra Paris'e girişi Fransız halkının unutamadığı tarihî anlardan biri olarak anılmaya başlanmıştı. Paris sokaklarında "*Yaşasın Aleksandr*" sedaları yükselirken; Fransız basını Çar'a övgüler yağdırmaktaydı. Bu olay 1853 yılındaki Kırım Savaşı'na kadar olan dönemde Fransa'da Rus fobisi (*Russophobia*) olarak adlandırılmıştı ve I. Dünya Savaşı'na kadar Fransızlar, Ruslar'ı korkulması gereken bir rakip olarak algılamışlardı. Bkz. Raymond T. McNally, "The Origins of Russophobia in France: 1812-1830", *The American Slavic and East European Review*, 17 (2), (1958), ss.173-189; A. Narotchnitzky, "Deux tendances dans l'histoire de relations franco-russes (Bilan des recherches et des problèmes)", *Revue Historique*, 227, (1967), s. 99-124.

olumsuz yaklaştığını belirtmektedir. Rusya, kendisine karşı bir gücün burayı kontrol etmesine yaklaşmamaktadır. Bunun Rusya'nın yüzyıllık bir politikası olduğu belirtilen yazıda İstanbul'u ve Boğazlar'ı kontrol edecek bir Avrupalı gücün sorunun merkezinde olduğu belirtilmektedir. Yazının devamında İngiltere ve Fransa'nın İstanbul'da finansal bir güce sahipken Rusya'nın basından başka bir gücü olmadığını ve Rus basının da bu durumu yani Almanların Türkiye'deki askerî heyeti konusunda eksik değerlendirmeler yaptığı vurgulanmaktaydı. Rusya'nın bu konuda net bir duruş sergilemesi gerektiği, Rusya'nın ne istediğinin belli olması durumunda müttefiklerinin onun istediklerini yapmaktan çekinmeyeceği, ancak müttefiklerin Rusya'nın yerine hareket edemeyecekleri ve Almanya-Fransa ve Almanya-İngiltere meselesinin Rusya'nın yokluğunda dönüştürülemeyeceği de belirtilmekteydi.[53]

Le Temps Gazetesi, Almanların Birinci Ordu'nun komutasını ele geçirmeleri konusunda Rusya'nın nasıl bir tepki vereceğinin bilinmediğini; ancak St. Petersburg kabinesinin Ermenistan'da askeri bir hamle yapacağının beklendiğini yazmaktadır. Aynı şekilde Almanya'nın da Anadolu'da Osmanlı toprak bütünlüğü konusunda bir hamlesinin olacağı beklenmektedir. Yazıda Almanların yardımını kabul eden Türklerin durumun karışık bir hale geldiğini gördüklerini, Türk basınının sadece üçlü ittifâkı suçladığını; ancak olayın diğer tarafını görmezden geldiğini yazar. Bu konuda gazete, gittikçe büyüyen bu meseleye dair bir dosya açarak Türklerin dikkatini çekme amacındadır. 1908 İhtilali ile Meşrutiyet idaresinin kurulduğunu belirten gazete, bunun Fransa'da memnuniyetle karşılandığını belirterek; yeni rejimin yaşaması için dış zorlukların üstesinden gelinmesi ve toprak kayıplarının engellenmesi gerektiği fikrindedir. Avusturya ve Macaristan'ın Bosna Hersek'i işgal ettiğini yazan gazete, burada Alman ve Rus baskısının devreye girdiğini, iki sene sonra bu kez İtalya'nın Trablusgarp'a ve adalara saldırdığını, bu durumda üçlü ittifâkın bir kez daha Osmanlıların kapısını çaldığını; ancak Almanların 1909'a kadar Osmanlılara yardım etmediğini yazar.

Balkan Savaşları'ndaki gelişmelerden bahsedilen yazıda Osmanlıların bu savaşta Alman desteğini yanlarında bulmadığını, Almanların desteği olmadan yapılan barışta ise Osmanlıların neredeyse Balkanların tamamını kaybettiğini belirtir. Bu bağlamda finansal bir yardım

53 *Le Temps,* 22 Aralık 1913.

karşılığında Almanların İstanbul ordusunun komutasını ele aldıklarını, askeri bir eğitim söz konusu olduğunda bunun Türkiye açısından çok önemli olmadığını; ancak Almanların bu tercihlerinin politik bir tarafı olmadığı belirtilmektedir. Diğer taraftan Türkiye'nin bu tercihinin Asya'nın geleceği açısından önemli sonuçlara gebe olacağının da altı çizilmektedir. Bu işbirliğinin siyasî tarafının yanında ekonomik bir tarafının da olduğu ifade edilen yazıda Alman heyetinin Türkiye'de olmasının Türkiye'nin içinde bulunduğu finansal krizden çıkması için elzem olan, Avrupa devletlerinden borç almasının önünde engel olduğu ve dolayısıyla Almanya'nın yanında olmasının Osmanlı Devleti'nin durumunu zorlaştıracağı belirtilmektedir. Buna karşın İngiltere, Fransa ve Rusya'nın oluşturduğu ittifâk, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü garanti etmekte ve Bağdat Demiryolları imtiyazında olduğu gibi baskı uygulamamaktadır. Müttefiklerin Türkiye'ye yardım etmeye hazır olduklarını belirten yazı, Almanya'nın Türkiye'ye olacak bu yardımı engellediğini ve Türkiye'yi sona doğru götürdüğünü ifade etmektedir.[54]

Yukarıda da değinildiği gibi Fransız basını Alman subayların İstanbul'a gelişini İtilâf Devletlerinin zayıflığının bir sonucu olarak görmekteydi. *La Croix* Gazetesi Rusya'nın çabasını ve müttefiklerin gevşekliğini "*Bugün İstanbul'da Alman bir generale bakmak için Bulgaristan'ın ilerleyişini durduran Rusya'nın durumu, aslında kötü bir maceradan ibaret! İki aydır bu heyeti engellemeye çalışan Rusya, sadece Almanlar nezdinde girişim yaparak; bunu başaracağını sansa da sultan ile bu konuda hiçbir münasebeti olmadı. Bu, Rusya için büyük bir hataydı.*" sözleriyle eleştiriyordu.[55] Kiliseye yakınlığı ile bilinen La Croix, Fransa'nın pasif Doğu siyasetini eleştirerek; Osmanlı Devleti üzerindeki kadim Fransız tesirinin kaybedildiğini şu sözlerle dile getiriyordu:

"*Fransız diplomasisi ve kamuoyu, Doğu'daki etkinliğimizden oldukça endişeli. Bankalarımızdan borç alan Türkiye, Edirne'yi geri aldıktan sonra Alman etkisi altına girdi. Sırplar Alman topu satın aldı. Yunanlılar, bizim altınlarımızla Almanlardan dretnot satın aldılar. Bu noktada Fransızların çıkarları kötü etkilenmiş durumda. Türklerin yeniden elde ettiği Trakya'daki topraklarında bulunan kiliselerdeki Fransız bayraklarının yerinde şimdilerde yeller esiyor. Sırplar, Manastır'da Katolikleri*

54 *Le Temps,* 19 Aralık 1913.

55 *La Croix,* 16 Aralık 1913.

tanımıyorlar; Yunanlılar, Katolik köylerini tahrip ettiler. Artık bu bölgelerde Fransız bayrağına saygı gösterilmiyor."[56]

L'homme libre journal quotidien du matin Gazetesi'nde C. Clemenceau, "*Made in Germany*" adlı makalesinde aynı doğrultuda, yani İtilâf Devletleri'nin diplomatik zafiyetlerinin Almanya'nın güçlenmesine olan katkısı hakkında, görüşler ileri sürmüştür. Ona göre; Alman İmparatoru II. Wilhelm, Sultan II. Mehmet'inkinden daha az gürültülü bir şekilde Bizans'ı ele geçirmek için bir general ve on beş zabitanı göndermiştir. "*Almanları tanıyan herkes bir saniye beklemeden hazırlanıp, harekete geçmek üzere olduklarını bilir*" diyen Clemenceau, artık politika zamanının sona erdiğini ve temel meşguliyeti yarını ertelemek olan siyasetçilere önemli şeyler telkin edebilecek bütün gevezelikleri sona erdirmeyi tavsiye ediyordu. Zira Berlin'den gelen haberler işin çoktan uygulamaya geçtiğini gösteriyordu. Clemenceau, bu ortaklıkta Osmanlı Devleti'nin de kendi hesabını iyi yaptığını düşünmekteydi: "*Türkler, uygun zamanı kollamakta ustalar. Türkler, sadece Almanların kuklası değiller, Avrupa'daki mağlubiyetlerin intikamını almayı da düşünüyorlar. Sultanın II. Wilhelm'in ordusuna sırtını dayamasını yeniden düşünmek gerekecek.*[57]

Alman Askerî Heyetinin Yetkileri Neler Olacaktı?

Osmanlı-Alman işbirliğini takip eden Fransız basınına göre; Alman Subaylar ile Osmanlı idari ve askeri yöneticileri arasında ciddi bir uyuşmazlık ve anlaşmazlık mevcuttu. En çok tartışılan konulardan birisi de "*Liman von Sanders'in yetkileri*" meselesi idi. Liman von Sanders, 1913 yılında göreve başladığında sadece Birinci Ordu kumandanı olarak atanmıştı. Yukarıda da değinildiği gibi, Sadrazam Said Halim Paşa, yabancı basın mensuplarına Liman von Sanders'in İstanbul'a gelişinden sonra yaptığı açıklamada; Alman generalin yetkilerinin kısıtlı olacağını ve İstanbul garnizon kumandanı Faik Bey'in kumandası altında olarak sadece boğazlarla ilgili görevleri olacağını açıklamıştı.[58] Fransızlara gö-

56 *La Croix*, 30 Ocak 1914.

57 *L'Homme libre journal quotidien du matin*, 16 Aralık 1913.

58 *L'Homme libre journal quotidien du matin*, 16 Aralık 1913; *Le Figaro*, 16 Aralık 1913.

re; Sadrazamın açıklaması her ne kadar Alman subayların boğazların istihkâmına yönelik olduğunu açıkça ortaya koysa da diğer kumandanlıklar üzerinde etkili olup olmayacakları sarih değildi. Rusya da bu konuda Osmanlı tarafının İtilâf Devletleri'ne yönelik yaptığı açıklamayı yetersiz bulmaktaydı.[59]

Fransız medyasında Liman Paşa'nın yetkilerinin arttırılıp arttırılmayacağı ya da heyetin sadece İstanbul ile sınırlı kalıp kalmayacağı tartışılmaktaydı. Hatta Liman Paşa'nın aslında Erzurum'daki ordu için geldiğine dair rivayetler bile yer almaktaydı.[60] Bâbıâlî'nin Liman Paşa'nın İstanbul'daki Birinci Ordu ve Harbiye Okullarının kumandanlığına tayininin Rusya'ya karşı yapılmış herhangi bir hamle olmadığı ve hadisenin tamamen Enver Paşa'nın inisiyatifi ile gerçekleştiği ifade etmesinden sonra bu hamle, Alman basınına göre, Alman hayranı Enver Paşa karşısında Liman Paşa'nın yetkilerini sınırlamayı hedefleyen Fransız-Rus diplomasinin başarısı olarak kabul edilmekteydi. Fransız basını da bu hadiseyi "*Bâbıâlî'nin tavizi*" olarak görmekteydi.[61]

Fransız basını, Alman askerî uzmanların etkinliğini daha sonraki dönemlerde de takip etmeye devam etmiştir. *L'Humanité* Gazetesi, Sanders'ten başka bir Alman komutanın Edirne'ye tayin edilmesini Alman heyetinin ilerde daha fazla yetki alacağının işareti olarak görüyordu.[62] *Le Figaro* Gazetesi de İstanbul'a yeni Alman askeri uzmanların gelişinden serzenişle bahsetmekteydi. Gelenlerin üçü albaydı ve albayların her biri önemli görevlere getirilmişti. Albaylardan biri Edirne'deki kalelerin kumandanlığına, diğeri topçu bölüğü gözlemciliğine ve üçüncüsü ise topçu okuluna atanmıştı. Rütbeleri yüzbaşı olan diğer dört subay ise; ağır topçu bölüğünde, topçu okulunda, birinci süvari bölüğünde ve harp okulunda eğitmen olarak görevlendirilmişlerdi.[63] Fransız basını Almanya'ya giden Osmanlı öğrencilerini de Osmanlı-Alman yakınlaşmasının bir yansıması olarak görüyordu. Bu öğrenciler içinde II.

59 *L'Homme libre journal quotidien du matin*, 17 Aralık 1913.

60 *Le Temps*, 6 Kasım 1913; 28 Kasım 1913; 30 Kasım 1913; 2 Aralık 1913.

61 *L'Homme libre journal quotidien du matin*, 12 Ocak 1914 ve 13 Ocak 1914.

62 *L'Humanité*, 6 Ocak 1914; *L'Homme libre journal quotidien du matin*, 6 Ocak 1914.

63 *Le Figaro*, 1 Mart 1914; *Le Temps*, 20 Mart 1914; Ayrıca *L'Homme libre journal quotidien du matin*, 24 Şubat 1914.

Abdülhamid'in çocukları da vardı. Şehzade Cemalettin, Alman ordusunda eğitim alacak; diğer Şehzadeler Abdülrahim, Abdülcelil ve Fuat ise, Alman Harp Okulu'nda staj yapacaktı.[64]

Fransız basını, Alman askeri heyetinin İstanbul'a gelişinden savaşın başladığı döneme kadar öncelikli olarak heyetin İstanbul'daki durumuna odaklanmış ve İstanbul'dan gelen haberlere göre Fransız kamuoyunu aydınlatmıştı. Bu konuların dışında Fransız basını, savaş öncesinde Osmanlı Devleti ile Rusya, Fransa ve İngiltere arasındaki münasebetleri de takip etmiştir. Rusya cephesinden bakıldığında Rusya'nın İstanbul'daki Alman askeri heyetinden duyduğu rahatsızlık ortadaydı. Hatta buna tepki olarak Rus Dışişleri Bakanı Sazanov, Osmanlı Devleti'nin Doğu sınırına saldırmayı bile düşünmüştü.[65] Bundan dolayı Osmanlı hükümeti Ruslar ile görüşmelere devam ederek ikili ilişkileri belli bir düzene oturtma amacındaydı. Bu amaçla Mart 1914'te Osmanlı Devleti ve Rusya arasında siyasî ve iktisadi bir yakınlık tesis etmek için "*Türk-Rus Dostluk Cemiyeti*" kurulmuştu.[66] Öncesinde ise; Enver Paşa ile Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi, von Giers arasında Alman Askerî Heyeti ve diğer meseleler hakkında görüşmeler yapılmış ve Enver Paşa, Rus elçisini Alman heyetinin askeri yetkileri konusunda bilgilendirmişti. *L'Echo de Paris* Gazetesi'ne göre; görüşme olumlu bir şekilde neticelenmişti.[67]

Bunun gibi Fransız basını özellikle Talat Paşa'nın başkanlığındaki Osmanlı heyetinin Çar II. Nikola ile Livadia'daki görüşmesini de takip etmişti.[68] Osmanlı-Rus görüşmelerinde olduğu gibi basın Osmanlı-Fransız görüşmelerine fazlasıyla alaka göstermişti. Osmanlı Hükûmeti, Cavid Bey'i Paris'e göndermişti. 1914'ün Nisan ayında temelde ekonomik meselelerin söz konusu olduğu müzakereler başlamıştı. Bu yakınlaşmanın bir göstergesi olarak "*Türk-Fransız Dostluk Cemiyeti*"

64 *Le Temps*, 6 Mayıs 1914.

65 Tunç, "Fransız Askerî Ataşesi Yarbay Maucorps un Gözüyle Alman Askeri Heyeti ve General Liman von Sanders in İstanbul'daki Faaliyetleri", s. 617.

66 Sabahattin Özel, "Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti-Rusya İlişkileri", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 12 (1998), s. 237-257.

67 *L'Echo de Paris*, 15 Ocak 1914; Kırışman, a.g.m., s. 8.

68 *Le Figaro*, 8, 13 Mayıs 1914.

kuruldu. Cemal Paşa'nın başkanlık ettiği cemiyet, ilk toplantısını 3 Nisan 1914'te yapmıştı.[69] Fransız basını, Fransız yanlısı olarak gördükleri Cemal Paşa'nın çabalarını Fransa için yeni imtiyazlar koparma ve Osmanlı Devleti'nin Fransa'nın yanında savaşa girmesi için bir araç olarak görmekteydi.[70]

Genel olarak bakıldığında Fransız basının büyük oranda eğildiği konu; olan Alman Askerî Heyeti idi ve bu hadise, tarihte eşine rastlanmayan şekilde Boğazlarda Almanların üstünlüğünün işareti[71] olarak görülüyordu. Fransızlara göre Almanya'nın bu askerî heyetle hedeflediği en önemli şey; Osmanlı Devleti'ni kendi sömürgesi haline getirmekti. Fransızlar, Almanların askeri ortaklıktan sonra savaşa beraber girerek Doğu'da Fransa'nın yerini almayı hedeflediğini de düşünmekteydiler. Alman Ordusu'nun 1872'den itibaren İstanbul'da Fransızların icra ettiği rolü oynamaya başladığına ve bütün Fransız millî çabalarının terk edildiğine dair yazılar çıkan Fransız basını, Almanya'nın her geçen gün yerinin daha da sağlamlaştırmasından dem vurarak hayıflanmaktadır. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'ndan istifade eden Almanya, 1912'deki yenilgilerden etkilenmemiş; aksine nüfuzunu daha da arttırmıştı.[72]

Almanya'nın Fransa'nın yerini almasından hayıflanan muhafazakâr La Croix Türkiye'deki Alman etkisini "*Türkiye'de eskiden tramvay biletlerinde Türkçe ve Fransızca ibareler yer alırken; artık Almanca kullanılmaktadır. Türkiye Almanlaşmaktadır. Almanlar okullar vasıtasıyla da kültürlerini Türkiye'de yaymaya çalışmaktadırlar*" sözleriyle dile getiriyordu.[73] Bu bağlamda Almanların Doğu'da hedeflerine ulaşmak için uyguladıkları politikalar da Fransız basınında yer alıyordu. Mesela Almanların, Yunanlarla el altından müzakere masasına oturarak; Osmanlı Devleti'ne karşı "*ikiyüzlü bir siyaset*" takip ettiği şeklinde bir yorum da yapılmıştı. *Le Figaro* Gazetesi, Alman-Yunan yakınlaşmasının Osmanlılarda "*hayal kırıklığı*" yarattığını ifade ederken; Osmanlı-Alman ittifâkının "*zayıflığını*" da göstermeye çalışıyordu.[74]

69 *Le Temps*, 1 Mayıs 1914.

70 Kırışman, "I. Dünya Savaşı Öncesinde Fransız Basınında Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler", s. 11.

71 *La Croix*, 17 Aralık 1913.

72 *Le Temps*, 8 Aralık 1913.

73 *La Croix*, 1 Eylül 1915.

74 *Le Figaro*, 21 Şubat 1914.

Türk-Alman İttifâkı ve Türkiye'nin Almanya'nın Yanında Savaşa Girmesi

Savaş başladıktan sonra Almanların bu ittifâk ile ulaşmak istedikleri hedeflerin neler olabileceğine dair bazı yazılar da kaleme alınmıştı. La Croix'ya göre; Alman İmparatoru II. Wilhelm yaklaşık olarak yirmi yıldan beri süregelen "*megaloman politikalarını kutsallaştırma*" peşine düşmüştü. Mezopotamya'ya girmeye çalışan imparator, Bağdat Demiryolu ve onun uzantıları ile de Pasifik'e girmeyi amaçlamaktaydı. Savaş, ona istediği bu fırsatı sunmuştu. İmparator, Türk askerleri vasıtası ile bunu gerçekleştirmeyi düşünmekteydi. Gazete, II. Wilhelm'in İskender gibi Hindistan'a kadar her yeri fethedeceğini; ancak bu defa karşılarında İngilizler olacağını vurgulamaktaydı.[75]

Fransız basını savaşın başlamasından sonraki olayları da takip ederek okuyucularını Doğu'daki gelişmeler hakkında bilgilendirmeye devam etmişti. Goben ve Brausleu gemilerinin Akdeniz'deki hareketliliği, Türk sularına girişinin yankıları basında çıkan haberlerde de görülmektedir. *Le Temps* Gazetesi bu iki zırhlının Boğazlardan geçişinin anlaşmalara aykırı olduğunu, 1856 Paris ve 1878 Berlin Muahedelerine atıfla okuyucularına aktarmaktaydı.[76] Zırhlıların Rus limanlarını bombardımana tutmasından sonra Osmanlının takındığı tavır; "*millî başkaldırı ve ihtilal*" olarak algılanmakta ise de İttihat ve Terakkinin hayal dünyasından ibaretti. İttihat ve Terakki Partisi'nin bu tavırlarının asıl nedeni ise; zayıflıklarına ve kamuoyunun muhalefetine rağmen ellerinde tuttukları iktidarı kaybetmemekti.[77] Bunun gibi savaşın fiilen başlamasından sonra savaşa dair gelişmelerin daha yoğun bir şekilde Fransız basınında yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda Çanakkale Cephesi'nde Fransızlar ile Osmanlıların karşı karşıya gelmeden Fransız basınının propaganda amaçlı yazılar kaleme almaya başladıkları görülmektedir. *La Croix* gazetesinde 27 Şubat 1915 tarihînde çıkan bir haberde İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi (Louis) Mallet'in diplomatik yazışmalardan mürekkep bir kitapçık bastırdığı bilgisi yer almaktaydı.[78]

75 *La Croix*, 28 Aralık 1915.

76 *Le Temps*, 13 Ağustos, 1914.

77 *L'Homme libre journal quotidien du matin*, 4 Ocak 1914.

78 Gazetenin bahsettiği eser, 1914 yılında Foreign Office tarafından yayımlanan *Correspondance Respecting Events Leading to the rupture of Relations with Turkey*

Bu kitaptan yola çıkılan haberde Osmanlı Devleti'nin adım adım İtilâf devletlerinden koparak Almanların eline nasıl düştüğü izah edilmekteydi. 1913'te bu konuya dair öz eleştiri niteliğindeki haberlerin yerini artık İttihat Terakki Partisi'nin yöneticilerini eleştiren haberler almaya başlamıştır. Haberde, Osmanlı Devleti'nin İtilâf Devletleri'nden kopuşunun mesuliyeti, Enver Paşa'ya isnat edilmiştir. Yürütme gücünün hükümetin elinde olmadığı bir sistemde hükümet üyelerinin zayıflığına Enver ve Talat paşaların baskın yapıları eklenince bu iki paşa, Osmanlı Devleti'ni Almanların yanında savaşa sürüklemişlerdi. Barış yanlısı olan sadrazam (Said Halim Paşa) da onlar karşısında çaresiz kalmış ve Goben ve Breslau adlı iki Alman gemisini kabul ederek onların Rus limanlarını bombalamasına ses çıkaramamıştır. Bu arada, Almanların vaatleri de haberde sıralanmıştır. La Croix bu vaatleri "*Rusların asırlardır devam eden saldırıları sona erecek, Mısır yeniden Sultanın toprağı haline gelecek, sömürge durumundaki Hindistan ve diğer Müslüman bölgeler Halifelik vasıtasıyla Osmanlı'ya bağlanacak. Hülasa Osmanlı Büyük Doğu Gücü, Almanya ise Büyük Batı Gücü olacak*" şeklinde sıralamıştır.[79]

Yine Çanakkale deniz muharebeleri başlamadan *Le Petit Parisien* Gazetesi, "Çanakkale Şatoları Müttefiklerin Elinde" başlıklı bir haber yayımladı. Haber, Çanakkale istihkâmlarının oldukça zayıf olduğu ve Osmanlı Devleti'nin günden güne zor bir duruma düştüğü iddiasına odaklanmıştı. İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Cephesi'ne doğru ilerledikleri bir zamanda "*sağlam bir kaynağa*" dayandırdıkları haberlerinde İstanbul'da İttihat ve Terakki Partisi liderlerinin vatan haini ilan edildiğine dair afişlerin asıldığını belirten *Le Petit Parisien* Gazetesi, İzmir'de asker kaçaklarının olduğunu, idari ve askeri erkânın İtilaf Devletleri lehine demeçler verdiklerine de haberinde yer vermekteydi. Gazetede, ayrıca İttihat ve Terakki Partisi kurmaylarının "*fikir ayrılığına*" düştüklerini, Almanları saf dışı bırakarak, İtilaf Devletleri ile iyi şartlara sahip anlaşma yapılabileceği fikrinin de gündeme geldiğinden bahsedilmekteydi.[80]

---

adlı eserdir. İngiliz elçinin bu olaylara ilişkin fikirlerinin bir değerlendirilmesi için bkz. Meral Balcı, "İngiliz Büyükelçinin Gözünden I. Dünya Savaşına Giden Yolda Osmanlının İçinde Bulunduğu Durum", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 2/1 (2015), s. 9-35.

79 *La Croix*, 27 Şubat 1915.

80 *Le Petit Parisien*, 3 Mart 1915.

Osmanlı Devleti'nin Almanya ile olan ittifâkının halk ve idareciler tarafından sorgulandığına dair oldukça fazla yayın söz konusudur. Mesela *Le Petit Parisien* Gazetesi savaş başladıktan hemen sonra İstanbul'da her geçen gün Almanya'nın zoru ile bir savaşa girilmesinden halkın yakınmaya başladığı belirtmektedir. Devamında Wangenheim ve Sanders'in tüm çabalarına rağmen Türk Hükûmeti'nin savaş dışında kalmaktan yana olduğunu, hatta Bâbıâlî'nin İtilâf Devletleri ile ilişkilerinin kopması ve savaşa girmesine Souchon komutasındaki donanmanın neden olduğu ve şimdiye kadar yaşanan olayların Alman hayranı olan Türkleri "*hayal kırıklığına*" uğrattığını iddia etmektedir. Basına göre Fransız ve Rus cephesindeki operasyonları izleyen askeri erkân ve İttihatçıların içinde Avusturya ve Almanların yenilgisinin Türkiye için doğuracağı vahim sonuçlardan endişe edenler yer almaktaydı. İstanbul'da Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'nı bırakarak ordunun başında general olarak göreve başlamasının sorgulandığı da belirtmekteydi. Birkaç zamandan beri Enver Paşa ile Sanders arasında bir anlaşmazlığın olduğu da belirtilerek Sanders'in Mısır ve Kaskasya'da Osmanlı ordularının yenilgisinin kaçınılmaz olduğunu düşündüğü ifade edilmektedir. Gazete, "*acaba Sanders'in tüm mesuliyeti Enver Paşa'ya mı yüklemeye çalıştığının ya da durumun ciddiyetinden endişe eden Sanders İstanbul'dan çıkmak için fırsat mı kolladığının*" bilinmediğini, aslında her iki ihtimalin de olası olduğunu belirtmekteydi. Ancak gazete durumun günden güne kötüye gittiğini ve halkın da gerçek durumun farkına vardığını ve Alman Askerî Heyeti'nin de bunun sonuçlarına katlanması gerektiğini belirtmekteydi. Haber son olarak çok sayıda Alman ailenin İstanbul'u terk etme hazırlığı yapmasını "*sevindirici bir gelişme*" olarak nitelemektedir.[81]

Yine Sarıkamış harekâtı sonrasında "İstanbul'un nabzını tuttuğunu iddia eden" Fransız basınında bu olay üzerinden hem Enver Paşa'ya hem de Almanya ile yapılan ittifâka karşı bazı makaleler yazılmıştı. *Le Petit Parisien* Gazetesi'ne göre Kafkas harekâtında Osmanlı Devleti'nin başarısızlığa uğraması İstanbul'da derin bir tesir yaratmıştı. Bu durumun neden olduğu "*memnuniyetsizlik*" sadece devlet adamları arasında değil tüm halk nezdinde de görülmekteydi. Halkın tepkisi

81 *Le Petit Parisien*, 4 Ocak 1915.

o kadar fazlaydı ki sultanın ve bakanlarının hayatlarının garanti olup olmadığı merak edilmekteydi. Gizli bazı afişler Almanların, Türklerin gerçek düşmanları olduğunu ilan etmekte ve Türkleri Alman liderlerin tiranlığına karşı harekete geçirmeye çağırmaktaydı. Gazete bu gösterilerin etkisiz olmadığını ve Enver Paşa ve Almanya'ya karşı her geçen gün gösterilerin yapıldığını yazmaktaydı.[82] Yine bir başka propaganda haberine göre; Enver Paşa, Sanders'e karşı açıkça bir muhalefet göstermeye başlamıştı. Enver Paşa, Sanders'in tutuklanmasını istemiş; ancak Sanders bundan kurtulmayı başarmıştı.[83]

Aslında Fransız basınının Enver Paşa ile savaş öncesinden itibaren ilgilenmeye başladığı görülmektedir. Enver Paşa İzzet Paşa'nın yerine Harbiye Nazırlığı'na gelmesi sürecinden itibaren ilgi konusu olmaya başlamış ve basında kariyeri ve etkinliği, konusunda haberler yapılmaya başlanmıştı.[84] Özellikle de onun Almanya'da eğitim görmesi, İttihat ve Terakki içindeki konumu ve neler yapabileceği merak edilen konulardandı.[85] Elbette Enver Paşa'nın Alman Askerî Heyeti ile olan ilişkileri ve planları da dikkatlerden kaçmıyordu. Mesela göreve başladıktan sonra yaşlı yüksek rütbeli 280 subayın emekliye ayrılması Fransız basınının ilgisini çekmiş ve Fransız basınında bu hareket "*Enver Paşa ve kıyım*" şeklinde yansıtılmıştı. Le Matin ve La Croix gazeteleri emekliye sevk edilen personele ayrı bir ilgi göstermişti. Fransız basınının bu hassasiyetinde Almanya'ya yakınlığı ile bilinen Enver Paşa'nın bu hareketinin "*Osmanlı Ordusu'ndaki Alman*" etkisine yapacağı pozitif katkı da etkili olmuştu. Bu şekilde Almanların Osmanlı Ordusu'nda daha etkin olmaları Fransa için "*tedirgin*" edici bir gelişme olacaktı. Savaşın fiilen başlaması ise Enver Paşa ile ilgili daha sert haberlerin yayınlanmasına neden oldu. Haberlere göre Enver Paşa Osmanlı Devleti'nin "*kendince bir maceraya*" sokuyor ve Sanders Paşa ile işbirliği ile Osmanlı Devleti'nin hâkimi haline geliyordu.[86]

82 *Le Petit Parisien*, 11 Ocak 1915.

83 *Le Petit Parisien*, 24 Mart 1915.

84 *Le Petit Parisien*, 4 Ocak 1914.

85 Mustafa Kırışman, "I. Dünya Savaşı Başlarında Fransız Basınında Enver Paşa Algısı", Social Sciences Studies Journal, 3/12 (2017), s. 1910.

86 Kırışman, "I. Dünya Savaşı Başlarında Fransız Basınında Enver Paşa Algısı", s. 1911.

Goben ve Breslau gemilerinin Rus limanlarını bombardımana tutması üzerine Fransız basını hem Almanlar hem de Türkler için oldukça ağır ifadeler kullanmıştır. Bu haberlerden birisi Fransızların Almanlara olan yaklaşımını ve Enver Paşa'ya yönelik eleştiriyi "*Maceraperest, bencil ve aynı yıkım tanrısına tapan, insanlığın ilkel felsefesine sahip II. Wilhelm ve Enver Paşa... Türkiye'nin böyle sıkı bir birliktelik ile tekrar güçlenmesinden korkuyor muyum? Türk asla medenileşemeyecek bir yıkımdır. Fakat ona ibadet özgürlüğünü, hadımlarıyla birlikte haremini verdiğinizde Muhammed'in cennetine en hızlı şekilde varabilmek için çabalar...*" Paşa'yı sözleriyle dile getiriyordu.[87] Le Temps ise aynı bağlamda Enver Paşa'nın, II. Wilhelm'in politikalarının "*aracı*" olarak görmekteydi.[88]

Savaşın ilerleyen aşamalarında Enver Paşa hakkında Fransız basını yazılar neşretmeyi sürdürdü. Bu yazıların da ortak noktası; Osmanlı Devleti'ni Almanya yanında savaşa sokması nedeniyle eleştirel bir karakter taşımalarıdır. Mesela, *Le Petit Parisien* Gazetesi Enver Paşa'yı hedef alan bir yazı yayınlamış ve bu yazıda "*Enver Paşa'nın yarı mitolojik bir karakter olarak görüldüğünü; ancak Enver Paşa'nın fiziksel olarak güçlü birisi olmasına karşın ülkesinin yırtık bayrağının altında ne yapıp yapamayacağının belirsiz olduğunu*" belirtiyordu. Gazete, Enver Paşa'nın ne Türkiye ne de Almanya için faydalı olmayacak bir mücadele verdiğini, ancak İtalyanların hassasiyetlerine dokunduğunu belirtir. Alman halkının Enver Paşa'nın Almanya'ya bir şeyler kazandıracağına dair boş bir düşünce içinde olduklarına da değinen haber Osmanlı-Alman askeri harekâtının ne zafer ne de güvenlik vadetmediğini belirtmekteydi.[89] Bu örneklerden de görüldüğü gibi Fransız basını Enver Paşa'nın Harbiye Nâzırı olmasını ve Osmanlı Devleti'ni savaşta hangi tarafta yer alacağı konusunda yönlendirmesini Alman Askerî Heyetin etkisinin bir devamı ve Osmanlı-Alman yakınlaşmasını kolaylaştıran bir unsur olarak görmekteydi.

İncelenen dönemde Fransız gazete haberlerinin aynı kaynaklardan beslenmesi nedeniyle genel bir benzerlik gösterdiği söylenebilir. Bununla birlikte farklı ideolojik bakış açıları gazetelerde neşredilen makalelerde öne çıkarak, Fransız basınında farklı yaklaşımların sergilenmesine

87 *L'Homme libre journal quotidien du matin*, 5 Kasım 1914.

88 *Le Temps*, 20 Ağustos 1914.

89 *Le Petit Parisien*, 1 Nisan 1915.

sebebiyet vermiştir. Alman Askerî Heyeti'nin 1913'teki İstanbul'a gelişi, öncelikli olarak Rusya'nın bir sorunu olarak algılanmıştır. Fakat bu hadisenin gün geçtikçe ciddi bir yapıya bürünmesi ve Almanya'nın emperyal düşüncelerinin bir yansıması olarak algılanmaya başlanmasıyla, Alman Heyeti artık Fransız basını için bir "*sorun*" olarak izah edilmeye çalışılmıştır. Bu noktadan sonra Fransız basını bir taraftan özeleştiri yaparak, hadisenin bu noktaya varmasında Fransa ve müttefiklerinin Osmanlı'ya karşı takındıkları yanlış tavırların altını çizmişler, diğer taraftan propaganda amaçlı yazılarla Osmanlı-Alman ittifâkının istenilen sonuca varamayacağı üzerinde durmuşlardır.

Enver Paşa'nın Alman hayranlığı meselesi de tam da bu nokta ön plana çıkarılır ki bu algının oluşmasında dış basının önemini göstermesi açısından da Fransız basınında Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Partisi ile alakalı yazılar, son derece ilginçtir. Ayrıca gazetelerin derlemiş olduğu haberler, dönemi inceleyen eserlerde de yer alsa da hadiseye kronolojik açıdan bakışta önemli argümanlar sunmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

İTTİFÂKIN SAHADAKİ YANSIMALARI

1.

ALMAN VE OSMANLI SEFER PLANLARI VE OSMANLI SEFER PLANLAMASI VE HAREKÂTINDA ALMAN ETKİSİ

Cemal Candan[*]

"Plan, İstanbul'un korunması ile Almanlara destek olmak amacı ile azami Rus ve İngiliz kuvvetlerinin Osmanlı Cephelerine çekilmesi hedefleri arasında gidip gelmektedir"

Birinci Dünya Savaşı'nı; uzun süreli, koalisyonlara dayanan, topyekûn savaşın ilk örneği olması ve harp silah araç ve gereçlerindeki gelişmelere bağlı olarak yeni savaş taktik ve tekniklerinin ortaya çıkması nedeni ile harp tarihinde bir dönüm noktası olarak nitelemek mümkündür. Bunun yanı sıra Kurtuluş Savaşı'nı, Birinci Dünya Savaşı'nın son evresi olarak kabul ettiğimizde de, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin doğmasına yol açması nedeni ile de Türk tarihindeki önemli dönüm noktalarından biridir.

Bu bölümde, Türkiye'nin kaderini derinden etkileyen bu savaş hakkında bugüne kadar yazılmış eserleri tekrardan kaçınarak, yeni bir bakış açısıyla, Alman Genelkurmay Başkanlığı harekât planlarının Osmanlı cephelerini nasıl etkilediği ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu amaçla da üç noktaya odaklanılmıştır; operatif ve taktik seviye muharebelerden kaçınarak, siyasi karar alma mekanizmasının gölgesinde kalan stratejik seviye askeri planlamanın incelenmesi, Alman ve Osmanlı Genelkurmay Başkanlıklarının devletin karar alma mekanizması içindeki yerinin tespiti, Avrupa ve Osmanlı cephelerinin eş zamanlı olarak birlikte ele alınması ve aralarındaki etkileşimin irdelenmesi.

---

* Emekli Albay, İstanbul Üniversitesi Doktora Öğrencisi.

Stratejik Seviyenin Siyasi Tarih ile Operatif/Taktik Seviyelerden Farklılığı

Birinci Dünya Savaşı konusunda yazılmış harp tarihi eserlerine baktığımız zaman, büyük çoğunluğunun Çanakkale, Kafkas, Irak/İran, Kanal/Filistin/Suriye Cephelerindeki operatif harekâta[1] veya bu cepheler içerisindeki Arıburnu, Anafartalar, Sarıkamış, Kutü'l-Amâre, Gazze Muharebeleri gibi taktik seviye harekâta yönelik olduğu görülmektedir. Buna karşın, "*Berlin'de veya İstanbul'da genelkurmay başkanlıkları bir bütün olarak savaşı nasıl değerlendiriyorlardı? Stratejik seviyede nasıl bir planlama* içindeydiler?" soruları ikinci planda kalmıştır.

Bunun ilk sebebi, stratejik seviye askeri karar alma mekanizması ile siyasi karar alma mekanizmasının iç içe olmasıdır. Enver Paşa, hem Başkumandan Vekili, hem de İttihat ve Terakki Hükümeti'nin en etkili siyasi kimliği olarak; Avrupa cephelerine birlik gönderilmesine, Irak Cephesi'nde Altıncı Ordu'nun kurulmasına, Yıldırım Ordular Grubu'nun kurulmasına karar verirken veya Hindenburg ilhaksız barış taleplerini reddederken siyasi gerekçelerle mi yoksa askeri gerekçelerle mi karar vermiştir? Bütün bu konular, siyasi tarihin gölgesinde bırakılmış, bu kararların askeri açıdan irdelenmesi genellikle yapılmamıştır. Oysa harp tarihi açısından, sadece askeri olayları içeren ve siyasetin karışmadığı, operatif/taktik seviyedeki Sarıkamış Harekâtı'nı, Çanakkale Muharebelerini veya Kutü'l-Amâre Muharebelerini ele almak daha kolaydır.

İkinci bir sebep ise, stratejik seviye planlamanın, gerçek anlamda Birinci Dünya Savaşı ile birlikte belirgin hâle gelmesidir.[2] Birinci Dünya Savaşı'nın koalisyonlara dayanması ve dönemin çoğu askeri uzmanın görüşünün aksine dört yıl gibi uzun bir zamana yayılan topyekûn bir savaş

1 Askeri harekât planları, planların yapıldığı seviyeye göre taktik, operatif ve stratejik seviye olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Taktik planlar; tümen ve aşağısı, operatif planlar; ordu ve kolordu, stratejik planlar ise; kuvvet komutanlıkları ve Genelkurmay Başkanlıkları seviyesinde hazırlanan planlardır. Bir örnekle konuyu daha anlaşılır kılmak gerekirse; Kutü'l-Amâre Muharebesi taktik, Irak Cephesi harekâtı operatif, Osmanlı Ordusu'nun 1916 yılı sefer planı ise stratejik seviye planlamadır.

2 Oktay Bingöl, "Birinci Dünya Savaşının Muharebenin Dönüşümündeki Rolü", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*, 2. Baskı, Ankara 2014, s. 38.

olması,[3] siyasi ve askeri erkin birlikte aynı anda çalışmasını gerektirmiştir. Hâlbuki Birinci Dünya Savaşı öncesindeki, Alman bağımsızlık savaşları veya Rus-Japon Savaşı gibi savaşlar, çok kısa sürmüş ve bir müttefiklik sistemi kurulmamıştır.[4] Kısacası, savaş başladığında ordular cepheye sürülmekte, savaşın kaderi cephedeki komutanlar tarafından belirlenmekte idi. Bu süreçte ne başkentteki siyasilerin aktif bir rolü vardı, ne de başkentlerde cephelerdeki operatif seviye harekâtı yönlendirecek stratejik seviye bir komuta merkezine ihtiyaç vardı.

Son bir sebep ise, döneme ilişkin stratejik seviye yazışmalara ulaşmadaki zorluktur. Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti'nde çalışan Alman kurmayları savaşın sonunda İstanbul'dan ayrılırken Berlin'le yapılan bütün yazışmaları da beraberinde götürmüş, arşivlenen söz konusu belgeler İkinci Dünya Savaşı sırasındaki bombardımanda da büyük oranda yanmıştır.[5] Türkiye'deki dönem ilişkin arşiv belgeleri ise, Genelkurmay ATASE Başkanlığı'nın ısrarlı ihmali neticesinde halen araştırmacıların kullanımına açılamamıştır.

Alman Siyasi ve Stratejik Seviye Karar Alma Mekanizmaları

Siyasi ve stratejik seviye askeri karar alma organlarının iç içe ve doğrudan etkileşim içinde olmaları nedeni ile de dönemin harekât planlarını incelemeden önce, hatalı sonuçlara varmaktan kaçınmak için her iki devletin siyasi ve askeri karar alma mekanizmalarının işleyişini ortaya koymak zorunluluk arz etmektedir.

Özellikle Türk kaynaklarında bir bütün olarak ele alınmasına rağmen, dönemin Alman siyasi ve askeri makamların Osmanlı İmparatorluğu'na bakış açıları farklılık göstermektedir. Savaş öncesi Alman İmparatorluğu'nu, milliyetçi militarist bir mutlak yönetim olarak tanımlamak mümkündür. 1888'de tahta geçen II. Wilhelm, siyasi otoriteyi tamamen elinde toplamış ve Bismarck dönemindeki Almanya'nın

3 Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar)*, 9. Baskı, İstanbul 2002, s. 276.

4 Amerikan İç Savaşı, uzun süren bir istisnadır. Ama harp teorisyenlerinin gözünden kaçmıştır. Kırım Savaşı'ndaki müttefiklik sistemi de burada baksedilen müttefiklik sisteminden ayrıdır.

5 Gültekin Yıldız, "Türk-Alman Askeri İttifakı, Silah Arkadaşlığı mı Menfaat Ortaklığı mı?", *Derin Tarih*, Özel Sayı 1, s. 112.

bekasını öngören politikayı terk ederek, dünya hâkimiyetini öngören bir politikaya yönelmiştir.[6] 1890'dan 1916'lara kadar da siyasi arenada tek otorite Kayzer'dir.[7] Bu kapsamda savaş açma ve barış yapma yetkisi de Kayzer'e aittir. Bunun yanı sıra kanunların onanması, Şansölye ve onun yardımcısı rolündeki devlet sekreterlerinin, üst düzey sivil ve asker bürokratların atanması da Kayzer'in yetkisindedir.[8]

Yürütmenin başındaki Şansölye, sadece kendisini atayan Kayzer'e karşı sorumlu idi. Yasama organı olarak değerlendirilebilecek Reichstag veya Bundesrat'ın Şansölye üzerinde bir yaptırım gücü bulunmamakta idi. Bundesrat, federe devletlerin çıkarlarını korumak için oluşturulmuş, üyeleri doğrudan 25 federe devlet tarafından atanan, görevi; çıkan yasaların ve kararların kendi federe devletlerinin çıkarlarına uygun olmasını gözetmek olan bir organdı. Reichstag ise günümüz parlamentolarına daha yakın bir oluşumdu. Bütün ülke genelinde, parti esasına göre yapılan seçimlerle oluşturuluyordu. Ancak Reichstag yasama; yani kanun yapma yetkisine sahip değildi. Sadece Kayzer'in gözetiminde Şansölye tarafından hazırlanan kanun tasarılarını uygun bulup bulmama yetkisine sahipti.[9]

Bu siyasi yapı içerisinde askeri karar olma organları da kendine has bir yapı içerisindeydi. 1807 Tilsit Anlaşması ile Napolyon'a karşı utanç verici bir duruma düşen Prusya, o tarihten itibaren her alanda olduğu gibi askerlik alanında da reform hareketleri başlatmıştı. Söz konusu askeri reform hareketlerinin iki amacı vardı: Birincisi, Napolyon gibi askeri dehalar olmadan sıradan yeteneklere sahip komutanlarla da savaş kazanabilecek bir askeri komuta heyeti kurmak ki bunun sonucu günümüz genelkurmay başkanlıklarının doğuşu olmuştur. İkincisi ise, orduyu siyasetin etkisinden kurtarmaktır. Bu gelişim kapsamında

6 Pierre Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, İstanbul 2004, s. 159.

7 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 107-112; Yunus Kobal, *Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Almanya*, Ankara 2014, s. 70-71.

8 *German History in Documents and Images*, Volume 4, Forging an Empire: Bismarckian Germany, 1866-1890 Constitution of the German Empire (April 16, 1871), s.1-3, http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/518_Constitution%20Germ%20Empire_161.pdf; 1 Aralık 2015.

9 Hermann Kinder/Werner Hilgemann, *Dünya Tarihi Atlası*, 2. Cilt, 3. Baskı, Ankara 2012, s. 354-355.

Moltke[10] adım adım sivil ve asker bürokrasinin ayrılmasını sağlamış ve zaman içerisinde hükümetin ordu üzerinde hiçbir yaptırım gücü kalmamış, Genelkurmay Başkanlığı sadece Kayzer'e bağlı hale gelmiştir.[11] Ancak bu düzenlemelerle, askeri bürokrasiyi sivil bürokrasinin güdümünden çıkaran Moltke, Clausewitz'in "*savaş siyasetin başka araçlarla devamıdır*" prensibini göz ardı etmiş, bu da zamanla "*savaşların siyasi hedefleri elde etmek için yapılması*" gerçeğini yok etmiştir.[12]

Alman askeri komuta yapısındaki bir diğer kendine has durum da ülkedeki dört büyük federe devletin kendi genelkurmay başkanlıklarına sahip olmasıdır. Her ne kadar 1871'de siyasi birlik sağlansa da ülkenin dört büyük federe devletinin başındaki krallar kendi otoritelerini kaybetmeme adına ordularını birleştirmemiş ve hepsi kendi ordusunu kendi yönetimi altında tutmayı tercih etmiştir. Bunun sonucu, hükümette bir bahriye nezareti olmasına rağmen, bir harbiye nezareti kurulamadığı gibi, her federe devletin kendi yönetimi altında birer genelkurmay başkanlığının olması sonucunu doğurmuştur. Ancak savaş durumunda bu genelkurmay başkanlıkları bazı yetkilerini ve kendi askeri kuvvetlerinin komuta ve kontrolünü, özel düzenlemelerle, kısmen Prusya Genelkurmay Başkanlığı'na devrediyorlardı.[13]

Askeri karar organı olarak bahsedilebilecek bir diğer unsur da Askeri Kabine idi. Söz konusu kabine doğrudan Kayzer'e bağlı olarak

---

10 Prusya/Alman Ordusu'nun yaratıcısı, Alman birliğinin saplanması döneminde genelkurmay başkanı olan, Almanların milli kahramanı Helmuth Karl Bernhard von Moltke. Amca veya yaşlı Moltke olarak bilinir. Genç Moltke (Helmuth Johann Ludwig von Moltke) ise, amcasının ününden de yararlanarak Birinci Dünya başlangıcında genelkurmay başkanlığı yapmış, başarısız olması sonucu görevden alınmıştır.

11 Genelkurmay yapısı için bkz: David Stone, *Kaiser's Army, The German Army in World War One*, Conway, London/New York 2015, s. 141-149.

12 Christian O.E. Milotat, *Understanding the Prussian-German General-Staff System*, U.S. Army War Collage Strategic Studies Institute, Ashburn Drive Carlisle 1992, s. 25-43; Bingöl, "Birinci Dünya Savaşının Muharebenin Dönüşümündeki Rolü", s. 56-57.

13 *German History in Documents and Images*, Volume 4, Forging an Empire: Bismarckian Germany, 1866-1890 Constitution of the German Empire (April 16, 1871), s. 11-14; David Stone, Kaiser's Army, The German Army in World War One, s. 2-3, 135.

çalışmakta olup, başında Kayzer'in tümgeneral rütbesinde olan yaveri bulunmakta idi. Günümüzdeki Yüksek Askeri Şura'nın görevlerine benzer görevler icra edilen Askeri Kabine'nin en önemli görevi personelin özlük hakları ve atamalarından sorumlu olması idi. Askeri Kabi'nenin önemi de Kayzer'in yönetimdeki etkisine bağlı olarak azalıp artıyordu. Başlangıçta büyük bir itibara sahip olan Askeri Kabine, 1916'de Hindenburg-Ludendorff ikilisinin diktatörlüğünü ilan etmesi ve II. Wilhelm'in sembolik bir kral durumuna düşmesi ile de etkinliğini kaybetmiştir.[14]

Askeri karar alma mekanizmasındaki son organ ise, görevi alınan askeri kararların kendi federe devletlerinin çıkarlarına uygun olmasını sağlamak olan Bundesrat içerisindeki Askeri Komisyon'dur. Ancak bu komisyonun askeri harekâta bir etkisi olduğu da söylenemez.

Osmanlı Siyasi ve Stratejik Seviye Karar Alma Mekanizmaları

Savaş öncesi Osmanlı Devleti siyasi karar alma organlarına baktığımızda da; başta bir padişahı, yürütme organı olarak sadrazamın liderliğinde nazırlardan oluşa bir hükümeti Ayan Meclisi ile Meclis-i Mebusan'dan oluşan iki aşamalı bir yasama organını görmekteyiz.[15] 1909'da yapılan Anayasa değişiklikleri ile Padişah'ın yetkileri budanmış, V. Mehmet Reşad'ın da kabuğuna çekilmesi ile Padişahlık makamı sembolik bir onay makamı haline gelmişti. Üstelik "*Bâbıâlî Baskını*"[16] ile "*1912 (Sopalı ve Dayaklı Seçim) ve 1914 seçimleri*"[17] ile de ülke tamamen İttihat ve Terakki Partisinin yönetimine girmişti. Meclis-i Mebusan'ın bütün mebusları İttihat ve Terakkili ve hükümette İttihat ve Terakki partisi mensubu idi. İttihat ve Terakki Partisi'nin diktatörlüğüne dayanan bu siyasi ortamda askeri karar alma mekanizması da tamamen İttihat ve Terakki

14 Janet Robinson/Joe Robinson, *Handbook of Imperial Germany*, Bloomington 2009, s. 132-133; Stone, *Kaiser's Army. The German Army in World War One*, s. 135.

15 Cemal Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları İle Harbe Girişi*, Ankara 2014, s. 85.

16 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt III: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İstanbul 1989, s. 425-427.

17 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 164-165.

Partisi'nin güdümünde idi Parti içerisinde askeri yönetimin tek ve tartışılmaz karar vericisi Enver Paşa idi.

Enver Paşa'nın, önlenemez yükselişinin ilk sebebi, Trablusgarb ve Edirne'nin kurtarılması olayları ile milli kahraman olması idi. Ayrıca saray damadı olması ona itibar sağlıyordu. Son nokta ise, Enver Paşa ile Almanlar arasındaki yakınlıktı. Enver Paşa'nın Berlin Ataşemiliterliği zamanında başlayan bu ilişki, "Alman Askeri Islah Heyeti"nin gelişi ve 2 Ağustos tarihli gizli anlaşma ile doruğa erişmişti.

Ahmet İzzet Paşa ile anlaşmazlığa düşen İttihat ve Terakki yönetimi onu Harbiye Nazırlığı ve Erkân-ı Harbiye-i Umumi Reisliği'nden alarak yerine Enver Paşa'yı geçirmek istiyordu. Ancak Harbiye Nazırlığı için gerekmese de Erkân-ı Harbiye-i Umûmî Reisliği için asker kökenli paşa olmak lazımdı. Bu yüzden yarbay rütbesindeki Enver Paşa Trablusgarb Cephesi ve Edirne'nin geri alışındaki başarıları nedeni ile iki kere 3'er yıl terfi verilerek önce Miralay sonra Mirliva rütbesine yükseltildi ve 4 Ocak 1914'te Harbiye Nâzırı ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisliği'ne getirildi.[18] Enver Paşa hemen arkasından Şura-yı Askeri'yi de kapatarak ordunun reformlarına ilişkin tüm yetkiyi elinde topladı.[19] 3 Ağustos 1914'te seferberliğin ilan edilmesini müteakip de Başkumandanlık Vekâleti'ni ele geçirdi ve donanma da kendisine bağlanmış oldu. Bütün yetkileri kendisinde toplayan Enver Paşa Genelkurmay Başkanlı'ğını Bronsart von Schllendorf Paşa'ya bıraktı.[20]

Alman ve Osmanlı İmparatorluklarının Savaş Öncesi Milli Hedefleri, Siyasi Direktifleri ve Sefer Planları

Almanya'da başat siyasi lideri II. Wilhelm (Hindenburg dönemine kadar), askeri lideri Moltke, Osmanlı Devleti'nde ise başat siyasi lideri Enver Paşa, askeri lideri ise Bronsart von Schellendorf Paşa olarak nitelemek mümkündür. Bu dengeleri göz önünde bulundurarak da her iki devletin milli hedefleri, ordularına verdikleri siyasi direktifleri ile sefer planları ve planlardaki Alman etkisi şu şekilde ortaya çıkmaktadır.

18 Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları İle Harbe Girişi*, s. 272.

19 M.Naim Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi*, İstanbul 2005, s. 407; Belen, *Birinci Cihan Harbinde T*ürk Harbi, s. 16.

20 Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi,* s. 48.

Malum olduğu üzere, imparatorluk tahtına II. Wilhelm'in geçmesi ile Bismarck'ın Almanya'nın varlığını güvenle devam ettirmesi siyaseti Almanya tarafından terk edilerek; dünya gücü olma siyasetine doğru bir yönelim olmuştur.[21] II. Wilhelm'in ilham kaynağı Mahan'ın deniz hâkimiyeti teorisiydi. Buna göre, orta vadede dünyada iki süper güç ortaya çıkacaktı: ABD ve Rusya. Bu iki süper gücün yanı sıra bir veya iki güç daha dünya hâkimiyetinde söz sahibi olacaktı (Üç Dünya İmparatorluğu Teorisi).[22] II. Wilhelm'in hedefi Almanya'yı, İngiltere'nin yanında veya mümkünse İngiltere'yi de saf dışı bırakarak dünyanın üçüncü süper gücü yapmaktı. Osmanlı açısından ise tek bir milli hedef vardı: Devletin bekasını sağlamak. Balkan Savaşı'ndan büyük bir hezimet ile çıkan, ülkenin Avrupa kıtasındaki topraklarını kaybeden, ekonomisi dibe vurmuş, ordusu yok olmuş bir ülkenin hayatta kalmaktan başka bir amacı da olamazdı.

Her iki devletin bu milli hedeflerine dayanarak ordularına verdikleri siyasi direktif ise şu şekilde idi: Almanya'nın süper güç olmasının ilk adımı, kıta Avrupası'nın tek hâkimi hâline gelmek ve denizlerde söz sahibi olmaktan geçiyordu. Doğal olarak, Bahriye ve Harbiye Nezaretlerine verilen siyasi direktiflerde bu amaçların elde edilmesi yönünde idi. Bahriye Nezareti güçlü bir donanma oluşturarak İngiltere ile boy ölçüşecek seviyeye gelecekti.[23] Harbiye Nezareti ise, Fransa ve Rusya'yı saf dışı edecek ve İngiltere'yi de Almanya'nın çıkarlarına dokunamayacak şekilde etkisizleştirecekti. Osmanlı'nın ise sadece orduya değil bütün unsurlarına verdiği direktif, ülkenin tarihe karışmasını önlemek için meydana gelebilecek her türlü iç ve dış tehditlerin her ne yolla olursa olsun önlenmesi ve ülkenin toparlanabilmesi için zaman kazanılmasıydı. Bu nedenle ordunun yeni bir savaş için plan yapması, kaybedilen toprakların geri alınması gibi bir planı da yoktu.

Sefer planlarına gelince; Almanya'da bu siyasi direkte bağlı olarak Genelkurmay Başkanlığı'nın çalışmaları Schlieffen Planı'nı[24] ve bu planın başarı ile icrası sonucu İngiltere'ye karşı yürürlüğe konulacak olan deniz planını doğurmuştu. Planın ağırlık merkezinde[25] ise; Fransa'nın

21 Kobal, *Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Almanya*, s. 118-120.

22 Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, s. 245.

23 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 162.

24 Stone, *Kaiser's Army, The German Army in World War One*, s. 40-43.

25 Ağırlık merkezi: kaybedilmesi halinde bir ordunun savaşma azminin yok olacağı kuvvet/bölge vb. unsur.

mağlubiyeti bulunmakta idi. Fransa'nın mağlubiyeti Rusya ve İngiltere'nin de dize getirilmesini sağlayacaktı. Balkan Savaşı'nda büyük darbe alan Osmanlı Ordusu'nun sefer planından bahsetmek ise mümkün değildi. Ancak yapılacak her türlü sefer planının ağırlık merkezinin, kaybedilmesi hâlinde devletin sona ereceği İstanbul olacağı muhakkaktı.

Savaş Öncesi Alman Sefer Planı (Schlieffen Planı)

Schlieffen Planı üç aşamalı bir plan idi. İlk aşamada, Belçika üzerinden yapılacak kuşatıcı bir taarruz ile altı hafta içerisinde Paris'in ele geçirilerek Fransızların mağlup edilmesini müteakiben, Fransız Cephesi'ndeki orduların Rusya Cephesi'ne kaydırılarak kısa sürede seferberliğini tamamlayamayacağı düşünülen Rusya'nın da saf dışı bırakılması öngörülüyordu. Schlieffen Planı'nın başarıya ulaşmasından sonra da İngiltere de abluka ile veya gerekirse adaya asker çıkarılarak dize getirilecekti.[26] Schlieffen Planı Almanya ve Avusturya Macaristan'ın ortak harekâtını öngörüyordu.[27] Bunun yanı sıra Almanlar İtalya, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan'ın kendi saflarında savaşa girmesine sıcak bakıyorlardı. Ama planda Osmanlı Devleti'nin kesinlikle rolü yoktu.[28] Osmanlı Ordusu, Alman Ordusu'nun gözünde sadece bir yük oluşturmaktan başka bir işe yaramıyordu.[29] Türkiye'de görev yapan Alman Askeri Islah Heyeti de; Alman Genelkurmay Başkanlığı'nın inisiyatifi ile değil, II. Wilhelm'in emperyalist sömürgecilik amaçlarının bir sonucu olarak Türkiye'ye gelmişti. Amacı da Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni sömürmesi esnasında diğer devletlere karşı kendisini koruyacak oranda Türk Ordusu'nu yeniden yapılandırmaktı.[30]

---

26 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 266-269.

27 *German History in Documents and Images*, Volume 5. Wilhelmine Germany and the First World War, 1890-1918 The "War Council" (December 1912); http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/621_War%20Council_125.pdf; 1 Aralık 2015.

28 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 207-209, 258-205.

29 Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları İle Harbe Girişi*, s. 55-58, 211; Stanford J. Shaw, *The Ottoman Empire in World War I*, Vol. I, Ankara 2006, s. 54.

30 Yıldız, "Türk-Alman Askeri İttifakı, Silah Arkadaşlığı mı Menfaat Ortaklığı mı?", s. 112; Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 294.

Savaş Öncesi Osmanlı Sefer Planları ve Bu Planlardaki Alman Etkisi

Almanların yaklaşık 20 yılda geliştirdikleri Schlieffen Planı'na karşılık Osmanlı Devleti'nin savaş öncesi ciddi anlamda hazırlanmış herhangi bir savaş planı bulunmamakta idi. Ordu sadece ülke içinde çıkan karışıklıkların bastırılması ile uğraşıyordu. Alman Islah Heyeti'nin ülkeye gelmesi ve Genelkurmay Başkanlığı'ndaki kritik şubelerde görev yapmaya başlamasından sonra Enver Paşa, Genelkurmay İkinci Başkanı Bronsart Paşa'dan Rus tehdidi öncelikli olmak üzere bir savunma planı hazırlamasını istedi. 7 Haziran 1914 tarihli bu planın[31] sıklet merkezinde İstanbul bulunmakta idi. Bu amaçla hazırlanan plana göre bütün ordular (Birinci-Dördüncü Ordu) İstanbul bölgesinde payitahtı savunmak üzere konuşlanacak, sadece Yemen Kolordusu ile Hicaz Tümeni bölgelerinde kalacak, ülkenin sınırları da jandarma ve ihtiyat birlikleri ile korunacaktı. Bronsart Paşa'nın bu planı, sadece Irak ve Suriye bölgesinde bulunan Dördüncü Ordu'nun İstanbul'a intikalinin emirle yapılması kararlaştırılarak aynen kabul edildi.[32] Osmanlı Ordusu'nun savaşa girerken uyguladığı yığınaklanma planı da buna göre düşünüldü.[33]

Ancak Aynı Bronsart Paşa'nın bir buçuk ay sonra, 20 Ağustos tarihinde, çok daha farklı yeni bir plan hazırladığını görmekteyiz.[34] Geçen bu bir buçuk aylık sürede; 2 Ağustos'ta Alman-Osmanlı Askeri İttifak Anlaşması imzalanmış, Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında savaşa girmeyi kabul etmiştir.[35] Artık Türkiye'deki Alman general ve subayları danışman eğitici değil bizzat emirlerindeki Osmanlı birliklerine komuta eden komutan/karargâh subaylarıdır.[36] Yine bu dönemde Alman Orduları Fransa içlerine doğru ilerlemektedir. Dışardan bakıldığında

31 Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, Ankara 2005, s. 5.

32 Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları İle Harbe Girişi*, s. 159-160.

33 Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları İle Harbe Girişi*, s. 178; Belen, *Birinci Cihan Harbinde T*ürk Harbi, s. 55.

34 Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları İle Harbe Girişi*, s. 160-163.

35 Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi,* s. 205.

36 Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları İle Harbe Girişi*, s. 61.

Alman ilerlemesi devam etmekte ise de, Moltke paniklemiştir.[37] Çünkü beklenildiği hızla ilerlenememiştir. Bu da ruhu Fransa'nın süratle işgalini müteakip, Rus Cephesi'ne dönülmesini öngören Schlieffen Planı'nın suya düşmesi anlamına gelmektedir. Bu durumda, Rusların engellenmesi ve İngilizlerin sıkıştırılması için Moltke'nin Osmanlı Ordusu'nun var gücü ile mümkün olan her cephede savaşa girmesini istediğini görmekteyiz.[38] Bunun sonucu hazırlanan 20 Ağustos 1914 tarihli plan[39] gereği, İstanbul'un savunulmasına ayrılan güçlerin yarı yarıya indirilmesi, buna karşılık, Balkanlar'da[40] Karadeniz'de, Kafkaslarda ve Mısır'da, mümkün olan her cephede, Türk Ordusu'nun taarruza geçmesi öngörülmektedir.[41]

Bir sonraki plan ise 4 Eylül 1914 tarihinde Hafız Hakkı Bey tarafından hazırlanan plandır.[42] Hafız Hakkı Bey'in bu planı Tanenberg Meydan Muharebesi'nden hemen sonradır. Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti'ndeki hava; çok kısa süre sonra savaşın ittifak ülkelerinin zaferiyle sonuçlanacağı yönündedir. Dolayısı ile Osmanlı Karargâhı da "*boş durmaktansa*" Doğu'da bir şey yapalım görüşündedir.[43] Bu maksatla hazırlanan plan yine İstanbul'un dört yerine iki ordu ile savunulmasını, buna karşın Kafkaslar Mısır, Irak/İran ve Balkanlar'da taarruz etmesini öngörmektedir. Bronsart Paşa'nın 20 Ağustos planından farklı olarak Karadeniz deki taarruz, Suchon Paşa'nın bu harekâta olumsuz bakması nedeni ile iptal edilmiştir.[44]

24 Eylül tarihine gelindiğinde, Bronsart Paşa'nın vekili Kress von Kressenstein tarafından tekrar bir plan hazırlanır. Bu süreç içerisinde Fransa'da Marne Muharebesi sonucu Fransa cephesinin çökertilemeyeceği

37 Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, s. 6.

38 Yıldız, "Türk-Alman Askeri İttifakı, Silah Arkadaşlığı mı Menfaat Ortaklığı mı?" s. 113.

39 Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, s. 8.

40 Romanya, Galiçya ve Sırbistan cepheleri, özetle Balkan cepheleri olarak genellenmişti. .

41 Renouvin, *1*. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918, s. 294-295.

42 Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, s. 14.

43 Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, s. 14.

44 Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları İle Harbe Girişi*, s. 163-164.

anlaşılmış, Scheliffen planı iflas etmiş, bunun sonucu olarak da Moltke Genelkurmay Başkanlığı'ndan alınarak yerine Falkenhayn getirilmiştir. Kressenstein'ın 24 Eylül tarihli planında da Falkenhayn'ın etkisini görmek mümkündür. Falkenhayn, Moltke'den farklı olarak Osmanlı Ordusu'nun Balkanlar'da savaşmasına karşıdır.[45] Ona göre Osmanlı, Balkanlar'da ittifak kuvvetlerine ancak yük olacak, hiçbir fayda sağlamayacaktır. Sonuç olarak, Karadeniz ve Balkanlar'daki taarruzlardan vazgeçildiği bu ortamda Kressenstein'ın yeni planı Kafkaslar ve Mısır'da taarruzu öngörmektedir.[46]

Ekim ayına gelindiğinde ise, Osmanlı karargâhında da artık zaferin pek kolay kazanılamayacağı anlaşılmıştı. Bu atmosferde, Sofya ziyaretinde Bulgarların savaşa girmedeki isteksizliğini gören Hafız Hakkı Bey, 21 Ekim 1914 tarihli yeni bir plan[47] hazırlar. Bu planda Hafız Hakkı Bey, önceki maceracı tutumunu terk etmiş, ülkenin ve ordunun durumunu gerçekçi olarak değerlendirmiş ve Osmanlı çıkarlarını ön planda tutan bir plan hazırlamıştır. Bu planda, Kafkaslar'da taarruz uygun görülmemekte, Rus taarruzu olması hâlinde de savunmada kalınmaktadır. Mısır'da bir taarruzun ise, ancak gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra, 1915 ilkbaharında yapılabileceği öngörülmektedir. Yine ağırlık merkezi İstanbul'un savunulmasıdır. Bu plana Osmanlı karargâhındaki Alman kurmayları karşı çıkar ve Alman Genelkurmayı'ndan aldıkları direktifler doğrultusunda taarruz edilmesini savunurlar. Ancak yapılan hararetli tartışmalar neticesinde Alman kurmay heyeti de ikna edilir ve Hafız Hakkı Bey'in Bronsart Paşa ile birlikte planının uygulanması için Berlin'e gidip onay alınmasına karar verilir.[48]

Ancak Osmanlı Donanması'nın Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalaması sonucu Kasım başında Osmanlı'nın savaşa girmesi üzerine bu görüşme gerçekleşemez ve Bronsart Paşa tarafından 11 Kasım'da yapılan plan çerçevesinde Osmanlı Ordusu savaşa girer. Bu planda

45 Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, s. 10.

46 Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları İle Harbe Girişi*, s. 166 (Not: İlgili kaynakta kronolojik hata mevcuttur. Kressenstein'ın planı, Hafız Hakkı Bey'in Ekim ayı planından daha öncedir.)

47 Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, s. 16.

48 Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları İle Harbe Girişi*, s. 165; Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, s. 17.

Hafız Hakkı Bey'in ihtiyatlı yaklaşımı terk edilmiş ve Almanların isteği doğrultusunda, Kafkaslar'da derhal harekâta başlanması ve mümkün olur olmaz Mısır'da taarruza geçilmesi öngörülmüştür.[49]

Alman ve Osmanlı Sefer Planlarının Harp Prensipleri Açısından Değerlendirilmesi

Her iki plana harp prensipleri[50] çerçevesinde bakarsak şunları söylemek mümkündür: Schlieffen Planı, 1894'den 1905'e kadar hazırlanan, gayet detaylı bir plandır ve tamamen harp prensiplerine[51] uygundur. Ancak Alfred von Schlieffen'den sonra Genelkurmay Başkanlığı'na getirilen genç Moltke'nin askeri liderlik yeteneğinin eksik oluşu, orijinal planda değişiklikler yaparak sıklet merkezindeki kuvvetleri Rusya ve Verdun Cephelerine kaydırması,[52] Alman kuvvetlerinin Belçika'da gereğinden fazla oyalanması, İngiliz birliklerine gerekli tedbirlerin önceden alınmaması planın başarısızlığa uğramasının nedenlerinden bir kısmını oluşturmaktadır. Ayrıca Fransız Ordusu 1871'deki ordu değildir. Alman Ordusu'nun başarısından ders çıkararak yeniden yapılanmıştır. Yine, makineli tüfek, gelişmiş topçu ateş gücü ve dikenli tel kullanımı savunma yapana, taarruz edene göre üstünlük sağlamıştır.[53]

20 senede hazırlanan Alman Schlieffen Planı'na karşılık Osmanlı Ordusu savaşa girdiğinde elinde bulunan plan ancak 3-4 aylık bir zihin jimnastiğinin sonunda ve Başkumandanlık Karargâhı'ndaki Türk ve Alman kurmayların arasında bir uzlaşma sağlanamadan hazırlanan bir taslaktan ibaretti. Hedef prensibi açısından bakıldığında net bir hedefin

---

49 Yıldız, "Türk-Alman Askeri İttifakı, Silah Arkadaşlığı mı Menfaat Ortaklığı mı?", s. 114; Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, s. 17.

50 Harp prensipleri, başarılı bir harekât planı hazırlamak ve icrası için kurmay subayların daima göz önünde bulundurdukları temel planlama prensipleridir. Söz konusu prensiplerin sayısı ve içeriği, ülkeden ülkeye ufak değişiklikler gösterse de temelde aynıdır. Türk Silahlı kuvvetleri askeri yayınları gizlilik derecesi taşıdığından, söz konusu yayınlara atıf yapılması mümkün olmamaktadır. Bu nedenle, bizim ordumuz ile aynı doktrini kullanan ABD Silahlı kuvvetleri askeri yayınlarına atıf yapılma zorunluluğu doğmuştur.

51 *FM 3-0 C1 Operations*, Washington DC, 2011, App.-A1-A4

52 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 274, 286-289.

53 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 307-308.

ortaya konulamadığı görülmektedir. Plan, İstanbul'un korunması ile Almanlara destek olmak amacı ile azami Rus ve İngiliz kuvvetlerinin Osmanlı Cephelerine çekilmesi hedefleri arasında gidip gelmektedir. Kuvvet tasarrufu hatalı, taarruz prensibi ise; bilinçsizce uygulanmıştır. Manevra, baskın, sadelik, emir-komuta birliği prensiplerinden bahsetmek ise mümkün değildir. Yürürlükteki yığınaklanma planı[54] bile bu plana ait değildir.

1914 Yılı Askeri Stratejik Seviye Harekât

Bu planlara göre başlayan savaşın 1914 yılı gelişmeleri şu şekilde olmuştur: 1914 yılı muharebelerinin Almanlar için, en büyük sonucu Schlieffen Planı'nın iflası idi. Genelkurmay Başkanı Moltke, II. Wilhelm'e *"savaşı kaybettik"* derken Fransa Cephesi'ndeki muharebelerin kaybedildiğini kastediyordu. Ama gerçekte daha o tarihte, tam da dediği gibi, Almanya savaşı kaybetmişti.[55] Schlieffen Planı sadece askeri güce dayanarak bir zafer öngörüyordu. Ancak harp silah araç ve gereçlerindeki gelişmelere bağlı olarak savunma yapanın büyük avantaj sağladığı ve savaşın siperlere gömüldüğü bu yeni ortamda savaşı askeri gücü üstün olan değil milli gücü üstün olan kazanacaktı.[56] Bu durumda da İtilaf Devletlerinin milli gücü, İttifak Devletleri'ninkinden çok daha üstündü. Yani bir mucize olmadığı takdirde eninde sonunda İtilaf Devletleri savaşı kazanacaktı.[57]

Almanların daha 1914 yılı sonunda pes etmemesini sağlayan sürpriz ise, Fransa Cephesi'ndeki ana kuvvetlerinin Rus Cephesi'ne gelişine kadar Rusları oyalaması gereken Hindenburg-Ludendorff ikilisinin Ruslara karşı Tanenberg'de kazandıkları zafer oldu.[58] Schlieffen Plan'ına göre Almanların büyük kuvvetleri Fransız Cephesi'nde sadece kuvvetlerinin %10 gibi bir bölümü Doğu Prusya Cephesi'nde idi. Ancak Rusların orduları arasındaki koordine zafiyetini fırsat bilen Almanlar, Rus ordularını ayrı ayrı mağlup etti ve Doğu Prusya'da Almanların 1914 senesini

54 Yığınaklanma (mobilization) için bkz. *JP 1-02 Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms*, 2016, s. 156.

55 Stone, *Kaiser's Army, The German Army in World War One*, s. 61.

56 Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, s. 332-333.

57 Renouvin, 1. *Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 306-332.

58 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 276-277.

atlatmasını sağladı.[59] Ancak Ruslar mağlup edilememişti ve gerideki muazzam asker gücü ve ham madde kaynakları ile Ruslar Almanlar için esas tehdidi oluşturuyordu.[60] Galiçya Cephesi'nde ise Doğu Prusya Cephesi ile koordineli olarak taarruza geçen Avusturya-Macaristan Ordusu başlangıçta ilerleme kaydetmiş ise de sonradan durum tersine dönmüş ve geri çekilmek zorunda kalmıştı. 1914 senesinin sonunda bu cephede taraflar birbirlerine üstünlük sağlayamadan yeni yılın muharebelerine hazırlanıyorlardı. Sırbistan Cephesi'nde ise Avusturya-Macaristan Ordusu tam bir hüsrana uğramıştı. Aylarca süren muharebeler sonunda Belgrad'a girebilmişlerse de Sırpların karşı taarruzları sonucu kazandıkları toprakları terk ederek geri çekilmek zorunda kalmışlardı.

Osmanlı Cephelerine gelince, Üçüncü Ordu komutanının ayak diretmesine karşın,[61] Enver Paşa ile Alman Genelkurmayı'nın ısrarları ile[62] yapılan Sarıkamış Taarruzu sonucu Kafkaslar'daki askeri güç büyük oranda yok olmuş ve bu cephede Osmanlı birlikleri 1917 yılına kadar bir daha kendilerini toparlayamamıştır.[63] Yine Kanal Harekâtı için hazırlıklara devam eden Başkumandanlık Vekâleti, Irak Cephesi'ni ihmal etmiş, bu cephede jandarma ve aşiret kuvvetleri ile İngilizlerin durdurulabileceği umulmuştur.[64]

II. Wilhelm, 1914 yılı harekâtındaki başarısızlığın faturasını Moltke'ye kesmiş ve Moltke'nin yerine Falkenhayn'ı getirmişti. Falkenhayn, Fransız cephesinde yeni bir taarruza kalkışmanın faydası olmayacağının farkındaydı. Doğu Prusya Cephesi'ne göre genişliği dar olan bu cephede, müttefik orduları iyi tahkim edilmiş mevzilerde savunma yapıyor, süratle bir mevziden diğerine kuvvet kaydırabiliyordu. Harekât alanına yeni giren, ateş gücü ve isabet oranı yüksek toplar, makineli tüfekler ve dikenli

59 Stone, Kaiser's Army, *The German Army in World War One*, s.69-72.

60 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 306.

61 Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, s. 47-48; Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi*, s. 140-143.

62 Aynı dönemde Mazures Gölleri Kış Muharebesi'ne hazırlanan Alman Genelkurmayı, Doğu Anadolu'da Osmanlı kuvvetlerinin gerçekleştirileceği başarılı bir taarruzla, Doğu Prusya Cephesindeki Rus kuvvetlerinin bir kısmının Kafkaslara kaydırılmasını umuyordu. Bkz. Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 336.

63 Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, s. 49-64.

64 Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi*, s. 16-21.

teller de savunmaya avantaj sağlıyordu.[65] Üstelik Fransızlar 1871'deki kadar acemi değildi. Hâlâ Almanlarınki kadar mükemmel olmasa da, artık onların da bir genelkurmayı, düzenli asker alma ve lojistik sistemleri vardı.

Bu nedenlerden Falkenhayn yüzünü Doğu Prusya Cephesi'ne çevirdi. Tanenberg'de büyük bir darbe yiyen Rusya yeniden toparlanmakta idi. Bu toparlanmaya imkân vermeden Rus Ordusu'nun savaşma azmi kırılmalı idi. Üstelik Doğu Prusya Cephesi, Fransa Cephesi ile kıyaslandığında çok daha genişti. Rusların bu kadar geniş bir cephede boydan boya tahkimat yapmasının imkânı yoktu. Yine Fransa Cephesi ile karşılaştırıldığında Rusların topçu ve makineli tüfek ateş gücü daha düşüktü. Bu nedenle Almanların taarruzla düşman cephesini yarması kuvvetle muhtemeldi.[66]

1915 Yılı Askeri Stratejik Seviye Harekât

1915 yılı harekât planı belli olmuştu. Almanlar, asıl taarruz cephesini Doğu Prusya olarak belirledi. Batı'daki kuvvetler Doğu Prusya Cephesi'ne kaydırıldı ve Batı'da savunmada kaldı. Buna paralel olarak; Avusturya-Macaristan Ordusu, Almanların Doğu Prusya Harekâtı ile koordineli olarak Galiçya'da Ruslara tekrar taarruz edecek, Sırbistan işgal edilerek, Bulgaristan'ın savaşa ittifak ülkelerinin yanında girmesi sağlanacaktı. Bulgaristan'ın savaşa girişi Balkanlar'daki dengenin ittifak ülkelerinin lehine değişmesinin yanı sıra Türkiye ile karadan irtibat kurmak ve bu yolla Osmanlı'ya askeri yardım malzemesi göndermek bakımından da önemli idi.

Osmanlı Harekât alanına gelince, Sarıkamış felaketinden sonra, ordu yeniden toparlanana kadar savunmada kalınması kaçınılmazdı. Ancak, Almanların büyük önem verdiği Mısır'daki Kanal Harekâtı'nın hazırlıkları devam ediyordu. Irak Cephesi'ne gelince, bu cephede 1914 yılında büyük bir aymazlığa düşerek, kuvvet bulundurmayan, daha sonra aşiretlerle İngilizlerin durdurulabileceğini düşünen Osmanlı Başkumandanlığı, artık bu cepheye yeni birlikler kaydırılarak, İngilizlerin Bağdat'ı almasını engellemek istiyordu.[67]

---

65 Stone, *Kaiser's Army, The German Army in World War One*, s. 98-99.

66 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 333-334.

67 Esasında bu cephenin açılarak bir kısım İngiliz birliğinin bu cephede tutulması Almanların askeri açıdan işine gelip gelmediği de incelenmesi gereken bir konudur diye değerlendirilmektedir.

Bu planlamaya karşın 1915 senesi gelişmeleri şu şekilde oldu: Gerçekten de Hindenburg ve Ludendorff Doğu Prusya Cephesi'nde Ruslara karşı başarı elde ettiler.[68] Ancak, Falkenhayn ile aralarında taarruzun derinliği[69] konusunda görüş ayrılığı belirdi. Hindenburg ve Ludendorff, Rusları tamamen ezmek için nihai bir taarruz yapmak istiyorlar ve bu nedenle de takviye kuvvet talep ediyorlardı. Ancak, Rusların bütün kuvvetlerini yok etmenin mümkün olmadığı görüşünde olan Falkenhayn, siyasi bir karar vererek takviye kuvvetleri Rusya yerine, Bulgarları savaşa girmeye ikna amacıyla Sırbistan'da kullandı.[70] Bu sayede de imhadan kurtulan Rus birlikleri Eylül 1915'te Baltık Denizi'nden Dinyester'e kadar uzanan savunulması daha kolay, düz bir savunma hattı kurabildiler.

Galiçya'da da buna paralel olarak İttifak Orduları başarı göstererek ilerlediler ise de Rus kuvvetlerini imha edemediler. Sırbistan'da ise, Falkenhayn'ın Rus Cephesi'ne göndermediği birliklerle Sırbistan tamamen işgal edildi. Ancak itilaf devletlerinden gelecek yardıma güvenen Sırp Ordusu teslim olmayarak Arnavutluk dağlarına çekildi. Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki, Falkenhayn'ın yüzünü Balkanlar'a çevirmesinde ve Sırbistan'ı işgal ederek Bulgaristan'ı savaşa sokmak istemesindeki bir etken de Çanakkale Cephesi'nin açılması oldu.

İngilizler gibi bir sömürge politikası olmayan Fransızlar, bütün İngiliz ve Fransız kuvvetleriyle Fransız Cephesi'ndeki Almanlara taarruz edilmesini istiyorlardı. Ancak İngilizler ikiye bölünmüştü. Batıcılar olarak adlandırılan grup, Fransızlar gibi düşünüyordu. Doğucular ise, Osmanlı topraklarında yeni bir cephe açılarak hem Hindistan yolunun emniyete alınmasını hem de Osmanlı Devleti'nin saf dışı edilerek yeni sömürge toprakları elde edilmesini savunuyorlardı. Sonuçta Doğucuların görüşü ağır bastı ve Osmanlı topraklarındaki yeni cephe olarak da Çanakkale seçildi.[71] Bu cephenin açılmasıyla Alman savaş planlarındaki en önemli değişiklikler de; Falkenhayn'ın Hindenburg ve Ludendorff'a

68 Bu yenilgi Çanakkale muharebelerine paralel olarak İstanbul'a çıkarma yapmak isteyen Rusların vazgeçmelerinde de etkili oldu.

69 Düşmanın sadece cephe kuvvetlerinin mi yoksa ihtiyatlarının da imha edilip edilmeyeceği konusundaki anlaşmazlık.

70 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 352-354.

71 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 334-335.

rağmen ihtiyat kuvvetlerini Balkanlar'da kullanarak, Bulgaristan'ın savaşa sokulması ve Osmanlı kuvvetlerine süratle yardım gönderilmesine karar vermesi oldu.

Almanların Batı'da savunmada kalmasının bir diğer sonucu da İtalyan Cephesi'nin açılması oldu. Ayrıca, Bulgaristan'ın savaşa girmesinden sonra da Çanakkale'de kalmanın bir anlamı olmadığını anlayan İngilizler Çanakkale'den çekilerek kuvvetlerinin bir kısmını Selanik'e kaydırdılar. Ancak Falkenhayn Yunanistan'ı İtilaf Devletleri'nin safına itmekten korktuğu için Selanik'e çıkan İngiliz ve Fransız kuvvetlerine taarruzdan kaçındı.[72]

Osmanlı Cephelerinde ise, Kafkaslarda Osmanlı birlikleri Van-Malazgirt'i kaybetmelerine rağmen kuvvet kaptırmadan geri çekildiler.[73] Irak cephesinde İngilizlerin ilerlemesi devam etti ise de nihayet Kutü'l-Amâre'de İngiliz kuvvetleri kuşatılarak Bağdat'ın düşmesi tehlikesi önlendi. Müteakiben de Altıncı Ordu kuruldu. Ancak başında Goltz Paşa'nın bulunduğu bu ordu için Almanların başka planları vardı. Almanlar Irak'ın kurtarılmasından çok İran'ın işgali ile ilgileniyorlardı.[74] Birinci Kanal Harekâtı ise başarısız olmuştu.[75] Ancak Çanakkale Savaşı, bu cephede yeni bir taarruzu engelledi.[76]

1915 yılı muharebelerine dar çerçeveden bakıldığında İttifak Devletleri açısından başarılı gözüküyordu. Doğu Prusya ve Galiçya Cephelerinde Ruslar yenilmiş, Sırbistan işgal edilmiş, Bulgarlar İtilaf Devletlerinin yanında savaşa girmiş, Çanakkale'de İttifak kuvvetleri bozguna uğratılmış, Kutü'l-Amâre'de İngiliz kuvvetleri kuşatılmıştı. Buna karşın, Fransız Cephesi'ndeki İtilaf Devletleri taarruzları başarısız olmuş, İtalyanlar savaşa girmesine rağmen bir varlık gösterememiş, Kafkaslarda ise Türkler, Van ve Malazgirt'i kaybetmelerine rağmen kuvvetlerini kaptırmamışlardı.[77]

Ancak gerçekte zaman İtilaf Devletlerinin (Almanya'nın) aleyhine gelişiyordu. Savaşın başında Almanlar kadar askeri hazırlıkları olmayan

72 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 367, 385.

73 Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, s. 103-104.

74 Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1915 Yılı Hareketleri*, Ankara 1964, s. 26-44.

75 Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1915 Yılı Hareketleri*, s. 69-82.

76 Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1915 Yılı Hareketleri*, s. 84.

77 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 367-369.

İtilaf Devletleri süratle ordularını güçlendiriyorlardı ve ne askeri kaynak ne de ham madde kaynağı sıkıntısı çekmiyorlardı.[78] Savaşın ilk yılında, Almanların karşısına kara gücü çıkarmakta zorlanan İtilaf Devletleri, ilk defa bu yıl Fransız Cephesi'nin dışında bir bölgeye kuvvet gönderebiliyorlardı. Özellikle İngiliz Ordusu'nun asker sayısı 1915 yılın başından sonuna kadar iki katına çıktı. Daha da artmaya devam ediyordu.[79]

Buna karşılık, Almanlar tümenlerinin sayısını artırabilmek için dörtlü kuruluştan üçlü kuruluşa geçtiler. Almanlar artık savaşın insan gücüyle değil malzeme ile yapıldığını fark etmişlerdi. Bunun için asker sayısını azaltıp, top makineli tüfek sayısını artırarak, eskisinden daha az mevcutlu ama daha etkin bir ordu yarattılar. Bunu İttifak Devletleri ancak 1917 yılında yapabilecekti. İnsan gücüne güvenen Rusya'nın ise hiç böyle bir derdi olmadı.[80]

1915 yılının önemli bir gelişmesi de savaşın daha yıllar boyu süreceğini gören Almanların, "Savaş Hammaddeleri Ofisi"ni kurması oldu. Savaşta ekonominin devlet (ordu) tarafından kontrol edilmesini ve savaşma kabiliyetinin korunmasını öngören bu sistem, soğuk savaş yılları boyunca Türkiye de dâhil harp akademilerinde okutulan Harp ekonomisi konseptinin ilk adımı oldu.[81]

1916 Yılı Askeri Stratejik Seviye Harekât

1916 yılına gelindiğinde, Falkenhayn ne Batı'da ne de Doğu'da taarruzla İtilaf Devletlerinin dize getirilemeyeceğini anlamıştı. Savunma ile de savaş kazanılamayacağına göre yeni bir strateji geliştirilmesi gerekiyordu. Alman Genelkurmayı'nın geliştirdiği bu yeni strateji "*Yıpratma Savaşı*" idi. Bu stratejinin esası, düşmanın elden çıkmasına dayanamayacağı bir bölgeyi ele geçirerek, durmaksızın bu bölgeye taarruz etmesini sağlamak ve düşmanın taarruz kuvvetlerini üstün ateş gücü ile eritmek ve böylece düşmanın savaşma azmini kırmaya dayanıyordu. Falkenhayn her iki

78 Bunun tek istisnası Çanakkale cephesi oldu. Bu da Almanların planlaması sonucu değil, İngilizlerin hatalı kararları sonucu oldu. Bkz. Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 337-344, 351.

79 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 308-309.

80 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 310; Stone, *Kaiser's Army, The German Army in World War One*, s.112-113.

81 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 311-312, 320-322.

asker kaybına karşı beş düşman askerinin öldürüleceğini hesaplıyordu.[82] Yıpratma Savaşı'nın uygulanacağı asıl taarruz alanı olan Fransa Cephesi'nin yanı sıra diğer tali cephelerde ise planlar şu şekilde idi:

1916 yılı harekâtında Doğu Prusya ve Galiçya Cephelerinde İttifak Orduları savunmada kalacaklardı. Hatta Almanlar bu dönemde Rusları diğer İtilaf Devletlerinden ayırarak ayrı bir barış anlaşması yapmayı bile denediler. Ancak başarısız oldular. Eğer bu barış gerçekleşse idi, Almanlar Boğazları Ruslara altın tepsi içerisinde sunuyorlardı.[83] Galiçya'da savunmada kalan Avusturya, ezeli düşmanı İtalya'yı ezmek için İtalyan Cephesi'nde taarruz edecekti. Bulgarlar da savunmada kalacaklardı. 1915'te Selanik'teki İngiliz ve Fransız birliklerine taarruz etme fırsatını heba eden Falkenhayn, bu birlikler takviye aldıkları için artık bu imkânı bir daha yakalayamayacaktı.[84]

Osmanlı cephelerine gelince, Kafkaslarda halen bir taarruz imkânı bulamayan Osmanlı Ordusu savunmaya ve ordusunu toparlama gayretlerine devam edecekti. Irak Cephesi'nde, İngilizlerin geri atılması planlanmakla birlikte, Goltz Paşa'nın gözünü İran'a çevirmesi, bu cephedeki harekâtı muğlak kılıyordu. Mısır'da, Çanakkale Savaşı'nın sona ermesi sayesinde yeniden bir Kanal Harekâtı düzenlemek mümkün olacaktı.

İtilaf Devletlerinde ise İngiliz Doğucularının aklı hala Osmanlı topraklarındaydı. Onlar, Rusya ile koordineli olarak, İskenderun'a bir çıkarma yapmayı ve Ruslarla birleşerek Anadolu'yu ve Arabistan'ı ele geçirmeyi planlıyordu.[85] Ancak bu sefer Batıcılar üstün geldi ve Fransızların ısrarı doğrultusunda bütün güçlerin Fransa Cephesi'nde toplanarak Alman Cephesi'nin yarılmasına karar verildi.[86] Üstelik geçmiş iki senenin tecrübesinden faydalanılarak, Almanların iç hat muharebesi yapmasına imkân verilmeyecek, Doğu'da ve Batı'da İtilaf kuvvetleri aynı anda taarruz edecek, Almanlar iki cephede birden aynı anda savaşmak zorunda bırakılacaktı. Rusya'da ise Çar zor durumdaydı. Üst üste iki sene Almanlara karşı ağır yenilgiler almışlar, Kafkas Cephesi'nde ise

82 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 385-386.

83 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 405; Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, s. 167-169.

84 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 385.

85 Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, s. 143.

86 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 408.

kayda değer bir başarı elde edememişlerdi. Bunun sonucu olarak Çar komutayı ele aldı ve üstün güçlerle Kafkas Cephesi'nde yapılacak bir taarruzla itibarını kurtarma gayretine girişti.[87]

Tarafların bu planlarının harekât alanına yansıması ise şöyle oldu: Fransa Cephesi'nde yıpratma savaşı planına uygun olarak Verdun'da Almanlar taarruza geçti ve Verdun'un ele geçirilmesinden sonra aynı Almanların beklediği gibi İtilaf kuvvetlerinin karşı taarruzları başladı. Ancak bir süre sonra İtilaf Devletleri Almanların planını anlayıp Verdun Cephesi'ndeki kuvvetlerini 24 tümenle sınırladılar ve yaz ortasında yapacakları Somme taarruzu için hazırlıklarına devam ettiler. Nitekim Somme'de senaryo tersine döndü. Bu sefer Fransızların ele geçirdiği bölgeyi geri almak için Almanlar karşı taarruza başladılar. Her iki taraftan üstünlük sağlayamadığı Verdun ve Somme Muharebelerinden sonra cephe tekrar kilitlendi. Bu iki muharebede her iki taraf da yaklaşık 500.000 asker kaybetti ama en büyük darbeyi Almanlar almıştı. Çünkü Fransızların ve özellikle İngilizlerin asker takviyesi yapma imkânı vardı. Ancak Almanlar hiçbir zaman bir daha eski asker sayılarına ulaşamadılar.[88]

Bütün dikkatini İtalya Cephesi'ne toplayan Avusturya'ya gelince, Almanların hilafına ve Almanya ile koordine etmeden Galiçya Cephesi'nden bir kısım birlikleri İtalya Cephesi'ne çekti. Buna rağmen İtalyanları saf dışı edemedi. Ancak, Galiçya Cephesi'nin zayıflatılması sonucu, 4 Haziran 1916 Rus taarruzu (Brusilov taarruzu) ile Avusturya Cephesi çöktü. Alman karşı taarruzu sonuç vermedi. Avusturya birliklerini Almanların emrine verdi. Türklerden de birlik alındı ama 28 Temmuz'da yeni bir Rus taarruzu sonucu cephenin merkezi çöktü. Ancak İttifak Ülkelerinin şansına, Ağustos ortalarında yeterli topçu ve hava kuvvetine sahip olmayan Rusya ilerlemesini durdurmak zorunda kaldı. Avusturya ve Almanya'nın ayrı harekât planları uygulaması 1916 savaşına darbeyi vurdu. Rusya'nın bu kesin başarısının bir sonucu da 28 Ağustos 1916'da Romanya'nın İtilaf Orduları safında savaşa girmesi oldu.[89]

Osmanlı Cephelerine gelince, Kafkaslar'da Rusların üstün güçlerle yaptığı taarruzlar sonucu Erzincan dâhil Doğu Anadolu tamamen

87 Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, s. 107.

88 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 410-417.

89 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 417-418, 423-424.

elden çıktı. Goltz Paşa'nın ölmesi ile birlikte İran Harekâtı önemini kaybetmişti. Ancak Altıncı Ordu'nun bu şekilde İran ve Irak Harekâtı için bölünmesinin asıl sorunu Irak'ta yaşandı. 1916 yılı sonunda İngilizler tekrar Bağdat'a doğru taarruza geçtiler.[90] Mısır'da ise Temmuz sonunda gerçekleştirilen İkinci Kanal Harekâtı yine hüsranla sonuçladı[91] ve Osmanlı birlikleri geri çekilmek zorunda kaldı. Bundan sonra bu cephede taarruz edecek taraf İngilizler olacaktı. Bu seneki muharebeler ile birlikte Enver Paşa da bir isteğine ulaştı. Bu ana kadar Falkenhayn Türk askerlerinin fayda sağlamayacağını aksine kendilerine yük olacağını savunarak Türk askerlerinin Balkanlar'da savaşmasına karşı çıkıyordu. Ancak Galiçya Cephesi'nin çökmesi onun bu direncini kırmıştı.

1916 yılı sonunda bir önceki sene olduğu gibi başarılı muharebeler yoktu. Bunun ana sebebi, artık Alman milli gücünün tükenmeye başlaması idi. 1915-1916 kışında ablukanın etkisi görülmüştü. Üstelik Falkenhayn'ın Verdun'da uygulayacağı yıpratma savaşının uğruna 750.000 işçinin fabrikalardan çekilerek cepheye sürülmesi üretime büyük darbe vurmuştu. Sadece Fransa Cephesi'nde verilen 500.000 kayıp artık Almanya'nın savaşma gücünü yok etmişti. Tali sebep ise, Alman ve Avusturya-Macaristan orduları arasındaki emir komuta birliği ve koordine eksikliği sonucu Galiçya felaketinin yaşanması idi. Nitekim Alman Ordusu'nun ilk reaksiyonu bu zafiyetin giderilmesi olacaktı.

Yıpratma savaşında verilen ağır zayiat Falkenhayn'ın sonu oldu (27 Ağustos 1916).[92] Yerine Hindenburg-Ludendorff ikilisi geçti.[93] Ama bu sadece genelkurmay başkanlığının değişmesi değildi. Alınan başarısızlıklar, II. Wilhelm'in de itibar kaybetmesine ve Hindenburg-Ludendorff ikilisinin kuklası haline gelmesine yol açtı. Artık ülkenin tek hâkimi bu ikili idi.[94] Nitekim kendilerine ters düşen bir Dışişleri Bakanı ile Başbakanı II. Wilhelm'e yaptıkları baskı sonucu görevden aldırdılar.[95]

---

90 Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri*, Ankara 1965, s. 155-159.

91 Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri*, s. 212-215.

92 Stone, *Kaiser's Army, The German Army in World War One*, s.103.

93 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 428.

94 Stone, *Kaiser's Army, The German Army in World War One*, s. 73.

95 Stone, *Kaiser's Army, The German Army in World War One*, s.116; Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 447-452, 616-617.

Bu andan itibaren, Clausewitz'in ana kaidelerinden biri terk edilmiş, savaş, siyasetin değişik araçlar ile devamı olmaktan çıkmıştı. Artık savaş, araç değil amaçtı. Amaç, siyaseten en uygun şartları sağlamak değil, ne olursa olsun savaşı kazanmaktı.

Hindenburg ve Ludendorff'un ilk talebi İttifak Genelkurmayı arasında komuta birliğinin sağlanması oldu. Aslında bu komuta birliğine Osmanlı ve Bulgar Genelkurmayları açısından bir ihtiyaç yoktu. Her iki başkumandanlıkta da kilit noktalarda Alman kurmayları vardı ve Berlin'in onaylamadığı bir harekâtın icrası mümkün değildi. Amaç Avusturya-Macaristan Genelkurmayı'nın kontrol altına alınması idi. Avusturyalılar Alman ulusunun lideri olma konusunda geçmişten gelen rekabet dolayısı ile Almanlardan emir alma, onların astı pozisyonuna düşme konusunda son derece hassastı. Almanlar da bu hassasiyeti bildikleri için Avusturyalılara astları değil, eşit statüdeki müttefikleri olarak davranmakta özen gösteriyorlardı. Ancak, Galiçya'da yaşanan hezimet Almanların sabrını taşırmıştı. Zaten burnu sürtülmüş olan Avusturya Genelkurmayı'nın da hayır diyecek gücü kalmamıştı.

Yüksek Komutanlık'ın kurulması yanı sıra bu yıl icra edilen harekâtın diğer sonuçları da "ilhaksız barış" görüşünün Alman kamuoyunda iyice dillendirilmesi oldu. Alman kamuoyunun çoğunluğu, savaş öncesi sınırlara çekilmek şartıyla bir barış yapılmasını ister olmuştu. Ancak, siyaseti bir tarafa bırakarak askeri zafer peşine düşen Hindenburg-Ludendorff ikilisi bunu reddetti. Diğer bir sonuç ise, Enver Paşa'nın ısrarla istediği şekilde Türk Ordusu'nun Galiçya, Makedonya ve Romanya Cephelerinde müttefiklerle birlikte savaşması idi. Asker sıkıntısı çeken Almanların da bunu reddetmeleri düşünülemezdi.

Aslında Enver Paşa'nın bu ısrarı askeri sebeple olsaydı mantıklı olabilirdi. Çünkü Osmanlı Devleti'nin ağırlık merkezi İstanbul'du. İstanbul'un kaybedilmesi devleti sonu idi. Bu maksatla İstanbul'u ilerden savunmak mantıklı olabilirdi. Nitekim 1916'da Ruslar Erzincan dâhil ele geçirmişler, devlet çökmemişti. 1918'e gelindiğinde İngilizler Suriye ve Irak'ı işgal etmelerine rağmen Osmanlı ordusu savaşmaya devam ediyordu. Ancak, Balkan cephesi çöküp, Selanik'teki İtilaf ordularının İstanbul'a yönelme ihtimali belirince Osmanlı ateşkes istemişti. Ancak, Enver Paşa'nın talebinin ardında askeri değil, siyasi nedenler yatıyordu. Müttefiklerin Osmanlı ordusunu küçük görmesini hazmedemiyor.

Osmanlı askerinin de diğer müttefik askerleri gibi iyi eğitimli ve yüksek savaş gücünde olduğunu ispatlamak istiyordu. Bu uğurda Osmanlı ordusunun en donanımlı ve eğitimli birlikleri Balkan cephelerinde harcandı.

1917 Yılı Askeri Stratejik Seviye Harekât

1917 yılına gelindiğinde, Hindenburg-Ludendorff diktatörlüğü bir yandan barış çabalarına karşı çıkarken, diğer taraftan da savaşın nasıl kazanılacağı konusunda çaresiz kalmışlardı. Artık ordunun çift cepheli harekât yapacak gücü kalmamıştı. Üstelik taarruz ile başarı kazanılamayacağı ortaya çıkmıştı. Kısacası karada savaşın kazanılamayacağını düşünen Alman Genelkurmayı, savaşı denize taşımaya karar verdi.[96] Denizaltı savaşı yeniden başlayacaktı. Ancak bu kararın meclisten geçmesi gerekiyordu. 1917 yazında Ludendorff, hükümetin muhalefetine rağmen Reichstag'tan kendi isteği doğrultusunda karar çıkartarak siyasi gücü eline aldı.[97]

Başkomutanlık yetkisini "Hindenburg Programı"[98] ile askeri alanın dışına ekonomik ve sosyal konulara da taştı. Hindenburg ve Ludendorff 2 Aralık'ta Yardımcı Yurt Hizmeti Kanunu'nu geçirttiler. Savaş Ofisi (Kriegmat) kuruldu, işçi açığını kapatmak için Belçika'dan işçi getirildi.[99]

Almanların 1917 yılı stratejik planı karada savunma ile zaman kazanıp, denizaltı savaşı ile İngiltere'nin pes etmesini sağlamaktı.[100] Buna bağlı olarak Batı Cephesi'nde savunmada kalan Ludendorff İtilaf Devletlerinin taarruzlarını daha iyi karşılamak için bütün birlikleri 20 km kadar geriye çekerek cepheyi daraltti. İtilaf Devletleri de artık Almanya'nın taarruz gücünü kaybettiğinin farkındaydılar. 2 Aralık 1916'da Fransız Genelkurmay Başkanlığı'na getirilen Nivelle, 24-48 saatte düşman ihtiyatlarını getiremeden düşman cephesinin yarılmasını öngören bir harekât planı geliştirdi.[101] 09-19 Nisan arasında yapılan taarruzlar Alman Cephesi'nin yarılmasının imkânsızlığını ortaya koydu

96 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 428.

97 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 449.

98 Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, s. 327-328.

99 Renouvin, 1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918, s. 434-435; Stone, *Kaiser's Army, The German Army in World War One*, s.116.

100 Stone, *Kaiser's Army, The German Army in World War One*, s. 117.

101 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 436-437.

ve başarısız olan Nivelle istifa etti. Yerine gelen Petain 1918'de gelecek olan ABD askerlerini beklemeye karar verdi. İngilizler küçük çaplı taarruzlarla Almanları yıpratmaya devam etti.[102] 2 Nisan 1917'de de ABD harp ilanı kararı senatoda kabul edildi.[103] 1917 baharından itibaren savaş alanındaki yenişememe durumu barış görüşmelerinin doğmasına yol açtı. Avusturya-Macaristan Almanya'dan gizli olarak Fransa ile barış görüşmeleri yaptı. Bundan sonra Papa'nın da dâhil olduğu birçok barış görüşmesi gerçekleştirilse de sonuç alınamadı.[104]

Bu sırada patlak veren 1917 Rus İhtilali ümitsizliğe düşen Almanya'ya savaşı kazanma yolunda yeni bir ümit yarattı. Doğu Prusya ve Galiçya Cephelerinde savunmada kalmayı planlayan Alman ve Avusturya-Macaristan Orduları beklemedikleri bir sürprizle karşılaştılar. Rus Orduları iç karışıklıkların etkisi ile dağıldı. Almanlar Riga'ya kadar ilerledi. 26 Kasım 1917 Sovyetlerin yeni başkomutanı Teğmen Klilenlo'nun İttifak ülkelerine ateşkes önerisinde bulunması ile. 3 Aralıkta ateşkes görüşmeleri başladı. 15 Aralık'ta ateşkes yürürlüğe girdi.[105] 24 Aralık 1917'de Almanya-Avusturya İtalya'ya taarruz ile ağır bir darbe indirdiler. 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Anlaşması imzalandı. 7 Mayıs 1918'de Romanya, bu kez barış anlaşması imzaladı. İtalyan bozgunu, Rus çözülüşü, Romanya barışı dengeleri değiştirdi.

Türk Cephelerine gelince, Kafkaslar'da 1916 kışı özellikle Rus birlikleri için tam bir kırım olmuştu.[106] Üstelik ordu içinde bu cephede de karmaşa hâkim olmaya başladı. Bu şartlar altında Ruslar yaptıkları taarruzlardan bir sonuç alamadılar. Arkasından Erzincan Ateşkes Antlaşması ile muharebeler sonlandı.[107] Irak Cephesi'nde ise, durum tamamen Osmanlı Ordusu'nun aleyhine dönmüştü. Mart ayında Bağdat'ın işgali Enver Paşa için tam bir itibar kaybı olmuştu.[108] Bunun üzerine siyasi mülahazalarla Enver Paşa'nın talepleri üzerine Enver Paşa

102 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 530-533.

103 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 519.

104 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 557-576.

105 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 585-606.

106 Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1917 Yılı Hareketleri*, Ankara 1966, s. 191.

107 Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1917 Yılı Hareketleri*, s. 205.

108 Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1917 Yılı Hareketleri*, s. 53-56.

ile Ludendorff arasında yapılan görüşmeler sonucu Almanya bu orduda kullanılmak üzere Osmanlı Devletine 5 milyon lira borç verdi[109] ve giderleri bu paradan karşılanmak üzere, Falkenhayn'ın komuta edeceği ve karargâhı hemen hemen tamamen Almanlardan oluşan Yıldırım Ordular Grubu kuruldu. Bunun karşılığında Ludendorff Asya Kolordusu (Asien Korps) adı altında aslında büyüklüğü bir tugay seviyesinde birliği Yıldırım Ordular Grubu'nun emrine göndermiştir.[110] Ancak kısa bir süre sonra Filistin Cephesi'ndeki durumun daha tehlikeli olduğunu gören Falkenhayn Almanya'ya gidip Ludendorff'la konuştuktan sonra Yıldırım Ordular Grubu'nun Filistin Cephesi'nde kullanılmasına karar verdi. Alman Başkomutanlığı tarafından Enver Paşa da bu kararı kabule ikna edildi.[111] Filistin Cephesi'nde ise artık İngiliz ilerleyiş başlamıştı ve kısa bir sürede İngilizler Kudüs'ü ele geçirdiler.

Sonuç olarak 1917 yılı askeri harekâtına bakacak olursak belli başlı sonuçları şöyle olmuştur: Öncelikle Almanya'da askeri amaçların siyasi hedeflerin önüne geçmesi sonucu barış görüşmeleri sonuçsuz kalmıştır. Rusya savaş dışı kalmış, onun yerine ABD, İtilaf Devletleri safına katılmıştır. Almanların denizaltı savaşı ile İngiltere'yi dize getirme planı başarısız olmuştur. Ukrayna ve Romanya'nın işgali hammadde ve yiyecek açısından Almanları biraz daha rahatlatmış ise de ihtiyacın tamamen karşılanması mümkün olmamıştır. Osmanlı Cephelerine gelince, Kafkaslar'da Rus Ordusu'nun çökmesi ile rahatlayan Türk Ordusu şimdi Almanların hilafına, Kafkas Harekâtı'na girişmiştir. Irak ve Suriye Cephelerinde ise durum İngiltere'nin lehinedir. Savaşın başlangıcına göre kara kuvvetlerini katlarca defa büyüten İngiltere'nin artık Fransa'da mı yoksa Osmanlı topraklarında mı savaşalım derdi yoktur. Her iki cepheye yetecek kadar kuvveti vardır. Nitekim bunun sonucu olarak hem Bağdat hem Kudüs İngilizlerin elindedir. Artık 1918 yılında son darbenin vurulması gerekmektedir.

1917 yılına gelindiğinde, Rusların savaştan çekilmesi, bir önceki sene kara harekâtıyla savaşın kazanılmasından ümidi kesen Alman karargâhı için yeni bir ümit doğurmuştu. Çünkü artık Almanların hem batıda hem de doğuda savaşmaları gerekmiyordu. Ancak, denizaltı

109 Borç Osmanlı'nındı. Ama paranın kullanım yetkisi Falkenhayn'daydı.

110 Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, 3. Baskı, İstanbul 2007, s. 212-213.

111 Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1917 Yılı Hareketleri*, s. 113-119.

muharebeleri sonucu ABD'nin İtilaf Devletleri safında savaşa girmesi Almanları zaman açısından sıkıştırmaktaydı. ABD'nin ilk tümenlerinin Fransa'ya Temmuz ayında ayak basması bekleniyordu.[112] Almanların o tarihten önce Fransa Cephesi'ni çökertmesi gerekiyordu.[113]

Bu amaçla başlanan planlamada Almanların cevaplaması gereken bir soru da cephenin nasıl çökertileceği idi. Daha önce yapılan kuşatma taarruzu ve yıpratma muharebeleri stratejileri sonuç vermemişti. Bunun üzerine "*taktikten stratejiye*" denen aslında ilk ve son defa uygulanan askeri planlamada da bir yeri olmayan bir taktik belirlendi. "Büyük Alman Taarruzu" olarak adlandırılan bu harekât planına göre, taktik seviyede taarruzlar icra edilecek, taktik seviyede kazanılan başarılar sonrası ihtiyatlar bu bölgede kullanılarak kazanımlar stratejik seviyeye taşınacaktı.[114]

Diğer cephelere gelince Doğu Prusya ve Galiçya Cephelerinde barış görüşmeleri süratle tamamlanarak buradaki birlikler Batı Cephesi'ne taşınacaktı. Avusturya-Macaristan ise bir önceki sene Almanlarla birlikte ağır darbe vurdukları İtalya'ya son bir taarruzla savaş dışı bırakmayı düşünüyordu. Osmanlı Cephelerinde ise aslında 1917'den beri Almanların Osmanlılardan pek fazla bir şey istedikleri yoktu. Hatta Kafkaslar'da gözünü Bakü petrollerine diken Alman Genelkurmayı Türk ileri harekâtına karşı çıkıyordu. Irak ve Suriye Cephesinde ise eldeki toprakları elde tutmak yegâne amaçtı.

1918 Yılı Askeri Stratejik Seviye Harekât

Bu planlarla başlayan 1918 yılı harekâtında İttifak Orduları bütün cephelerde ağır mağlubiyetlere uğradılar ve ateşkes istemek zorunda kaldılar. Almanların Ruslarla yaptıkları barış anlaşmasının hemen ardından Fransa Cephesi'nde icra edilen "Büyük Alman Taarruzu" başarılı olmadı ve Ağustos'taki İtilaf Orduları taarruzu sonunda ateşkes istemek zorunda kaldılar. Avusturya İtalya'da bir kere daha başarısız olduğu gibi, Selanik'teki İtilaf Ordularının taarruzu ile Bulgaristan ile birlikte ateşkes istemek zorunda kaldı. Osmanlı ise, Kafkaslar'da kendi topraklarını düşman

112 Stone, *Kaiser's Army, The German Army in World War One*, s. 124.

113 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 611.

114 Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, s. 631.

işgalinden kurtarmayı müteakip Azerbaycan harekâtına girişti ise de Irak ve Suriye'yi tamamen kaybetti. Ama şimdi İstanbul'u kaybetme tehlikesi belirmişti. Avusturya ve Bulgaristan Ordularını dize getiren Selanik Ordusu'nun önünde İstanbul'u almak için hiçbir engel kalmamıştı. Bu şatlar altında Osmanlı Devleti de barış istemek zorunda kaldı.

Birinci Dünya Savaşı'nı Osmanlı Başkumandanlığı açısından değerlendirmeden önce, savaşın geneline ilişkin şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür: Hiçbir askeri lider Birinci Dünya Savaşı başladığında bu savaşın dört yıl sürecek top yekûn bir savaş olacağını bilmiyordu. Bu gerçeğe savaşan bütün devletlerin başkumandanlıkları hazırlıksız yakalandı ancak zararlı çıkan ittifak ülkelerinin başkumandanlıkları oldu. Topyekûn savaş askeri güç ile değil, milli güce dayanarak yapılıyordu ve İtilaf Devletlerinin milli güçleri İttifak Devletleri ile kıyaslanamayacak kadar üstündü. Bu durum karşısında Schliefffen Planı'nın Marne'da iflas ettiği 1914 Sonbaharında Almanya ve kaderleri bu ülkeye bağlı olan Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti savaşı kaybetmişti. Ancak Almanların aldıkları ekonomik ve askeri tedbirler ile Rusya'nın çöküşü savaşın dört yıl daha uzamasına sebep oldu.

Birçok kaynak Schlieffen Planı'nın başarısız olması ve savaşın topyekûn bir savaşa dönüşmesinin esas sebebinin Moltke'nin hesaplı riskleri alamaması ve planın uygulanmasında değişikliklere gitmesi olarak gösterir. Bununla birlikte, savaşın uzamasına sebep olan başka faktörler de vardır. İlk başta Fransız ve İngilizler, 1871'deki muhteşem Alman zaferinden ders çıkarmışlar ve ordularının komuta kontrol, asker alma ve lojistik sistemlerinde iyileştirmeler yapmış, Alman Ordusu ile aralarındaki farkı azaltmışlardı. Bir diğer faktör ise, üstün ateş gücü ve isabet oranına sahip topların, makineli tüfeklerin ve dikenli tellerin muharebe alanına girmesi ile savunanın taarruz edene göre avantajlı duruma geçmesi idi. Bunun sonucu Birinci Dünya Savaşı bir "siper savaşı" karakteri kazanmıştı. Son sebep ise bu savaşın bir koalisyon savaşı olması idi. Güç duruma düşen ordular, müttefiklerden gelecek yardıma güveniyor ve hatta onların telkinleri ile teslim olmuyorlardı. Nitekim Sırp ve Romen orduları bütün ülke işgal edilmesine rağmen dağlara çekilmiş ve teslim olmadan müttefiklerinin onların yardımına geleceği günü beklemişlerdir.[115]

115 Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, s. 312-313.

Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı diğer yenilikleri ise şöyle sıralamak mümkündür: Her şeyden önce Almanlar tarafından harp ekonomisi kavramı ortaya çıkarılmıştır. Savaş boyunca ekonominin devlet (ordu) tarafından ordunun ihtiyaçlarına odaklı olarak düzenlenmesini öngören bu ekonomik sistem, ekonominin küreselleştiği yakın dönemimize kadar da ordular tarafından benimsenmiş ve harp akademilerinde ders olarak okunmuştur. Bir başka sonuç ise, harp silah araçlarındaki gelişmeye bağlı olarak insan gücünün ikinci plana geçerek malzemenin öne çıkması ve kitlesel yıkım gücünün ortaya çıkmasıdır. Yine koalisyon savaşlarının sonucu olarak koalisyon ordularının tek bir karargâh tarafından komuta edilmesini öngören "Birleşik Harekât Konsepti"nin prototipleri de bu savaşta atılmıştır. Bu ihtiyacı ilk defa Almanlar duymuş ve 1916 yılında Birleşik Karargâh kurulmuştur. Müteakip yılda Fransız-İngiliz ve Amerikan birlikleri tek bir komuta altında toplanarak 1918 yılı taarruzu gerçekleştirilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği önemli bir değişiklik ise askeri stratejik seviye komuta kademesinin belirginleşmesi ve öneminin artması olmuştur. Önceden savaşların başlaması ile siyasi karar mekanizması ikinci plana geçer ve söz komutanların eline geçer, savaşın sonuçlanması ile de barış görüşmeleri ile yine siyasetçiler sahne alırdı. Ancak savaşların uzun sürmesi ve birden çok cephede yapılmaya başlanması, siyasetçilerin de askerlerle birlikte çalışmasını gerektirdi. Üstelik iletişim sistemindeki gelişmelere bağlı başkentteki kararlar kısa sürede ordulara iletilebiliyordu. Bu şartlar altında siyasetçilerle görüş alışverişinde bulunan ve savaşın ana prensiplerine karar veren Başkomutanlıklar önem kazandı.

Osmanlı Devleti gerek siyaseten gerek askeri açıdan savaşın başlangıcında büyük bir açmaz içindedir. İttifak Devletlerinin siyasi emellerine baktığımız zaman, Osmanlı hariç hepsinin savaş sonunda ele geçirmek istedikleri bir toprak olduğunu görürüz. Osmanlı'nın ise varlığını sürdürmekten başka bir emeli yoktur. Üstelik Alman Genelkurmayı diğer ülkelerin ordularını müttefik olarak görmek isterken yük olacağı endişesi ile Osmanlı ile müttefikliğe yanaşmamakta, Osmanlı ancak II. Wilhelm'in emperyalist sömürgecilik planının sayesinde müttefik olabilmektedir.[116]

116 Yavuz Özgüldür, "Yüzbaşı Helmut von Moltke'den Müşir Liman von Sanders'e Osmanlı Ordusunda Alman Askeri Heyetleri", *OTAM*, Sayı 4, Ankara 1993, s. 300.

Ordunun durumu ise Alman Genelkurmayı'nın gözünün korktuğu kadar vahim bir durumdadır. Ordu savaşma yeteneğini kaybetmiştir. Komuta kademesi özellikle erimiş, Balkan Savaşı sonucu üst kademe subayların birçoğu emekliye sevk edilmiştir. Goltz Paşa'nın tedrisatından geçen bir avuç kurmay subay ise henüz binbaşı/yarbay seviyesindedir. Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda savaş tecrübesi kazanmış olsalar da hiçbirisi konvansiyonel bir savaşta kolordu/ordu komuta edecek tecrübeye sahip değildir. Bu şartlar altında 2 Ağustos'ta Osmanlı'nın savaşa girmesi için Almanya ile imzaladığı gizli antlaşmada Osmanlı Ordusu'nun Alman kurmaylar tarafından yönetilmesi maddesi, Almanlar için elzemdi. Türklerin de buna itiraz edecek hali yoktu.

Antlaşmanın bu maddesinin sonucu olarak, Alman Askerî Islah Heyeti'nin bir üyesi olarak gelen general ve subaylar kendilerini Osmanlı Ordusunun en kilit noktalarında komutan ve karargâh subayı olarak savaş planları yaparken buldular.

İşte bu durumda Osmanlı Başkumandanlık Vekâlet'inde dengeler şu şekilde oluşmuştu: Genelkurmay Başkanlığı da dâhil birçok kilit şube müdürlüğünde Alman kurmayları vardı. Yanlarında da işe yaramadıkları gerekçesi ile karargâhtan uzaklaştırılan subayların yerine getirilmiş olan başarılı genç kurmay subaylar verilmişti. Enver Paşa ise aslen siyasi bir lider olarak Başkumandanlık Vekâleti'nin en tepesinde bulunuyordu. Onun bir görevi de Genelkurmay'daki Alman ve Türk subaylar arasında çıkan anlaşmazlıkları tatlıya bağlamaktı. Bu şartlar altında Başkumandanlık Vekâlet'inde, savaşın başlamasından önce, Genelkurmay Başkanı Bronsart Paşa ve İkinci Başkan Hafız Hakkı Paşa tarafından bir seri plan hazırlandı. Aslında bütün bu planlarda iki nokta vardı ki bu noktalarda hem Türk hem de Alman kurmayları aynı fikirdeydi.

Bu noktalardan ilki; devletin bekası için İstanbul'un korunması idi. Çünkü İstanbul elde bulundurulduğu müddetçe ne kadar toprak kaybedilirse kaybedilsin devlet ayakta kalacaktı. İkinci nokta ise; Almanlara destek sağlamaktı. Bunu için Osmanlı cephelerine mümkün olduğu kadar çok Rus ve İngiliz birliğinin çekilmesi gerekiyordu. Çünkü bu savaşı Osmanlı'nın kendisinin tek başına kazanması şansı yoktu. Almanlar kazanırsa, Osmanlı kazanacak, Almanlar kaybederse Osmanlı kaybedecekti.

Alman kurmayları ile bir kısım Türk subayı arasındaki anlaşmazlık ise Almanların nasıl destekleneceği konusunda başlıyordu. Aslen Alman

Genelkurmay Başkanları değiştikçe bazı farklılıklar gösterse de Almanların temel yaklaşımı, Osmanlı Ordusu'nun ilk fırsatta ve bütün gücü ile düşmana taarruz etmesi ve Alman Cephelerindeki düşman baskısını azaltması idi. Moltke bir panik halinde Karadeniz, Balkanlar, Kafkaslar ve Mısır'da taarruz edilmesini öngörürken, Falkenhayn zamanında Balkan ve Karadeniz Cephelerinde Türk taarruzları iptal edilmiş, planlama ağırlığı Kafkaslar ve Suveyş'e verilmiştir. Hindenburg-Ludendorff zamanında ise aslen Osmanlı Ordusu'nun yapacağı bir harekâtın Alman Cephelerinden Osmanlı Cephelerine kuvvet kaydırılmasına yol açması beklenmiyordu. Çünkü artık Ruslar savaştan çekilmişti. İngilizlerin ise askeri gücü her cepheye asker gönderebilecek yeterli seviyeye çıkmıştı. Filistin-Suriye Cephesi'ne gönderdiği birlikler taze birlikler olup, Fransa cephesinden asker çekmesi söz konusu değildi.

Türk subaylarına gelince, Alman kurmayları ile ters düştükleri nokta, düşmanı üzerimize çekeceğiz diye ordunun düşmana kaptırılmaması, ordunun muharebe yeteneğinin muhafaza edilmesi idi. Bunu, Hafız Hakkı Paşa'nın hazırladığı son planda, Goltz Paşa ile Nurettin Paşa arasındaki sürtüşmede veya Falkenhayn ile Mustafa Kemal Paşa'nın sürtüşmesinde görmek mümkündür.[117]

Bu savaşın Türk Ordusu açısından en büyük sonucu ise; bu başarılı ama üst seviye komuta kontrol tecrübesi olmayan kurmay subayların savaş boyunca pişerek Kurtuluş Savaşı'nı yapan orduyu yönetmeleri olmuştur.

117 Yıldız, "Türk-Alman Askeri İttifakı, Silah Arkadaşlığı mı Menfaat Ortaklığı mı?", s. 117; Stone, *Kaiser's Army, The German Army in World War One*, s.91, 97; Mithat Aydın, "Birinci Dünya Savaşı'nda Mısır, Suriye ve Filistin Cepheleri", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*, 2. Baskı, Ankara 2014, s. 279-285

2.

TÜRK-ALMAN İTTİFAKI'NDA İSLÂMCILIK POLİTİKASI VE CİHÂD- I EKBER

Kadir Kon *

"Düşmanlarımızın hâkimiyetindeki Müslüman topraklarında ihtilaller çıkartılmasının başlıca şartı, halife sultanın bayrağı altında Türklerle yoğun bir işbirliği yanında bilinçli hedefleri olan organizasyonlardır."
Von Oppenheim

Genel manada Fas'tan Hindistan'a, Kafkaslardan Somali'ye kadar olan geniş bölgedeki halkları ve devletleri içine alacak şekilde genişletilebilen Ortadoğu coğrafyasının son yüzyıldaki şekillenmesinde Birinci Dünya Savaşı belirleyici bir etkiye sahiptir. Ve şayet dört yıl kadar süren bu savaş bir "Dünya Savaşı" olarak vasıflandırılıyorsa, kuşkusuz bunda Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ve Avusturya-Macaristan devletleri ile kurduğu İslâmcılık temelli ittifâkın etkisi çok büyüktür. Üstelik 1914 ile 1918 yılları arasında devam etmiş savaşın son barış anlaşması olan 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Anlaşması'nın bu savaştan yadigâr ve geçerliliği korunan son ve tek barış anlaşması olduğu dikkate alındığında (genelde Müslüman dünyası özelde de Türkiye için) Birinci Dünya Savaşı ve onun sonuçları üzerinde hakkaniyetle durmak sadece geçmişi anlamada değil, güncel gelişmeleri anlamlandırmada da gerekli bir ihtiyaçtır. Aynı şekilde Birinci Dünya Savaşı'nın gerçekleştiği dört yıllık süre kadar, dünyayı savaşa götüren tarihsel gelişmeler ile savaş sonrasında ortaya çıkan yeni durumu sebep-sonuç ilişkisi içinde ele almak bu ilk "Dünya Savaşı'nı" kafalarda daha anlamlı bir yere oturtmaya yardımcı olacaktır.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarih Bölümü.

Osmanlı-Alman İttifâkı'nın İslam Stratejisi

Avusturya Veliaht'ı Ferdinand'ın 28 Haziran'da Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürülmesini müteakip hızla gelişen hadiseler Almanya ve Çarlık Rusyası'nı karşıt pozisyona getirmişti. Bu gelişmenin hemen akabinde Fransa ve İngiltere gibi Avrupa'nın büyük güçleri de Avusturya-Macaristan'ın müttefiki Almanya'nın karşısında ve Sırbistan'ın destekçisi Rusya'nın yanında konumlanarak iki bloklu savaşın ilk aşamasını tamamlamışlardı. Bu ilk aşamada savaşa dâhil olmayan ve Avrupa güçler dengesinde dengeleri değiştirici bir rolü olması umulan iki önemli devlet kalmıştı. Bunlar: Osmanlı İmparatorluğu ve İtalya idi. İtalya kâğıt üzerinde Almanya ve Avusturya-Macaristan'la birlikte 1882'den bu yana yürürlükte olan "Üçlü İttifâk" içinde yer alıyordu, fakat pazarlık gücünü artırmak için ilk etapta tarafsız kalmayı tercih ederek aslında iki taraftan da kendisine en cazip teklifi kimin yapacağını beklemeye koyulmuştu.[1]

Osmanlı Devleti ise ilk aşamada dışarıya tarafsızlığını ilan etmiş olmasına rağmen Almanya ile 2 Ağustos'ta bir gizli müttefiklik anlaşması imzalamıştı. Anlaşma yapılana kadar Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın safında yer alması çok kolay olmamıştı. Bunun sebebi ise Osmanlı Devleti'nin pazarlık etmesinden, kendisini ağırdan satmasından değil, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni bir müttefik olarak kabul etme konusundaki tereddütlerinden kaynaklanıyordu. Nitekim gerek İstanbul'daki Alman elçisi Wangenheim'ın gerekse de 1913 yılı sonlarında İstanbul'a gelen Alman Askeri Heyeti'nin Osmanlı Devleti ve ordusu hakkındaki raporları Temmuz ayının ikinci yarısına kadar hep olumsuz yöndeydi. Örneğin Alman Genelkurmay Başkanı Helmuth von Moltke'nin 13 Mart 1914'te Avusturya-Macaristan Genelkurmay Başkanı Franz Conrad von Hötzendorf'a yazdığı bir mektupta bu durum çok açık şekilde ifade ediliyordu: "*Askerî olarak Türkiye bir sıfırdır! (...) Ordu öyle kötü bir durumdadır ki bu durum her türlü tanımın dışındadır. Eskiden Türkiye için hasta adam tanımı kullanılıyordu, oysa şimdi ölen bir adamdan söz edilmelidir.*"[2]

---

1 İki tarafın tekliflerini değerlendiren İtalya en sonunda 26 Nisan 1915 tarihli Londra Anlaşması ile İtilâf Devletleri safında yer almıştır. Bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihî 1914-1990*, Ankara 1994, s. 118.

2 Bkz. Alexander Will, "Ein Zweckbündnis: die deutsch-österreichisch-osmanische Alianz 1914-1918", *Playing Lawrence on the Other Side. Die Expedition*

Almanların Osmanlı Devleti ve Osmanlı Ordusu hakkındaki olumsuz kanaatlerinin temelinde 1912-1913 Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı inanılmaz hezimetin çok büyük katkısı vardı. Avrupalıların kesin "favori" gördüğü bu savaşlarda Osmanlı Devleti'nin durumu bir müttefiklik konusunda hiç kimseye ümit vermiyordu.[3] Osmanlı Devleti'nin bir ittifâk durumunda müttefik olacağı ülkeye bir "yük"ten başka getirisinin olamayacağı yönündeki kanaatleri değiştiren ise Almanların 1905 yılında son şeklini verdiği ve Schlieffen-Plan denilen iki cepheli bir Avrupa savaşı planının bozulmasından kaynaklanıyordu. Planın hazırlayıcısı olan o zamanki Alman Genelkurmay Başkanı'nın adıyla anılan bu savaş planına göre Almanya, doğusunda ve batısında yer alan Rusya ile Fransa'nın müttefikliğine karşı iki cepheli bir savaşa hazırlanmıştı. Söz konusu planda önce batıya, Fransa üzerine yürünülecek ve iki hafta içinde Fransa etkisiz hale geitirildikten sonra doğuya, Rusya'nın üzerine yürünülecekti.

Ancak 1914 yılı Temmuz ayı sonlarında Avrupa güçler dengesinde yaşanan değişimler bu planı uygulanamaz hale getirmişti. Fransa ile Rusya aynı anda seferbelik ilan etmişlerdi, dolayısıyla daha Almanya bir saldırıya geçmeden bu iki ülke Almanya'ya karşı tedbirini almış ve Almanya'nın önce batı cephesinde, sonra da doğu cephesinde savaşma planını suya düşürmüşlerdi. Bunun yanında Almanların bir Avrupa savaşında İngiltere'nin tarafsız kalacağına dair beklentileri de gerçekleşmemişti. Bu durumda Almanya'nın Avrupa'daki yükünü hafifletmesi ve düşmanlarını mümkün olduğunca Avrupa dışındaki cephelerde oyalamasından başka bir yol görünmüyordu. İşte bu şartlarda başta Alman imparatoru II. Wilhelm olmak üzere, Alman devleti yetkilileri daha önce müttefikliğe kabul konusunda soğuk durdukları ve oyalama taktikleri ile karşı tarafın kucağına da itmek istemedikleri Türklere yanaştılar. Sonuçta Almanya, eşit şartlarda sayılacak bir ittifâk anlaşmasıyla Osmanlı Devleti'ni kendi yanına almaya mecbur olmuştu.

Klein und das deutsch-osmanische Bündnis im Ersten Weltkrieg (Editör: Veit Veltzke), Berlin 2014, s. 127-141.

3 Osmanlı Devletinin savaşa giriş sürecini ayrıntılı şekilde ele alan bir çalışma için bkz. Mustafa Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde. Osmanlı Devleti Son Savaşa Nasıl Girdi?*, İstanbul 2010; Ayrıca bu konuyla ilgili olarak bkz. Carl Mühlman(n), İmparatorluğun Sonu 1914. Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?, Kadir Kon (Ter.), İstanbul 2009.

Yukarıda izah edilen şartlar çerçevesinde 2 Ağustos'ta imzalanan ittifâk anlaşmasında Osmanlı Devleti'nden iki yönlü bir fayda bekleniyordu. Birincisi, Osmanlı Devleti'nin jeostratejik konumundan istifade ile Ruslara Kafkaslar'dan ve Karadeniz üzerinden cephe açılması ve bunun sonucunda da Almanya'nın doğu cephesindeki Rus kuvvetlerinin bir kısmını bu cephelere yönelterek Almanya'nın yükünün azaltılması. İkincisi ise, Osmanlı sultanlarının sahip oldukları halife ünvanlarından istifade ile dünya Müslümanlarını Almanya-Osmanlı İttifâkı lehine harekete geçirmek. Böylece başta İngiltere olmak üzere Almanya'nın karşısında yer alan bütün sömürgeci Avrupa devletlerinin idaresi altındaki bölgelerde geniş çaplı isyanlar ve ihtilaller çıkartılacak ve bu ülkeler önemli hammmadde ve zenginlik kaynaklarından mahrum bırakılmış olacaklardı. Bu isyan ve ihtilallerle Avrupalılar Müslüman memleketlerinden tam manasıyla atılamasalar bile, en azından Avrupa cephelerinde tutacakları askerlerin önemli bir kısmını isyanlara karşı sömürgelerinde tutmak zorunda kalacaklarından yine de Almanya için fayda temin edilmiş olacaktı.

Panislamist Faaliyetler

Cihâd-ı Ekber'in ilanı ile birlikte hilafet merkezli uygulanacak bu Panislamist propaganda ve faaliyetlerden etkilenmeyecek İtilâf Devleti mensubu ülke yoktu. İngiltere'nin elinde tuttuğu Hindistan ve Mısır bu ülkenin dünya imparatorluğu için hayati öneme sahip yerlerin başında geliyordu. Fransa'nın işgali altındaki Cezayir, Tunus gibi topraklar yanında Afrika'da Müslümanların yaşadığı diğer bölgeler hammadde temini yanında Almanya karşısında nüfusu yetersiz bir Fransa'nın ordusuna asker temini bakımından stratejik öneme sahipti. Rusya ise Kırım'dan başlayarak bütün Orta Asya'yı ve Kafkaslar'ı içine alan ve Afganistan'la Çin sınırına dayanan işgalleri ile çoğunluğu Türk olan milyonlarca Müslümanı idaresi altında tutuyordu. Rusya için de buraların zenginliklerinden istifade edilmesi yanında, Birinci Dünya Savaşı'nda sayıları yüzbinlerle ifade edilen Türk kökenli Müslüman askerin cepheye sürülmesi bakımından son derece önemliydi.

Nitekim Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile İngiliz ordusundan bir milyon kadar askerle Rus Ordusu'ndan (1916 sonuna kadar)

300.000 asker Avrupa'daki cephelerden uzakta, yani şarktaki Osmanlı cephelerinde savaşmak zorunda kalmıştı. Bunun yanında İtilâf Devletlerinin sadece Çanakkale Savaşı'ndaki kayıplarının sayısı da yarım milyonu bulmuştu.[4]

Osmanlı Devleti'nin jeostratejik konumu ile İslamcılık/Panislamizm politikalarının çakıştığı noktalar da vardı. Örneğin Kafkaslar üzerinden Rusya'ya düzenlenecek bir askeri harekâtla oradaki Müslüman halkların Rus işgaline karşı girişecekleri hesap ediliyordu. Yine İngiltere işgalindeki Mısır'a Süveyş Kanalı üzerinden yapılacak bir askeri operasyonla aynı anda Mısır'ın yerli halkının İngilizlere karşı girişecekleri kordineli bir isyan da bu anlamda çakışan planlar arasında yer alıyordu.

Osmanlı Devleti'nin 2 Ağustos'ta yaptığı gizli ittifâk anlaşmasına rağmen savaşa fiilen girişi ancak üç ay sonra 29 Ekim 1914'te gerçekleşmiştir. Bunun öncesinde, Ağustos ayı içinde Almanya'nın Akdeniz Filosu'nu oluşturan Alman gemileri Goeben ve Breslau'nın İtilâf Devletleri gemilerinden kaçarak Çanakkale'ye sığınmaları sonrasında meydana gelen diplomatik kriz farklı bir şekilde çözülmüştü. Osmanlı "tarafsızlığı"nı açıkça ihlal eden bu krizi çözmek için gemiler, içindeki yüzlerce personeliyle birlikte göstermelik bir törenle Osmanlı donanmasına dâhil edilmişti. Nihayet Eylül ayı sonlarında Osmanlı donanması komutanlığına getirilen Amiral Souchon'un Ekim sonu gibi, Enver Paşa'nın emriyle Karadeniz'deki Rus gemilerine ve limanlarına saldırması Osmanlı Devletinin savaşa girişini ilan eden olay olmuştur. Bu tarafsızlık süreci zarfında Osmanlı Devleti seferbelik çalışmalarını ve savaşa yönelik hazırlıklarını her bakımdan gidermeye çalışmıştı. Aynı süreçte Almanya'nın da Osmanlı-Alman müttefikliğinin ana eksenini oluşturan İslâm'ın bir "silah" olarak kullanılmasına yönelik teorik ve pratik hazırlıklarını önemli ölçüde tamamladığını görüyoruz.

Bu anlamda Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki İslâm stratejisini hazırlama görevini üstlenen Max von Oppenheim da Almanya Dışişleri Bakanlığı'na Kasım ayı başında 136 sayfalık bir rapor

4 Bkz. Alexander Will, *Kein Griff nach der Weltmacht. Geheime Dienste und Propaganda im deutsch-österreichisch-türkischen Bündnis 1914-1918*, Köln/Weimar/Wien 2012, s. 28.

sunmuştur. Uzun yıllar Dışişleri Bakanlığı'nın Kahire temsilciliğinde İslâm Dünyası'nı gözlemlemekle görevli olan Oppenheim, birkaç yıldır ayrı olduğu dışişlerine Osmanlı-Alman İttifâkının imzalandığı gün olan 2 Ağustos 1914'te yeniden dönmüş ve kendisine sunulan aktüel bilgileri kendi kişisel gözlem ve tecrübeleriyle birleştirerek "*Denkschrift betreffend die Revolutionierung der islamischen Gebiete unserer Feinde* [*Düşmanlarımız İdaresindeki İslâm Bölgelerinin Ayaklandırılması Hakkında Muhtıra*]" adlı raporunu hazırlamıştır. Neredeyse bütün İslam coğrafyasını ülke ülke, bölge bölge değerlendiren bu raporda, İslâm Dünyası'nın İtilâf Devletlerine karşı nasıl harekete geçirilmesi gerektiğinden, oluşturulacak propaganda çalışmalarına kadar bir çok alanda tespitler ve tavsiyeler yer almıştır.[5]

Von Oppenheim raporuna; "*düşmanlarımızın hâkimiyetindeki Müslüman topraklarında ihtilaller çıkartılmasının başlıca şartı, halife sultanın bayrağı altında Türklerle yoğun bir işbirliği yanında bilinçli hedefleri olan organizasyonlardır*" iddiasıyla başlıyor. Kendisi sâdece raporu kaleme almakla kalmamış, raporunda yer verdiği tavsiyelerinin bir kısmını bizzat fiiliyata geçirme işlevini de üstlenmiştir. Bu anlamda Berlin'de "Şark İstihbarat Birimi [Nachrichtenstelle für den Orient]" adlı Dışişleri Bakanlığı'na bağlı bir propaganda birimi oluşturmuştur. Bu birim içinde Alman şarkiyatçılar yanında Osmanlı Devletinin görevlendirdiği İslam dünyasından şahsiyetler de yer almışlardır. Şark İstihbarat Birimi (ŞİB) Almanya'nın elinde bulunan Müslüman esirlere yönelik oluşturulan Berlin yakınlarındaki Müslüman esir kamplarındaki (Weinberglager ve Halbmondlager) propaganda çalışmalarını üstlenmiş ve burada eğitimden geçirilen esirlerin mücahid ve yerleşimci olarak Osmanlı Devleti'ne gönderilmeleri ve yerleştirilmeleri çalışmalarını önemli ölçüde organize etmiştir.

---

5 Max von Oppenheim'ın İslam dünyasına yönelik raporu ve bu raporun uygulamalarına yönelik geniş bilgi için bkz. Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, İstanbul 2013. Ayrıca Oppenheim'ın ölümüne kadarki (1946) faaliyetleri hakkında bkz. Kadir Kon, "Almanya'nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 53 (2011/1), 2012, s. 211-252.

Panislamist çalışmalar kapsamında İstanbul'dan 1914 yılı Kasım sonu Aralık ayı başı gibi Berlin'e ilk gönderilen kişiler ise Mehmed Âkif (Ersoy) ve Şeyh Salih Tunusî olmuştur. Daha sonra Abdürreşid İbrahim, Abdülaziz Çaviş, Halim Sabit, Alimcan İdris ve daha onlarca Müslüman propagandacı da buradaki çalışmalara katkıda bulunmak üzere Almanya'nın yolunu tutmuşlardır.

Almanya'daki propaganda merkezinin Osmanlı Devleti'ndeki şubeleri ise yine Max von Oppenheim tarafından 1915 yılı Nisan ayından itibaren İstanbul merkezli olarak açılmaya başlanmıştır. Almanların doğrudan kontrolündeki bu propaganda merkezleri yanında Osmanlı Devleti de Almanların ŞİB örneğinde bir propaganda merkezi kurmuştur. Bu merkez 1913 yılı Kasım ayında kurulan Teşkilat-ı Mahsusa'nın lağvedilmesi ve isminin "Umûr-ı Şarkiyye Dairesi" (UŞD) adıyla değiştirilmesiyle oluşturuldu. Başına Tunuslu Ali Bey Başhampa'nın getirildiği UŞD tıpkı Almanya'daki ŞİP örneğinde olduğu gibi, kapatıldığı 1918 yılı sonlarına kadar propaganda merkezli ve İslamcılık temelli çalışmalarla Osmanlı-Alman İttifâkı'nın temel stratejine hizmet etti.[6] Almanya'daki ŞİB ile Türkiye'deki UŞD'nin ve diğer kurumların ortak çalışmaları sonucu Almanya'daki özel kamplarda siyasî ve askeri anlamda eğitimden geiçirilen binlerce Müslüman esir arasından iki tabur asker (bir tabur Araplardan, bir tabur da Tatarlardan) 1916 yılının ilk yarısında Osmanlı Devleti'ne getirildi ve bunlar Irak Cephesi'ne gönderildiler. Bunun yanında binlerce Tatar yerleşimci de Anadolu'ya, göç ettirilen Ermeni ve Rumların yerlerine yerleştirildiler. Bu yerleşimcilere, iş kurmaları için sermaye, işlenmek üzere toprak ve eş bulmaya kadar birçok imkân sağlanmıştı. Almanya'dan (ve de Avusturya'dan) getirtilen cihad gönüllüsü ve yerleşimci sayısı çeşitli nedenlerle planlanan altında kalmış olmakla birlikte teoriden pratiğe dönüşmesi bakımından Birinci Dünya Savaşı'nda gerçekleştirilen Türk-Alman ortak yapımı en somut İslamcı proje olması bakımından önemlidir.[7]

6 Teşkilât-ı Mahsusa'nın Umur-ı Şarkiye Dairesi'ne dönüşmesiyle ilgili bir çalışma için bkz. Polat Safi, *The Ottoman Special Organization-Teşkilat-ı Mahsusa: An Inquiry into its Operational and Administrativve Characteristics*, Bilkent Üniversitesi, 2012 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

7 1916 ile 1917 yılarında dört kafile halinde Almanya'dan Osmanlı Devletine asker olarak getirilen Arap, Tatar ve Hintli Müslüman esirlerin toplam sayısı

Dört yıla yayılan bu savaşa "Total War/Topyekün Savaş" nitelemesinde bulunulmasını haklı çıkartacak şekilde taraflar savaşta kazanmak için her yönteme başvurmuşlardır. Özellikle modern silahlar ve propaganda teknikleri sonuna kadar kullanılmıştır. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı'nda uygulanan İslâmcılık stratejisi ve buna bağlı olarak İtilâf Devletlerinin sömürgeleri altındaki Müslümanların ayaklandırılması girişimleri bir asimetrik savaş yöntemiydi. Yani İttifâk Devletlerinin İtilâf Devletlerine karşı simetrik savaştaki zayıflığı Almanya tarafından bilindiğinden, bu durumu dengelemek için daha savaşın başından itibaren asimetrik savaş yöntemine başvurulmuştu. Kuşkusuz İngilizlerin organize ettiği ve 1916 yılı Haziran'ında Şerif Hüseyin tarafından uygulamaya konulan Hicaz İsyanı ile İngiliz casusu Lawrence'ın Araplar arasında giriştiği faaliyetler de aynı şekilde asimetrik savaş yöntemleri arasındadır. Burada dikkat çeken husus Almanların daha savaşın başında uygulamaya koydukları asimetrik savaşa İngilizler'in Çanakkale ve Kut'ül-Amara yenilgileri sonrasında ağırlık vermiş olmalarıdır. Ancak yine de İngilizler Osmanlı Devletine karşı yaptıkları savaştaki esas sonucu simetrik savaşla, yani düzenli birliklerle alabilmişlerdir. Asimetrik savaş metodu bağlamında çıkarttıkları isyanlar savaşın sonucunu belirlemede belirleyici olmamıştır.[8]

Savaşın başladığı 1914 yılındaki aktörlere 1918'e kadar birçok yeni aktör eklenmişti. İtalya'nın 1915 yılı Nisan ayı içinde İtilâf Devletlerine dâhil olmasına karşın Bulgaristan 1915 yılı Ekim ayında İttifâk Devletleri safında yerini almıştı. Savaşta nefesi en erken kesilen Ruslar olmuştu. Nitekim daha 1917 yılının ilk yarısında Rusya'da çıkan ihtilalle Rusya savaştan çekilmişti. Fakat aynı yılın başında Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa İtilâf Devletleri yanında girmesiyle savaş yeni bir boyut ve

---

2233 kişi olup bunlardan da 1100'ü Tatar, 1084'ü Arap ve 49'u da Hintli Müslüman gönüllülerden oluşuyordu. Bu gönüllüler Asya Taburu (Tatarlar) ve Afrika Taburu (Araplar) olarak adlandırılmışlar Irak Cephesi'nde kullanılmışlardır. Öte yandan savaş gönüllüleri yanında yerleşimci olarak 1915 yılının Nisan ayından itibaren Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan Osmanlı Devletine tamamı Tatarlardan oluşan en az 4715 kişi gönderilmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslâm Stratejisi (1914-1918)*, s. 219-293.

8 Bkz. Will, *Kein Griff nach der Weltmacht. Geheime Dienste und Propaganda im deutsch-österreichisch-türkischen Bündnis 1914-1918*, s. 35-37.

genişlik kazanmıştır. Nihayet 1918 yılı başlarıyla birlikte artık tamamen İtilâf Devletleri lehine dönen savaş aynı yılın sonbaharında peş peşe yapılan mütareke anlaşmalarıyla 1919 yılını görmeden sona ermiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan Millî Mücadele'ye Aktarılan İslâm Stratejisi

Birinci Dünya Savaşı sonrasında en çok dile getirilen ve genel kabul gören yargıların başında Osmanlı hilafetinin bütün Müslümanları hilafet bayrağı altında toplama hedefinin, dolayısıyla da Panislamizmin/İslamcılığın başarısız olduğu konusu olmuştur. Bunda 1916 yılı ortasında Mekke ve çevresinde Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in İngilizlerle işbirliği yaparak Osmanlı idaresine karşı giriştiği isyanın büyük katkısı vardır. Kuşkusuz Osmanlı hilafetinin gücü bakımından bütün Müslümanların kıblesi olan Kâbe'nin kontrolünün kaybedilmesi bütün Müslümanları halifenin bayrağı altında toplanmaya ve sömürgeci devletlere karşı isyan etmeye çağıran Osmanlı Devleti açısından büyük bir itibar kaybı demekti.

Ancak savaş sırasında başta Cemâl Paşa olmak üzere İttihatçı idarenin İslamcılık stratejisini zedeleyecek, boşa çıkartacak birçok hatalı davranış ortaya koymalarına rağmen Arapların büyük çoğunluğu Osmanlı Devleti'nin yanında durmuş ve on binlerce askerin yanında birçok önde gelen Arap da Osmanlı Devleti'nin politikalarına aktif şekilde destek vermiştir. Bütün bunlara rağmen Şerif Hüseyin'in isyanı üzerinden "Arapların Türkleri arkadan vurdukları" söylemi savaş sonrası oluşan (özellikle de İngilizce) literatürde abartılı bir hal almış, "*bütün Arapların Osmanlı Devleti'ni arkadan vurduğu*", dolayısıyla "hilafet kurumunun/İslâmcılığın bir anlamının kalmadığı" şeklinde geniş çaplı bir propagandaya dönüştürülmüştür. Şunu ifade etmek gerekir ki bu söylem ve kabul gerçeği yansıtmaktan çok, savaş sonrası konjonktürün ve 1923 sonrası yeni dönemdeki uluslararası ve yerel siyasetin yaydığı bir algı olarak değerlendirilmelidir. Bunda, sömürgeler konusunda son derece hassas olan İngiltere'nin Osmanlı hilafetine ve onun üzerinden İslamcılığa/Panislamizm'e karşı duyduğu derin korku ve öfkenin büyük payı olduğu kadar Türkiye'nin 1923 yılı sonrasındaki siyasal tercihlerinin de etkisi çoktur.

Aslında 1922 yılının sonbaharına kadar Anadolu'daki Millî Mücadele'nin hem içeriye hem de dışarıya (İslâm dünyasına olduğu kadar Avrupalılara da!) yönelik temel stratejisi İslâm merkezliydi. Savaşın sürdüğü 1920-1922 yıllarında Millî Mücadele liderlerinin bir kısmının kafalarındaki gelecekteki yeni Türkiye tasavvuru ne olursa olsun, hem Anadolu halkına hem de dünyaya verdikleri mesajlar ve imaj tamamen İslâmî, hatta kontrollü de olsa Panislamist nitelikte olmuştur. 1921 yılındaki Sakarya Savaşı sırasında zirveye ulaşan İslâmcı söylemin yansımalarını Ankara Hükûmeti'nin resmî yayı organı olan *Hâkimiyet-i Millîye* Gazetesi'nin ilk üç yılındaki sayılarından takip etmek mümkün olduğu gibi Mustafa Kemâl'in yaptığı bazı açıklamalardan da görmek mümkündür. Örneğin TBMM başkanı Gazi Mustafa Kemâl, 1921 yılının Kasım ayında Ankara'ya gelen Paul Gebhardt adlı bir Alman'a bu durumu açıkça ifade etmiştir. Gebhardt'ın 5 Ocak 1922 tarihli *Deutsche Zeitung* Gazetesi'nde yazdığına göre Mustafa Kemâl Anadolu'daki iktidar savaşını iki faktöre dayandırıyordu. Bunlar: "*Coğrafi konum ve Batı'nın tecavüzleri karşısında uyanan İslâm'dı*".[9]

Alman gazeteciye Mustafa Kemâl Paşa'nın ifade ettiği "*uyanan İslâm*"ın o dönemdeki en önemli sembol isimlerinden birisi de Mehmed Âkif (Ersoy) idi. Öyle ki, Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa üzerinden uygulamaya geçirilen İslâmcı strateji kapsamında Almanya'ya ve Arabistan'a giden "İslâm Şairi" Mehmed Âkif, kendisine yapılan teklif üzerine benzer bir fonksiyonu Millî Mücadele'nin daha hemen başında hiç tereddüt etmeden kabul etmiştir. Mehmed Âkif hem halkı uyarma ve aydınlatma sorumluluğuyla verdiği vaazlar ve Sebilürreşad dergisindeki yazılarıyla hem de birinci TBMM'nin Nisan 1923'te dağılmasına kadarki mebusluk göreviyle daha önce devlet adına yerine getirdiği hizmetlerine bu yeni devrede de devam etmiştir. Üstelik de Âkif'e yeni devletin (daha sonra Türkiye Cumhuriyeti devleti olacak TBMM devletinin) Millî (İstiklâl) Marşı'nı yazma görevi verilmiştir. Mehmed Akif'in konumu Birinci Dünya Savaşı ile Millî

9 *Hâkimiyet-i Millîye* Gazetesi'nin 1920-1924 yıllarındaki sayılarını içeren ve bu çerçevede Millî Mücadele'deki İslâmcı yaklaşımları ortaya koyan kapsamlı bir çalışma için bkz. Kadir Kon, *Zwischen Imperium und Republik: Mustafa Kemâls Zeitung Hâkimiyet-i Millîye (1920-1924)*, Westdeutscher Universitätsverlag, Bochum 2016.

Mücadele döneminde uygulanan İslâmcı siyaseti ve bu iki dönem arasındaki devamlılığı göstermesi bakımından son derece sembolik bir değere sahiptir.

Ana hatlarıyla hatlarıyla ortaya konulmaya çalışıldığı üzere, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Alman İttifâkı bağlamında uygulamaya konulan İslâmcı politikalar, genel kabulün aksine olarak Birinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte sona ermemiştir. Türkler açısından 1922 sonuna kadar fiilen devam eden ve bir bakıma Birinci Dünya Savaşı'nın artçı savaşları niteliğindeki Millî Mücadele döneminde de benzer politikalar devam etmiştir. Şu halde akla şu soru gelmektedir: Neden 1923 yılı sonrası oluşturulan tarih yazımında/algısında Birinci Dünya Savaşı'nda uygulanan İslâmcılık politikası çoğunlukla başarısız gösterilmiştir? Millî Mücadele'de, üstelik de "Büyük Savaş"ın hafızalarda bütün tazeliği ile yaşadığı bir zamanda dahi İslâmcı politikalara ve söylemlere neden devam edilmiştir?

Demek ki 1918-1923 arası dönemde, savaşın kaybına ilişkin daha başka reel, rasyonel sebepler ve etkenler olduğu düşünülüyordu. Millî Mücadele'yi organize eden ve sürükleyen kimselere baktığımızda bu kimselerin çoğunlukla dinle olan bağları zayıf, pozitivist düşüncedeki İttihatçı (veya Post-İttihatçı) kadrolar olduğu görülür. Ancak bu düşünce yapılarına rağmen onların aklına "*savaşı İslâmcı politikalar yüzünden kaybettik*" düşüncesi gelmiyordu veya gelse de dillendirmek istemiyorlardı. Ancak bu durum Millî Mücadele'nin askeri safhasının sona erdiği 1922 yılı sonbaharından itibaren değişmeye başlamış ve "*İslamcılık siyasetinin Türkiye'ye hiçbir fayda sağlamadığı, Türkiye'nin geleceğine ilişkin alacağı kararlarda İslâm dünyasının söz hakkının olmadığı, çünkü Müslümanların millî mücadele sırasında Türkiye'ye hiçbir katkılarının olmadığı*" söylenmeye başlamıştı.[10]

Bu algının temelleri İngilizler tarafından daha savaşın bitmesiyle birlikte atılmaya başlanmıştır, diyebiliriz. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması'nın Osmanlı Devleti ve kamuoyunca nasıl

10 Bu kırılmanın en somut ifadesini *Hâkimiyet-i Millîye* Gazetesi'nin 16 Kasım 1922 tarihli nüshasında gazetenin başyazarı Ahmet Ağaoğlu'nun kaleme aldığı "Tarihî Celse-7-: Âlem-i İslâm Ne Diyecek?" başlıklı makalede görüyoruz. Bkz. Kon, *Zwischen Imperium und Republik: Mustafa Kemâls Zeitung Hâkimiyet-i Millîye (1920-1924)*, s. 262-263.

algılandığına ve bu algının İngilizleri neden rahatsız ettiğine bakarsak 1923 sonrası oluşturulan algıyı daha iyi anlayabiliriz. Nitekim Osmanlı Devleti adına anlaşmayı imzalayan Rauf Bey gazetecilere yaptığı açıklamada şunları söylemiştir: "*İmzaladığımız mütareke sonucunda devletimizin bağımsızlığı, saltanatımızın hukuku bütünüyle korunmuştur. Bu mütareke, galip ile mağlup arasında yapılan bir mütareke değil, belki savaş durumundan çıkmak isteyen denk iki kuvvet arasında yapılabilecek bir savaşmaya son vermek niteliğindedir.*" Devamında ise "*sizi temin ederim ki İstanbul'umuza bir tek düşman askeri çıkmayacaktır*" demeyi de ihmal etmemiştir.[11] İstanbul'daki bu olumlu hava ise İngiltere'yi son derece rahatsız etmiş ve 9 Kasım 1918'de İngiliz Dışişleri Bakanı A.J. Balfour, Amiral Calthorp'a hususi bir mektup göndererek kesin ve sert bir talimat verme ihtiyacını duymuştu. Maddeler halinde kaleme alınan söz konusu mektupta Balfour şunları söyler:

"Farkında olduğunuz gibi Irak, Suriye ve Arabistan'da tarafımızdan işgal edilen toprakların ilerde Osmanlı hâkimiyetine veya idaresine dönmeyeceği siyasetimizin değişmez parçasını teşkil etmektedir. Sizin de tabiatıyla anlayacağınız gibi Türkler Doğu usulüne sadık kalarak zevahiri kurtarmak ve yapılan mütarekenin harpte vukubulan bir hezimetin sonucu olmayıp kendi rızalarıyle bizimle uzlaşarak akdedildiği havasını bütün İslâm dünyasında yaratmak için ellerinden gelen hiç bir gayreti esirgemeyeceklerdir. Onlar mütareke şartlarının kendileri için bilhassa müsait bulunduğunu zaten iddia etmektedirler... Mısır ve Hindistan'daki Müslüman tebaamız Türklerin tamamiyle yenildiklerini anlayacaklarından bu hal, Panislamizm'e ve umumiyetle İslâmlığın politikaca işletilmesine karşı öldürücü bir darbe olacaktır."[12]

İngiltere'nin İslâmcılık konusundaki endişelerini son derece açık şekilde dile getiren yukarıdaki ifadeler Millî Mücadele liderlerinin 1919-1922 yılları boyunca neden İslâmcı politikalardan vazgeçmediklerini anlamamıza yardımcı olacak niteliktedir. Zira Osmanlı Devletinin uyguladığı İslâmcılık savaş sonrası dönemde de hâlâ İngilizlerin "yumuşak karnı" olmaya devam etmektedir ve Birinci Dünya Savaşı

11 Bkz. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 1. Kitap. İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*, İstanbul 2008, s. 78.

12 Bkz. Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara 2011, s. 21-22.

sonrası verilen mücadelede de bu "İslâm Silahı" İngilizlerle yapılacak pazarlıkta hala en etkili araç konumundadır. Yunanlıların Anadolu'dan atılıp Ankara'nın yeniden barış masasına çağrılmasına kadar etkili şekilde kullanılan bu "silah"a olan ihtiyaç ortadan kalkmaya başlayınca, Ankara'nın İslâmcı politikaları da yerini ulusalcı ve batıcı yaklaşımlara terk etmeye başlayacaktır.

Nitekim 1922 yılının son aylarında başlayan bu söylem değişikliği 1923'ten sonra daha keskin ve net bir hal almaya başlamıştır. Bu anlamda bu yeni dönemde dünyada ve Türkiye'de oluşan siyasal yapı geçmişi yeni duruma göre yeniden inşa etme ihtiyacı duymuş görünmektedir. Kurulan yeni yapının kabul görmesi ve bir anlamda meşruiyeti için bilinçli bir "devr-i sabık" oluşturulmaya çalışılmıştır denilebilir. Söz konusu devr-i sabık yaklaşımı bir taraftan Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisini Müslümanların halifenin çağrısına uymamalarına, yani İslâmcı politikaların başarısızlığına bağlarken, diğer yandan Millî Mücadele'deki başarıyı Türk millîyetçiliğine veya sadece Mustafa Kemâl'in şahsına indirgemeye çalışmıştır. Türkiye'nin yakın geçmişinin ve aktörlerinin bir türlü tarihselleştirilememesinin bir sonucu olan bu yaklaşımlar ise bize ne Birinci Dünya Savaşı'nı ne de sonrasında meydana gelen gelişmeleri gerçek manada anlamada ve anlamlandırmada şimdiye kadar yardımcı olmadığı gibi bu durumun devam etmesi halinde bundan sonra da yardımcı olmayacaktır.

3.

ALMAN SUBAYLARININ BAKIŞINA GÖRE ERMENİ TEHCİRİ

Mustafa Çolak[*]

"Asıl acınacak olan Türklerdi. Çünkü, onların acılarını dindirecek, sıkıntılarını giderecek ve uğradıkları büyük haksızlığı duyuracak ne Alman ne de Amerikan Heyeterleri bulunmaktaydı."
Felix Guse

Ermenilerin sevk ve iskânı meselesinde Almanya'nın bir etkisinin olup olmadığı günümüze kadar tartışılan önemli olaylardan biridir. Bu bağlamda, acaba Almanlar düşündü, Türkler mi uyguladı? Veya Almanya hem düşünüp hem de Osmanlı Devleti'ndeki subayları aracılığı ile bizzat katkı mı sağladı? Yoksa Almanlar, Ermenilerin tehcir edilmesini Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi olarak görüp hiç müdahil olmadılar mı? Bu cevap bekleyen soruları artırmak mümkündür. Ermeni sevk ve iskânı söz konusu olduğunda bu sorular da önem kazanmaktadır. Bu bölümde Birinci Dünya Savaşı'nın üst düzey Alman kumandanlarının Ermeni tehciri hakkındaki görüşleri ele alınarak; yukarıdaki sorulara verilecek cevaplara katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı esnasında Sevk ve İskân Kanunu uygulandığında Osmanlı Devleti ile Almanya müttefik idiler. Bu İttifâk 2 Ağustos 1914 antlaşması ile önce askeri olarak başlamış, bundan dolayı Almanlar da bunu "silah kardeşliği" (Waffenbruderschaft) olarak adlandırmışlar; fakat savaş ilerledikçe ittifâk da genişlemiş ekonomik, kültürel ve bilimsel bir boyut almıştı. Daha Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce, Haziran 1913'te General Otto Liman von Sanders, Osmanlı Hükûmeti'nin talebi üzerine 43 kişilik bir heyetle "*Alman Askeri Heyeti Başkanı*" sıfatıyla Osmanlı ordusunda göreve başlamış ve

* Prof.Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanana kadar, Osmanlı ordusunda aktif görev almıştır. Osmanlı ordusunda görev yapan Alman subaylar sadece "*Alman Askeri Heyeti Başkanlığına*" bağlı subaylar değillerdi. Farklı statüde ve farklı yollarla Osmanlı Devleti'ne gelmiş ve görev almış Alman subayları bulunuyordu. Savaş sonuna doğru, 1918 yılında Osmanlı Harbiye Nezareti'nde ve ordu birliklerinde aktif görev yapan yaklaşık 1.500 Alman subayı mevcuttu. Yine savaşın sonlarına doğru, Osmanlı Devleti safında savaşan Alman er, astsubay, subay ve istihkâm hizmetleri veren teknik personel sayısı 13-14.000'i buluyordu. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusundaki Alman etkisi tartışma götürmez bir gerçekti.

Osmanlı ordusundaki Alman etkisini artıran ve önemli kılan bir diğer husus da üst düzey Alman subaylarının, kritik ve karar verici makamlarda bulunuyor olmalarıydı. Örneğin Sevk ve İskân Kanunu'nun çıkartılıp uygulanmaya başlandığı 1915 yılında Osmanlı Erkân-ı Harbiye Reisi General Fritz Bronzart von Schellendorf'du. Yine Harbiye Nezareti'ndeki Harekât Dairesi Şube Müdürü Otto von Feldmann'dı. Sevk ve iskânın en ağır uygulandığı Doğu Anadolu bölgesini, Ruslara ve Ermenilere karşı savunmakla görevli olan Osmanlı Üçüncü Ordusu'nun Kurmay Başkanı Yarbay Felix Guse idi. Bu üç Alman kurmay subayı Ermenilerin sevk ve iskânını başından sonuna kadar desteklemişlerdir. Zira sevk ve iskân Kararı'nın alınmasında etkili olan bu üç subay, Berlin'deki "Talat Paşa Davası" üzerine gazetelere yazdıkları yazılarda ve anılarında sevk ve iskânın askeri açıdan bir mecburiyet olduğunu açıkça ifade etmişlerdir.

Bu bölümde, yukarıda isimlerini verdiğimiz üç üst düzey Alman subayının yayınlanmış anıları ve gazetelere yazdıkları yazıları çerçevesinde, sevk ve iskân meselesini ortaya koymaya çalışacağız. Maalesef Alman askeri yetkililerin Sevk İskân Kararı'nın uygulanışı ile ilgili yazdıkları raporların çoğu günümüze ulaşamamıştır. Zira o gün Potsdam'da bulunan Alman Askeri Arşivi'nin önemli bir kısmı İkinci Dünya Savaşı esnasında yok olmuştur. Kaybolan olan belgeler arasında Ermeni tehciri ile ilgili belgeler de bulunuyordu. Bu bağlamda Alman askeri yetkililerinin Ermenilerin sevk ve iskânı hakkındaki düşüncelerini, sadece onların daha sonraları yazdıkları anılarından, gazete haberlerinden ve yansıyabildiği kadarıyla dönemin diğer raporlarından öğrenebiliyoruz. Dolayısıyla

bugün Ermeni meselesi konusundaki Türk tezlerini güçlendirecek olan önemli arşiv belgelerinin bir kısmandan mahrum kalmış bulunmaktayız.

Osmanlı Genelkurmay Başkanı Fritz Bronsart von Schellendorf

Babası gibi Prusyalı bir general olan Fritz Bronsart von Schellendorf, 1913 yılında Liman von Sanders'in Askeri Heyeti'nin bir üyesi olarak Albay rütbesi ile İstanbul'a geldi. Enver Paşa'nın Ocak 1914'te Harbiye Nâzırı olmasının ardında Schellendorf da Erkan-ı Harbiye Reisi makamına getirildi ve 1917 yılına kadar bu makamda görev yaptı. Dolayısıyla Sevk ve İskân Kanununun Meclis-i Vükela'da karara bağlanıp uygulandığı 1915-1916 yılları arasında Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı makamında Schellendorf bulunuyordu. Bilindiği gibi Sevk ve İskân Kararı en temelde askeri nedenlerden dolayı planlanıp uygulanmıştı. Bu çerçevede bakıldığında Sevk ve İskân Kararı'nın hem planlamasında hem de uygulanmasında Schellendorff'un önemli katkı sağladığı muhakkaktı.

Schellendorf, Sevk ve İskân Kararının planlanıp uygulanmasına katkı sağladığını zaten inkâr etmiyordu. Nitekim Berlin'deki Talat Paşa suikastını gerçekleştiren Tehliryan'ın mahkemece serbest bırakılması üzerine *Deutsche Allgemeine Zeitung* Gazetesi'ne yazdığı "*Talat Paşa için bir tanık*" başlıklı makalede[1], Sevk ve İskân Kararı'nı askeri nedenlerden dolayı gerekli gördüğünü ve onayladığını net bir şekilde ifade etmiştir. Schellendorf bu makalesine Tehliryan'ı yargılayan mahkemeyi eleştirerek başlamaktadır. Buna göre, Tehliryan davasında "*konu üzerinde bilgisi ve tehcir esnasında yetkisi*" olmayanlar, şahit olarak dinlenmişlerdi[2]. Bu şahitler konuyu bilmedikleri için mahkemeye sadece

1 *Deutsche Allgemeine Zeitung*, "Ein Zeugnis für Talaat Pascha", 24.07.1921 (No 342, sabah sayısı). Krş. "Alman Buyruğuyla 1915 Ermeni Tehciri", http://www.t2174a.com/?p=8486; 01 Aralık 2015.

2 "Tehliryan Davası"nda şahit olarak Papaz Johannes Lepsius, General Liman von Sanders ve Metropolit Krikoris Balakian dinlenmişlerdir. Bunların üçü de tehcir esnasında Doğu Anadolu da bulunmadıklarından tehcire şahit olmamışlar sadece kendilerine gelen bilgilerden tehcir hakkında bilgi sahibi olmuşlardır. Kendilerine gelen bilgiler de genellikle propaganda mahiyetinde idi. Geniş bilgi için Bkz. Mustafa Çolak, "Tehcir Olayı'nın Propaganda

"*başkalarından dinledikleri hikâyeleri*" anlatmışlardı. Tehcir hakkında esas bilgi sahibi olan Almanlar ise mahkemeye çağrılmamışlardı.

Schellendorf, Tehliryan yargılaması ile ilgili bu tespitte bulunduktan sonra, Sevk ve İskân Kararı'nın anlaşılabilmesi için Doğu Anadolu'da Osmanlı Devleti'nin Rus ve İran sınırında iç içe ve yan yana yaşayan Ermeniler ile Kürtlerin birbirleriyle olan ilişkisine değinmektedir. Schellendof'a göre Ermeni vahşetinin kökenleri eskiye dayanmaktaydı ve Kürtler eskiden beri sürekli bir Ermeni baskısı altındaydılar: "*Kürt göçebe ve hayvan sahibi iken Ermeni çiftçi, zanaatçı ve tüccardır. Kürt okul eğitimi almamıştır, paranın kullanımını tam olarak bilmemektedir. Ayrıca faizin yasak olduğuna inanmaktadır. Ermeni, tüccar olarak Kürt'ün bu deneyimsizliğinden vicdansız bir şekilde yararlanıp ondan faydalanmaktadır. Kürt aldatıldığını anlayarak Ermeni'ye karşı güveni sarsılır. İşte size Ermeni trajedisi!*"

Onun bu yazdıklarına bakılırsa, ortada bir Türk-Ermeni meselesinden ziyade, bir Ermeni-Kürt meselesi mevcuttu ve bu meselenin kökenleri tarihî derinliklerde yatmaktaydı. Dolayısıyla Schellendorf'a göre Ermeni trajedisinin birinci derecede sorumluları Kürtlerdi. Bir başka önemli tespiti de bu trajediye "*dini farklılıkların asla bir neden olamayacağı*" vurgusudur. Zira Johannes Lepsius örneğinde görüleceği gibi[3] Ermenilerin tehcir esnasında "soykırıma" maruz kaldıklarını iddia ve propaganda eden çalışmalarda genellikle dini farklılıklara vurgu yapılmaktadır. Mesele bir Hıristiyan-Müslüman şablonu içine çekilmeye çalışılmaktadır ki Schellendorf bunu doğru bulmamaktadır. Dolayısıyla Ermeni meselesinin kökenleri dini ve etnik olmaktan ziyade, aynı coğrafyada yaşayan iki halkın ekonomik ilişkileriyle ilgili olduğu görülmektedir.

Schellendorf Ermeni trajedisini iki ana nedene bağlamaktaydı: Birincisi yukarıda da belirttiğimiz gibi aynı coğrafyada yaşayan Ermeniler ile Kürtler arasındaki ekonomik ilişkilere, ikincisi ise başta Rusya

---

Sürecindeki Doruk Noktası: Talat Paşa Davası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XX, Sayı 58 Ankara 2004, s. 1-47. Dolayısıyla Schellendorf'un "Tehliyan davasında konu üzerinde bilgisi ve tehcir esnasında yetkisi olmayanlar şahit olarak dinlenmişlerdir" demesinin nedeni bundandır.

3 Bkz. Mustafa Çolak, "Kaynak Kritiği ve Tehcir Olayında Belge Tahrifatı -Johannes Lepsius Örneği- (üç belge ile birlikte)", *Belleten,* Cilt 66, Sayı. 247 (Aralık 2002), s. 967-98.

olmak üzere Büyük Güçlerin Ermenileri kışkırtması ve ayaklanmalara finansal destek sağlamaları idi. Zira Ermenilerin yaşadığı bütün bölgelerde ele geçirilen basılmış ilânlar, kışkırtıcı broşürler, silahlar, cephane, patlayıcılar vb. somut deliller ayaklanmanın üçüncü bir taraftan hazırlandığının kanıtlarıydı.

Kendisi, Meclis-i Vükelâ'da Sevk ve İskân Kararı'nın alınma sürecini de şu şekilde ifade etmekteydi: "*Ordunun cephe arkasındaki hassas bağlantıları büyük tehdit altında olup, Müslüman halk Ermenilerin vahşetleri karşısında umutsuzluğa kapılmıştı, bu yüzden acele hareket edilmeliydi. Bu kritik durumda Bakanlar Kurulu, Ermenilerin devlet için bir tehlike arz ettiklerini açıklayıp, onları ilk olarak meskûn oldukları bölgelerden uzaklaştırmaya yönelik zor bir karara vardı. Savaştan uzak, nüfus yoğunluğu az ve verimli toprakları olan Kuzey Mezopotamya'ya yerleştirileceklerdi*" diyerek sevk ve iskânın askeri nedenlerini açıklamaktaydı. Dolayısıyla şayet Osmanlı yönetimi Ermenilere "soykırım" yapmayı düşünseydi onları "savaştan uzak, verimli topraklara" iskân etmek istemezdi.

Schellendorf Sevk ve İskân Kararı'nın uygulanmasında Talat Paşa'nın sorumluluğu konusunda ise şunları yazmaktaydı:

"*Bölgedeki Osmanlı ordusu bütün gücünü cephedeki Rus üstünlüğüne karşı koymak için kullanıyordu. Aynı zamanda patlak veren Ermeni isyanları ise imparatorluğun uzak köşelerine kadar etkili oluyordu. Dolayısıyla bu isyanları bastırmak için Jandarmaya başvurulmuştu. Her düzenli devlette olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de Jandarma Dâhiliye Nezareti'ne bağlıydı. Dönemin Dâhiliye Nâzırı Talat olduğundan, gerekli talimatları o veriyordu. Osmanlı jandarması Fransız General Baumann tarafından eğitilmiş disiplinli birliklerden oluşuyordu. Jandarmanın tek görevi Sevk ve İskân Kararı'nı uygulamaktı. Talat dengesiz ve intikam peşinde olan bir katil değil, uzun vadeli düşünen bir devlet adamıydı. Onun gözünde Anadolu'daki Ermeniler, her ne kadar şimdiki durumlarında Rus yönetimi ve Rus Ermenileri tarafından galeyana getirilmiş olsalar da, barış zamanlarında son derece yararlı vatandaşlar idi. Rus etkisi ve Kürt anlaşmazlıklarından uzak, bu yeni, verimli ve gelecek vaat eden topraklara, çalışkanlıkları ve zekâları sayesinde yeniden hayat vereceklerini umuyordu. Talat, ayrıca dış basının Ermenilerin tehcir edilişini Türklere karşı sözde bir "Hıristiyan-Avı" propagandası için kullanacaklarını önceden*

görmüştür ve bundan dolayı her türlü şiddetten uzak durmak istemiştir. Haklıydı! Talat'ın korktuğu başına gelmişti ve propaganda başarılı olmuştu... Talat bu olaylar için sorumlu tutulamaz; bu gelişmeler kendisinden 2000 km. uzaklıkta gerçekleşti."

Böylece Schellendorf, Mart 1921'de Talat Paşa'nın Berlin'de bir Ermeni öğrenci tarafından vurulması üzerine tekrar alevlenen ve önemli bir tartışma konusu olan "trajedide Talat Bey'in rolü" meselesine net cevaplar vermektedir. Buna göre, "Talat dengesiz ve intikam peşinde" olan biri değildi. Tam tersine Ermenilere güveniyordu. Savaşı geçici bir olağanüstü durum olarak görüyordu. Savaş bittikten sonra Ermenilerin eskiden olduğu gibi, eşit haklara sahip Osmanlı vatandaşı olarak, Osmanlı sınırları dâhilinde yaşayacaklarına inanıyordu. Hatta onları "verimli ve gelecek vaat eden" topraklara iskân edere ettirerek, Ermenilere ümit de bağlamıştı. Zira Ermeniler zekâları sayesinde Mezopotamya topraklarına yeniden hayat vereceklerdi.

Talat Paşa'nın iyi niyetine ve Ermenilere olan güvenine rağmen, Ermeni tehcirinin başarısızlıkla sonuçlanmasını ise Schellendorf şöyle izah etmektedir:

"*Türk İmparatorluğu'nda, büyüklüğünden kaynaklanan ve yetersiz altyapısı yüzünden, vilayetler merkezden bir nevi bağımsız idiler. Örneğin Osmanlı valileri bizim (Almanya) başkanlardan daha fazla yetkiye sahiptiler. Buna dayanarak kendi bölgelerinde gelişen olayları İstanbul'a nazaran daha iyi değerlendirebildiklerini savunurlardı. Onun için bazen Dâhiliye Nezareti'nin emirleri istenildiği gibi yerine getirilmiyordu. Binlerce Müslüman mülteci dışında aynı sayıdaki Ermenileri, iskân bölgesine ulaştırıp, onları beslemek, onlara barınak sağlamak gibi alışılmadık ve zor olan bu görevi yerine getirmek, az sayıdaki eğitimsiz memurların güçlerini aşıyordu. İşte burada Talat büyük bir özveri ve her türlü imkânları kullanarak olaya el attı. Onun tarafından valilere ve jandarmaya gönderilen emirler hala mevut olmalıdır. Dâhiliye Nezareti'nin, Harbiye Nezareti'ne yolladığı birçok yazışmada ki, ben görevim gereği bunların varlığından haberdardım, ordudan acil yardım isteniyordu. Askeri durum elverdikçe bu çağrıya kulak verildi. Ordu, kendisinin bile eksikliğini hissettiği gıda, taşıt, barınak, doktor ve tıbbî teçhizatları yardıma sunmuştur. Ne yazık ki bütün çabalara rağmen binlerce göçmen ve tehcir edilen Ermeniler yürüyüşün zorluklarına dayanamayıp ölmüşlerdir*"

Buna göre Schellendorf, tehcirin trajediye dönüşmesini önemli üç nedene bağlamaktadır; birincisi Osmanlı Devleti'nin topraklarının geniş olmasına karşın alt yapının yetersiz olması, ikincisi yerel yöneticilerin merkezin emirlerini gereği gibi yerine getirmemeleri, üçüncüsü ise ulaşım ve iaşe yetersizliği idi. Aslında bu önemli üç mesele Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordularının da temel problemiydi. Buna rağmen Talat Bey'in özveri ile çalıştığını Schellendorf ifade etmekteydi. Sechellendorf'un dikkat çektiği bir diğer konu ise, benzer bir problem ile Almanya veya Sovyetler Birliği karşılaşsa onların da Osmanlı Devleti gibi davranmak zorunda kalacakları tahmininde bulunmasıdır.

Sonuç olarak Schellendorf, Ermeni tehcirinin, trajediye dönüşmesinin birinci derecede sorumlusu olarak Kürtleri göstermektedir. Kürtler, bu ender hatta belki de asla tekrarlanmayacak fırsatı değerlendirip nefret ettikleri Ermenileri, yürüyüşleri sırasında soyup, gerektiğinde de öldürmüşlerdir. Ermenilerin de çile yolculuğu birçok gün ve hafta boyunca Kürt yerleşim bölgelerinden geçiyordu. Zira Mezopotamya'ya başka yol yoktu.

İkinci derecedeki sorumlu ise Osmanlı Jandarması idi. Gerçi Ermeni topluluklara, bölük halinde eşlik eden jandarmanın tutumu hakkındaki duyumlar farklılık arz etmektedir. Jandarma bazen Ermenileri Kürt çetelere karşı kahramanca savunduğu, bazen de onları bırakıp kaçtığı bilgisi alınıyordu. Bazen jandarmanın ya Kürtler ile işbirliği yaparak ya da kendi başına Ermenileri öldürüp soydukları da oluyordu. Bu tarz olaylara karışanların suçları ispatlandığı takdirde şiddetle cezalandırılıyorlardı. Örneğin Osmanlı Üçüncü Ordu Komutanı Vehip Paşa bu nedenlerden dolayı iki subayı, askerî bir mahkemede yargıladıktan sonra kurşuna dizdirtmiştir. Aynı şekilde Enver Paşa Ermenilerden yarar sağlayan Halep Valisi'ni anında görevden alarak, uzun bir hapis cezasına çarptırmıştır.

Harekât Şube Başkanı Birinci Otto von Feldmann

Otto von Feldmann aynen Fritz Bronsart von Schellendorf gibi, Aralık 1913'te Osmanlı Devleti'nde Liman von Sanders başkanlığında göreve başlayan Alman Askeri Heyeti ile birlikte İstanbul'a gelmişti. Enver Paşa'nın Ocak 1914'de Harbiye Nâzırı olmasıyla birlikte Feldmann, Erkân-ı Harbiye Dairesi bünyesindeki Birinci Şube Başkalığı'na getirilmişti. O

tarihlerde Türkçe bilmeyen ve henüz Osmanlı Ordusu'nu tanımayan Feldmann, aynı şubede bulunan İsmet Bey (İnönü) ile beraber çalıştı. Feldmann'a verilen görev, Balkan Savaşı'nda tükenmiş olan Osmanlı Ordusu'nu yeniden organize etmek ve seferberliğe hazırlamaktır. Osmanlı Meclis-i Vükelası Sevk ve İskân Kararı'nı çıkartıp Ermenilere uygulamaya başladığında Feldmann bu görevinde bulunuyordu. Bilindiği gibi Sevk ve İskân Kararı askeri nedenlerden dolayı alınıp uygulanmıştı. Dolayısıyla Erkân-ı Harbiye Dairesi'nde "Harekât Şubesi Başkanı" olan Feldmann'ın Ermeni trajedisi konusunda yazdıkları önem arz etmektedir.

Biz bu çalışma çerçevesinde Feldmann'ın Ermenilerin tehciri ile ilgili görüşlerini ele alırken onun iki yazısını ana kaynak olarak değerlendirmeye çalışacağız. Birincisi onun, *Deutsche Allgemeine Zeitung* Gazetesi okuyucu mektupları kısmına yazdığı "*Talat Paşa Davası Üzerine*" başlıklı makalesi[4], ikincisi ise anılarında Ermeni Meselesi için ayırmış olduğu kısımdır.[5]

Feldmann'ın *Deutsche Allgemeine Zeitung* Gazetesi'ndeki yazısı Berlin'de görülen "Tehliryan Davası" üzerine yazılmıştı. Bilindiği gibi Tehliryan, 15 Mart 1921 tarihînde Berlin'de Talat Paşa'yı katletmişti. Fakat Berlin Üçüncü Eyalet mahkemesi Talat Paşa'nın katilini serbest bırakmıştı. Bundan dolayı Feldmann'ın adı geçen yazısı mahkeme kararını eleştirerek başlamaktadır. Alman halkının ve basınının "*korkak ve katil Tehliryan'ın*" serbest bırakılmasına yeteri kadar tepki göstermediğini yazan Feldmann, adaletin gereği olarak "*büyük Türk devlet adamı*" Talat Paşa'nın hakkının korunması gerektiğini belirtiyordu. Mahkemeye çağrılıp, Talat Paşa lehine kamuoyu önünde, Ermeni Meselesi'ni bilen biri olarak şahitlik etmek isteğini yazan Feldmann; ancak, mahkemeye çağrılmadığını, Liman von Sanders'in şahitliğine başvurulduğunu belirtmekteydi. Hâlbuki Sevk ve İskân Kararı'nın uygulandığı tarihlerde Sanders İstanbul'da bulunmuyordu. Dolayısıyla Ermenilerin tehciri konusunada "*genel bir bakışa*" sahip değildi.

4 Deutsche Allgemeine Zeitung, "Zum Talaatprozess", 30. 06. 1921.

5 Otto von Feldmann'ın hayat hikayesi, Osmanlı Devleti'ndeki hizmeti ve Hitler Almanyasındaki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Otto von Feldmann, *Türkei, Weimar, Hitler, Lebenserinnerungen eines preußischen Offiziers und deutschnationalen Politikers* (Yayına hazırlayan: Peter von Feldmann), Verlag Edition Winterwork, Borsdorf 2013.

Feldmann'ın *Deutsche Allgemeine Zeitung* Gazetesi'ndeki yazısında belki de en dikkat çekici nokta, onun "*Ermenilerin tehciri esnasında Almanya'nın oynadığı rol*" konusundaki düşünceleriydi. Feldmann'a göre, Alman Dışişleri Bakanlığı ve İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği Ermenilere yardım etmek için Osmanlı Hükûmeti nezdinde girişimlerde bulunuyorlardı. Fakat aynı zamanda, Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı'nda görevli Alman subaylar, Osmanlı Kafkas Ordusu'nun geri hatlarının Ermeni çetelerinden temizlenmesi için Osmanlı Hükûmeti'ne tavsiyelerde bulunuyorlardı. Feldmann kendisinin de bunlardan biri olduğunu yazmaktaydı. Zira cephelerdeki askeri durum bunu gerektiriyordu. Ayrıca Ermeniler kendilerini Osmanlı'dan daha çok Ruslara yakın görüyorlar ve Ruslara yardım ediyorlardı. Dolayısıyla Feldmann'ın bu ifadelerine dayanarak, Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı'nda görevli Alman subayların, geri hatlarda Osmanlı ordusuna zarar veren Ermenilerin tehcir edilmesini Osmanlı Hükûmeti'ne tavsiye ettiklerini ve tehciri desteklediklerini söylemek mümkündür.

Ermeniler ile Türkler arasındaki derin nefretten her iki tarafın da sorumlu olduğunu belirten Feldmann şunları yazıyordu: "*Türk rahatına düşkündür. Ticaret ve sanattan anlamaz. Onun için tarihî süreç içerisinde birçok alanı çalışkan ve acımasız olan Ermeni'ye bırakmıştı. Ermeni zamanla büyüyerek isyana girişti... (tehcir esnasında) Osmanlı jandarmasının işlediği vahşet kabul edilemez. Fakat Talat'ın mensup olduğu hükümetin bu vahşeti desteklediği ispatlanmaya muhtaçtır. Ermenilere destek verenlere, Türkiye'nin doğu sınırına yolcuk etmelerini tavsiye ederim. Bugün hala Ermenilerin halkını tamamen yok ettiği Müslüman köyler oralarda mevcuttur. Ayrıca Gürcülere ve Azerilere Ermeniler hakkında ne düşündükleri de sorulmalıdır. Gürcistan bağımsızlığını ilan ettiğinde ben Tiflis'e gitmiştim. Hiçbir Gürcü Ermenilerle iş yapmak istemiyordu...*"

Anlaşılacağı gibi Feldmann, Schellendorf kadar Osmanlı jandarmasını masum görmüyordu. Jandarmanın "vahşetler" işlediğini yazmaktadır. Fakat Feldmann'da Schellendorf gibi bu vahşetlerden Talat Paşa'nın sorumlu tutulamayacağını yazıyordu. Zira Talat Paşa'nın "Ermeni trajedisinde" sorumlu olduğunu iddia edenler bunu ispatlamak zorundaydılar.

Anılarında ise, "Ermeni trajedisi" konusunda Alman Dışişleri Bakanlığı'nda Müsteşar Göppert ile Feldmann arasındaki mektuplaşma yer almaktadır. Buna göre, 11 Şubat 1919'da Feldmann'ın Göppert'ten

aldığı mektup, *Deutsche Missionszeitschrift* dergisinin Şubat sayısında, Tehcir esnasında Osmanlı Devleti'nde görev yapan Alman subayların, Kafkasya'daki Osmanlı Ordusu'nun ileri harekâtını tavsiye ettikleri ve destekledikleri iddiasının doğru olup olmadığı ile ilgiliydi. Göppert, Alman subayların, Kafkasya'daki Osmanlı Ordusu'nun ileri harekâtını destekleyip desteklemedikleri sorusunu cevabın Feldmann'dan öğrenmek istiyordu. Zira Feldmann o tarihlerde Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı'nda Harekât Şubesi Başkanıydı. Feldmann'ın bu soruya verdiği cevap, yukarıda bahsettiğimiz Deutsche Allgemeine Zeitung Gazetesi'ndeki yazısında yer alan satırlar ile örtüşmekteydi. Buna göre, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı hizmetin bulunan Alman subaylar Osmanlı-Alman İttifâkının askeri çıkarları doğrultusunda karar verip, hareket etmak zorundaydılar. Bu bağlam Feldmann'a göre bazı Alman subaylar, askeri nedenlerden dolayı Osmanlı Ordusu'nun Kafkasya'daki ileri harekâtını desteklemiş olabileceklerini ifade etmekteydi.

Gerek Feldmann'ın Deutsche Allgemeine Zeitung Gazetesi'ndeki yazısına, gerekse anılarına baktığımızda "Ermeni trajedisi" konusundan önemli ipuçları verdiğini görmekteyiz. Özellikle bu trajedi de Alman subayların oynadığı rol konusunda Feldmann net bilgiler vermektedir. Kendisi de dâhil, Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı'nda görev yapan Alman subayların Ermenilerin tehcir edilmesini Osmanlı Hükümeti'ne tavsiye ettiklerini Feldmann net bir şekilde ifade etmektedir. Zira cephedeki askeri durum bunu gerektiriyordu. Ayrıca Feldmann Ermeni trajedisinin yaşanmasında Osmanlı Hükümeti'nin ve Talat Paşa'nın sorumluluğu olduğu konusundaki düşüncelere katılmamaktadır.

Üçüncü Ordu Kurmay Başkanı Felix Guse

Osmanlı Vükela Meclis'inde Sevk ve İskân Kararı çıkıp uygulanmaya konulduğunda Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da bulunan Üçüncü Ordu Kurmay Başkanı Felix Guse idi. Bilindiği gibi Ermeniler askeri nedenlerden dolayı tehcir edilmişlerdi ve tehcirin yoğun yaşandığı bölge de Doğu Anadolu bölgesiydi. Guse, tehcir esnasında hem Doğu Anadolu'da bulunuyordu hem de bölgedeki Üçüncü Ordu'nun Kurmay Başkanı idi. Dolayısıyla Guse tehcir hakkında en sağlıklı bilgiyi

verebilecek Alman subaylardan biri idi. Zira tehcire bizzat şahit olmuş bir subaydı.

Felix Guse Ermeni tehciri ile ilgili görüşlerini, kaleme aldığı üç ayrı yazıda dile getirmiştir. Bunlardan ilki, Schellendof ve Feldmann'da olduğu gibi Talat Paşa'nın katili Tehliryan'ın Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesi tarafından serbest bırakılması üzerine, *Deutsche Allgemeine Zeitung* Gazetesi'ndeki yazısıydı[6]. İkincisi ise 1925 yılında *Wissen und Wehr* Dergisi'ne yazmış olduğu "*Der Armenieraufstnad 1915 und Seine Folgen (1915 Ermeni Ayaklanması ve Sonuçları)*" başlıklı makaleseydi[7]. Bu makalesi Selami Kılıç tarafından Türkçeye çevrilip yayımlanmıştır.[8] Üçüncüsü ise 1940 yılında Leipzig'de basılmış olan *Die Kaukasusfront Im Weltkrieg*[9] adlı eseri içerisinde, Ermenilerle ilgili yer alan kısımlardır. Guse'nin bu eseri de Kaymakam Hakkı Bey tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.[10] Biz de bu çalışmada Guse'nin adı geçen bu üç eserini ana kaynak olarak değerlendireceğiz.

Felix Guse, Türk-Ermeni anlaşmazlığının kökenleri konusunda Schellendof gibi düşünüyor ve bu problemin iki halkın farklı dinlere mensup olmalarıyla ilgili olmadığını yazıyordu: "*İki halk (Türkler-Ermeniler) arasındaki düşmanlığın farklı dinlere mensup olmalarından kaynaklandığı şeklindeki bir yaklaşım tamamen yanlış bir düşüncedir. Aradaki düşmanlık, sürekli olarak Türkiye'nin içişlerine karışarak, bundan*

6 Bkz. Felix Guse, *Deutsche Allgemeine Zeitung*, 28. 06. 1921.

7 Bkz. Felix Guse, "Der Armenieraufstand 1915 Und Seine Folgen", *Wissen und Wehr*, 10, München 1925, s. 609-621.

8 Bkz. Selami Kılıç, "Osmanlı Üçüncü Ordusu Kurmay Başkanı Felix Guse'nin…", *Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4, Aralık 2001. Krş. http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=269; 07 Aralık 2015.

9 Bkz. Felix Guse, *Die Kaukasusfront Im Weltkrieg Bis Zum Frieden Von Brest*, Leipzig 1940, s. 61 vd.

10 Bkz. Felix Guse, "Büyük Harpte Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler: Harbin Zuhurundan Brest-Litovsk'a Kadar" Kaymakam Hakkı Ter.), *79 Numaralı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı*, Sayı 20, İstanbul 1931. Kaymakam Hakkı'nın bu çevirisi, Felix Guse'nin Kafkas Cephesi ile ilgili anılarını 1929 ve 1930 yıllarında ilk olarak yayınladığı Schweizerische Monatschrift für Offiziere Aller Waffen dergisinden alınmıştır. Onun için Guse'nin anılarını kitap olarak bastığı tarih 1940 olmasına rağmen Kaymakam Hakkı'nın tercümesi 1931 tarihlidir.

kendilerine çıkar sağlamak arzusunda bulunan İngilizler ve Rusların sahneye koydukları ulusçuluk fikrinden kaynaklanmaktaydı".[11]

O, bir subay olmasından dolayı Ermeni trajedisini genel olarak askeri açıdan değerlendirmektedir. Örneğin 13 Nisan 1915'te patlak veren Van İsyanı'nı değerlendirirken "*Van'da sadece zayıf birkaç Türk jandarma birliği bulunuyordu. Birkaç tane de makineli tüfek. Fakat eskiden beri Kürtler ile Ermeniler arasında düşmanlıklar olduğundan, çok sayıdaki Kürt gönüllü olarak Türklerin yanında yer alıyordu. Ermeni isyancıların sayısı 10 bini buluyordu. Türkler ancak Kürtlerin yardımı ile isyanı kontrol altına alabildiler. Türkler isyancı Ermenilerin Van'da sıkışıp kaldığı dar alnı kuşatmaya 24 Nisan'dan itibaren başladılar. Ermeni isyanları sadece Van ile sınırlı değildi. Cephenin 300 kilometre gerisinde bulunan Şebin Karahisar'da bile isyan çıkmıştı. Şebin Karahisar'da düzenli bir askeri birlik bulunmuyordu. Onun için burada X. Kolordu'nun yedekleriyle isyan kontrol edilmeye çalışılıyordu... Türk hükümeti Haziranda itibaren bu bölgedeki Ermenilere tehcir etmeye başladı. Ancak bu sayede Temmuz ayı ortalarından itibaren Ermenilerin ordu için oluşturduğu tehlike aşılmış oldu.*"[12]

Felix Guse bu yazdıklarından Ermeni isyanlarının cephenin 300 kilometre kadar gerisine kadar yayıldığını görüyoruz. Daha doğrusu Ermeni isyanları Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her köşesine dağılmıştı. Bu da cephe gerisindeki Ermenilerin neden tehcire tabi tutulduğu sorusunun cevabını oluşturmaktaydı. Ermenilerin tehcir edilmesinden önceki durumu şöyle özetlemekteydi: "*Bitlis'te kargaşalık hüküm sürüyordu. Kayseri'de bombalar ele geçirilmişti. Zeytun ve Halep'te çatışma vardı. Cemâl Paşa'nın çok ölçülü bir şekilde doğruladığı gibi, tüm bunlar gerçek ayaklanmalardı. Zeytun hakkında Alman Büyükelçisi de aynı şeyleri rapor etmekte ve açıktan açığa Ermenileri fitnenin başı olarak göstermekteydi. Urfa'daki olaylar üzerine, Alman Konsolosu Halep'ten gönderdiği raporunda aynı şeyleri söylüyordu. İstanbul'da bir komplo ortaya çıkarılmıştı. İtilâf Devletleri donanması Çanakkale Boğazı önlerindeydi ve İskenderun Körfezi'nde her an bir çıkarmanın yapılabileceği de göz ardı edilemezdi. Kısaca tehlike her yerdeydi.*"[13]

11 "Osmanlı Üçüncü Ordusu Kurmay Başkanı Felix Guse'nin"

12 Guse, *Die Kaukasusfront Im Weltkrieg,* s. 61-63.

13 "Osmanlı Üçüncü Ordusu Kurmay Başkanı Felix Guse'nin"

Felix Guse'nin eserlerinden sıklıkla bahsettiği ve yukarıdaki alıntılardan da anlaşılacağı gibi Ermeniler düşman ile işbirliği yapıyor ve bulundukları yerlerde isyan ediyorlardı. Bu da ordunun cephe gerisinde büyük bir tehdit oluşturuyordu. Bu bağlamda şunları yazmaktaydı: "*Bu kritik an da Ermenilerin düşmanca davranışlardan vazgeçip, soyluluk gösterip göstermeyeceklerinin savaşmakta olan bir ordudan beklenmesi biraz fazla iyimserlik olurdu. Türkiye'nin bulduğu çözüm şuydu: 'Ermeniler Türkiye'yi boşaltacaklardı.' Kendilerini savunmak zorunda olan Türklerin başka bir çözüm yolu bulmaları pek mümkün görünmüyordu ve bu konuda söylenecek başka bir şey de yoktu.*"[14]

Tehcirin bir zorunluluk olduğunu dile getiren Guse, tehcir esnasında hayatını kaybetmiş olan Ermenilerin sorumluluğunu, Schelendorf'da olduğu gibi daha çok Kürtlere yüklemedikten sonra şunları yazmaktaydı: "*...Türklerin, Ermenilerin yok edilmeleri doğrultusunda emir vermiş oldukları iddia edilebilir. Ancak bu konuda elle tutulur bir delil bulunmamaktadır. Gerçi Talat Paşa'nın yargılanması sırasında böyle birtakım deliller mahkemeye sunulmuşsa da tüm bunlar, Ermeniler tarafından kaleme alınmış "tercümeler" ve "suretler" den oluşan ve aslı esası bulunmayan bazı düzmece delillerdi. Yani bu konuda mahkemeye, inandırıcı deliller sunulamamıştı.*"[15]

Felix Guse'nin, Ermeni trajedisi konusunda yazdıklarından dikkati çeken bir husus da, Alman kamuoyunun bu meseledeki tutumu karşısında şaşırmasıdır. O Alman kamuoyunun bir kısmının müttefikleri olan Türkler için değil de, onun düşmanı olan Ermeniler için propaganda faaliyetlerinde bulunmalarına şaşırıyordu. Ona göre, bu durum İtilâf Devletlerinin propaganda faaliyetlerinin başarılı bir sonucuydu. Zira Almanya'da Türklerden çok Ermenilerin haksızlığa uğradıkları kanısı yaygındır. Türklere Almanya'da çok az sempati duyulduğunu Cemâl Paşa oldukça dokunaklı ve acı bir şekilde vurgulamaktadır: "*Asıl acınacak olan Türklerdi. Çünkü, onların acılarını dindirecek, sıkıntılarını giderecek ve uğradıkları büyük haksızlığı duyuracak ne Alman ne de Amerikan Heyeterleri bulunmaktaydı.*" Ermeniler kendilerini acındırmayı çok iyi becerdiler ve yıllarca bu türden propagandalar yaptılar.[16]

14 "Osmanlı Üçüncü Ordusu Kurmay Başkanı Felix Guse'nin".

15 "Osmanlı Üçüncü Ordusu Kurmay Başkanı Felix Guse'nin"

16 "Osmanlı Üçüncü Ordusu Kurmay Başkanı Felix Guse'nin"

Tehcir esnasında Alman Hükûmeti'nin tutumu konusuna da değinen Felix Guse, bu konuda şunları yazmaktaydı: "*Alman Hükûmeti'nin birkaç defa, Türkiye'nin almış olduğu önlemleri yumuşatmaya yönelik etkin girişimlerinin bulunduğunu biliyorum. Ayrıca birçok Alman'ın mümkün olduğu kadarıyla çekilen sıkıntıları hafifletmek için elerinden geleni yaptıklarını bir kere daha önemle vurgulamak gerekir. Ancak, Alman Hükûmeti daha fazlasını yapabilmek konumunda değildi. Çünkü Türkiye, içişlerine karışılmasını istemediği için haklı olarak bu gibi yakışıksız girişimleri de reddetmekteydi.*"[17]

Sonuç olarak Guse'nin Ermeni trajedisine yönelik düşüncelerine baktığımızda, onun Ermeni tehcirini Birinci Dünya Savaşı'ndaki askeri şartların doğurduğu bir zorunluluk olarak gördüğünü belirtmek mümkündür. Osmanlı Devleti Çanakkale'de, Doğu Anadolu'da ve Süveyş'te ölüm-kalım savaşı verirken, Ermeniler ülkenin her yerinde ya isyan etmişler ya da isyana teşebbüs etmişlerdi. O tarihlerde Osmanlı hükümeti ülkenin bekasını kurtarmak için başka çözüm yolu bulamamıştı.

Ona göre, başta Alman kamuoyu olmak üzere, Ermeni trajedisi konusunda Batı kamuoyuna ulaşan haberlerin çoğu propaganda içerikliydi ve doğru değillerdi. Zira bu haber kaynaklarının çoğu ya bizzat Ermenilerin kendileriydi ya da Ermeni davasına gönül vermiş kişilerdi. Bu bağlamda tehcir esnasında hayatlarını kaybeden Ermenilerin sayıları da abartılı bir şekilde zikrediliyordu. Bu haberlere kaynaklık eden kişilerin çoğunun tehcirin yoğun olarak yaşandığı Doğu Anadolu *bölgesinde hiç bulunmadıklarını ve tehcire de şahitlik etmediklerini* Guse belirtmektedir. Nitekim tehcirin olduğu 1915-16 yıllarında Doğu Anadolu'daki Osmanlı *Üçüncü Ordusu'nda kendisinden başka hiçbir Alman'ın ve başka bir Batılı*'nın olmadığını yazmaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı esnasında Alman devlet yapısı yarı militarist bir durum arz etmekteydi. Bu nedenle Almanya'nın hem dış ilişkilerinde hem de iç siyasetindeki politikaların belirlenmesinde askerlerin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Aynı durum Osmanlı Devleti'nde görevli Alman subayları için de geçerliydi. Zaten savaş boyunca Osmanlı-Alman ilişkilerinin kritik konuları askerler aracılığıyla çözülmüştür. Bu çerçevede bakıldığında, Ermenilerin sevk ve iskân edilmesi

17 "Osmanlı Üçüncü Ordusu Kurmay Başkanı Felix Guse'nin"

meselesinde Almanya'nın rolünü anlayabilmek için öncelikle Osmanlı Devleti'nde görev yapan Alman subaylarının yazdıklarına bakmak elzem hale gelmektedir.

Bu çalışmada ele aldığımız üç üst düzey Alman subayı, bugün Türkiye'nin Ermeni meselesi konusunda savunduğu tezlere benzer bir şekilde, tehcirin askeri nedenlerden dolayı gerekliliğini savunmuştur. Fakat tehcir esnasında bir "Ermeni trajedisinin" yaşandığı da gerçekti. Bu trajedinin başlıca üç sebebi vardı: Birincisi, Osmanlı Devleti'nin sınırlarının çok geniş olması, dolayısıyla tehcire tabi tutulan Ermenilerin uzun mesafeleri kat etmek zorunda kalmalarıdır. İkincisi, Osmanlı'nın yeteri kadar demiryolu, araç-gereç ve ulaşım alt yapısına sahip olmamasından dolayı, Ermenilerin büyük bir kısmının bu uzun mesafeyi yürüyerek kat etmek zorunda olmalarıdır. Üçüncü ise Osmanlı merkezi yönetiminin, tehcirin düzenli uygulanabilmesi için verdiği emirlerin, yerel yöneticiler tarafından uygulanmaması veya uygulanamamasıdır. Fakat merkezi yönetim emirlerini "keyfi" bir şekilde uygulamayan yerel yöneticilerin bir kısmı da yargılanarak cezalandırılmışlardı.

Osmanlı Devleti'nin bu üç kronik problemi aslında, savaş boyunca sadece bir Ermeni trajedisinin doğmasına değil, çok sayıda Müslümanın da ölmesine neden olmuştur. Zira Doğu Anadolu'da Rusların işgal ettikleri bölgelerden göç etmek zorunda kalan Müslümanların da önemli bir kısmı, mesafenin uzunluğuna karşın demiryolunun olmayışı, kötü yönetim, iaşe problemi ve salgın hastalıklardan dolayı yollarda ölmek zorunda kalmışlardı.

Schellendorf, Feldmann ve Guse "Ermeni trajedinin" ortaya çıkmasının sosyolojik ve ekonomik yönlerini de yazılarında ele almışlardır. Bu bağlamda Ermeni-Türk-Kürt-Çerkez gibi Doğu Anadolu'da yaşayan halkların, tarihî süreç içerisindeki ilişkilerini, sosyolojik ve ekonomik özelliklerini de tahlil etmişlerdir.

4.

VON HOFF PAŞA'NIN PARAMİLİTER OSMANLI GENÇ DERNEKLERİ UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİ (1916-1918)

Mustafa Gencer[*]

"Türk neslinin daima kavi, becerikli, dikkatli, intizamperver, vazifeşinas, çalışkan, vatanına ve milletine merbut, haysiyetli görmek amaçtır."
Von Hoff

Osmanlı İmparatorluğu'nda İttihat ve Terakki yönetimi (1909-1918) öncesi Tanzimat ve II. Abdülhamid döneminde (1839-1908) eğitimle ilgili önemli reformlar yapılmıştır. Fakat bu reformlarla sağlanmaya çalışılan okullaşma genelde büyük kentlerle sınırlı kalmış ve yalnızca orta sınıf genç nesillere hitap edebilmiştir. 1908 sonrası dönemde ise İttihatçıların eğitim yolu ile mobilize etmeye ihtiyaç duyduğu asıl gençlik kitlesi köylerdeydi. İşte bu noktada, savaş öncesi yılların izcilik deneyimleri ve Almanya gibi ülkelerdeki militarist derneklerin verdiği ilhamla, sadece okullu gençlerin değil okulsuz gençlerin de askeri eğitim almalarını sağlayacak ve onları da savaşa hazırlayacak aracı kurumlar önem kazanmıştır.

İttihat ve Terakki yönetimi öncesi yaşanan ve yüzyıllardır devletin doğal bir parçası kabul edilen Balkan topraklarının 1912-1913 Balkan Savaşı sonucu kaybedilmesi bütün toplumu ve yönetim kademesini derinden etkilemiştir. Nitekim 1908 sonrası süreçte devlet yönetimini ele geçirecek olan İttihat ve Terakki kadrosunu oluşturan önemli isimlerin çoğunun kökeni kaybedilen Osmanlı topraklarına dayanmaktaydı. Balkan Savaşı sonunda gelen ağır mağlubiyet, topluma ve yönetime militarist duyguları harekete geçirecek birçok travmatik savaş anısı bıraktı.

* Prof. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

Ayrıca, yaşanan ağır yenilgiyi takip eden süreçte bu yenilginin sebepleri ve yaşanan felaketin çözüm yolları üzerine yoğunlaşıldı. Yapılan tartışmalarda toplum genelinde mevcut olduğu düşünülen vatan bilincine sahip, eğitimli ve sağlıklı genç nesil konuları öne çıkmaktaydı.[1]

Osmanlı Devleti, 12 Mayıs 1914'te yürürlüğe koyduğu askerlik kanunuyla öncelikli olarak askerliğe hazır bir nüfusun el altında tutulmasını amaçlamaktaydı. Yürürlüğe konan askerlik kanunuyla hem savaş için elde tutulabilecek sürekli asker mevcudiyeti sağlanacak hem de yapısal anlamda hantallıklar arz eden askere alma sistemi daha etkin bir hale getirilecekti. Askere alma kanununu tamamlayıcı bir diğer adım ise gençliği askerliğe zihnen ve bedenen hazırlayacak bir yapıyı var etmekti. Nitekim böyle bir yapı sadece gençleri savaşa hazırlamayacak aynı zamanda toplumu da savaşın haklılığına inandıracaktı. Bu inanç ve ihtiyaç düşüncesinde taşıyıcı mekanizma ise eğitim olacaktı.[2]

Osmanlı Genç Derneklerinin Kuruluş ve Gelişimi

Osmanlı Devleti'nde okul eğitimi alamamış ya da ilkokul sonrası gençlerin pratik eğitimi amacıyla ön plana çıkan izciliğin kökleri 1908 Devrimi'ne kadar gitmekte, köklenip filizlendikçe de askeri renge bürünmekteydi. Gençliği vatan savunması ve askerliğe hazırlamak amacıyla bilinçlendirmek üzere 1913 yılında Türk Ocağı'nın bünyesinde sonradan Genç Dernekleri adını alacak olan Türk Gücü Derneği kuruldu. Bu derneğin temel hedefi beden terbiyesi aracılığıyla sağlıklı bir asker yetiştirilmesine katkıda bulunmaktı. Fakat bu dernek kapalı ve sınırlı sayıda insanı bünyesinde toplayabilen, lise düzeyinde birkaç okula hitap edebilmişti. Üyelik teorik olarak kimseye kısıtlanmamıştı, fakat üye olmak isteyenlerin derneğin yönetim kurulundan onay almaları ve yemin etmeleri gerekiyordu. Derneğin yapısından kaynaklanan daraltıcı uygulamaları fark eden Enver Paşa, 1914 yılında derneği Harbiye Nezareti'ne bağlamıştır. Bu adım derneğin toplumun

1 Not: Bu çalışmaya katkılarından dolayı Prof. Dr. Hans-Walter Schmuhl, Salih Başkutlu ve Arş. Gör. Şaban Demir'e teşekkürlerimi sunarım.
Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*, İstanbul 2013, s. 200-240.

2 Mehmet Beşikçi, "Militarizm, Topyekün Savaş ve Gençliğin Seferber Edilmesi: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda Paramiliter Denekler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 8, İstanbul 2009, s. 50.

geneline yayılmasını kolaylaştırmayı hedeflemekteydi. Bu düşünceden hareketle derneğin resmi okullarda *Mektep Gücü Dernekleri* adıyla şubeleri açılmıştır. Nitekim 28 Nisan 1914'te Meclis-i Vükelâ'ya verilen bir öneri ile Türk Gücü Derneği bütün yurda yayılmak istenmiş ve 27 Mayıs 1914'te ise teklif kabul edilmiştir. Ayrıca, İttihatçı Hükûmet 1909'dan itibaren Belçika'da izcilik faaliyetlerini yürütmekte olan Britanya vatandaşı Harold Parfitt'i imparatorluktaki izcilik faaliyetleri için ülkeye davet etti. Davetle hedeflenen, kendisinin tecrübesinden faydalanarak izciliğin teşkilatlanmasını ve çalışmasını yapısal bir işleyişe kavuşturmaktı.[3]

Türk Gücü Derneklerinin programında eğitim silahlı ve silahsız olarak ikiye ayrılmaktaydı. Silahsız talimlerde öğrencilerin vücut geliştirmeye önem vermeleri ve çeviklik kazanmaları hedefleniyordu. Bunların yanı sıra harita kullanmak, arazi şekillerini tanımak ve silahlı olarak nişancılık talimi gibi beceriler kazandırılmaktaydı. Aynı şekilde gençlere nefsine dikkat etmeleri, vatandaşlarına ve büyüklerine karşı vazifelerini bilmeleri öğretiliyordu. Verilen eğitimlerde başarılı olanlara yıl sonunda bir ehliyetname veriliyordu. Ehliyetname alanlar akranlarına kıyasla dört ay önce onbaşı olabiliyor ve eğer herhangi bir ceza almamışlarsa her sene askeri manevralardan sonra bir buçuk ay erken birliklerine gönderilebiliyorlardı. Bu yapı İttihatçı yönetim tarafından çok ciddiye alınmaktaydı.[4]

Fakat kuruluş döneminin heyecanının tezahürü olan ifadeler serinkanlı bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda pratikte ciddi başarılar elde edildiğini söylemek olanaksızdır. Öncelikli hedeflerinden biri toplumsal yaygınlaşma olan derneklerin bunu sağlayamamasının nedenlerine ana hatlarıyla bakıldığında, Osmanlı'nın eğitim sisteminin alt-yapısal gelişmişlik düzeyinin umulan toplumsal yaygınlaşmaya izin vermemesi karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Maarif Nezareti istatistiklerine göre 1913-1914 öğretim yılında okul çağındaki Müslüman çocukların yüzde beşi okula gitmekteydi[5]. Dolayısıyla paramiliter bir dernek yapısını bünyesine alan Osmanlı eğitim sisteminin bu seferberliğe katkı yapabilecek çok fazla nüfuz alanının ve gücünün olmadığını görmekteyiz. Sonuçta yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı beklenen etkinin Güç Dernekleri'nce

3 Beşikçi, "Militarizm, Topyekün Savaş ve Gençliğin Seferber Edilmesi", s. 59.

4 Beşikçi, "Militarizm, Topyekün Savaş ve Gençliğin Seferber Edilmesi", s. 57.

5 Mustafa Gencer, *Jön Türk Modernizmi ve "Alman Ruhu"*, İstanbul 2003, s. 40.

karşılanamaması üzerine Enver Paşa'nın da önerisiyle Genç Dernekleri'nin vücuda getirilme süreci başladı.

17 Nisan 1916 tarih ve 411 kanun numarası ile Sultan V. Mehmed Reşad tarafından onaylanarak kurulması kabul edilmiş olan Genç Dernekleri, kanunun 22 Nisan'da Takvim-i Vekâyi'de yayınlanmasıyla çalışmalarına başlamıştır.[6] Genç Dernekleri, 12 yaşından itibaren, fiili askerlik mükellefiyet yaşı olan 20'ye kadar olan tüm genç erkekleri bünyesinde toplamayı hedeflemekteydi. Kanun-ı Muvakkat'in 2. Maddesine göre derneklere hem gayrimüslim hem de Müslüman gençlerin katılması bekleniyordu, fakat uygulamada ezici ağırlıkla Müslüman gençler buralarda toplanmıştır. Derneklerin gençlerden önemli beklentilerinden biri 'itaat' idi. 12-20 yaş arası genç nüfus iki kategoride ele alınmıştır; İlki 12-17 yaş arasını kapsayan Gürbüz Derneği'dir. Bu kısımda beden ve zihniyet terbiyesi ön plana çıkmaktadır. İkincisi ise 17-20 yaş arasını kapsayan Dinç kısmıdır. Savaş koşullarının ivedi ihtiyaçlarına cevap verecek bir eğitim programı uygulanmış olan bu yaş grubundaki gençlerin kayıtlarının tutulması mahalle muhtarlarına verilmiştir.[7]

Genç Dernekleri'ni kurmaktaki maksat; Osmanlı köylüsünü mümkün olduğunca askeri sistemin içine katmaktı. Böylece uzayıp giden savaş ve bu süreçte artan asker kaçakları sorununun önüne geçmek hedefleniyordu. Var olan sağlık koşulları ve bulaşıcı hastalıklardan kaynaklanan ölümleri azaltmak için de halka temel sıhhi bilgilerin bu dernekler aracılığıyla verilmesi amaçlanıyordu.

Dernekler kurulduğu 17 Nisan 1916'dan 1917 Temmuz'unun ortasına kadar geçen sürede ülkenin dört bir tarafında 45 vilayet ve müstakil 706 livada teşkilatlanmıştır. Fakat uzayıp giden savaş ve askere alma yaşının giderek düşürülmesi, ailelerin çocuklarını genç derneklerine yollamakta isteksiz davranmalarına yol açmıştır. Bununla ilgili Selim Sırrı ve von Hoff açıklama mahiyetinde yazılar yazmak gereksinimi hissetmişlerdir.

Selim Sırrı'nın Osmanlı Genç Dernekleri mecmuasının 1 Eylül 1917 tarihli ilk sayısında "Genç Dernekleri ve Yanlış Telakkiler" başlıklı yazısında toplumdaki kaygıların yönetim tarafından yakından

6 Sadık Sarısaman, "Birinci Dünya Savaşında İhtiyat Kuvveti Olarak Kurulan Osmanlı Genç Dernekleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulamalar Dergisi*, Sayı 11, Ankara 2011, s. 445.

7 Beşikçi, "Militarizm, Topyekün Savaş ve Gençliğin Seferber Edilmesi", s. 70.

izlendiğini ve oluşan endişeleri izale edici mahiyette açıklamalar yapıldığını görmekteyiz. Örneğin bahsettiğimiz yazıda Sırrı, *"Genç Dernekleri çocuklarımızı asker yapacak değil, hayata hazırlayacaktır"* diyerek, amaç *"gençlerin ruhi ve bedeni terbiyesine kışlaya girmeden evvel başlamaktır"* ifadesiyle açıklanmaktadır. Terbiye edilecek gençlik ise öncelikle *"sıhhatli bir vücuda malik bulunmalı, sonra da dikkatli, intizamperver, çalışkan olmalıdır"*. Selim Sırrı, yazısının devamında von Hoff'un da itaatin ve inzibatın mükemmeliyetini ve gençlerin pek küçük yaşta ve intizama ve vazifeperverliğe alıştırılmasını tavsiye ettiğini, belirtmiştir.

Von Hoff Paşa muallimleri gösteriş ve şekilperest tutumlardan kaçınmaları hususunda uyarmıştır: "*Sükûn içerisinde çalışınız. Kocaman bayraklar açarak, türlü kıyafetler giyerek, bağıra bağıra memleketin sokaklarında gösteriş yapmayınız. Hususiyle mektep çocuklarını aynı şekilde elbise giymeye mecbur etmeyiniz. Genç Derneklerinde yapılacak talimler efrad-ı askeriyenin kışla meydanında yaptığı talimlerle bir değildir*" ifadeleriyle amaçlarının gençlere çalışmanın kıymetini artırmak olduğunu belirtmiştir.

Von Hoff, gençliğe beş duyunun terbiyesini yaptırmayan bir memleketin asla ilerleyemeyeceğini vurgulamıştır. Bu nedenle haftada bir gün öğleden sonrası tatil edilerek çocuklar araziye çıkarılmışlardır. Araziye çıkarılan gençlere, uzaktaki renklerin, eşkâllerin, hareketlerin tanınıp ayırt edilmesi; eşya, hayvan ve insanların adedinin tahmini; zamanın tayin ve tahmini; göz ve kulak vasıtasıyla yolunu tayin etmek gibi talimler yapılmıştır. Bu talimler sayesinde gençler, müteyakkız, muhakeme eder, pratik ve işe yarar bir birey olacaklardı.

Dikkat eğitimine dair talimlerin birinde çocukları yirmişer adım ara ile dizmiş ve kendisine yakın olan çocuğa "Maltepe'de bir ev yanmış" sözünü kulaktan kulağa söyletmiş ve nihayet yirminci çocuğu yanına çağırarak arkadaşının kendisine son söylediğini sormuş ve "Maltepe yanmış!" cevabını almıştır.

Yazısının sonunda ise Selim Sırrı - von Hoff'tan ilhamla - "*Türk neslinin daima kavi, becerikli, dikkatli, intizamperver, vazifeşinas, çalışkan, vatanına ve milletine merbut, haysiyetli görmek*" gerektiğini yazarken bugünden baktığımızda Cumhuriyet döneminde çok güçlü psiko-mental bir devamlılık süreci karşımıza çıkmaktadır.[8]

8 Selim Sırrı Tarcan, "Selim Sırrı [Tarcan]; Genç Dernekleri ve Yanlış Telakkiler", *Osmanlı Genç Dernekleri*, Çiğdem Önal Emiroğlu (Haz.), *Kebikeç*, Sayı 26, 2008, s. 225-230.

Ancak Selim Sırrı Milli Mücâdele sonrası Cumhuriyet'in kurulmasını müteakip Alman jimnastik eğitiminden uzaklaşarak İsveç modeli jimnastiğe vurgu yapmıştır. Nitekim 1932 yılında yayınladığı *Beden Terbiyesi-Oyun-Jimnastik-Spor* başlıklı kitabında İsveç modelini tercih ettiğini belirtmektedir. Benzer şekilde Selim Sırrı 1946 yılında yayınlanan *Hatıralarım* adlı kitabında kuruluş dönemi Osmanlı Genç Derneklerinde von Hoff ile yaptığı işbirliğine değinmemektedir.[9]

Genç Dernekleri'ne Yunus Nadi gibi entelektüeller de yazılarında kısmen destek verseler bile, uzayıp giden savaş cephe gerisindeki hayatın sürdürülmesini de önemli ölçüde zorlaştırmış, insan gücünü ciddi bir sorun haline getirmişti. Bu sorunlar toplumun derneklere kuşkuyla bakmasına neden teşkil etmiştir.

Von Hoff Paşa'nın Osmanlı Genç Dernekleri Müfettişliği'ne Adaylığı

Osmanlı Devleti'nde Almanya modeline benzer bir gençlik teşkilatı kurulması fikrini ilk ortaya atan kişi 1882 yılından sonra müteaddit defalar Alman Askeri Misyonu'nda görev alan Colmar Freiherr von der Goltz Paşa'dır. Teklifinin Osmanlı Genelkurmayı tarafından kabul edilmesiyle, teşkilatın başına geçmek üzere yine Goltz Paşa'nın tavsiyesiyle Almanya'dan Heinrich Leonhard Emanuel von Hoff'un getirilmesine karar verildi.[10]

2 Ağustos 1868 tarihinde Waltershausen/Saale kentinde doğan von Hoff, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla dernek faaliyetlerinden ayrılarak Batı Cephesi'nde Fransızlara karşı miralay rütbesiyle savaşmıştır. Bu durumu kendisi; "*Osmanlı Hükûmeti Nezareti'nin tensib ve arzusu üzerine Türkiye'de Genç Dernekleri teşkilatını deruhte etmeden mukaddem Fransa'da bir Alman ordusunda bulunuyordum. Orada Fransızların işgali altında bulunan bir ormanın karşısındaki cephede askerlerim ile beraber birçok aylar Fransızlarla harb ettim*" şeklinde ifade etmiştir.[11]

---

9 Sevil Özçakır-Gerhard Grüsshaber, "Frank, Fresh, Frish, Free' at the Bosphorus? Selim Sırrı and the German Model of Youth Mobilization in the late Ottoman State,1908-1918", *Middle East Critique*, Sayı 24:4, 2005, s. 385-386.

10 Erol Akcan, *İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları*, Ankara 2015, s. 218-220.

11 Fon Hoff, "Alman Siperlerine Aid Hakiki Bir Vakıa" *Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası*, 1, 1333 (14 Eylül 1917), s. 7.

Sonuçta Enver Paşa'nın "*mûma-ileyh Almanya'da izciliğin bidayet-i teşekkülünden beri kemâl-i azm ile çalışmış ve birçok muvaffakiyetlere mazhar olmuş bir zattır*"[12] referansı ile von Hoff Ocak 1916'da İstanbul'a davet edilmiştir. Bu esnada Fransız Cephesi'nde bulunan von Hoff Paşa, ancak Şubat ayında İstanbul'a gelerek çalışmalarına başlayabilmiştir.

Von Hoff'un, İstanbul kamuoyuna tanıtımında kendisinin Alman Gençlik Dernekleri'nde uzun süre çalıştığı ve tanınan biri olduğu, ayrıca yine kendisinin Genç Derneklerine dair çalışmalarının olduğu ve bunların Alman gençlik örgütlerinde ve okullarda okutulduğu ifade edilmiştir.[13] Osmanlı hizmetine girmeden önce Almanya'da von der Goltz'ün yönettiği (1911-1916) Alman Genç Derneklerinin (Jungdeutschlandbund) kuruluşunda da aktif rol almıştır.

Von Hoff Paşa bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: "*Enver Paşa hazretleri, bundan çok sene evvel gençlik teşkilatının Osmanlı milleti için ehemmiyetini takdir buyurmuşlardı. Mütevveffa (ölmüş) Golç Paşa ile Almanya'da birçok seneler Alman gençleri için çal*ışdığımdan müşarunileyh, 31 Kanûn-ı Sâ*nisinde (Ocak/Şubat 1916) Osmanlı Genç Teşkilatı'nın idaresi için celbimi teklif eylemişdi.*"[14]

Askerlik mesleğinin yanında, gençlerin ve çocukların hıfzıssıhha, beden terbiyesi ve askeri bakımdan eğitiminde uzman olarak görev almıştır. Nitekim bu durum Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası'nın Eylül 1917 sayısında "*Fon Hoff Paşa Almanya'dan memleketimize celb ve davet edilmiştir. Fon Hoff Paşa'nın en büyük meziyeti, sanatı olan askerliğe vukufu kadar çocuk terbiyesinden anlıyor bir mürebbi (pedagog, eğitimci) olmasıdır*" şeklinde belirtilmiştir.[15]

Von Hoff Paşa derneğin başına getirildiğinde Miralay rütbesi ile kendisine Genç Derneklerinin diğer kadro üyelerini seçme hakkı verildi. Paşa, 1 Haziran 1332 (14 Haziran 1916) tarihinde müfettiş kadrosunu şu şekilde belirlemiştir.

Birinci Muavin: Binbaşı Tahir Bey,
İkinci Muavin: Yüzbaşı İzzet Bey,

12 Sanem Yamak Ateş, *Asker Evlatlar Yetiştirmek*, İstanbul 2012, s. 350.

13 Vedat Örfi, "Kuvvetli Bir Gençlik Nasıl Elde Edilir?" *Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası*, 2/19, 1 Kanun-ı Evvel 1335 (1 Aralık 1919), s. 41.

14 Fon Hoff, "Genç Dernekleri'nin Şimdiye Kadar Teşkilatı ve Tevsii" *Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası*, 1, 1 Eylül 1333 (14 Eylül 1917), s. 3.

15 Fon Hoff, "Genç Dernekleri'nin Şimdiye Kadar Teşkilatı ve Tevsii", s. 3.

Genç Dernekleri Mekatip Müfettişi: Selim Sırrı Bey,
Tercüman: Mülazım Münir Bey[16]

Von Hoff Paşa yukarıda sayılan isimlerin dışında Roher ve Moriç adlı iki Alman subayı da çalışma arkadaşı yapmak istemiş, fakat Alman Askeri Heyet-i Islahiyesi kendilerine ihtiyaç olduğunu söyleyerek bu talebi reddetmiştir.[17]

Von Hoff Paşa'nın Müfettişliği ve Anadolu ve Rumeli Gezileri

Genç Dernekleri Müfettiş-i Umûmîsi von Hoff, bu dernekleri ülke çapında gençleri aydınlatmak, teşkilatı, amacını ve önemini anlatıp, her yerde kurulmaları için teşvikte bulunmak konusunda Anadolu ve Rumeli'de seyahatler düzenlemiş, halka beyannameler kaleme almış, gazetelere makaleler yollamış, çeşitli konferanslar vermiştir. Basının, kendisine yardımcı olacağı düşünülerek, 4 Mayıs 1916'da, Harp Mecmuası Dairesi'nde bulunan Osmanlı basın mensuplarına, Genç Dernekleri Teşkilatı hakkında konferans vermiştir. Miralay von Hoff, gazetecilere yaptığı açıklamada öncelikle gazetelerin, halkı Genç Dernekleri Teşkilatı hakkında aydınlatması gerektiğini belirterek, yazacağı makalelerin de gazetelerde yayınlanması konusunda kendisine yardımcı olmalarını istemiştir.[18]

Von Hoff, Osmanlı Genç Dernekleri kurulması yönünde çalışmaları yanı sıra teşkilatı ve amaçlarını tanıtma yönündeki çabalarına devam etmiştir. 1 Eylül 1333 (1917) tarihinden itibaren 26 sayı yayımlanacak olan *Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası* çıkarılmaya başlanmıştır. Von Hoff bu mecmuada makaleler yayımlamıştır. Bu makalelerde; beden terbiyesi, oyunlar, talimler, tatbikatlar, sağlık koruma ve ilk yardım ile ruhi ve ahlaki terbiyenin yanında demografik kayıt ve insan takibi işlemlerini kolaylaştırmak maksadıyla vilayetlerde nüfus istatistiği, genel terbiye, anne ve kadınların eğitimi gibi hususlara değinmiştir.[19]

16 Akcan, *İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları*, s. 223.

17 Sarısaman, "Birinci Dünya Savaşında İhtiyat Kuvveti Olarak Kurulan Osmanlı Genç Dernekleri", s. 446.

18 "Teşkilata Memur Miralay Fon Hoff Beyin Beyanatı", *İkdam,* No: 6907, 2 Nisan 1332 (5 Mayıs 1916), s. 2.

19 Ateş, *Asker Evlatlar Yetiştirmek,* s. 410.

Von Hoff hem İstanbul'da hem de Anadolu ve Rumeli'de yaptığı seyahatlerle Genç Dernekleri rehberlerini yetiştirmek için konferanslar düzenlemiş, kurslar açmıştır.[20] Von Hoff 13 Haziran 1916 tarihinde, gözetleme talimleri, hendeklere ve duvara tırmanma talimleri, hedeflerin ışığa ve arazinin durumuna göre aldığı biçimlere ilişkin açıklamalar, ilk yardım uygulamaları (yaralıların tedavisi, sedye yapımı) gibi talim ve dersleri vermek için Üsküdar ve Kadıköy okullarından Sultan Cem, Altunizâde, Sokollu Mehmed Paşa, Sultan Selim Hân-ı Sâlis, Osman Gâzi ve Kadıköy Numûne Mektebi'nin katılımıyla bir tatbikat gerçekleştirmiştir. Bu tatbikata Harbiye Nâzırı Enver Paşa da bizzat nezaret etmiştir.[21]

Bir yandan okullar teftiş edilir ve bunlarla tatbikatlar yapılırken diğer yandan da von Hoff tarafından, Genç Dernekleri ile ilgili konferanslar verilmeye devam edilmiştir. O, bu konferanslarda teorik bilgiler vermekle yetinmemiş, anlattıklarının uygulamasını da göstermek amacıyla tatbikatlar düzenlemiştir. Bunlardan biri 9 Mayıs 1916 Salı günü Darülfünûn'da yapılan ve bütün erkek iptidaî okullarının müdür, başöğretmen ve beden terbiyesi öğretmenlerinin hazır bulunduğu konferanstır.[22] Von Hoff diğer bir konferansı da 17 Haziran 1916 tarihinde Türk Ocağı'nda vermiştir.[23]

Von Hoff 10 Temmuz 1916 Pazartesi ve 11 Temmuz 1916 Salı günleri de Kadıköy'de Darülmuallimin'de büyük konferans salonunda Birinci Depo Alayı İhtiyat Subayları ve Astsubayları için Genç Dernekleri rehberliği hakkında bir konferans düzenlemiştir. Gerek düzenlenen konferans ve tatbikatlar, gerekse yayımlanan makale ve kitapçıklarla her şeyden önce, derneklerin kurulabilmesi ve yaşatılabilmesi için ihtiyaç duyulan rehber öğreticilerin eğitilmesi ve yönlendirilmesi amaçlamıştır.[24]

---

20 Sarısaman, "Birinci Dünya Savaşında İhtiyat Kuvveti Olarak Kurulan Osmanlı Genç Dernekleri", s. 458.

21 "Genç Dernekleri, Arazi Üstüne Tatbikat", *Tasvir-i Efkâr,* No: 1773, 1 Haziran 1332 (14 Haziran 1916), s. 2.

22 Ateş, *Asker Evlatlar Yetiştirmek,* s. 378.

23 Ahmet Cevdet, "Genç Dernekleri", *İkdam*, No: 6964 18 Haziran 1332) 1 Temmuz 1916, s. 1.

24 "Genç Dernekleri Konferansı", *İkdam*, No:6973, 27 Haziran 1332 (10 Temmuz 1916), s. 2.

Von Hoff Paşa'nın üzerinde durduğu bir diğer konu oyundur. Gençlerde oyun zevkinin uyandırılması için girişimlerde bulunmuş ve Almanya'da Genç Derneklerinde tatbik ettiği oyunları burada da uygulamıştır.[25] Von Hoff Ağustos 1916 tarihinde de Genç Derneklerinin talim ve terbiyesinden sorumlu rehber yetiştirme kursu açmış ve burada 10 günlük eğitimden sonra İstanbul ve taşradan toplam 233 kursiyer rehber olmaya hak kazanmıştır.[26]

Von Hoff İstanbul'da çalışmalarına hız kesmeden devam ederken taşrayı unutmamıştır. Müfettiş-i Umûmiliğin teşkilatı yayma, teftiş etme ve dersler verme görevi çerçevesindeki bir diğer faaliyeti de 1916 yılı Ağustos sonu ile Eylül başında, Anadolu ve Rumeli'de yaptığı gezilerdir. Bu kapsamda bir yandan Genç Dernekleri konusundaki girişimleri ve bunların sonuçlarını görmek amacıyla teftişlerde bulunmak, diğer yandan da rehberleri yetiştirmek için konferans vermek ve tatbikat göstermek amacına yönelik olarak Bursa, İzmir, Ankara, Eskişehir, Konya, Afyonkarahisar, İzmit ve Edirne'nin aralarında bulunduğu şehirlere seyahatler gerçekleştirmiştir.[27] Anadolu'daki seyahatin ağırlık merkezini İzmir oluşturmuştur.[28]

Von Hoff, 28 Ağustos 1916 tarihinde bu seyahat için İstanbul'dan ayrılmıştır. Önce Bursa'ya ardından da 4 Eylül 1916 tarihinde İzmit'e gitmiştir. Burada derslerin verilmesinin yanı sıra, gençlerle arazi üzerinde talimler yapmış, gençlere haberleşme hattı oluşturma ve gözetleme talimlerini göstermiştir. Von Hoff İzmit'ten sonra 14 Eylül 1916 günü Eskişehir'e geçmiş, öğleden sonra idadi salonunda Genç Dernekleri ve beden terbiyesi hakkında bir konferans vermiştir. Aynı gün akşam da sinemada Alman Genç Dernekleri talimleri ile İstanbul Daru'l-Muallimin öğrencilerinin yaptıkları jimnastikler gösterilmiştir.[29] Von Hoff'un bu seyahatinin son durağı Edirne olmuştur. Diğer yerlerde olduğu gibi Von Hoff Edirne'de de Genç Dernekleri rehberlerine konferans vermiş

25 Fon Hoff, "Gençler İçin Milli Oyun Günlerinin Tatbiki", *Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası*, Sayı. 8, 1 Nisan 1334 (1 Nisan 1918), s. 1-3.

26 Akcan, *İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları*, s. 260-261.

27 Fon Hoff, *"Osmanlı Genç Derneklerinin Teşkilat ve Tekamülü"*, *İkdam*, No:7106, 11 Teşrin-i Sani 1332 (24 Kasım 1916), s. 2.

28 Akcan, *İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları*, s. 262.

29 Ateş, *Asker Evlatlar Yetiştirmek*, s. 392.

ve tatbikat yaptırmıştır.[30] Von Hoff bu seyahat esnasında imkanlar dahilinde gündüzleri konferans düzenleyip Genç Dernekleri talim ve tatbikatı yapmakla; akşamları ise Alman Genç Dernekleri ile İstanbul Darülmuallimin talebelerine ait sinema gösterileri izletmekle meşgul olmuşlardır.[31]

Miralay von Hoff okullarda faaliyetlerin sonuçlarını görmek üzere 14 Kasım 1916 tarihinde ilk olarak Darülmuallimin-i Âlî'de teftişlere başlamış, okulun karşısındaki Cevizlik Meydanı'nda yapılan ve herkesin izlemesine açık talimlerle teftiş gerçekleştirilmiştir.[32] Aynı hafta içinde Kadıköy ve Üsküdar Sultanîleri öğrencilerine Haydarpaşa'daki arazide teftişleri gerçekleştirilmiştir. Genç Dernekleri teftişleri ikinci yılda da sürdürülmüştür. Nitekim 24 Nisan 1917 tarihinde Müfettiş-i Umûmi von Hoff Kadıköy'de Darülmuallimin-i Âlî'de *"terbiyevî oyunları"* teftiş etmiştir.[33]

Von Hoff Paşa'nın Almanya'ya Dönüşü

İttihat ve Terakki Hükümeti'nin destek ve himaye ettiği bir resmi girişim olarak başlatılan bu projenin siyaset ile ilişkisi, kuruluşunun ikinci yılında bir sorun teşkil etmeye başlamıştır. Dernek mecmuasının Eylül 1917'de yayımlanan ilk sayısında *"Milletin terbiyesi milli bir mesele olup siyasi değildir"*[34] sözleriyle von Hoff başta olmak üzere Genç

30 "Edirne'de Genç Dernekleri Teşkilatı", *Tasvir-i Efkâr*, 7 Teşrin-i Evvel 1332 (20 Ekim 1916).

31 "Vilayette Genç Dernekleri Teşkilatı", *İkdam*, No: 7040 4 Eylül 1332 (17 Eylül 1916).

32 "Genç Dernekleri Teftişatı", *İkdam,* No:7092, 28 Teşrin-i Evvel 1332 (10 Kasım 1916), s. 2.

33 *İkdam,* No:7116, 21 Teşrin-i Sani 1332 (4 Aralık 1916), s. 2.

34 Fon Hoff, "Mukaddime", *Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası,* No: 1, 1 Eylül 1333 (1 Eylül 1917), s.1-2: Yazar bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: "Milletin terbiyesi milli bir mesele olup siyasi değildir. Bu sebepten biz Genç Dernekleri'nde katiyen siyaset bilmeyip gerek rehberler ve gerekse gençler arasında siyasetten bahsetmeyiz ve hiçbir siyasi parti ile de çalışmıyoruz. Biz tamamıyle bi'taraf olarak yalnız bir gaye takip ediyoruz; Millete yardım etmek, milletin ittilasına ve her şeyden evvel mektepten mahrum olan gençlerin terbiyesine çalışmak."

Derneklerinin yöneticileri derneğin partizan siyasete alet edilmesine mesafeli durmuşlardır. Osmanlı Devleti'ne gelmeden önce Batı Cephesi'nde sıcak savaşın içinde olan von Hoff gerek vilayetlerde karşılaşılan sorunlar gerekse İttihatçıların istihbarat örgütü Teşkilât-ı Mahsûsa'da etkin bir isim olan Dr. Bahaddin Şâkir ve partinin önde gelen isimlerinden Basri Bey ile anlaşmazlığa düşünce 29 Ağustos 1917 tarihinde Müfettiş-i Umûmîlik görevinden alınmıştır.[35]

Bunun üzerine Von Hoff 1 Nisan 1918'den önceki bir tarihte tekrar Almanya'ya dönüp, Batı Cephe'sinde Miralay rütbesiyle sıcak savaşın içinde kendisini bulmuştur. Fakat Osmanlı Genç Dernekleri ile tüm bağını koparmayarak cepheden dernek mecmuasına Haziran 1918 tarihine kadar makale yollamaya devam etmiştir. Türkiye ile ilgisini kesmeyen von Hoff Almanya'da 1936 yılında "*Türkiye'nin bağımsızlık savaşı*" ve "*Savaşın bitiminden bu yana Türkiye'nin geçirdiği iç ve dış değişim*" konularında konferanslar vermiştir. Von Hoff 6 Haziran 1941 yılında Stuttgart'ta vefat etmiştir.[36]

Erol Akcan, von Hoff'un dernek mecmuasına makale göndermesine dayanarak kopuşun yukarıda bahsedilen şekilde cereyan etmemiş olabileceğine, mezkûr kişilerin arasında bir sürtüşmenin yaşanmış olabileceği ihtimali ile birlikte, paşanın *"ülkesine dönmesinde, esas neden olmadığını bu tartışma ve sonrasında yaşananlardan daha ziyade, Almanların bu tarihlerde Batı Cephesi'nde başlatacakları askeri taarruz nedeniyle, kendisine duyulan ihtiyacın etkili olduğunu*" dile getirerek, bu kopukluğa farklı bir yorum getirmektedir.[37]

---

35 Sarısaman, "Birinci Dünya Savaşında İhtiyat Kuvveti Olarak Kurulan Osmanlı Genç Dernekleri", s. 465; Ateş, *age,* s. 522; Hoff, Heinrich Leonhard Emanuel von, *Nachlass [Von Hoff Paşanın Askeri ve Siyasi Terekesi]*, Landesarchiv Baden-Württemberg, Abt. Hauptstaatsarchiv Stuttgart, M660/119.

36 Ateş, *Asker Evlatlar Yetiştirmek,* s. 522; Akcan, *age,* s. 226. Hoff'un mecmuadaki son yazısı kendisinin daha önce yazdığı *Dernekçinin Cep Kitabı*'ndan bir bölümün Ahmet Münir tarafından tercüme edilerek yayınlanmıştır. tabiatı kemal-i itina ile muhafaza ediniz. O tabiat ki Genç Dernekleri'nin her tarafta tenmiye etmek istediği vatan ve vatandaşa muhabbet-i terbiyesine bütün güzellikleriyle sizlerde inkişaf ettirmektedir." Fon Hoff, "İki Kıtanın Karşılıklı Arazi Oyunları", *Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası,* No: 12, 1 Ağustos 1334 (1 Ağustos 918), s. 5.

37 Akcan, *İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları*, s. 225.

Von Hoff'dan sonra Müfettiş-i Umûmîlik bir müddet Kaymakam Mustafa Asım Bey tarafından vekaleten idare edilmiştir.[38]

Genç Derneklerinin kuruluş ve işleyiş mekanizmasına ana hatlarıyla bakıldığında eğitimin hem derneğin yapısı içinde hem de toplumda dönük algıda özel bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dernek okullaşma oranının %20'lerde olduğu Osmanlı toplumunda ilkokulu bitirmiş ya da hiç okul eğitimi almamış 12-20 yaş arası Müslim ve gayrimüslim erkek Osmanlı vatandaşlarını bünyesinde toplamayı amaçlamaktaydı. Bu gençler becerikli, çalışkan, sağlıklı, kuvvetli, vatan sevgisine sahip, millet aşkı ile dolu, mücadele eden, ahlaklı ve itaatkâr bir karaktere sahip olacaklardı. Von Hoff'un Osmanlı Genç Dernekleri Umûmî Müfettişi olarak görev yaptığı iki yıla yakın bir süre zarfında yaptığı çalışmalar aşağıda maddeler halinde özetlenmektedir.

1. Genç Derneklerinin kuruluş, tanıtım ve faaliyetlerinde basın-yayın, medya araçlarının yoğunlukla kullanıldığını görmekteyiz. Nitekim derneğin tanıtım sürecinde de Almanya'dan getirtilen eğitici filmler kullanılmıştır. Bu filmler İstanbul ve Anadolu'da gösterime sunulduğu gibi Beyrut Maarif Müdürlüğü'nün isteği üzerine Beyrut'a da gönderilmiştir. Yine Genç Dernekleri'ni halka tanıtmak ve sevdirmek, üyelerinin eğitilmesine yardımcı olmak ve rehberlerine yol göstermek amacıyla ilki Haziran 1916'da neşredilmiş olan Osmanlı Genç Dernekleri adlı altı adet kitapçık yayımlanmıştır. Dernek, basılan kitapçıkların zengin, fakir tüm gençlere ulaşabilmesini amaçlamış, risalelerin bir kısmı Harbiye Nezareti'nin müsaadesiyle Matbaa-i Askeriye'den ücretsiz olarak sağlanmıştır. 1 Ocak 1918'e kadar bu beş risaleden 7.936 adet temin edilmiş ve önemli bir kısmı Anadolu'da Beyrut, Halep, Musul, Suriye gibi vilayetlerin fakir çocuklarına dağıtılmıştır.[39]

2. Genç Dernekleri Müfettişliği bir yandan Osmanlı memleketinin her tarafında milletin irfan seviyesini yükseltmeye yetecek miktarda mektep ve muallim yokluğuna, öte yandan bu sorunun giderilmesi için gerekli olan zamana dikkat çekmekteydi. Genç Dernekleri; kabiliyetli, kudretli ve becerikli bir neslin yetiştirilmesine yardımcı olacaktı.

38 Sarısaman, "Birinci Dünya Savaşında İhtiyat Kuvveti Olarak Kurulan Osmanlı Genç Dernekleri", s. 466.

39 Sarısaman, "Birinci Dünya Savaşında İhtiyat Kuvveti Olarak Kurulan Osmanlı Genç Dernekleri", s. 459-460.

Dernekler bu yönüyle *"umuma mahsus bir millet mektebi"* konumunda olacaktı. Cumhuriyetin kurucu kadrosu da toplumdaki okuryazarlık sorununa çare bulmaya çalışırken benzer bir düşünceyle *Halk Evleri*'ni şekillendirmeye çalışmıştır. Genç Dernekleri, eğitimin kolektif bir sorumluluk olduğu vurgusunu yapmaktaydı. Hedeflenen gayelere ulaşmak için pahalı mektep binalarına, kıymetli araç ve gereçlere, hususi elbiselere gerek duyulmayacaktı.

3. Genç Dernekleri, eğitim sorununun yanı sıra sağlık alanında da çalışmalar yapmış, bu amaçla Sıhhiye İstasyonları meydana getirilmiştir. İstasyonların, Genç Dernekleri'nin bulunduğu her istasyonda bulunması amaçlanmıştır. Bu istasyonlarda derneklere mensup her genç, ilk yardım usullerini ve uygulamasını tamamıyla öğrenmeliydi. Von Hoff bu amaçla Genç Dernekleri Mecmuası'nda "*Kavâid ve Tedâbir-i Evveliye-i Sıhhiye*" ve "*Genç Derneklerinde Tedâbir-i Sıhhiyye: Mevâdd-ı Tedbiriyye ile Sıhhiye Hidemâtı*" gibi makalelerin yanı sıra "*Hıfzü's-Sıhha Kavâidi ve Hastalık ve Kaza Vuku'unda Yapılacak Tedâbir*" başlıklı bir risale de yayımlanmıştır.[40]

4. Von Hoff, gençliğe beş duyunun terbiyesini yaptırmayan bir memleketin asla ilerleyemeyeceğini vurgulamıştır. Bu nedenle çocuklar haftada bir gün öğleden sonrası tatil edilerek araziye çıkarılmışlardır. Araziye çıkarılan çocuklar, uzaktaki renklerin, eşkallerin, hareketlerin tanınıp ayırt edilmesi; eşya, hayvan ve insanların adedinin tahmini; zamanın tayin ve tahmini; göz ve kulak vasıtasıyla yolunu tayin etmek gibi talimler yapılmıştır. Bu talimler sayesinde çocuklar, müteyakkız, muhakeme eder, pratik ve işe yarar bir birey olacaklardı.

Derneklerin sistematiğine bakıldığında beden zindeliği ve sağlığına da önem verildiği fark edilmektedir. Eğitimin sadece binaların içinde sürdürülen kitabi bir metotla değil, bizzat doğanın içinde yapılan jimnastikleri de eksik etmeden bütüncül bir yaklaşımla kurgulandığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan dernek kısıtlı bir çevre içinde kalıp sadece belli bir kesime hitap etmek istememiş, eğitim yöntem ve tekniklerini tüm Osmanlı ülkesine yaymayı amaçlamıştır.

Müfettiş-i Umûmî von Hoff, Almanya'nın harpte ve sulhteki muvaffakiyetlerinin altında kuvve-i bedeniyye ve irâdiye terbiyesine gösterilen önemi belirtmiştir. Gençliğe dönük "*cismen, fikren, ruhen, zinde ve sâlim*

40 Akcan, *İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları*, s. 228, 245.

olması" mesajı Cumhuriyet terminolojisinde Mustafa Kemal Atatürk'ün "*sporcunun zeki, çevik ve ahlaklı olması*" ifadesine oldukça yakın ve onu önceleyen bir zihniyet yapısının tezahürünü bize sunmaktadır.

5. Türkiye'de 19 Mayıs Gençlik ve Spor bayramının öncülü olarak düşünülebilecek olan ilk idman bayramının 12 Mayıs 1916 tarihinde Kadıköy İttihad Kulübü'nde toplu halde yapılan jimnastik talimleri şeklinde ortaya çıktığını görmekteyiz. Düzenlenen talimler medrese öğrencilerini de kapsamaya başlamış, bu sayede dernekler dini eğitim kurumlarının içinde de vücut bulur olmuşlardır. Lakin yapılan talimlerde Selim Sırrı'nın benimsediği İsveç usulü yerine, von Hoff'un da etkisiyle Alman jimnastiği tercih edilmiştir.[41]

6. Genç Dernekleri'yle ilgili karşımıza çıkan ilginç bir başka husus ise savaşta hayatını kaybeden insanların hatırına ağaç dikilmesi ve *hatıra ormanı* oluşturulması fikridir. Von Hoff tarafından teklif edilen öneriyle amaçlanan hem savaşa dair yapılan fedakârlıkların önemi hem de ormandan mahrum arazilere orman kazandırmaktır. Bunun için de ağaç dikilecek, orman oluşturulacak arazi, dikilecek ağacının cinsi Ziraat Nezareti, vali ve mutasarrıflarla koordinasyona girilerek gerçekleştirilecektir. Bu sayede gençler tabiatı, ağacı tanıyacak, arazi boş kalmamış olacaktı. Önerilen sadece ağaç dikmek değil elde edilecek mahsul ile ekonomik bir girdi de sağlamaktı.[42]

7. Von Hoff'un yazıları, uygulamaları; Gençlik Derneklerinin yapısı, değişim ve dönüşümüne bütüncül bir nazarla baktığımızda, yeni bir vatandaş kimliğinin devlet eliyle kurgulandığı ve toplumdaki bireyleri bu kimliğe katma kaygısının olduğu fark edilmektedir. Kurgulanan kimlik tasarımı teorik olmaktan çıkarılarak pratikte de karşılığı görülmeye çalışılmış, toplumdaki kaygıları gidermeye dönük yazılar yazılmış, yayınlar yapılmıştır. Elbette, sorulması gereken bir soru da toplumun verdiği tepkinin tam olarak ne olduğudur. Genç Dernekleri bünyesinde ele almaya çalıştığımız von Hoff Paşa'nın uygulamaları bize erken Cumhuriyet dönemi zihniyet dünyası hakkında da önemli ipuçları sunmaktadır.

41 Akcan, *İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları*, s. 233, 242.

42 Von Hoff, "Harbde Kurban Giden Kahramanlarımıza Ne Vechile Hidmet Etmeliyiz", *Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası*, yıl:1, sayı:10, 1 Haziran 1334 (1 Haziran 1918), ss. 9-12.

KAYNAKLAR

1.1. Bölüm

Alman Askerî Arşivi

BA/MA, N 62/45, 1-2.
BA/MA, N 902/7, 4-5.
BA/MA R 43/2458İ, 87-88.
BA/ MA, R 43/2458İ, 201-204.
BA/MA, N 907/12, 1-2.
BA/MA, N 247/50, 3-7.
BM/MA, RM 40/627, 124-125.
BA/MA, RM 5 2316, 55.
BA/MA, RM 40/627, 57-65.
BA/MA, N 512/44.
BA/MA, RM/5 4050-167.
BA/MA, N 242/8, 11-92.
BA/MA, RM 40/1-12.
BA/MA, RM 5 2356, 402.
BA/M, 660/24-39, 3-15
BA/RM, 5,2374, 358.
BA/RM, 40-258, 12-15.
BA/MA, RM 5-2310, 353-356.
BA/MA, RM 40/440, 26.
BA/RM, 5/2374-378.
BA/MA, RM 5- 2366, 227-233.

Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi
PA/AA, R 22402, 28 Ağustos 1914.
PA/AA, R 22403, 26 Ekim 1914.
PA/AA, R 33403, 19 Kasım 1914.

Stuttgart Şehir Arşivi
Stuttgarter Staatshauptarchiv, Q 1/18 BÜ 148, 7-8.
Hauptsaatsarchiv Stuttgart, M 666/115-89, 9

Araştırmalar ve Hatıralar
Admiral Hopman, *Das Kriegstagebuch eines deutschen Seeoffiziers*, Berlin 1925.
Dr. Steuber, *"Yildirim". Deutsche Streiter auf heiligem Boden*, 2. Baskı, Berlin 1925.
Eulenberg, Herbert: "Ein Besuch bei Enver Pascha", *Hamburger Nachrichten*, 21 Temmuz 1915, Sayı 336.
Gleich, Gerold von: *Vom Balkan nach Bagdad*, Berlin 1921.
Guhr, General Hans: *Als türkischer Divissionskommandeur in Kleinasien un Palästina*, Berlin 1937.
Hedin, Sven: *Bagdad Babylon Ninive*, Leipzig 1918.
Kannengiesser, Hans: Çanakkale*'de Türklerle Beraber. Bir Alman Albayın Gözünden Çanakkale*, Mehmet Serez (Ter.), İstanbul 2009.
Kressenstein, Friedrich Freiherr Kreβ von: "Überblick Über die Ereignisse an der Sinaifront von Kriegsbeginn bis zur Besetzung Jerusalems durch die Engländer Ende 1917", *Asienkämfer*, Cilt 1, Berlin 1921, ss. 11-54.
_____: Freiher Kress von Kressenstein, "Meine Mission im Kaukasus"; s. 8-9, http://www.goethe.de/ins/ge/prj/dig/ge1918/kress/deindex.htm; 6 Temmuz 2016.
_____: *Mit den Türken zum Suezkanal*, Berlin 1938.
Kurat, Akdes Nimet: *Birinci Dünya Savaşı* Sırasında Türkiye*'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Ankara 1966.
Ludendorff, Eric: *Birinci Dünya Savaşı'nda Gördüklerim ve Yaşadıklarım*, Asiye Yıldırım (Ter.), İstanbul 2014.
Mühlmann, Carl: Çanakkale *Savaşı*, Sedat Umran (Ter.), İstanbul 1998
_____: *Das deutsch-türkische Waffenbündniss im Weltkriege*, Leipzig 1940.
Pomiankowski, Joseph: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü*, Kemâl Turan (Ter.), 2. Baskı, İstanbul 2014.

Sanders, Liman von: *Türkiye'de Beş Sene*, Muzaffer Albayrak (Ter.), 2. Baskı, İstanbul 2006.

Schiterlöw, Bernard von: *Aus dem Leben des Generalfeldmarschalls Freiherr von der Goltz Pascha: Nach Briefen an senin Freund*, Leipzig 1926.

Seeckt. *Aus Seinem Leben 1918-1936*, Friedrich von Rabenau (Yay.), Leipzig 1940.

Wolf, Klaus: *Gelibolu 1915. Birinci Dünya Harbi'nde Alman-Türk Askerî İttifâkı*, Eşref Bengi Özbilen (Ter.), İstanbul 2014.

1.2. Bölüm

ATASE (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi)

BDH, Klasör: 14-1, Dosya: 72/1, f.1; 72/1; 72/21; 72/27, f.3; 72/27, f.4; 72/27, f.5; 72/27, f.7; 72/32.

BDH, Klasör: 177/54, Dosya: 764/10, f.1; 764/10, f.1a; 764/10, f.2; 764/6, f.1; 764/9; 764/9a.

BDH, Klasör: 198/278, Dosya: 834/2, f.3; 834/2.

BDH, Klasör: 2090/11, Dosya: 1/44.

BDH, Klasör: 79/101, Dosya: 399/1, f.2; 399/1, f.3.

BDH, Klasör: 134, Dosya: 237, f.5.

BDH, Klasör: 2663, Dosya: 123, f.6; 123, f.7; 123, f.123-8; f.123-6a.

BDH, Klasör: 87, Dosya: 528, f.1-1; 528, f.1-5; 528, f.1-9; 528, f.1-9a.

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

Sadaret (BEO): 4224/318291; 4255/319088; 4323/324225; 4324/324280; 4325/324331; 4333/324934; 4366/327424; 4370/327705; 4406/330440;

Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR): 44/29; 62/294, Lef 1; 461/84, Lef 1;

Harciye Siyasî (HR.SYS): 2097/1.8, Lef 28-29.

İradeler, Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ.DUİT): 8/92; 8/94; 8/96; 9/11; 154/40.

İradeler, Harbiye (İ.HB): 163/1333; 165/1333; 168/1333; 149/1332; 171/1333; 173/1333.

İradeler, Mabeyn-i Hümayun (İ.MBH): 17/1333

İradeler, Taltifat (İ.TAL): 508/1334.

Meclis-i Vâlâ (MV): 258/10.

Araştırmalar ve Hatıralar

Atatürk, Mustafa Kemâl: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt 3, Ankara 1997.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 1, 2 Kaynak Yay, İstanbul 2011.

Atay, Falih Rıfkı: Çankaya, İstanbul(Tarihsiz).

Aydemir, Şevket Süreyya: *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, Cilt III, İstanbul 2003.

Aydemir, Şevket Süreyya: *Tek Adam*, Cilt 1, İstanbul 1999.

Borak, Sadi: Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları, İstanbul 1980.

Bozok, Salih Cemil: *Hep Atatürk'ün Yanında*, İstanbul 1985.

Cemâl Paşa: *Hatıralar*, Alpay Kabacalı (Haz.), İstanbul 2015.

Çolak, Mustafa: *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası(1914-1918)*, Ankara 2006.

Görgülü, İsmet: "Atatürk'ün 'Arıburnu Muharebeleri Raporu' ve 'Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe' Adlı Eserlerinde Yer Almayan Emir ve Raporlarından Bir Demet, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 7, 19, 1990, ss. 93-118.

Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü, Murat Bardakçı (Haz.), İstanbul 2014.

Harp Tarihî Vesikaları Dergisi, 28, Vesika: 738, Haziran 1959.

İğdemir, Uluğ: "Birinci Dünya Savaşında Atatürk'le Mareşal Falkenhayn Arasında Çıkan Anlaşmazlığa Dair Yeni Belgeler", *Belleten*, Cilt XXXIII, 132, 1969, ss. 505-526.

İlden, Köprülülü Şerif: *Sarıkamış*, Sami Önal (Haz.), İstanbul 2014.

Kannengiesser, Hans: Çanakkale*'de Türklerle Beraber*, Mehmet Serez (Ter.), İstanbul 2009.

Karabekir, Kâzım: *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, İstanbul 2011.

Kocatürk, Utkan: *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara 1999.

Kon, Kadir: *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, İstanbul 2013.

Mühlman, Carl: Çanakkale *Savaşı, Bir Alman Subayının Notları*, Sedat Umran (Ter.), İstanbul 1998.

Onar, Mustafa: *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, Ankara 1995.

Orbay, Rauf: *Cehennem Değirmeni*, Cilt 1, İstanbul 1993.

Pomiankowski, Joseph: *Osmanlı İmparatorluğun Çöküşü, 1914-1918 I. Dünya Savaşı*, İstanbul 2014.

Talat Paşa : *Hatıralarım ve Müdafaam*, İstanbul 2006.
Wolf, Klaus: *Gelibolu 1915, Birinci Dünya Harbi'nde Alman-Türk Askeri İttifâkı*, Eşref Özbilen Bengi (Ter.), İstanbul 2014.

Gazeteler

Hâkimiyet-i Millîye.
Yeni Gün.
Millîyet.

1.3. Bölüm

Hatıralar

Ashmead-Bartlett, Ellis: *Sansürsüz Çanakkale*, Arzu Tüfekçi (Ter.), İstanbul 1915.
Barber, Charles H.: *Besieged in Kut and After*, London 1918.
Ewing, William: *From Gallipoli to Bagdad*, London, New York, Toronto 1917.
Hamilton, Sir Ian: *Gallipoli Diary*, vol. I. London 1920.
_____: *Sir Ian Hamilton's Despatches from the Dardanelles, etc,* London 1915.
Masefield, John: *Gallipoli*, Toronto 1916.
Massey, William Thomas: *Allenby's Final Triumph*, London 1920.
Teichman, Oskar: *The Diary of a Yeomanry M.O.: Egypt, Gallipoli, Palestine and Italy*, London 1921.
Townshend, Charles V.F.: *Mezopotamya Seferim: Kurna, Kûtülamare ve Selmanıpâk Muharebeleri*, Gürol Koca (Ter.), İstanbul 2012.

1.4. Bölüm

Araştırmalar

Balcı, Meral: "İngiliz Büyükelçinin Gözünden I. Dünya Savaşına Giden Yolda Osmanlının İçinde Bulunduğu Durum", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 2/1 (2015), ss. 9-35.
Çiçek, Kemal: *Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917)*, TTK, Ankara 2012.
Kırışman, Mustafa, "I. Dünya Savaşı Başlarında Fransız Basınında Enver Paşa Algısı", Social Sciences Studies Journal, 3/12 (2017), ss. 1908-1916.

_____, "I. Dünya Savaşı Öncesinde Fransız Basınında Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler", *Birinci Dünya Savaşı'nın Hukuki Ve Tarihî* Yönleri Uluslararası Sempozyumu (Alman-Fransız Penceresi) 6-9 Aralık 2017 /İstanbul. (Basılmamış Sempozyum Tebliği).

Lamouche, Léon: *Histoire de la Turquie depuis les origines jusqu'à nos jours*, Payot, Paris 1934.

Lamrhari, Laubna: "L'obsession allemande dans la production du savoir militaire français sur l'armée ottomane et turque (1883-1933)", *Turcs et Français. Une histoire culturelle*, 1860-1960, Güneş Işıksel et Emmanuel Szurek (Yay.), PUR, Paris 2014, ss. 151-162.

Larcher, Maurice: *La guerre turque dans la guerre mondiale*, Etienne Chiron, Berger-Levrault, Paris 1925.

Le Capitaine Sarrou, un Officier Français au service de l'Empire Ottoman. Dix ans de séjour en Turquie ou la réorganisation de la gendarmerie Ottomane, The Isis Press, İstanbul 2002.

McNally, Raymond T.: "The Origins of Russophobia in France: 1812-1830", *The American Slavic and East European Review*, 17 (2), (1958), ss.173-189.

Moreau, Odile: "Les ressources scientifiques de l'Occident au service de la modernisation de l'armée ottomane (fin XIXe -début XXe siècle)", *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée* [En ligne], 101-102 juillet 2003, mis en ligne le 12 mai 2009, consulté le 6 décembre 2015. URL: http://remmm.revues.org/42.

_____, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu-Askeri Yeni Düzenin İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

Narotchnitzky, A.: "Deux tendances dans l'histoire de relations franco-russes (Bilan des recherches et des problèmes)", *Revue Historique*, 227, (1967), ss. 99-124.

Özel, Sabahattin: "Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti-Rusya İlişkileri", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 12 (1998), ss. 237-257.

Sarou, Hector-Marie Auguste: *La jeune Turquie et la révolution*, Chez Berger-Levrault, Paris 1912.

Seignobosc, Henri: *Turcs et Turquie. La vieille Turquie, l'armée ottomane, la Turquie et la guerre*, Payot, Paris 1920.

Toumarkine, Alexandre : "L'officier Sarrou: un homme qui en savait trop? La connaissance du pays comme une ressource professionnelle dans la carrière d'un officier français dans l'Empire ottoman et la République turque (1904-1932)", *Enjeux internationaux*, vol. 15 (*Les horizons de la politique extérieure française : Stratégie diplomatique et militaire dans les régions périphériques et les espaces seconds (XVIe-XXe siècles),* Peter Lang, Berlin 2011, ss. 183-197.

Tunç, Salih: "Fransız Askerî Ataşesi Yarbay Maucorps un Gözüyle Alman Askeri Heyeti ve General Liman von Sanders in İstanbul'daki Faaliyetleri", *Cedrus*, VI (2018), ss. 613-628.

Uluslararası I. Dünya Savaşı Sempozyumu (Türk-İngiliz Penceresi), 7-10 Aralık 2016, Antalya.

Uygur, Fatma: "Fransız Matbuatında Midhat Paşa Algısı Üzerine Bir Araştırma", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (2017), ss. 647-667.

Wawro, Geoffrey: *The Franco-Prussian War, The German Conquest of France in 1870-1871*, Cambridge University Press, New York 2003.

Gazeteler

L'Aurore
L'Echo de Paris
L'Homme libre journal quotidien du matin
L'Humanité
La Croix
La Presse
Le Figaro
Le Petit Parisien
Le Rappel
Le Temps

2.1. Bölüm

Araştırmalar

Akbay, Cemal: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları İle Harbe Girişi*, ATASE Yayınları, Ankara 2014.

Aydın, Mithat: "Birinci Dünya Savaşı'nda Mısır, Suriye ve Filistin Cepheleri", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*, İkinci Basım, Kripto Kitaplar, Ankara 2014, ss. 257-298.

Belen. Fahri: Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1914 Yılı Hareketleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964.

_____: Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1915 Yılı Hareketleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964.

_____: Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1965.

_____: Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1917 Yılı Hareketleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966.

Bingöl, Oktay: "Birinci Dünya Savaşının Muharebenin Dönüşümündeki Rolü", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*, 2. Baskı, Kripto Kitaplar, Ankara 2014, ss. 33-64.

Çakmak, Fevzi: *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005.

FM 3-0 C1 Operations, Washington DC, 2011.

German History in Documents and Images, Volume 4, Forging an Empire: Bismarckian Germany, 1866-1890 Constitution of the German Empire (April 16, 1871).

German History in Documents and Images, Volume 5. Wilhelmine Germany and the First World War, 1890-1918, The "War Council" (December 1912).

JP 1-02 Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms, 2016.

Kennedy, Paul: *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar)*, İş Bankası Kültür Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2002.

Kinder, Hermann-Hilgemann, Werner: *Dünya Tarihi Altası*, 2. Cilt, 3. Baskı Ankara 2012.

Kobal, Yunus: *Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Almanya*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2014, ss. 175.

Milotat, Christian O.E.: *Understanding the Prussian-German General-Staff System*, U.S. Army War Collage Strategic Studies Institute, Ashburn Drive Carlisle, 1992.

Özgüldür, Yavuz: "Yüzbaşı Helmut von Moltke'den Müşir Liman von Sanders'e Osmanlı Ordusunda Alman Askeri Heyetleri", *OTAM*, 4, 1993, ss. 297-307.

Renouvin, Pierre: *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004.

Robinson, Janet-Robinson Joe: *Handbook of Imperial Germany*, Authorhouse, Bloomington 2009.

Sanders, Liman von: *Türkiye'de Beş Sene*, Muzaffer Albayrak (Ter.), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

Shaw, Stanford J.: *The Ottoman Empire in World War I*, Vol. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Stone, David: *Kaiser's Army, The German Army in World War One*, Conway, London/New York 2015.

Tunaya, Tarık Zafer: *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt III: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.

Turfan, M.Naim: *Jön Türklerin Yükselişi*, Alkım Yayımevi, İstanbul 2005.

Yeniçeri, Özcan: "Birinci Dünya Savaşı'nın Türkiye Açısından Sonuçları", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*, 2. Baskı, Kripto Kitaplar, Ankara 2014, ss. 381-400.

Yıldız, Gültekin: "Türk-Alman Askeri İttifakı, Silah Arkadaşlığı mı Menfaat Ortaklığı mı?", *Derin Tarih*, Özel Sayı 1, İstanbul 2014, ss. 111-117.

2.2. Bölüm

Araştırmalar

Aksakal, Mustafa: *Harb-i Umumi Eşiğinde. Osmanlı Devleti Son Savaşa Nasıl Girdi?*, İstanbul 2010.

Armaoğlu, Fahir: *19. Yüzyıl Siyasî Tarihî (1789-1914)*, Ankara 1997.

_____: *20. Yüzyıl siyasî Tarihî 1914-1990 (Cilt I: 1914-1980)*, Ankara 1994.

Jaeschke, Gotthard: *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara 2011.

Kon, Kadir: "Almanya'nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 53 (2011/1), 2012, ss. 211-252.

_____: *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, Küre yayınları, İstanbul 2013.

_____: *Zwischen Imperium und Republik: Mustafa Kemâls Zeitung Hâkimiyet-i Millîye (1920-1924)*, Westdeutscher Universitätsverlag, Bochum 2016.

Mühlman(n), Carl: *İmparatorluğun Sonu 1914. Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?*, Kadir Kon (Ter.), İstanbul 2009.

_____: *Das Deutsch-Türkische Waffenbündnis im Weltkriege*, Leipzig 1940.

Neulen, Hans Werner: *Adler und Halbmond. Das deutsch-türkische Bündnis 1914-1918*, München 1994.

Safi, Polat: *The Ottoman Special Organization-Teşkilat-ı Mahsusa: An Inquiry into its Operational and Administrativve Characteristics,* Bilkent Üniversitesi, 2012 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Turan, Şerafettin: Türk *Devrim Tarihî 1. Kitap. İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe,* İstanbul 2008.

Will, Alexander: "Ein Zweckbündnis: die deutsch-österreichisch-osmanische Alianz 1914-1918", *Playing Lawrence on the Other Side. Die Expedition Klein und das deutsch-osmanische Bündnis im Ersten Weltkrieg* (Editör: Veit Veltzke), Berlin 2014, ss. 127-141.

_____: *Kein Griff nach der Weltmacht. Geheime Dienste und Propaganda im deutsch-österreichisch-türkischen Bündnis 1914-1918*, Köln/ Weimar/Wien 2012.

2.3. Bölüm

Araştırmalar

Çolak, Mustafa: "Tehcir Olayı'nın Propaganda Sürecindeki Doruk Noktası: Talat Paşa Davası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XX, Sayı 58, 2004, ss. 1-47.

_____: "Kaynak Kritiği ve Tehcir Olayında Belge Tahrifatı –Johannes Lepsius Örneği- (üç belge ile birlikte)", *Belleten*, Cilt 66, Ankara 2002, ss. 967-98.

Guse, Felix: "Büyük Harpte Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler: Harbin Zuhurundan Brest-Litovsk'a Kadar" Kaymakam Hakkı (Ter.), *79 Numaralı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı*, Sayı 20, İstanbul 1931.

_____: "Der Armenieraufstand 1915 Und Seine Folgen", *Wissen und Wehr*, Sayı 10, München 1925, ss. 609-621.

_____: *Die Kaukasusfront Im Weltkrieg Bis Zum Frieden Von Brest*, Leipzig 1940.

von Feldmann, Otto: *Türkei, Weimar, Hitler, Lebenserinnerungen eines preußischen Offiziers und deutschnationalen Politikers*, Peter von Feldmann (Haz.) Borsdorf 2013.

Gazeteler

Deutsche Allgemeine Zeitung
Deutsche Allgemeine Zeitung

İnternet Siteleri

"Alman Buyruğuyla 1915 Ermeni Tehciri", http://www.t2174a.com/?p=8486; 01 Aralık 2015.

Kılıç, Selami: "Osmanlı Üçüncü Ordusu Kurmay Başkanı Felix Guse'nin", *Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4, 2001, http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=269; 07 Aralık 2015.

2.4. Bölüm

Araştırmalar

Akcan, Erol: *İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları*, Ankara 2015.

Ateş, Sanem Yamak: *Asker Evlatlar Yetiştirmek*, İstanbul 2012.

Gencer, Mustafa: *Jön Türk Modernizmi ve "Alman Ruhu". 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim*, İstanbul 2015.

Toprak, Zafer: *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*, İstanbul 2013.

Makaleler

Beşikçi, Mehmet: "Militarizm, Topyekün Savaş ve Gençliğin Seferber Edilmesi: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda Paramiliter Dernekler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 8, İstanbul 2009, ss. 49-92.

Cevdet, Ahmet: "Genç Dernekleri", *İkdam*, No: 6964 (18 Haziran 1332) 1 Temmuz 1916.

Fon Hoff: "Osmanlı Genç Derneklerinin Teşkilat ve Tekâmülü", *İkdam*, No:7106, 11 Teşrin-i Sâni 1332 (24 Kasım 1916).

_____: "Genç Dernekleri'nin Şimdiye Kadar Teşkilatı ve Tevsii" *Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası,* Sayı: 1, 1 Eylül 1333 (14 Eylül 1917).

_____: "Alman Siperlerine Aid Hakiki Bir Vakıa" *Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası,* Sayı. 1, 1 Eylül 1333 (14 Eylül 1917).

_____: Teşkilata Memur Miralay Fon Hoff Beyin Beyanâtı", *İkdam*, No: 6907, 2 Nisan 1332 (5 Mayıs 1916), s. 2.

_____: "Genç Dernekleri Hakkında Bir Konferans", *Tasvir-i Efkâr*, 2 Nisan 1332 (5 Mayıs 1916).

_____: "Genç Dernekleri, Arazi Üstüne Tatbikat", *Tasvir-i Efkâr*, No: 1773, 1 Haziran 1332 (14 Haziran 1916).

_____: " Genç Dernekleri Konferansı", *İkdam*, No:6973, 27 Haziran 1332 (10 Temmuz 1916).

_____: "Gençler İçin Milli Oyun Günlerinin Tatbiki", *Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası*, Sayı. 8, 1 Nisan 1334 (1 Nisan 1918).

_____: "Osmanlı Genç Derneklerinin Teşkilat ve Tekâmülü", *İkdam*, No:7106, 11 Teşrin-i Sani 1332 (24 Kasım 1916).

_____: "Genç Dernekleri Teftişatı", *İkdam*, No:7092, 28 Teşrin-i Evvel 1332 (10 Kasım 1916).

_____: "Edirne'de Genç Dernekleri Teşkilatı", *Tasvir-i Efkâr*, 7 Teşrin-i Evvel 1332 (20 Ekim 1916).

_____: "Mukaddime", *Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası*, No: 1, 1 Eylül 1333 (1 Eylül 1917).

_____: "İki Kıtanın Karşılıklı Arazi Oyunları", *Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası*, No: 12, 1 Ağustos 1334 (1 Ağustos 1918).

_____: "Harbde Kurban Giden Kahramanlarımıza Ne Vechile Hidmet Etmeliyiz", *Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası*, Sayı10, 1 Haziran 1334 (1 Haziran 1918).

Hoff, Heinrich Leonhard Emanuel von: *Nachlass [Von Hoff paşanın askeri ve siyasi Terekesi]*, Landesarchiv Baden-Württemberg, Abt. Hauptstaatsarchiv Stuttgart, M660/119.

Örfi, Vedat: "Kuvvetli Bir Gençlik Nasıl Elde Edilir?" *Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası*, Yıl. 2, Sayı. 19, 1 Kanun-ı Evvel 1335 (1 Aralık 1919).

_____: "Genç Dernekleri", Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası, Sayı: 1, 1 Eylül 1333 (14 Eylül 1917).

Özçakır, Sevil-Gerhard Grüsshaber: "'Frank, Fresh, Frish, Free' at the Bosphorus? Selim Sırrı and the German Model of Youth Mobilization in the late Ottoman State (1908-1918)", *Middle East Critique*, Sayı 24:4, 2015, ss. 375-388.

Sarısaman, Sadık: "Birinci Dünya Savaşında İhtiyat Kuvveti Olarak Kurulan Osmanlı Genç Dernekleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulamalar Dergisi*, Sayı 11, Ankara 2011, ss. 439- 501.

Tarcan, Selim Sırrı: "Selim Sırrı [Tarcan]; Genç Dernekleri ve Yanlış Telakkiler", Osmanlı Genç Dernekleri", Çiğdem Önal Emiroğlu (Haz.), *Kebikeç*, Sayı 26, 2008, ss. 225-230.

Gazeteler

İkdâm.

Tasvir-i Efkâr.

EKLER

Von Hoff Paşa
Landesarchiv Baden-Württemberg,
Abt. Hauptstaatsarchiv Stuttgart,
M 703 R235N1

Osmanlı Harbiye Nezareti İstanbul
[Miralay von Hoff, İstanbul'da Osmanlı Harbiye Nezaretinde. Yalnızca ikisi üniforma ve kasklı olan toplam 24 siville birlikte] Landesarchiv Baden-Württemberg, Abt. Hauptstaatsarchiv Stuttgart, M 703 R235N1

Türk Genç Derneği İstanbul
Mesir Kefir Bayramında Kâğıthânede 7 Mayıs 1332.
Cihangir Mektebi Müdürü Miralay von Hoff, İstanbul'da Osmanlı Harbiye Nezaretinde. Türk Genç Derneği yöneticileriyle birlikte, kimi ayakta, kimi oturan yahut uzanan toplam 49 siville birlikte İstanbulda.
Landesarchiv Baden-Württemberg, Abt. Hauptstaatsarchiv Stuttgart, M 703 R235N6

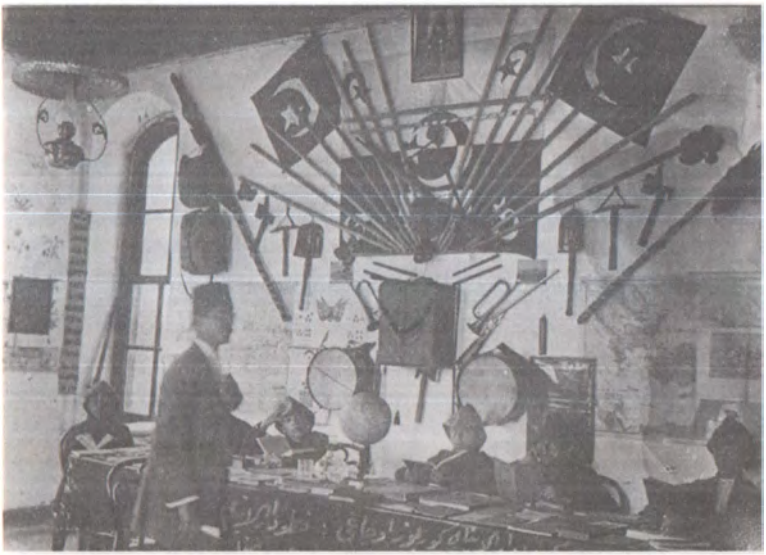

İzmir Türk Gençlik Ocağı

Miralay von Hoff, Osmanlı Harbiye Nezareti.
İzmir Türk Gençlik Ocağı: Öğretmen ve Öğrencilerin bulunduğu, duvarın savaş aletleri ve müzik enstrümanlarıyla süslendiği sınıftan görüntü.
Landesarchiv Baden-Württemberg, Abt. Hauptstaatsarchiv Stuttgart, M 703 R235N2

Mıhalıççık Bey Hayat Mektebi İzcileri
Miralay von Hoff, Osmanlı Harbiye Nezareti.
Biri öğretmen ayakta ve oturan ekipman, bayrak ve üniformalı 5 kişi.
Landesarchiv Baden-Württemberg, Abt. Hauptstaatsarchiv Stuttgart,
M 703 R235N6

Miralay von Hoff, Osmanlı Harbiye Nezareti
Yangına Müdahale Ekibi olarak Gençlik birliği
(mekanik ateş ile yangın provası),
İkisi öğretmen olmak üzere yangına müdahale ekipmanlarıyla 12 kişi.
Landesarchiv Baden-Württemberg, Abt. Hauptstaatsarchiv Stuttgart,
M 703 R235N4

Miralay von Hoff, Osmanlı Harbiye Nezareti.
Türk Genç Derneği Eskişehirde ormanlık bölgede.
Ayakta, oturmakta olan, diz çökmüş ve uzanmış olan üniforma ve ekipmanlarıyla 15 kişi öğretmenleri sivil kıyafetli.
Landesarchiv Baden-Württemberg, Abt. Hauptstaatsarchiv Stuttgart, M 703 R235N3

HAZIRLAYANLAR:
NECMETTİN ALKAN
EYYUB ŞİMŞEK

TÜRK-ALMAN İTTİFAKI

SAVAŞAN TARAFLARIN GÖZÜYLE TÜRK-ALMAN ASKERİ İTTİFAKI...

- Aynı cephede Almanlarla birlikte savaşan Mustafa Kemâl Paşa gibi Türk komutanları, Alman ittifakı ve Alman subayları hakkında ne düşünüyorlardı?
- Almanlar, Türk komutanlarını ve subaylarını nasıl değerlendiriyorlardı?
- Almanlara göre Enver Paşa, Alman hayranı mı yoksa Turancı bir maceraperest midir?
- İngiliz ve Fransız kaynakları Türk-Alman ittifakını nasıl değerlendiriyorlardı?
- Alman askerî stratejisinde Türkiye'nin rolü neydi?
- 1915 Ermeni Tehciri kararının alınmasında Almanların rolü var mıydı?
- Cihâd-ı Ekber'in ilanından Almanların beklentileri nelerdi?
- Türk komutanları ve subayları Almanların gözünde ne durumdaydı?
- İngilizler ve Fransızlar, Türklerle Almanlar arasındaki yakınlaşmayı hem cephede hem de cephe gerisinde nasıl yorumluyorlardı?

Bu ve daha birçok sorunun cevabı, Prof. Dr. Necmettin Alkan ve Dr. Eyyub Şimşek'in editörlüğündeki *Türk-Alman İttifakı* kitabında.

Türk, Alman, İngiliz ve Fransız kaynaklarından istifade edilerek hazırlanan bu çalışma, Türk harp tarihinde Birinci Dünya Savaşı hakkında yeni ve önemli çok sayıda bilgi ve belgeyi ihtiva etmekte. Kısacası *Savaşanların Gözüyle Türk-Alman İttifakı (1914-1918)*, tarih dostlarının ve meraklılarının kütüphanesinde yerini alması gereken önemli bir kaynak eser.

Kronik
₺25,00
kronikkitap.com kronikkitap
ISBN: 978-975-2430-85-3
9 789752 430853